n. iorga

În anul 1996 în «Biblioteca pentru toți» au mai apărut:

1442 Victor Hugo, **Pedepsele**, versuri alese, 360 pag., 1 500 lei;

* 1443 Mircea Eliade, **Domnișoara Christina**, roman., 208 pag., 3 800 lei;

1444 Edith Wharton, **Sâmbure de rodie**, povestiri fantastice, 212 pag., 3 000 lei;

1445 Miguel de Unamuno, **Sfântul martir Manuel cel Bun** și alte trei povestiri, 188 pag., 3 000 lei;

1446 Mihai Ralea, **Explicarea omului**, 388 pag., 2 000 lei;

* 1447 Anton Pann, **O sezătoare la țară sau Călătoria lui Moș Albu**, 180 pag., 2 000 lei;

1448 Benito Pérez Galdós, **Dragoste pierdută (Tristana)**, roman, 208 pag., 3 500 lei;

1449 Cezar Baltag, **Ochii tăcerii**, poeme, 316 pag., 2 000 lei.

Lucrările însemnate cu: * se mai găsesc, într-un număr redus de exemplare, în depozitul editurii; ele pot fi procurate de difuzorii de carte de la sediul nostru: Editura Minerva, Piața Presei Libere nr. 1, București, Sector 1, cod 71341, tel. 222.48.23.

ISBN 973-21-0491-0
ISBN 973-21-0474-0

1453

editura minerva

Vol. I-II Lei 8000

1453

fondată în 1895 bpt serie nouă

n. iorga

sfaturi pe întunerec

★★

n. iorga

CLUBUL CĂRȚII DIGITALE
BIBLIOTECA ALEPH

Ilustrația copertei: DUMITRU VERDEȘ

n. iorga

sfaturi pe întunerec

Conferințe la Radio

**

(1936–1938)

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI NOTE DE VALERIU ȘI SANDA RĂPEANU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1996
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Pentru această ediție toate drepturile rezervate
Editurii Minerva (B. P. T.)

I.S.B.N. 973-21-0473-2
I.S.B.N. 973-21-0474-0

I

SOLIDARITATEA NAȚIONALĂ

Nimeni nu se gândește a tăgădui dreptul individului de a-și rezerva o parte din munca vieții sale și din gândurile și sentimentele de care e condusă. Tot așa orice grupare umană în mijlocul unei națiuni are dreptul de a-și urmări, în margenile legilor, scopurile osebite. Se poate admite, dacă nu lupta de clase, pe care marxismul o presupune statornică, ba chiar necesară și binefăcătoare, măcar concepția unor clase, după naștere, după îndeletniciri, după situația în societate, după drepturile pe care le au în ea, care caută să-și asigure cât mai mult satisfacția, și nu rostul cât mai înalt, și o influență cât mai puternică. Dar nenorocite sunt acele popoare în care aceste puncte de vedere, osebitoare și adesea învrăjbitoare, biruie! Statele pe care le au sunt amenințate în fiecare moment, prin lipsa de bună înțelegere a celor cari sunt chemați a le apăra umăr la umăr și, ca națiie chiar, ele pot ajunge în robia altora, inferiori lor, cari au avut marea virtute de a putea, oricând, să se înfățișeze unitari, ascultând de aceeași comandă, spre a merge către un scop înțeles în același fel.

Solidaritatea națională, mai presus de orice, e baza cea mai solidă și garanția cea mai deplină a unei tovărășii

omenești. Când este, ea trebuie supravegheată de aproape; când lipsește, membrii societății trebuie aduși la această legătură de fiecare moment, de bunăvoie sau, dacă sunt neînțelegători sau oameni cu intenții rele, și în silă.

Sunt popoare la care ea a ajuns un singur instinct. A le predica această datorie ar fi o jignire. Ele însele nu vorbesc de așa ceva fiindcă nu mai e nevoie. Nu numai că simțul de solidaritate e general, dar, la ceasul de luptă, fiecare știe unde trebuie să se ducă, între cine să se așeze și ce faptă i se cere.

Așa era în orașele medievale, create nu printr-un vot parlamentar sau printr-un decret, ci prin această străcurare de țărani în urmărirea libertății și autonomiei, pentru dezvoltarea muncii și creșterea bogăției, pentru răscumpărarea de la stăpânul care era seniorul. Câte lupte nu se dădeau în cuprinsul zidurilor, între deosebitele părți ale cetății, cum se amintesc și până astăzi în marea întrecere de la Sienna, între bogați și săraci, între aderenții Papei și ai împăratului, Ghelfi și Ghibelini, în Italia! Se vărsa și sânge în ciocniri de stradă, oameni de frunte, mari talente menite unei veșnice glorii plecau în lume de pe urma decretului de expulzare și „suiau și coborau scările străine", mâncând „pânea altuia", cum spunea marele exilat Dante. Dar, la ceasul de mare primejdie, fiecare breaslă știa unde, la ce linie de ziduri trebuie să alerge cu steagul și căpetenia ei.

Așa e azi în Anglia, căreia atâta i s-a luat de noile împrejurări, în cuprinsul chiar a ceea ce era odinioară Regatul Unit, dar care e în stare a suplini toate lipsurile prin această admirabilă solidaritate care unește pe lord și pe milionar și cu cel din urmă flămând și incult din White Chapel al Londrei. Englezul critică aspru anumite lipsuri ale guvernului, anumite rătăciri ale nației, dar el va tresări la un moment ca să-ți spuie că totuși nu este pe lume altă

naţie ca a lui. În zilele de panică financiară şi de scădere catastrofală a comerţului care sprijină acest puternic stat, cei întrebaţi de un străin asupra situaţiei economice răspundeau că lucrurile merg bine şi că ei sunt mulţămiţi.

Cucerirea Abisiniei de italieni a fost un lucru greu, cerând jerfa de sânge şi cele mai mari sacrificii financiare. Se credea că Italia nu va putea să suporte astfel de cerinţi. Totuşi solidaritatea generală a biruit acele greutăţi ce păreau strivitoare. Un mic negustor îmi spunea, dăunăzi, la Veneţia: „Ce nu se pretinde de la noi! Birurile sunt grele, necontenit se adaugă cereri de ajutor, pentru motivele cele mai deosebite. Nu ştie nimeni ce-l mai poate aştepta. Dăm jumătate din ce câştigăm. Dar n-are a face: primim orice cu plăcere, fiindcă e vorba de ţara noastră."

N-avem decât să ne gândim noi înşine la cât am dat, am răbdat, am jertfit şi am suferit acuma douăzeci de ani, în vremea aceea de încercare prin care s-au luminat minţile, s-au înnobilat simţirile şi s-au curăţit, până în adânc, sufletele. Când toate mergeau bine, când ţintele cele mai înalte se părea că se pot atinge fără nici o sforţare, căci suntem, oricât am valora şi oricum ne-am purta, supt ocrotirea specială a Providenţei – „Românul nu piere!" – nu era aşa. Campania din Bulgaria a făcut-o cu inimă uşoară o societate care uitase de îndoielile şi temerile de la 1877. Nu voi uita niciodată sentimentul de profundă scârbă pe care ni l-au produs, la întoarcerea de pe frontul bulgar, unde holera-şi cerea zilnic victimele, Bucureştii în sărbătoare, petrecând, cu scutiţii şi învârtiţii unei capitale total needucate moral, în sunetul muzicilor prin grădinile de consumaţie şi de spectacole.

Altfel a fost când moartea pândea din aer pe cei rămaşi acasă, pe când catastrofa de la Turtucaia făcuse ca tot sângele să ni se ridice în faţă, într-o indignare mai mare decât toată durerea pentru miile de nepregătiţi şi dezor-

ganizaţi cari pieriseră fără nici o vinovăţie a lor. Ce atmosferă de solidaritate s-a stabilit în jurul regelui Ferdinand şi a reginei Maria la Iaşi, când, în ceasurile adânci de noapte, cei grămădiţi în mizerie, ameninţaţi de bolile dezastrelor, flămânzi şi zguduiţi în suflete, auzeau tunurile care bubuiau la graniţa Bucovinii! Atâţea au avut atunci cele mai sfinte ceasuri din toată vieaţa lor, şi, pe urmă, câţi dintre aceia cari se arătaseră vrednici de cele mai înalte laude s-au lăsat prinşi de ispitele unei păci care, o bucată de vreme, s-a crezut pe deplin asigurată prin „societăţi" şi „pacte"; pentru ca să li se putrezească sufletul într-înşii!

Astăzi un rece vânt de primejdie a răscolit partea cea bună din fiinţa morală a fiecăruia. Atâţea îşi văd greşelile, îşi adună minţile şi iau hotărâri frumoase, care numai să dea Dumnezeu să le şi ţie!

Desigur, e bine venită această rechemare la aspra realitate care opreşte pe loc danţurile şi face să tacă muzica adormitoare, silind pe fiecare din petrecători să se uite împrejur spre a vedea pe ce se poate sprijini. Dar solidaritatea supt ameninţare nu e cea mai bună formă a solidarităţii. În afară de aceea că ea poate să dispară la cea dintâi iluzie că s-a întors securitatea, ea scoate în faţa duşmanului frumoase porniri de luptă fără pregătirea care se cere pentru a te putea gândi la victorie.

Solidaritatea cea mai fericită şi mai sigură de sine e, desigur, aceea care vine dintr-o religie comună, înţelegând prin aceasta şi religia muncii, religia datoriei, religia sacrificiului. Ea se poate căpăta, într-o măsură mai mică şi de mai puţină valoare, atunci când o impunere plină de autoritate şi capabilă de o disciplinare generală face ca nimeni să nu iasă din rândurile unei oştiri naţionale totdeauna gata să înfrunte un duşman: o vedem în

Germania, pe când în Italia e ceva mai mult decât o poruncă ascultată şi o mistică inscrutabilă.

Nu cunosc însă un mai perfect mijloc de a solidariza o societate decât un ideal.[1]

Am avut unul când era vorba de unitatea neamului ca hotare. Sute de ani, peste instinctul primordial, am avut conştiinţa lui, şi i-am subordonat totul. Această ţintă odată ajunsă, un nou ideal trebuie neapărat să fie descoperit şi avut în vedere.[2]

Ţară mai mare, suflet mai mare![3] Mai mare suflet nu pentru câţiva gânditori, cârmuitori şi oameni de răspundere, ci pentru toţi.[4] Omul vechi de Românie Mică, de supunere la străini, trebuie înlocuit cu omul nou de Românie Mare şi de libertate naţională. Şi cel din urmă dintre cei neajutoraţi de soartă trebuie să simtă în el o nouă tresărire: să-l ajutăm, dacă nu-i vine de la sine, prin zguduirea mânii noastre trezitoare!

Şi, pe urmă – dar pentru ce oare naţiile lumii sunt, spre marele folos al civilizaţiei comune, într-o eternă întrecere?

„Neamul Românesc", 24 noiembrie 1936.

[1, 2] În „Neamul Românesc" este culeş cursiv.

[3] În „Neamul Românesc", propoziţiunea este culeasă cursiv.

[4] În „Neamul Românesc", „ci pentru toţi" este culeş cursiv.

II

REGELE CAROL AL II-LEA CA APĂRĂTOR AL INTERESELOR NAȚIONALE

Apărarea intereselor unei națiuni se face și prin marile mișcări care la unele momente o ridică întreagă în picioare: așa a fost apărată Franța de la 1791 printr-o uriașă mobilizare morală a neamului întreg, împotriva străinilor cari călcaseră, oricare ar fi fost presupusa țintă, pământul național. Întreagă alcătuirea de stat are menirea de a pregăti și îndeplini, în circumstanțele obișnuite, aceeași operă defensivă. Statul trebuie însă pentru aceasta să nu se izoleze prin forme prea dure și incapabile de prefacere de națiia pentru care, și nu pentru propria sa ființă abstractă, a fost creat. O armată gata în orice moment să alerge la hotare e chezășia supremă a oricării existențe naționale și șefii ei trebuie să se bucure de încrederea tuturora, ei înșiși având datoria de a lucra în cea mai desăvârșită înțelegere. Și, de strajă la acele interese care sunt ale tuturora, trebuie să stea o diplomație necontenit veghetoare, căreia nici o amenințare să nu-i scape și care să se priceapă a câștiga și organiza cât mai multe prietenii în afară.

Adeseori se întâmplă ca atâta să ajungă. Regimul republican, cu hotarele trase, în cele mai multe cazuri, personalității și acțiunii președintelui, cu bănuiala care pândește orice inițiativă, nu permite ca sarcina conducerii

apărării naționale să fie în sama omului căruia i s-a încredințat pentru un număr de ani onoarea de a fi primul cetățean al țării sale. Memoriile lui Poincaré arată cum un om de însușirile, meritele și energia președintelui Republicii franceze a fost necontenit împiedecat de interveni prin vorba, scrisul și singura sa prezență într-o luptă de care părea că atârnă însăși existența patriei sale.

Marele avantagiu al monarhiei este acela că există totdeauna omul la care trebuie să privească toți și căruia i se recunoaște dreptul de a spune cuvântul pe care nimeni nu l-ar putea rosti cu o astfel de autoritate, că, atunci când părerile sunt osebite, aceea pe care el, monarhul, o are se impune imediat, înlăturând orice împotrivire a intereselor de grup sau de persoană.

Se pot apăra foarte bine și „democrațiile" de formă obișnuită și cu sensul comun de fărâmițare a puterilor. Ele pot chiar să câștige o frumoasă biruință atunci când toți se adună în jurul steagului național, chiar dacă nu este o mână tare pentru a-l ține. Izbânda franceză în ultimul război o dovedește îndeajuns. Sunt chiar națiuni care samănă a fi făcute anume pentru ca hotărârile să iasă din chibzuielile, încete ori pătimașe, ale corpurilor constituite. Alte temperamente naționale însă n-o sufăr: nu le ajunge steagul, le trebuie și brațul, iar acesta să asculte de o voință luminată și sigură de sine.

Când, supt Regență, la Chișinău, treceau frumoasele noastre regimente la o zi de comemorare, mulțimea căuta cu ochi lacomi persoana care să întrupeze statul și, cum au văzut oamenii simpli pe o doamnă care venea să se adauge la ceilalți oficiali, ei s-au grăbit să aclame pe „Regența", care nu putea fi decât o femeie. Și în aceleași zile, cândva, trecând înaintea Palatului Regal, deodată mi s-a impus ideea cum toate lucrurile ar fi altfel dacă ar răsări călare

Prințul Carol, în care două generații își puseseră toate speranțele.

De când Carol al II-lea domnește, acest element central pentru tot ce este încredere, pregătire și luptă există. Din ce în ce mai mult s-a înțeles că nu e una din temerile noastre pe care să n-o simtă, nici una din dorințele noastre pe care să n-o împărtășească, nici una din sforțările noastre pe care să nu caute a o ajuta, că pe drumul firesc al neamului el va fi găsit totdeauna. Și că, pretutindeni, la orice oară, el va aduce, împreună cu acele însușiri de rasă pe care nimic nu le poate înlocui în misterioasa lor trecere de la o generație de domnitori la alta, o informație de o rară bogăție și siguranță, căpătată și în anii grei, așa de bogați în învățăminte, o judecată dreaptă, un dar deosebit de a găsi, instantaneu, cea mai bună soluție.

Dar un suveran nu e chemat numai a conduce, ci într-o mare măsură a reprezinta. Aceasta e o cerință neapărată oricării societăți. Să nu ne înșelăm a crede că, în această vreme de haine negre și urâte, de atitudini banale, de cuvinte șterse, de mohorâtă și amărâtă uniformitate, oamenii nu mai doresc, precum doreau moșii și strămoșii lor, de strălucire, de fast, de măreață figurație.

Pentru aceasta însă condiții sunt de nevoie pe care, cu toată pregătirea și cu toată bunăvoința, nu toți capii de stat le posedă. Numai un om voinic și frumos – și, dacă se adaugă o tinereță înfloritoare, cu atât mai bine – numai un perfect soldat, pricepându-și și iubindu-și meseria, pentru ea însăși, ca și pentru toată asigurarea pe care o dă țării, numai un șef de oaste născut poate îndeplini o misiune așa de grea. Și el trebuie să fie și un perfect gentleman, capabil de a se recunoaște în orice mediu și de a-l câștiga, de a-l domina, dacă e nevoie, un om de lume mlădios, în stare a-și câștiga îndată toate simpatiile, un vorbitor înzestrat, care

să poată găsi totdeauna cuvântul ce trebuie, un orator plin de avânt în ceasurile mari.

Nu e nimeni care să poată contesta aceste însușiri superioare celui de-al treilea rege român.

Aceasta s-a văzut mai bine decât oricând, umplându-ne inimile de bucurie, cu ocazia vizitei de la Praga, menită, în prima idee, numai scopului de a dovedi aliaților noștri întru apărarea granițelor că suntem dintre acele popoare care nu-și părăsesc îndatoririle contractate, ci, în bine și în rău, rămân lângă aliații și amicii lor, fără să urmărească și cele mai îndreptățite din interesele divergente. Carol al II-lea a apărut, astfel, la Praga, ca garantul cel mai sigur al onestității noastre în legăturile internaționale, al siguranței cuvântului pe care l-am dat, al repulsiunii față de orice politică de duplicitate, care, de altfel, se pedepsește, la urmă, însăși pe sine.

Dar calitățile personale erau atât de superioare, încât actul de curtenie, de asigurare, datoria de a reprezinta și de a simboliza, cum nu cere mai mult situația de suveran constituțional, s-a prefăcut – nu ne dăm samă îndeajuns, neavând, cei mai mulți, informația necesară – într-o manifestație populară cum de mult n-a mai fost, în Europa, într-un triumf, la care au fost atrași și republicanii cei mai devotați acestei forme de stat, un triumf, zic, al regalității înseși.

Parcă ar fi înviat înaintea ochilor de astăzi vechiul lor domn medieval, împodobitorul țării cu monumente nepieritoare, marele Carol al IV-lea, și el un „bun cavaler". „Acesta este un rege", *to iest Kral*, se auzea din gurile oamenilor simpli, și „regele frumos", ca și voinicul, seriosul Lui copil,[1] era obiectul unei admirații generale. Miile de mii cari, de la un capăt al Cehoslovaciei la altul,

[1] Marele Voievod de Alba Iulia, viitorul rege Mihai I, avea atunci cincisprezece ani.

alergaseră ca să-L vadă, îl vor păstra adânc săpat în memoria lor, așa cum le-a apărut supt coiful de argint în mândra uniformă românească. Și în urechile cui au putut să-l audă, mai ales în memorabilul discurs solemn, de răspuns președintelui Beneș, care n-a uitat pe Mihai Viteazul, sacră umbră de pază la hotarele căpătate întâi de dânsul, vor rămânea cuvintele pline și de amabilitate, dar mai ales de siguranță nezguduită în țara, ca și în poporul său.

S-a creat astfel una din acele stări de spirit în lumea din afară care e una din marile siguranțe ale statelor și națiunilor.

Iar noi, cari l-am urmărit cu iubire în această întâie călătorie peste hotare, ne-am întărit siguranța că regele poate nu numai să reprezinte cu o deosebită strălucire România și poporul românesc, dar și să le ridice sus în opinia lumii de la care atârnă așa de mult și viitorul celor mai mari și celor mai puternici.

„Neamul Românesc", 18 noiembrie 1936.

III

UN POET FRANCEZ DESPRE MOLDOVA: ÉDOUARD GRENIER

În Franța multă vreme românul n-a fost obiect de literatură. Dacă au răzbătut unele nume și unele povești care puteau fi trecute în operetă, nimic în prelucrările ușoare de pe la jumătatea secolului trecut, cu bandiți și potere de carton, nu poate da cea mai mică idee despre ce este, simte și dorește neamul „țăranului de la Dunăre".

Secretarii domnești și dascălii copiilor de boieri din secolul al XVIII-lea nu puteau considera, când știau să țic un condei, aceste „Principate" pe care le considerau ca o provincie turcească, decât din punctul de vedere al „filosofiei" contemporane: dacă apasă „tirania" Domnilor asupra unor supuși cari trebuiau considerați ca nenorociți. Un Carra, un de Hauterive ne-au prezintat, în proza lor de istorici sau de simpli călători, supt acest singur raport.

În alegerea acestor ajutători, ai noștri nu se pricepeau decât în ce privește un bun stil francez. Omul de talent n-a ajuns la prețuire decât odată cu epoca romantismului. Deci, când au venit la noi, cu însușirile lor deosebite, un Vaillant, un Colson, atunci secretarul, profesorul a ajuns să fie socotit altfel decât în singura legătură cu un rost profesional, și el însuși s-a interesat de societatea

românească, de aproape cercetată, pentru ea însăși, pentru propria ei valoare și pentru originalitatea ei.

Astfel nu numai drepturile noastre au fost apărate de oameni ca aceștia, dar ei au avut aici – ori au plecat așa din aceste locuri – sentimente de stimă pentru oameni.

Acum în urmă, un membru al Școlii Române în Franța, domnul Barbu Slușanschi, a înfățișat, după memoriile, rămase mult timp pecetluite, ale acestui om de mult talent poetic și de o frumoasă inteligență, dar, mai presus de toate, cu o așa de caldă inimă, credincios amintirilor scumpe ale tinereții lui și însuflețit de recunoștință pentru Domnul pe care-l servise cu devotament, rostul șederii în Moldova al lui Édouard Grenier, secretar al lui Grigore Ghica din epoca Unirii.

Coborâtor al unei familii de burghezi din provincia franceză, bună păstrătoare până astăzi a unor îndelungate tradiții, coborându-se până în adâncul evului mediu, el se născuse la Baume-les-Dames, în departamentul Doubs, spre munții Jura, la hotarul de către Elveția. Se întâmplă că studiile lui, ca și ale fratelui mai mare, și le-a făcut în acea frumoasă localitate, plină de farmecul grădinilor, care poartă în însuși numele ei parcă mireasma chiar a trandafirilor care înfloresc bogat acolo, Fontenay-aux-Roses. Și soarta a făcut ca tot acolo astăzi, în locul unde a învățat el, să-și desăvârșească orientarea științifică tinerii istorici și filologi români încredințați conducerii mele, în școala pe care am avut norocul de a o crea.

De la posturi în Ministerul de Finanțe, el trece în diplomație, fiind întrebuințat la Berlin întâi, apoi la Dresda și la Viena, pentru ca să fie numit, la 1848, de un poet ca dânsul, Lamartine, ajuns factorul cel mai însemnat al noului regim ieșit din revoluție, la Berna. După o destituire datorită desigur intrigii, se întoarce în Germania, la Frankfurt, loc de încredere, căci era vremea vestitului

parlament romantic al noii Germanii, care căuta să se întruchipeze.

N-a vrut să servească pe prinţul prezident, viitorul Napoleon al III-lea, pe care, după lovitura de stat, îl considera ca pe un călcător de jurământ şi un călău al libertăţilor politice. Reveni deci la locul naşterii sale, pe care l-a iubit totdeauna, ca un bun fiu, până ce moartea îl prinse foarte bătrân, la peste optzeci de ani, acum vreo trei decenii abia, în 1901.

Ajunse secretar al lui Vodă Ghica, pe o vreme când acesta, reîncepându-şi administraţia în timpul războiului Crimeii, supt regimul de ocupaţie austriacă, era nu numai obosit şi dezgustat, dar într-o stare de sănătate care putea face să se prevadă tragicul lui sfârşit. Veni în ţară la 1855, după recomandaţia lui Ubicini, cunoscătorul adânc al lucrărilor de la noi, căruia-i scrisese Alecsandri.

Stătu între moldoveni timp de doi ani de zile, amestecat într-o societate pe care a preţuit-o mult pentru fineţa şi bunătatea ei, nu fără a-i vedea şi laturile slabe, şi el s-a legat, nu o singură dată, cu sentimentele unei respectuoase iubiri de câte una din femeile – şi prea frumoasa fiică a Domnului însuşi – care erau atunci fala acestei lumi boiereşti, ale cării însuşiri de inteligenţă şi de simţire nu erau mai prejos de farmecele fizice, ce atât de uşor cuceream pe străinii ajunşi pe meleagurile noastre. Cu toată deosebirea de rang, acela care descrie aşa de mişcat, după mulţi ani de zile de la ruperea acestor fragile relaţii, anume momente din tinereţa sa de poet, a trecut foarte aproape pe lângă ideea unei căsătorii care l-ar fi reţinut în Moldova. Una din cele mai frumoase mici poeme ale lui e închinată domnişoarei Pulheria Roznovanu, „Lilica", acestei adevărate şi pure iubiri, şi alta cântă pe acea „prinţesă N.", care e încântătoarea şi capricioasa domniţă

Natalia, pentru care a căzut în duel cu un ofiţer austriac nenorocitul ei soţ.

Nu plecă din ţară, închinând în cale bucăţi armonioase prietenilor şi prietenelor rămaşi în urmă, fără a fi sugerat sau îmbrăcat într-o formă aleasă câteva din cele mai însemnate mesagii ale Domnului. Dar el n-a rămas nesimţitor nici la farmecele ţării în care a petrecut ani de tinereţă ce nu se pot uita niciodată de sufletele delicate, orice le-ar da pe urmă viaţa.

De aceea, când, după catastrofa lui Grigore Ghica, el îndreptă acestei umbre respectate unul din cele mai profund simţite poeme ale lui, ceea ce cântă el, împreună cu nobleţa acestui suflet ales, închinat cu totul, până la sacrificiul de sine însuşi, patriei sale, este Moldova însăşi, cu toate darurile şi ispitele ei. Nimic nu lipseşte în această evocaţie.

Domnului căzut însângerat de pe urma calomniatorilor îi închină aceste versuri:

Supt dâlma fără nume-n smeritul cimitir,
O pulbere închisă în pulberea ţărânei,
Culcatu-te-ai în umbra uitării pentru veci.
Aici inima care – sumbru mister şi aspru! –
Ştiuse tot ce este mărire pe pământ
Era ursită s-afle odihnă şi-mpăcare.

O, Domn al meu şi mândru şi blând, prea simţitor,
Nu ştiu dacă acuma m-asculţi şi mă zăreşti
Din patul plin de sânge al adormirii tale,
Dar eu aduc la groapa uitată de ceilalţi,
Cu lacrime, părerea de rău, suspin, durerea
Cui fusc slugă dreaptă şi credincios amic.

Amic, da, ca şi fiu-ţi. În Curtea ta bogată
Eu fiu îţi eram ţie şi tu-mi erai ca tată.
Ca un frate mai mare eram fiilor tăi.
O cât mă mişcă astăzi această amintire!
Mi-e cald obrazul încă de sărutarea ce
Mi-ai dat-o cu iubire în ceasul despărţirii.

Şi, cum iubeai, o Doamne, cântarea-mi de poet,
Nu poate să rămâie mut astăzi glasul meu.
C-o vie amintire îmbălsăma-voi trupul,
Ca marmora cea albă de geniu lucrată,
Îndoliata-mi muză, bocind la capul tău,
Va arăta mormântu-ţi acelor ce-or veni.

Nu crede că voi pune iperbolă în versu-mi
Ce trebuie să-ţi fie un nimb nemuritor.
Destul de-naltă-i fruntea ca să n-o mai ridic.
Şi-apoi mormântul este un templu de mistere
Şi adevărul singur, dreptatea austeră
Au dreptul să luceasca în el ca lămpi de aur.

Să-ţi fie bună pacea în ţărâna străină,
Să fie mai uşoară decât fiind tu viu,
Să dea oaselor tale tot ce-ai cerut: uitarea,
Uitarea mişeliei şi-a nerecunoştinţii
Ce ţi-a adus insulta pân' şi-n singurătatea
În care se-astrucase bietul cap obosit.

Iar ţara însăşi apare astfel unei amintiri adânc înduioşate:

Nu-i mai vedea tot ceea ce-ţi fuse bucurie:
Acel cer plin de stele, de ochiul se-neca,
Şi horele voioase a-gloatei adunate,
În care-ai vrut ca nimeni să nu mai fie rob,
Şi oceanul verde al ţărnei din Moldova
Ce-şi desfăşoară valul de grâu şi de porumb!

Nu-i mai vedea plăieşul ce vine de la munte.
Nici ochii de blândeţă mândr-a femeilor,
Ţiganii fără vatră mergând veşnic pe cale,
Ţăranul ce se pleacă supt legile şerbici,
Dar merge în opinca-i cu plete revărsate
Întocmai ca strămoşii supt Cezarii romani!

Nu, nu, dar bucurie-n odihna ta să aibi:
Acest popor de blândă putere, cum i-i stema,
Urmează brazda care cu trud-o ai croit,
Şi suveranii lumii îl judecă. Toţi tac...
Iar, dacă poate dreptu-i va cântări puţin,
Nu-ţi pese: conştiinţa lumii învinge soarta!

Şi astăzi, pentru noi, „conştiinţa lumii va învinge soarta..."

Rareori s-a vorbit astfel despre noi, şi poate că în Iaşi un colţ de loc ar putea să capete, în semn de recunoştinţă, numele lui Édouard Grenier.

„Neamul Românesc", 20 decembrie 1936.

IV

ROMÂNII ÎN POEZIA EUROPEANĂ: UN IMN ITALIAN DIN 1885

Pământul românesc şi oamenii lui au desigur tot ce trebuie ca să intereseze în chip deosebit pe un străin din ţări unde natura n-a fost aşa de darnică sau unde dărnicia ei s-a revărsat numai în anume momente, pe când, aici, e muntele tot, afară de culmile veşnic albe de zăpadă, de adânciturile prin care se alcătuiesc gheţurile, de coborârea măreaţă a gheţarilor distrugători; aici e încântătoarea regiune a podgoriei muntene, bogată în livezi; aici e terenul de modâlci şi scufundături, bune pentru războaiele de surprinderi, al Moldovei; aici e colţul de stepă sarmatică, eurasiatică, prelungit prin Bugeac în Covurlui, coborât în marea de ierburi a Bărăganului; aici faţa de rodnicie a şesului muntean se acopere de cele mai frumoase holde sau de giulgiul zăpezilor; aici, hrănită din râuri bune, amestecându-şi albastrul de supt munte cu huma ţarinelor, Dunărea trage o linie de despărţire care nu e pentru amintiri şi datini, nici pentru atingerile reciproce, ci pentru caracterele dominante a două lumi, de o esenţă deosebită, în ciuda tracismului originar, a largii revărsări romane şi a atâtor factori comuni în viaţa contemporană.

Iar, în ce priveşte pe oameni, ţărănimea aduce cultura ei cu milenare rădăcini, îndemânarea artistică a femeilor

așa de meșteșug la țesut, împodobit și înflorit, pricepcrea înnăscută a bărbatului la toate meșteșugurile unei bătrâne tehnice simple, darul de a povesti cu șart și haz, poezia pe care fără a se gândi nu se poate să nu o amestece neamul în orice cugetă, simte și face, omenia aleasă, politeța distinsă în legătura cu oricine-i răsare în cale, alături cu vijelioasa pornire contra oricui își îngăduie să-l incalce acasă la dânsul. Deasupra, intelectuali îngăduitori și o fină clasă boierească. Într-o astfel de atmosferă unică, vizitatorul se simte răpede legat, și mulți și rămân, nu numai pentru nesfârșitele posibilități de a câștiga și de a trăi mai larg și mai ușor, dar și pentru că e aici un farmec care momește și reține.

Atâția călători ne-au consacrat pagine de simpatie reală și chiar de înțelegere adevărată. În toate literaturile în proză, sunt pagine închinate nouă, în care, lângă critica, nu totdeauna îndreptățită, venită de la oameni deprinși a trăi în cu totul alte împrejurări, sunt și cuvinte de laudă cu simplitate cântărită, care alcătuiesc mângâierea noastră pentru multele nedreptăți ce am suferit, pentru insultele aruncate asupra noastră.

Dar și poezia neamurilor s-a oprit din când în când asupra noastră, și poate fi plăcută ascultătorilor și această interpretare poetică a ceea ce e permanent și a ceea ce, în desfășurarea vremilor, a fost trecător aice la noi.

Deocamdată – căci am de gând să caut asemenea răsunete ale firii și vieții noastre și în alte literaturi – vreau să arăt cum au cântat despre noi popoarele care vin din același trunchi latin și care vorbesc limbi asămănătoare.

Voi putea astfel să vă aduc înainte, odată cu analiza admirabilului volum pe care ni-l consacra, la 1856, englezul Henry Stanley, membru al parlamentului, în „Antologia românească", o serie de reușite traduceri din literatura

romantică a noastră, şi alte asemenea mărturisiri de înţelegere şi iubire. În astă-sară va fi vorba numai de un ecou italian a ce am fost noi în vremea de prefacere de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, epocă de mari speranţe şi de frumoase visuri, a căror înţelegere a trecut fără greutate şi asupra cercetătorilor străini, cu sau fără o stăruinţă sau o orientare măcar din practica noastră.

Prea departe de noi, cântăreţii italieni mai vechi nu ne-au dat nimic pe care să-l putem pune alături cu multele şi plinele de simpatie pagine ale prozei care în aceeaşi ţară ne-au fost închinate. Nu cunoaştem cântece despre România până după 1850, şi e puţin probabil că o căutare mai stăruitoare va ajunge vreodată să le descopere. Cu atât mai vrednic de atenţie e poemul asupra căruia vreau să vorbesc.

La 1885 isprăvisem cu ultimele urmări diplomatice în legătură cu războiul nostru de neatârnare, biruind unele piedeci ale neînţelegerii, ale răutăţii sau numai ale intereselor opuse. Franţa se ţinuse la o parte de truda unei naţii latine care făcuse păcatul de a chema ca Domn pe un Hohenzollern, fie şi unul de la Rin, catolic, având prin tată ca şi prin mamă sânge latin şi adus ca protejat al însuşi Împăratului Napoleon al III-lea. Germania lui Bismarck răspingea din trufie şi pentru meschine socoteli de tarabă o ţară care totuşi era guvernată de acel prinţ din dinastia prusiană. Cum se refuzau drepturi evreilor, nu ne putea copleşi de simpatie Anglia condusă Beaconsfield-Disraeli. Rusia, privindu-ne ca pe nişte nerecunoscători, ne despoia de Basarabia meridională. O singură simpatie rămânea şi, cu toate divergenţele în chestia evreiască, ea nu ne-a lipsit:

a Italiei, care-şi amintea de vremea când, supt presidenţia lui Mazzini, români şi italieni lucrau, şi prin conspiraţii, pentru a-şi clădi patria viitorului.

În această atmosferă cineva despre care ni s-a spus că ar fi trăind încă, foarte bătrân, la Roma, domnul Severino Attili, se pare un fost elev al lui Canini, statornicul prieten şi bun cunoscător din Veneţia, îndreptă un imn României.

E vorba întâi de admirabila rezistenţă românească de-a lungul secolelor –, moştenire de dârzenie romană, care a putut să înfrunte

...insulta grosolană
A celor cari-atâtea veacuri ne-au pus supt jug.

Sau, în alte cuvinte:

Puterea, şi mai rară, ce este-a înfrunta
Senini, mucenicia de ani fără de număr,

Poetul se opreşte la „zidurile" vestite:

De la Traian, clădite cu mână de cohorte.

La vederea ruinelor, trecutul glorios învie, şi iarăşi acvila străbună zboară deasupra câmpiilor acuma liberate:

...Vechiul dac iar se zbate-n piept,
Şi raze glorioase în ochi s-aprind din nou.

Aceasta e taina păstrării româneşti:

...Naţia cu mândră simţire de Roman,
Deşi supusă încă şi-n vreme de robie,
Păstră şi-n graiu, în faptă, în datini pe cei vechi.

Dar prezentul însuşi are un neînvins farmec pentru cel ce pare a ne fi cercetat acasă. Iată mulţimea din „cutare sătuc sărac", adunată în aşteptarea „smeritului lăutar":

Şi-n sunetul de coarde, în şuierul de nai,
Încep să salte-n ritmul străvechi sprintene fete

Cu şoldurile pline şi-n ochi cu foc nestins,
Şi strâns le ţin de mână flăcăi bruni cu lungi plete.

Ceremoniile poporane ale nunţii nu lipsesc nici ele, cu peţitorii purtând steagul, cu oraţiile preamărind frumoasa cerboaică ascunsă:

...Sfioasa ciută ieşită din păduri
Cu ochi de şoim şi părul cel lung furat din soare.

Toate datinele şi superstiţiile nunţii sunt zugrăvite de un adevărat şi bine informat cercetător.

Istoria noastră e cunoscută şi ea cui pomeneşte în treacăt pe Ştefan cel Mare şi Mihai.

Epoca decadenţei e deplânsă: cu o boierime servită de ţigani, cu Domnul preocupat numai de dăjdii şi chiar:

...umbra-nşelătoare a bunului Muscal.

Aşa i se pare a fi până la războiul Crimeii, când:

Trei neamuri mari veniră să-l scoată din durere.

Adresându-se către acest frate chemat la o vieaţă nouă, el cântă:

Şi ţi-a fost dat atunce şi ţie, Românie,
Să vezi cum steaua veche în cer s-a ridicat,
Sortindu-ţi învierea...

Dar două renaşteri stau alături în acel fericit moment: pentru Italia însăşi sunt zilele de la Magenta şi de la San-Martino:

Aşa, Dacie veche şi soră italiană,
Te-ai pus pe drum atuncea alăturea de noi.

Plevna se aşează alături de numele noii glorii a poporului Italiei, şi „străinul mândru" care s-a făcut astfel rege îşi capătă partea în această entuziastă recunoaştere:

Al nostru Carol însuşi, luptând, îşi câştiga
Supt gloanţe dreptul sacru de-a se numi român.

Bucuria noastră află un ecou simpatic la cântăreţul italian:

O, Bucureşti, ce mândru răsună glas de trâmbiţi
Sunând a biruinţă, şi strigăt ascuţit
Aclamă pe aceia ce vin cu steagul sus.

Şi era cea nouă de muncă organizată se va deschide:

Acuma, stând în scaun de liberă putere,
De ţară suverană, o, fică demn-a Romei,
O operă de fapte frumoase iar te vrea.

Pentru aceasta e nevoie de unire a tuturora, şi el o cere cu încredere:

Aveţi inima blândă ca noi şi nu ucideţi
Cu dreptul fraţi ai noştri în inimi şi în minţi.

Ar fi vrut să spuic acestea în limba lui Ovidiu exilatul, în magnifica latină, dar graiul dulce al lui Dante va ajunge şi el nu va peri:

Ci, cum în Oceanul ce-l sfâşie furtuni,
Şi unda mititică îşi află loc în marea
Învârtejire care se pierde-n infinit,
Aşa în nesfârşirea iubirii noastre, glasu-mi!

Acest glas de iubire, prietene italian, nu s-a pierdut. Îl opunem acelora cari, în vremuri vitrege, când prietenul trece drept duşman şi câte un duşman drept prieten, n-au sentimentele de care pentru noi, cei de departe, ai fost însufleţit.

„Neamul Românesc", 6 decembrie 1936.

V

ÎN AMINTIREA ZILEI DE 24 IANUARIE 1859

Optzeci de ani se vor împlini în curând de la fericitul act, plin de minunate urmări, la care nu s-au gândit însă decât foarte puțini dintre oamenii de la 1859, al Unirii Moldovei cu Muntenia.

Asupra lui ne putem opri în fiecare an fiindcă necontenit, potrivit cu împrejurările noi, el ne dă învățături; atâtea lucruri de azi, care ne par neplăcut sau durcros de neînțeles, capătă lămurirea lor în lumina celor care s-au făcut atunci de o generație de oameni, de boieri și intelectuali, de boieri cari știuseră să fie primii intelectuali ai nației, cari, fără îndoială, reprezintau, înaintea despărțirii în partide, pornite unele împotriva altora, o mare solidaritate morală, singura putere pe care se poate întemeia viitorul național.

Ce a fost puțin înainte de Unire, nu ca fapte, pe care le știe, e presupus că le știe, oricine – și cel ce n-a ascultat lecții de istoria românilor să facă bine să le învețe! – ci ca stare de spirit, căci, totdeauna, ceea ce hotărăște asupra felului cum vor fi faptele, e acela cum se găsește sufletul unei societăți?

Au fost, desigur, nu în Muntenia, în „România", cum se zicea atunci, care știa că va trage folos material din actul Unirii, și oameni cari nu voiau confundarea micii lor țări în țara cea mare. Și aici, tocmai în acea lumină, de care vorbeam, a vremilor mai noi, să stăm o clipă pentru a-i judeca din nou, altfel de cum i-a judecat vremea lor și de cum a rămas până azi chipul de a-i judeca.

Nimeni nu s-a gândit că în patria mai mare își va pierde rosturi pe care le avea în cea mică, nimeni, măsurându-se cu zări mai largi, nu s-a simțit prea mic și a vrut deci să tragă perdeaua până unde mergea puterea lui. Nu, nu, aceasta n-au făcut neunioniștii moldoveni de la 1859. Ci-i îndemna pe dânșii un nobil sentiment, pe care nu-l corectaseră de ajuns – cu toate că, desigur, erau oameni inteligenți și culți – căci totul, binele și răul, se mărgenește la această clasă de intelectuali în rangurile de sus – rațiunea.

Se publicaseră de curând, deabia câțiva ani, cronicile Moldovei, de acel mare între cei mari, căruia astăzi ar fi trebuit să i se puie un mănunchi de flori proaspete la monumentul său de aici și altul la săracul său mormânt de la Iași, Mihail Kogălniceanu. Răsărise o întreagă lume, pe care n-o făcuseră cunoscută, după îngustele programe școlare de atunci, nici cărțile de școală, o întreagă lume de aprigi, harnici și, de atâtea ori, adânc duioși moldoveni. Domni cu steaua biruinții în frunte, credincioși boieri în ceasurile mari și grele, mulțimi devotate gata să alerge cu ce găseau supt mână în ajutorul căpeteniilor firești ale lor. Era acolo atâta freamăt de oaste, era atâta senină dreptate în Divanurile Domniei, era atâta trudă pentru a păstra mărunta moșie creștină, erau atâtea calde lacrimi amare, curse de-a lungul veacurilor pe obrazurile mâncate acum de țărna cimitirelor, a bisericilor și a câmpiilor de luptă! Această Moldovă guvernată de sine – băgați de samă, nu

supusă cândva străinului – era una din marile creaţiuni ale poporului românesc, din glorioasele lui ctitorii, era unul din rezultatele fireşti ale unei lungi dezvoltări organice. Asupra unor astfel de fiinţi politice, pline de o viaţă morală cu lung trecut istoric propriu, se poate plânge, iar nu asupra unor forme, de oricât de largă dăinuire, pe care le-a făcut numai străinul cotropitor peste o viaţă românească, oricât de puternică şi de interesantă, dar care n-a putut niciodată să lupte supt steagurile ei proprii.[1]

Căpetenia de împotrivire n-a fost un om politic, care să se simtă în primejdie de a fi dezbrăcat de drepturile sale din casa de sine stătătoare, ci cântăreţul vremilor lui Ştefan cel Mare, autorul dramei *Mihu*, înfăţişătorul luptelor biruitoare ale unei Moldove neajutate, ba adeseori, de nevoie, chiar trădate de sora ei de peste Milcov. Nicolae Istrati, înaintaşul entuziastului naţionalist care a fost doctorul cu acest nume, era un mare binefăcător cultural pentru moldovenii lui, cărora pe moşia-i de boier le-a întemeiat şcoală şi i-a făcut să simtă frumuseţa culturii româneşti. Iar, când ceea ce credea el că poate să păstreze viu s-a prăbuşit prin logica desfăşurării naţionale, el n-a scos un singur cuvânt de protestare şi, dându-şi samă sau ba că a greşit, s-a ţinut, ca reprezintant onest al unei cauze învinse, la o parte de mersul firesc al împrejurărilor în România unită.

Au mai fost însă şi alţii, cari, şi după 1859, ba chiar multă, foarte multă vreme după aceasta, nu s-au împăcat cu ideea dispariţiei Moldovei lor.

Nici aceştia n-o făceau pentru că personal s-ar fi simţit părăsiţi sau pentru că noua ţară cerea oameni mai mari decât ai fiecărui colţişor din ţara cea mică. Mişcarea

[1] În „Neamul Românesc", de la „Această Moldovă" până la sfârşitul paragrafului este culcs cursiv.

separatistă de la 1866, la care au participat și mulți oameni foarte cumsecade, are o altă origine, și decât aceea a uneltirilor pentru a ridica în Scaunul stăpânirii pe ciudatul mare boier Nicolae Roznovanu, care nu se distinsese prin nimic. Mitropolitul Calinic Miclescu nu era dintre aceia cari să poată fi câștigați printr-o intrigă: era prea inteligent, prea cult, prea boier pentru aceasta și, în situația pe care o dobândise și care l-a dus de la sine la rangul suprem de primat al României, el nu mai avea nimica de râvnit, cum, de altfel, n-avea de plătit nici o jignire. Nu era nici părerea de rău pentru decăderea, nu a Moldovei întregi, căci nu era cazul, dar a frumoasei capitale domnești a Iașului, a cărui stare tot mai tristă a fost determinată, nu de o prigonire bucureșteană, de un egoism centralist, ci de două alte motive care se pot corecta și astăzi: părăsirea de boierimea, sărăcită, a Moldovei, a vetrei lui strămoșești, unde oricum trebuiau să-și păstreze un nobil sălaș, înstrăinat astăzi, și, al doilea, pierderea, prin imigrări străine, a caracterului național, care trebuie afirmat cu orice preț alături, într-un Iași nou, alături de imensul ghetou în care s-a prefăcut cetatea lui Ștefan cel Mare.

Dar, dacă s-a mers până la procesiunea plecată de la Mitropolie, după vechea datină, cu Vlădica în frunte, și la o adevărată luptă cu armata, cu acel regiment muntean care a făcut uz de arme și s-a vărsat destul sânge, era pentru altceva: pentru detronarea lui Vodă Cuza, care era pentru Moldova jertfită o mândrie și o mângâiere. Acea zi tristă de la Iași reprezintă astfel pedeapsa pentru noaptea din februar a aceluiași an, și a fost un mare act de curaj că, peste călcarea de jurământ a unui ofițer moldovean, un om politic din Moldova, Lascăr Catargiu, regent, a îndrăznit, cu primejdia pierderii oricăror simpatii moldovenești, să apere și cu pușca unitatea națională care abia se înfăptuise.

Şi, după tot ce a putut să lase în suflete un astfel de tragic moment, faţă de Bucureşti, dacă nu faţă de toată lumea românească de la miazăzi, a continuat o atitudine de împotrivire cărcia în tinereţa mea i-am fost martur şi eu. Se evita drumul la capitala cea nouă şi, dacă n-ar fi fost acolo un singur parlament, călătoria ar fi fost şi mai rară. Oameni culţi n-o cunoşteau încă. Antipatia era însă mai puternică la femei, şi la spiritele cele mai culte şi cele mai nobile. E adevărat că şi mijloacele de comunicaţie au fost o bucată de vreme foarte grele.

Dar acestea toate s-au dus încetul cu încetul, când alte generaţii au răsărit, care nu cunoşteau trecutul. A influenţat şi aceea că Moldova nu şi-a păstrat o presă românească a ei, care să-i reprezinte punctul de vedere, fituicile de azi, redactate de străini, fiind o adevărată ruşine. Administraţia a întrebuinţat elemente care n-aveau legătură cu locul unde se născuse fiecare, şi nu-mi aduc aminte ca vreodată un moldovean să se fi ridicat împotriva unui funcţionar pentru că nu era născut în Moldova. Profesori munteni n-am avut eu, nici în licee, nici la Universitate, până la un Stelian şi un Tanoviceanu, prin 1890, amândoi foarte respectaţi şi iubiţi, dar eu am învăţat la Botoşani şi cu doi ardeleni: Marcian şi Grigore Băleanu, acesta trecut şi prin Bucovina, un ardelean, Suciu, fiind profesorul de drept roman la înalta şcoală ieşeană şi literatura românească fiind predată, ca suplinitor, de ardeleanul Aron Densusianu, mândră figură de tenacitate romană, căruia-i era încredinţat cultul latinităţii prin catedra sa însăşi. Nu mai vorbesc de ofiţerii munteni primiţi cu cea mai frăţească simpatie şi ale căror răni căpătate în războiul de independenţă au fost îngrijite cu cea mai mare dragoste în colţuri de provincie românească, precum am văzut-o însumi cu căpitanul infirm Dumitrescu, vecin iubit al căsuţei noastre din Botoşani.

Așa a fost atunci, și e bine s-o știe orice urs de bârlog, care nu se lasă tras afară oricare ar dori ca totul să fie tras la bârlogul lui. Iar, dacă n-a fost entuziasmul de la alte popoare pentru actul Unirii, dacă n-a avut răsunetul cunoscut în literatură, e pentru că el nu ieșise dintr-un mare sacrificiu de sânge al neamului.

Când, ca pentru marea Unire de ieri, acest sânge a curs în șiroaie, și mai condamnabil e oricine îl uită de a doua zi.

„Neamul Românesc", 26 ianuarie 1937.

VI

CARACTERISTICA LUI ŞTEFAN CEL MARE
(DIN ISTORIA ROMÂNILOR, VOL. IV)

Apoi Ştefan îţi aşternu de moarte şi trecu la cele veşnice în ziua de 2 iulie din acel an 1504, început, spune cronica, prin prevestirea unei grozave ierni, după care veniră „ploi mari şi vărsări de ape şi potoape".

Pe lespedea frumoasă de la Putna, şie însuşi de mult gătită, urmaşii nu găsiră vremea să umple locurile goale pentru anul, luna şi ziua sfârşitului.[1]

Fusese înainte de toate un ziditor de ţară. Găsise anarhie, cu patimi care răsăreau în fiecare moment şi pe care nici o vărsare de sânge, fie şi a celui mai scump, nu le putea potoli, şi lăsa o boierime împăcată cu sine şi ascultătoare de Domn, în care cu bunăcuviinţă tinerii veneau să ieie pe urmă locul bătrânilor cari se duceau. Boierimea[2] în care nu mai era vechiul spirit maramureşan de oameni nestăpâniţi, gata de orice încăierare şi uşuratec trecând de la o ascultare la alta, privind, din tată în fiu, ţara, nu numai ca o moşie, ci şi ca o pradă. Se crease acum o altă lume, care nu-şi mai amintea nesiguranţele, capriciile, desele răsturnări, fărădelegile nepedepsite şi omorurile în serie de la început. Alexandru cel Bun părea

[1] În *Istoria Românilor* urmează un rând alb.
[2] În *Istoria Românilor: O boierime.*

înviat, cu aceeași sigură statornicie și înțelepciune, dar cu un braț mult mai greu, pentru oricine-i sta în cale.

N-a venit anume ca să facă războaie. Ele i s-au impus. Numai gata de luptă putea să se facă respectat, și biruința aproape sigură era singura chezășie față de vecinii lacomi, gata să se arunce la cel dintâi semn de slăbiciune. De la început și-a făcut o oaste și, după cele mai grele încercări, a înnoit-o.

A fost [1] bun creștin prin faptă [2] în fața câte unui contemporan ca Vlad Călugărul, care era astfel prin credință numai. S-a umplut și împodobit Moldova de bisericile pomenirilor de înaintași și amintirilor de propriile biruințe: la mânăstiri, ca Putna, Voronețul, Neamțul, în forma cea nouă, cu mult cea mai largă, adăugându-se ctitoriile boierilor, și în orașe unde din când în când răsărea Domnul împărțitor de dreptate, deși hrisoavele se scriau mai mult după aceea, la Suceava.

Dar nu era de ajuns să fie cineva un bun creștin pentru a fi, când el jignea țara, la adăpostul acestui greu buzdugan.

Simțul neamului l-a avut în suflet și mai ales ființa lui întreagă a trăit în el. Dar față de românii din jos el a avut întâi numai legătură personală cu Vlad Vodă, pentru ca îndată grija-i de căpetenie în această parte, după luarea Chiliei, să fie a gospodarului care nu sufere ca în fața casei sale să fie cine poate să-l întrecă după aceleași câștiguri.

Dar, adesea biruitor asupra unor Domni „băsărabești" sau „munteni", cari-l primejduiau prin ei înșiși sau prin legăturile cu turcii, n-a crezut că-și mai poate adăugi încă o țară. Aceasta pentru că în socotelile pe care i se sprijinea cugetarea, aceea era altă moșie, și alții aveau asupra ei dreptul. [3]

---

[1] În *Istoria Românilor:* „A fost *un* bun".
[2] În *Istoria Românilor: fapte.*
[3] În *Istoria Românilor: „moșie"* și *„dreptul"* erau culese cursiv.

Față de contemporanii săi din creștinătate, a fost nesfârșit superior, deși nu s-a făcut înfățișat cu laurii Cezarilor pe frunte ca jumătate-românul Corvin Matiaș. Avea mult mai multă pricepere[1] decât acesta și nu se lăsa ispitit de măririle care rătăcesc, nici îmbătat de laudele care se îngrămădesc asupra celor puternici. Casimir al Poloniei trebuia să-l dezguste pentru greutatea cu care trecea la faptă, pentru ușurința cu care se lăsa încântat[2] de formele goale, iar pe urmașii lui i-a privit mai mult ca pe niște copii nebunateci cari nu știau prețui comoara bătrâneților unui astfel de vecin.

De Ivan Muscalul, care râvnea norocul, sprijinit pe atâta înțelepciune, al moldoveanului, nu s-a putut apropia; acela era mai aproape de un han al Crimeii sau al Volgei decât de un cuviincios[3] Domn român.

Turcii i se iviseră în față cu gloria cuceririi recente a cetății împărătești de un tânăr viteaz ca dânsul, care nu desprețuia pe creștini și a căutat legături cu dânșii. Și-a[4] dat samă că, întrând în milenara tradiție a Bizanțului, Mohammed al II-lea nu înțelegea a se așeza ca stăpânitor de-a dreptul pe malul stâng al Dunării, unde-i trebuia numai forma, formalitatea închinării și plata tributului. Același[5] tribut la nevoie îl arunca și el în gura lupului.

Dar nu s-ar fi coborât, ca Domnii de la munteni, până la actul călătoriei la împăratul cel nou.

---

[1] În *Istoria Românilor:* „pricepere *în război* decât acesta".

[2] În *Istoria Românilor:* „se lăsa *câștigat*".

[3] În *Istoria Românilor:* „decât un cuviincios Domn".

[4] În *Istoria Românilor:* „*Ștefan* și-a dat".

[5] În *Istoria Românilor:* „Acest tribut".

Acesta rămânea pentru el „păgânul" ca și ceilalți „împărați" ai hordelor tătărești din răsărit, de ale căror năvăliri prădalnice a știut să se păzească, altfel decât Polonia veșnic năvălită –, arsă și însângerată.

Nu moștenise o luptă pentru cruce și nici un sentiment de scârbă față de necredincioși. Răpede însă, fără să aibă ca îndemn ura, el a simțit lupta pentru cruce ca o datorie, și datoria aceasta, în vremile când stătea mai bine cu ambițiosul Mohammed, cu molâul Baiczid, n-a părăsit-o niciodată, ca linie hotărâtoare, îndată ce ținta politică se ridica mai sus de nevoile momentului.

Trăia într-o vreme aprigă, în care sângele omenesc se vărsa larg. Nici el n-a fost zgârcit cu acela al dușmanilor, ba chiar de vreo două ori cu al boierilor săi. Dar încrederea lui era sigură și, de la o vreme, ajutorul părintesc cald.

Dacă prin cavalerism se înțelege bravura de la Nicopole sau sfidarea sorții de la Varna, el n-a fost, într-o epocă de cavalerism, un cavaler, dar, dacă un cavaler a fost Ioan Hunyadi, nimeni nu i-a fost mai asemenea dintre urmași decât Domnul Moldovei, prin buna pregătire, prin curajul de a înfrunta riscul, prin disprețul față de moarte, dar fără nimic din periculoasa pasiune a aventurii.

Era mai ales un suflet înfrățit cu al mulțimilor neamului său, în care hotărau marile idei călăuzitoare, care ne-au fost sprijinul de-a lungul veacurilor: moșie, moștenire[1], dreptate și drept[2], pentru care era gata să se ia oricând[3].

---

[1] În *Istoria Românilor*: „moșie *și* moștenire".

[2] În *Istoria Românilor*: „moșie, „moștenire", „drept", „dreptate" erau culese cursiv.

[3] În volumul *Sfaturi pe întunerec* finalul frazei a fost reprodus incomplet. Redăm finalul, corect, după *Istoria Românilor*: „era gata să se ia, oricând, *în poară și cu lumea întreagă*".

Această însușire de dreaptă cumpănă i-a cruțat nenorocirile care s-au abătut asupra atâtor cavaleri cari au deservit astfel cauza căreia îi consacraseră viața lor.

Marea virtute a rasei sale găsise în el cea mai deplină întrupare. Aceasta îl face mai rege decât regii și, decât împărații vremii sale mai împărat.

Pentru partea cavalerească a ființei sale, pentru care mai ales se prețuiau atunci oamenii, a primit laude mari și de la papi și de la scriitori deprinși a imita frazele marilor romani, cari însă aveau și fapte de aceeași valoare, dar pentru partea cealaltă, pentru jertfirea a ceea ce personal i-ar fi adus și o[1] mai mare gloric, numai să nu i se vatăme țara, pentru aceasta bătrânul răzeș supt căciulă de ostaș n-a căpătat decât recunoștința nemuritoare a neamului său, care, neputându-l sfinți în biserică, l-a înălțat cu mult peste ființa omenească în necontenita, spornica poezie a legendei.

„Neamul Românesc", 5 februarie 1937.

[1] În *Istoria Românilor*: „o și".

VII

O PRIETENĂ VECHE A NOASTRĂ: POETA MARIE NIZET

Între cei cari ne-au înțeles și ne-au iubit – și ei sunt așa de puțini – trebuie să așezăm și pe o fată din Belgia care, acuma șaizeci de ani, a aflat de noi, întâmplător, la Paris, a simțit interes pentru un popor care tocmai căuta, cu armele în mână, să-și recapete deplina libertate și, ajungând a cunoaște în țară chiar viața noastră socială, ne-a închinat un frumos volum de versuri, întitulat chiar *România,* cu subtitlul: *Chants de la Roumanie,* și un roman cu subiectul din acel moment, în care sunt fete frumoase din ale noastre, țigănci, ruși diabolici, și ce a mai putut ea, săraca, să adauge la o intrigă grozavă și copilărească.

Să ne oprim deci nu asupra celei uitate, căci n-a trezit niciodată o deosebită atenție recunoscătoare sau măcar amabilă, ci asupra total necunoscutei, și în toate timpurile, Marie Nizet, din ale cărei versuri am dat cândva două bucăți ce ne privesc mai de aproape[1].

Prefața însăși a volumului de poezie din 1878 interesează. E scrisă după clauza despoietoare pentru noi a tratatului din Berlin care smulgea Basarabia de Jos unor învingători și unor aliați. Și belgiana scrie: „drepturi neținute în samă, compensații de batjocură, iată ce ne

[1] În Calendarul „Neamului Românesc" pe 1917 (Iași) (n.a.).

oferă istoria anului de față, care a ratificat, prin tratatul de la Berlin, trădarea cea mai strigătoare (*insigne*), târgul cel mai rușinos pe care acest secol a avut să-l înregistreze în analele sale: vorbim de retrocedarea Basarabiei". Și a semnala această infamie diplomatică, pe care o va corecta dreptatea imanentă, care nu doarme, i se pare acestui suflet simțitor cu atât mai necesar, cu cât „această nenorocită Românie are atâtea drepturi asupra simpatiilor noastre, ea căreia-i lipsește numai liniștea și o *administrație mai cuminte* – această subliniare e a ei – pentru ca să-și poată ținea cu vrednicie rangul alături de Elveția și de Belgia".

Nu ajunge numai atâta: ea face o asămănare între caracterul etnic al românilor și acela al nației sale înseși, oprindu-se asupra împrejurărilor în care, de-a lungul veacurilor, au trăit valahi și valoni, ai noștri și ai ei: „Noi belgienii, ne facem o datorie să susținem cauza acestor români, a căror istorie, pare necunoscută, înfățișează atâtea puncte de asămănare cu a noastră, și cari, de pe malurile Dunării, dau cu iubire numele de frați valonilor".

În versurile ei, își spune tinerețea: „Sunt o copilă (*une enfant*) care vrea, ca singură a ei glorie, să lege numele ei de al tău, primind sfidările josnicilor tăi defăimători", între cari, la locul dintâi, așează pe „Țarii cari au fost niște trădători". „Pentru orice apăsați", de altfel, ea spune că „are o plângere prietenească".

Cu politica lui Gorceacov, a lui Ignatiev și a lui Alexandru al II-lea ea duce, încă înainte de fapta rea a hrăpirii, un război în numele acelui scump lucru de care azi multe popoare nu știu cum s-ar despărți mai răpede, atunci când el n-a împiedecat niciodată ordinea, ci numai a așezat-o în sfântul altar al conștiinților, care e libertatea.

„Împăratul slavilor" e prezintat, încă din martie 1877, ca o întrupare a „șacalului muscălesc", comparație care

corespunde cu ce spune istoria. Într-o acțiune războinică din care noi știm că n-a lipsit sinceritatea și chiar o credință mistică, respectabilă chiar de aceia pe cari-i amenință și-i fură, ea vede numai ipocrizia unui creștinism de suprafață. Deci ca prețuiește opunerea la trecerea fără condiții a Prutului de către o Românie care *nu* e slavă.

Pentru a sprijini împotrivirea unui drept național, care nu se sufere călcat în picioare, ci cutează a sta în fața puterilor imense ale celei mai întinse Împărății, care n-a știut niciodată ce este cruțarea celui slab, în casa lui însuși, ca chemă latinitatea, care avea cu totul alte lucruri în gând, afară de Italia care, în criza de la 1877–1878, a dat cel mai sincer și cel mai real sprijin României încercate și amenințate. Ba chiar „rasele de Nord, saxone sau germane", care au jurat odată să păstreze libertatea acestor latini ai Dunării, sunt chemate, cu amintirea războiului Crimeii, să împiedece pe țarul Alexandru de „a urma opera infamă a lui Nicolae". Polonia distrusă le poate servi ca învățământ și ca îndemn.

Dar, în această înțelegătoare dovadă de simpatie, nu lipsește nici osânda asupra monarhiei dualiste, cârmuită, adesea, în politica externă, de unguri:

De teamă ca prin tine să nu le crească răul,
Românii nu cutează a te chema pe tine,
Austrie, căci unguri, sălbateci, temniceri,
Ce sunt victima-ți, însă și-apăsători de neamuri,
Se lasă greu cu-acele nelegiuite drepturi
Pe-a' lor trei milioane.

E un articol de ziar în versuri, dar cu câtă sinceritate și cu cât nobil entuziasm!

Și povestea patimilor noastre în acei ani grei e urmărită lună de lună. Iată România părăsită de toți aceia cari luaseră asupra lor, în numele unei zădarnice Europe, s-o

apere. Iată întrarea rușilor în Moldova, vrăjindu-se groaza, în parte corespunzând cu adevărul, a vechii invazii:

Sunt zorii zilei sângerate:
Ei zboară drept către Bosfor:
Suflarea lor vă va sfărma,

strigă ea românilor, citând vechea zicală: „slut la Prut". Iată însă lagărul tinerei oștiri, în care se întâlnesc, în frățească hotărâre de luptă, beizadeaua, elegantul din saloane și țăranul, temei al neamului: e una din cele mai frumoase bucăți. Nu uită, cu cine știe ce amintiri din Cartierul Latin al Parisului, pe care-l pomenește, nici pe studentul ușuratec și petrecător de acolo, pe care-l pecetluiește versul aprig al lui Eminescu. Ar vrea să învie și vechiul dușman al Rusiei năvălitoare, Eliad, măreț glorificat, cu ale cărui fiice, Eufrosina și Virgilia, această străină, atât de legată de noi, a fost cândva prietenă. Și numele lui face să răsară pentru dânsa, din cărțile cetite, întreaga poveste a anului 1848, cu figuri eroice, ca a lui Magheru. Nu lipsește nici un cântec de luptă pentru românii din Ardeal ridicați contra ungurilor, și Iancu însuși face să-i fulgere din negurile trecutului „spada", cu acest motto în românește: „La zece unguri un român": un întreg poem, plin de mișcare și de avânt, cu o perfectă cunoaștere a împrejurărilor, care ar merita să ocupe pe unul din meșterii, mulți la număr, dar pierduți în zădărnicii și în păcate, prea adeseori, ai versului românesc, în stare să îmbrace orice gândire și orice sentiment. Se așază unul în fața altuia aliații prin fatalitatea împrejurărilor, în războiul contra Turciei: românul și rusul, unul reprezintant al unei aristocrații decăzute, celălalt urmaș de țărani neliberi –, cu o tânguire asupra morților întinși de-a lungul câmpurilor de luptă.

Nu lipsesc cântece despre București, „princesă de teatru", „modernă Sodomă" , cu dorința de a fi „Parisul Orientului", cu palate și colibe, cu praf și noroi, cu imitarea Parisului și cu Dâmbovița, „murdară și fudulă", iar, în iulie: „noroiul la picioare și florile pe cap", despre Oltul războinic, despre Dunărea cruștită de sânge, și, prezintate deosebit de pitoresc, legende eroice de ostași în anul războiului de independență.

Încă o bucată de prefăcut în românește, ca și vrăjirea, foarte izbutită, într-un cadru exotic, a vechiului „hospodar", sau chiar tânguirea, însuflețită de vechea ură a lui Eliad, a fanariotului, deposedat acuma și umilit. Și întâlnirea lui Dimitrie Cantemir cu țarul Petru inspiră un poem. Legenda mamei lui Ștefan cel Mare o atrage. Este și o fulgerătoare critică a boierilor înfeudați străinătății, necunoscători ai unei literaturi în limba pe care n-o vorbesc, dar, alături, veselii oameni de muncă, ignorați și batjocoriți, „acești latini neștiuți luați drept slavi, acești țărani liberi socotiți robi", și cu ce ritm e descrisă hora!

Nu uită nici tragedia dorobanțului pe care dorul îl face să dezerteze.

Am dori să știm mai mult despre aceea care, în august 1877, se înfățișa, cu toată tinerețea ei, mărturisită, ca o străbătătoare – dar tonul e al unui bărbat *„pourchassé par l'exil"* – a țărilor celor mai depărtate, până în Egipt, India și Brazilia. Dicționarele scriitorilor nu știu de dânsa, dar în familia Eliad, aici, și, în Belgia, la Goleștii rămași acolo, unul un scriitor, cealaltă o muzicantă, poate că se păstrează amintirea aceleia către care așa de târziu se întoarce un gând de recunoștință.

„Neamul Românesc", 19 februarie 1937.

VIII

CUM SE CREEAZĂ O STARE DE SPIRIT

Orice se întâmplă într-o societate omenească vine din starea ei de spirit, din felul cum este alcătuirea ei sufletească în acel moment.

Dar aici trebuie făcută o deosebire. Societatea reprezintă un popor sau o tovărășie de popoare. Astfel ea are ceva sufletește permanent, care-i dă caracterul, care-i stabilește valoarea, care-i face mândria sau o îndreaptă către peire. Afară de extraordinare sforțări ori de cele mai mari și mai rare măsuri, acest fond nu poate fi biruit. El e zestrea, el e darul, el e nenorocirea și el e osânda. Acoperit un moment, înșelat sau înspăimântat, el își revine și domină și mai departe, fiindcă el vine din tot ce a suferit și a câștigat, din tot ce primește din mediul ei, din tot ce și-a agonisit societatea.

Iată, eu cred cu toată puterea că însușirile de temei ale acestui popor totuși vor ieși din nou la iveală, impunându-se spre onoarea lui. Atras în altă parte supt înrâuriri de care, supt aspectul lor general, mă voi ocupa, el se va întoarce la aceste așa de mari calități, care sunt: măsura, stăpânirea de sine însuși, armonia, respectul de sine și de alții, simțirea aleasă și cruțarea simțirii altuia, înțelegerea pentru o idee care nu e a sa, bunătatea adâncă și duioșia muiată în

lacrimi, conștiința de drept pentru sine și pentru alții, religia legii și cultul suprem al datoriei.

Dar peste acest fond se așțern stările de spirit trecătoare[1].

Acestea determină acte pe care oamenii cuminți, aceia cari, având atâta experiență a vieții, sunt în stare să vadă măcar tot atâta și în viitor, le răsping: ei se înspăimântă de anume fapte care iese din asemenea crize în viața societății care, fără să-i întrebe pe acești oameni prețioși s-a dedat la o anume acțiune, și atunci poate să se facă o greșeală, o mare greșeală. Greșeală și în ce privește neatingerea țintei urmărite și greșeală și în ce privește pierderea timpului, capital neprețuit pe care nici un neam nu trebuie să-l risipească, precum, în viața sa mărginită, nu trebuie să-l risipească nici fiecare om îndeosebi.

Se răspunde la fapte prin fapte, și, într-o epocă revoluționară sau măcar cu aplecări revoluționare, la lovituri prin lovituri. Indiferent dacă e vorba de o lovitură fără forma legii sau de una care îmbracă formele legale, dar în fapt e tot un lucru material și o pornire violentă, o agresiune.

Pe când ceea ce se cerea, ceea ce putea izbuti, ceea ce ar fi adus în adevăr folosul era suprimarea stării de spirit, stârpirea izvorului de unde au plecat apele năvălitoare, în loc ca înaintea năvălirii lor să se lucreze cu prinderea apei în pumni pentru a o arunca alături sau să se recurgă fie și la pompele cele mai perfecționate. Ceea ce se cerea era însă schimbarea păturilor din care gâlgâie apa cea stricătoare, sau întrebuințarea avântului lor, captat și canalizat, pentru propriul bine. Căci, mai la urma urmei, orice energie a unei societăți e o manifestare de viață, și e păcat să ne lipsim de dânsa, în credința că societatea cea mai fericită e aceea pe care am făcut-o ca una din acele clase idiotizate ale vechii pedagogii căreia nu i se cerea altceva

[1] În „Neamul Românesc" este culeș cursiv.

decât mânile întinse pe bancă, ochii la profesor şi mintea la dracul ca să se poată căpăta prin atâta înţelepciune copilărească nota zece la purtare.

Pentru ca starea de spirit rea – rea prin actele pe care le provoacă şi rea pentru că e împotriva fondului moral permanent al poporului – să fie distrusă sau îndreptată încotro trebuie, pentru ca, în loc de ape revărsate şi distrugătoare în calea lor, să îmbogăţească acelaşi curs larg al naţiei, trebuie să se înţeleagă de unde vine şivoiul nenorocit al crizei naţionale.

El porneşte din multe izvoare torenţiale, care sperie la început prin năvala lor, dar n-au dăinuirea apelor largi şi sigure care se adună picătură cu picătură în afundurile pământului şi ajung dintr-un pârău nesigur la mânarea continuă a apelor fericite, răspânditoare de binefaceri în calea lui.

Popoarele împrumută. Succesul le ispiteşte, dar nu-şi dau samă de unde vine taina lui. Cutare naţie s-a refăcut minunat, a săvârşit lucruri care uimesc lumea: rănile i s-au închis, tulburarea s-a liniştit, realizări neobişnuite se ivesc în fiecare zi. Şi atunci o privire răpede crede că a şi descoperit de unde pleacă toate aceste isprăvi: vede o haină, o disciplină ostăşească, o organizare, un şef a toate poruncitor, care sfarmă orice voinţă contrară. Hai să facem şi noi!

Uită-te mai bine şi iscodeşte mai serios! Vei vedea atunci ceea ce la început nu bănuiai. Că în adâncul sufletului său acel popor avea mijloace moştenite pe care nu le ai, tradiţii care nu se pot trece prin forme de la un neam la altul, energii lăsate de-a lungul veacurilor de oameni şi de lupte.

Pentru a birui imitaţia se poate întrebuinţa un singur lucru: trezirea şi întărirea conştiinţii de osebire, cultul propriei creaţiuni, al istoriei naţionale, al tradiţiei seculare.[1]

[1] În „Neamul Românesc", de la „trezirea" până la sfârşit este culeş cursiv.

Observați cât de puțin înseamnă astăzi la noi aceste așa de scumpe elemente ale unei vieți sănătoase și asigurate. Toți acești maimuțăritori de lucruri străine, cari vorbesc de națiе și de patrie, nu cunosc națiа lor și patria în care s-au născut și pe care au datoria s-o apere. Literatura, arta vreau să se rupă din trecut, istoria e o materie din școala secundară, ori un număr de examene de trecut, de studenți bucheri, la un profesor care el însuși poate fi numai un bucher.

Când ne vom da sama cu toții că una e omul din Berlin sau din Roma și alta, în tot cursul vremii, omul din București sau din Iași, de la Cluj ori de la Chișinău, atunci se vor decolora toate cămășile, se vor împrăștia toate trupele de asalt, se vor desface toate defilările și vor cădea toate galoanele unei operete stropite din când în când și cu sânge frățesc.

Dar asemenea stări de spirit vin dintr-un dezechilibru moral.

De unde vin ele? Din nepotrivire între ce poate cineva și ce vrea.

Sunt vremi de ambiții nebune. Se răstoarnă scara normală. În loc să se înceapă cu adunarea modestă a meritelor pentru a râvni pe baza lor conducerea, se cere conducerea fără să fie putința sau măcar hotărârea de a îndreptăți această suire, prin merite.

Într-o lume așezată și ademenită, opinia publică sănătoasă întreabă pe oricine vrea să se suie în fruntea altora: ce a făcut, pe când, într-o lume zăpăcită și răsturnată, se admiră, ca la un circ sau la o reprezintație de sport cutezător, îndrăzneala cu care se aruncă ambițiosul către culmile cele mai înalte.

Deci ce trebuie e restabilirea prețului drept: se dă fiecăruia, după sfânta dreptate, ce a dat el însuși societății.

Dar aceasta cere înlăturarea oricării nedreptăți, oricării favorizări și oricării prigoniri în viața publică.

Și, în sfârșit, fără a ne opri la motive de mai mică însemnătate, stările de spirit trecătoare vin din magia[1] periculoasă a cuvintelor care și-au pierdut înțelesul și ajung a fi lozinci neclămurite, în care se poate ascunde și cel mai bolnav misticism.

Aceasta vine însă dintr-o rea literatură curentă, dintr-un scris nedisciplinat, lipsit de ordine și de bun simț.

Restabilirea nu poate veni decât din cultul statornic al literaturii sănătoase. Ea trebuie să fie un element esențial al școlii, o hrană de fiecare zi a societății și o armă de stat.

Astfel, peste însușirile rele de astăzi, efect firesc al otrăvurilor nemistuite, ne vom întoarce la acel echilibru moral din care vin faptele ce asigură, întăresc și înalță o societate.

„Neamul Românesc", 7 martie 1937.

[1] *În „Neamul Românesc"*, de la „magia" până la sfârșit este culeș cursiv.

IX

FORMULA REVIZIONISMULUI UNGAR

Acum câteva luni, am putut fără greutate să arăt aici cât de puțin întemeiate sunt pretențiile purtate pe la toate ușile și strigate din toate trâmbițile, îmbrăcate în toate hărțile și întrupate și în statui de piață publică ale castei nobiliare maghiare din Budapesta, de a reface, peste dreptul popoarelor care au suferit atâtea veacuri și au vărsat acum în urmă atâta sânge, un stat apostolic, de simplă propagare a catolicismului contra păgânilor și schismaticilor, stat a cărui noțiune nu se mai potrivește cu toate ideile, sentimentele și interesele de astăzi.

Acestei lămuriri, care a fost înfățișată și în câteva limbi de o largă răspândire, i-ai urmat dovezile culese în hărți, în statistice, în mărturii din toate timpurile, din care cred că reiese cu toată evidența că neamul nostru e acolo, în Ardeal, în părțile așa-zise ungurești și Banat din cele mai vechi timpuri, că a fost totdeauna mai numeros decât conlocuitorii cari i s-au adaus cu vremea, prin strecurare, cucerire și colonizare, că el e așezat, ca băștinașii, în largi pânze neîntrerupte, pe când ceilalți apar numai ca niște oaze larg sămănate, arătând foarte lesne împrejurările în care au putut să vie și, în sfârșit, că el a meritat stima cui l-a cunoscut în munca, răbdarea, vitejia și iubirea pentru

frumos, că dreptatea lui, atâta timp călcată în picioare, s-a impus oricărui spirit drept, care a putut să-l cunoască acasă la dânsul.

Şeful guvernului italian, căruia-i era închinată cartea, publicată şi în limbile franceză, germană şi engleză, mi-a comunicat că a luat cunoştinţă de aceste dovezi şi, din Italia, ca şi de aiurea, mi-au venit dovezi de înţelegere şi preţioase aprobări.

Firește, nu-mi trecea prin minte ca grupul de cercetători istorici şi lingvistici, de publicişti şi de oameni politici, cari de ani de zile luptă pentru zădărnicia pe care ei o numesc revizuire fără război a hotarelor atribuite României la sfârşitul Marelui Război, se vor lăsa convinşi. Sprijinită pe falsificare, apărată prin artificii, servicii, servită de calomnii, cauza revizionistă nu poate fi părăsită de acela cari unesc o patimă înfocată cu o completă lipsă de bună-credinţă. Contra unor astfel de gânditori şi de luptători nu se pot hrăni iluzii de a-i face să revină chiar înaintea dovezilor celor mai hotărâtoare. Nu numai că se vor găsi noi argumente de aceeaşi valoare, pe care naivii sunt liberi să le creadă, dar, a doua zi după răspândirea lor, vechile falsificări şi vechile sofisme se vor aduce înainte ca şi cum nimic n-ar fi contribuit la dărâmarea lor.

Dar, până acum, n-am avut cunoştinţă de nici o împotrivire teoretică, fie şi venită din partea unor aşa-zişi oameni de ştiinţă vorbind numai în numele lor propriu.

Iată însă că, după o aşa de lungă tăcere, ziarul german din Budapesta care trecea şi trece drept oficiosul guvernului maghiar, „Pester Lloyd", dă un răspuns, asupra căruia face să ne oprim altfel deci decât într-o notiţă de revistă sau într-un articol de ziar.

E bine să ştim cu toţii nu numai ce se opune dreptăţii noastre, ci şi ce se propune şi astăzi – cu toate sfaturile ce par a fi venit de la Berlin, nu ştiu dacă şi de la Roma –

pentru ca granițile pe care le-am plătit așa de scump să fie mutate spre a satisface prejudecăți mucede și a servi interesele apăsătoare ale unei oligarhii.

În partea întâia a răspunsului de care vreau să vorbesc, se caută a se slăbi argumentele ce am adus în acea broșură de apărare.

În ce privește hărțile, se pretinde că ele nu fac decât să pledeze contra afirmărilor noastre.

O observație preliminară e aceea că n-am prezintat hărți de ale noastre și de-ale prietenilor noștri, ci vechea hartă germană a lui Andree și una, mai nouă, germană, din cea mai bună publicație periodică pentru geografie, din Germania, *Petermanns Mitteilungen*, apărută în timpul când noi eram încă neutri în timpul războiului. A le reproduce noi înseamnă a lua asupra noastră toate amănuntele ce se cuprind în ele.

Ce ar dovedi însă în folosul protivnicilor noștri aceste hărți? Ele ar dovedi, ceea ce nu putem tăgădui, existența în răsăritul Ardealului a marii insule secuiești, care prin felul cum se prezintă arată bine că n-are aceeași origine ca petele răzlețe în care trăiesc acei unguri adevărați cari au fost aduși de-a lungul veacurilor pe cale oficială. Cercetătorii unguri chiar le caută o altă obârșie, și nu e îndoială, pe de o parte, că avem a face cu niște rămășițe ale altor popoare de rasă turcească, precum au fost pecenegii, cari au primit apoi limba maghiară și, pe de alta, cu elemente slave și românești care au fost încetul pe încetul, și până în timpurile din urmă, deznaționalizate, fără a se putea distruge nici amintirile, nici legătura religioasă, nici rosturile de limbă, nici datinile, muzica, dantul, nici aspectul fizic, nici acest nume însuși de secui, la care ei arată că țin așa de mult. Nu pentru secui se poate cere și

căpăta o rectificare de graniță care, la celălalt capăt al Ardealului, e de fapt imposibilă.

Afară de aceasta, în apus sunt unele colțuri însemnate cu colorile ungurești. Nu voi discuta dacă ele corespund adevărului, nici măcar dacă nu e vorba, cum cred, și cum o dovedesc cercetările recente ale părintelui profesor Ștefan Manciulea, de aceeași operă de deznaționalizare în dauna populației românești, pe care o găsim așa de numeroasă, cu formele ei proprii de organizare, în jurul Orăzii, încă din adâncul secolului al XIII-lea. Granița firească a fost acolo Tisa, românii fiind, cum o arată și unele elemente de nomenclatură, și pe celalt țărm al apei. Ci voi observa numai că o graniță nu poate fi alcătuită din întrări și ieșiri ca ale fiordurilor norvegiene, ci ea trebuie să ofere o linie capabilă de a fi supravegheată și apărată, corespunzând și unor cerințe militare.

Autorul inspirat al articolului din „Pester Lloyd" nu e mulțămit nici cu statisticile. Cere să fie mai vechi decât 1881, ceea ce n-ar fi în avantagiul tezei maghiare. Și, părând a crede că cu primesc falsificațiile statistice ale regimului trecut, mă întreabă de ce în ultimul timp se observă – gândiți-vă la invaziile funcționarilor! – o scădere a elementului românesc, al cărui spor statornic a fost observat însă de oricari cercetători. I s-ar putea obiecta foarte ușor că putem descoperi unele artificii de statistice și înglobarea între maghiari a oricui, de orice rasă, vorbea obișnuit – sau era presupus a vorbi – ungurește. Și apoi, pe ce cale ar fi sporit românii de la 1918 înainte, când în Regat numărul lor s-a menținut cu aceeași creștere proporțională?

Nici mărturiile nu-i plac adversarului, și Iosif al II-lea, desigur nu un amic al nobilimii ungurești, iese foarte rău din această discuție, deși el, care a fost de două ori în Ardeal, este unul din martorii de căpetenie.

Şi concluzia? Ea e deosebit de preţioasă, fiindcă-i prindem pe revizionişti cu vădirea limpede, bine determinată, a scopurilor lor, gata să arunce în foc, de hatârul unor nemeşi deposedaţi, lumea întreagă.

Se cer două lucruri, neted, fără nici o acoperire:

Schimbarea graniţei de vest pentru mulţămirea populaţiei „ungureşti" de altă origine decât aceea a rasei maghiare, în numele căreia se vorbeşte, şi a întârziaţilor unei emigrări a funcţionarilor, care n-a luat proporţiile de care vorbeşte apărătorul foştilor cuceritori şi privilegiaţi.

Din frumoasa populaţie românească, moştenire a juziilor şi voievozilor adeveriţi prin documentele înseşi ale episcopiei orădane, n-avem nimic de cedat. Acolo avem de reclamat pe ai noştri, răpiţi, ca şi românii din secuime, prin opera de vicleană sau violentă deznaţionalizare.

Iar, pentru rest, căci noi trebuie să fim trimişi dincolo de Carpaţi, se cere un Ardeal autonom.

Aşa ca un fel de Elveţie? Dar acolo cantoanele vechi, de temei, vin cu acelaşi drept, fără stăpâni şi fără robi, dintr-o lungă dezvoltare organică, de caracter istoric. Acolo fiecare grup local e bine determinat şi e deprins a trăi de sine. Acolo n-a fost cucerirea unora de alţii, ci lupte comune contra feudalilor austrieci, izgoniţi. Acolo este aceeaşi esenţă morală, dând acelaşi patriotism. Dar îşi închipuie cineva un Ardeal autonom[1], cu urile cumplite din trecut, cu amintirile de libertate ale românilor în aproape un sfert de secol, cu intrigile fireşti ale Ungariei vecine şi cu durerea României despoiate?

Am pus întrebarea. Cine-mi va putea da un răspuns?

„Neamul Românesc", 21 martie 1937.

---

[1] În „Neamul Românesc": „un Ardeal autonom, *cu sate de toate naţiile amestecate*, cu urile cumplite".

X

FUNDAȚIA ROMEI

Comemorarea Romei supt toate aspectele, pe care a întreprins-o Societatea de radiodifuziune, este îndeplinirea unei datorii elementare față de locul de unde au venit în mare parte înaintașii noștri, pentru a se lega de vânjoasele rase localnice, împlântate în pământul însuși al acestei țări, nu de veacuri, ci de mii de ani, dar în același timp și mai ales recunoașterea unui spirit care, peste tot ceea ce a putut să ne vină de la acești înaintași de o altă alcătuire sufletească și de alte porniri în vederea mijloacelor de energie, izvorăște pentru noi din acea Romă, care ne crește din generație în generație, disciplinând gândirea și îndemnând voința noastră, prin limpeziciunea minunată, prin armonia simplă, prin cumpănirea fiecărui cuvânt și prin rotunjirea fiecărui sunet, însușiri de căpetenie ale minunatei limbi latine, chiag între toate popoarele, de origini cât de amestecate, care și până astăzi se împărtășesc de aceleași admirabile daruri ale acestei tradiții de limbă.

Ar fi de dorit ca aceea ce se aude aici din mai multe guri, fiecare vorbind în specialitatea sa, să fie adunat și păstrat într-o carte de o largă răspândire, care să poată exercita în chip statornic o înrâurire binefăcătoare asupra sufletelor și să arăte încă o dată acelor cari nu ne înțeleg și

nu ne prețuiesc, adecă nu ne prețuiesc îndeajuns, pentru că n-au ajuns să ne înțeleagă, cât de strânsă este legătura, pe care nimic n-o poate sfărâma, între noi și acea țară a tuturor darurilor și a tuturor isprăvilor de-a lungul secolelor, care este Italia.

În acest fel inițiativa de astăzi, pe care poate nu se va găsi nimeni, din cei chemați s-o facă, pentru a o semnala îndată italienilor, e încă o dovadă de înțelegerea și iubirea noastră pentru dânșii, ea se leagă de ceea ce se face, în largă înțelegere cu toate națiunile lumii, la Roma însăși, prin activitatea neobosită a unui de om de bine și a unui iubitor adânc inteligent al rasei sale, care a creat o societate de „studii romane", la care pot vorbi oameni de pretutindeni și căreia am avut deosebita plăcere de a-i aduce o modestă contribuție acum vreo doi ani de zile, arătând cât de mult sentimentul roman și italian în același timp a trăit la noi și cu ce adâncă socoteală și strălucire literară a fost el întrupat în epoca romantică prin glorificări ale vechiului leagăn latin, ca aceea a unui Gheorghe Asachi.

Mie mi-a căzut ca parte, fiind socotit ca istoric, titlu pe care nu înțeleg a-l păstra exclusiv și pe care atâțea mi-l contestă, să vorbesc despre Fundația Romei. Aș fi preferat ca titlul să fi fost altul, anume: Originile Romei, punctul de plecare al întâii alcătuiri, păstorească, amestecată cu îngrijirea unui restrâns ogor. Fiindcă această origine există, iar fundația Romei este un lucru târziu și de închipuire, pe care-l voi înfățișa, dar, mai presus de toate, voi căuta să-l lămuresc prin atmosfera altei epoci și prin ambiții care s-au trezit numai mai târziu și care s-au cerut satisfăcute în domeniul îndepărtat al unor pretinse origini, care nu corespund nici cu logica lucrurilor, nici cu ceea ce au putut păstra izvoare vrednice de crezare.

Aceste origini au fost închipuite numai prin oamenii din vremea lui August, când se crea o altă conștiință romană decât cea, de caracter patriarhal, sau de formă luptătoare interioară, prin conflictul între patricieni și plebei, a generațiilor precedente, când se forma o limbă nu latină, ci romană, de caracter oficial, care trebuia răspândită pretutindeni, servind ca legătură între neamurile supuse, și acea formă clasică pe care o întâlnim, sigură și măreață, în inscripțiile răspândite pe toată întinderea Imperiului. Era o epocă de împăcare, de disciplinare și de întemeiere, în care se dădea lui Virgiliu, care până atunci cântase din fluierul grecesc iubiri ale păstorilor sau prefăcuse din grecește învățături, cu titlul chiar grecesc, pentru cultivarea câmpului în alt fel decât cum obișnuiseră strămoșii de pe vremuri, sarcina de a scotoci prin superstițiile poporului, prin amintirile nebănuite ce se păstrau în sufletul lui, prin ce putea să deie, cu glasurile ei nebănuite, însăși geografia istorică a pământului italian, în părțile Lațiului, și, amestecându-le cu o mitologie greacă, înaintea căreia se închina cu respect și admirație Roma, să facă, din materialul atât de superior al geniului său, epopeea fundației înseși a societății romane. În această vreme, zic, era lucru firesc să se caute prin cele dintâi timpuri ale lucrului mare care ajunsese Roma, ceva care să semene și cu fabulele grecești, dar mai ales cu acea sfântă tradiție asiatică, adusă din Asia, care se datorește etruscilor.

Da. Etruscii sunt cei cari au avut orașe prin „fundație". Străinii veniți de pe alte plaiuri, pe uscat sau pe apă, căci în privința aceasta nu s-au lămurit deplin lucrurile până acum și nu se vor lămuri niciodată, acești oameni cu o mentalitate așa de deosebită de mentalitatea latină și de tradiția romană, care a ajuns să se ridice din nou la suprafață, peste așa de multele împrumuturi făcute acestor

alogeni, ei au fost aceia cari, cu formule arhaice vechi de multe veacuri, cu deprinderile acelea ieratice, n-au consimțit să locuiască altfel decât în cetăți care de pe urma îndeplinirii unui rit trebuiau să capete întâia lor alcătuire.

În această privință se poate pune în paralel ceea ce a fost adus de etrusci prin această datină a orașului încunjurat cu șanț, având ziduri și porți, iar dincolo de dânsele o lume străină, neavând aceeași religie, neîmpărtășindu-se de aceeași sfințenie, aceia ce și până astăzi pe pământul acesta românesc, unde au fost aduși de vremuri, păstrează, cu o îndărătnicie care, ieșind la iveală, ne-a jignit nu o singură dată: evreii, cari, cândva, la Folticeni, dându-și samă de ce înseamnă ca număr al populației și ca activitate de comerț, au avut ideea de a cere unui primar, care a admis prea ușor, ridicarea nu știu căror înjghebări de lemn, care trebuiau să însemne poarta orașului încunjurat după datina asiatică.

Iată deci cum s-a alcătuit legenda sacră a Romei, căreia i s-a adaus și o precizare cronologică, mulțămită căreia se învață în școli și până acum, în școlile noastre, după ce s-a învățat în ceea ce s-ar putea numi învățământul roman de odinioară, data de 753 a. Chr., asămănătoare și aceasta, și din cauza aceluiași împrumut de la asiatici, cu precizarea, tot așa de îndoielnică, încă mult mai îndoielnică, introdusă de evrei, în ce privește data exactă când Dumnezeu a făcut pământul, fiind socotit și el, Dumnezeu, tot ca un fundator, după anumite rituri, cătând cu multă chibzuială să facă un lucru durabil, pe care rămâne să-l stăpânească de-a dreptul: 5508, fără greș, înainte de Nașterea Mântuitorului.

Da, acesta este înțelesul cronologiei „ab urbe condita", de la întemeierea orașului prin excelență, a acestei forme care, și după ce romanii au ajuns să fie stăpâni pe o parte așa de largă a lumii, rămâne ca o concepție în stare să cuprindă oricât pământ, și pământul întreg, întrat oarecum

el însuși într-o concepție, minunată și monstruos întinsă, a *urbei.*

Și aș putea să adaug, în parenteză, că însuși sensul acestui cuvânt *urb* trebuie căutat dincolo de noțiunile pe care a putut să le aibă simpla societate romană de la începuturile ei. Și ea ne-ar trimete tot la acele împrumuturi de la un popor mult mai înaintat în cultură, care aducea cu dânsul atmosfera altui continent și puncte de plecare cu totul deosebite de acelea ale societății romane însăși.

Va trece multă vreme, și în cărțile de școală se vor păstra, pentru frumusețea lor nemeșteșugită, fabulele cu privire la Numitor și Amuliu, la Alba Longa, la Acca Laurentia, la cei doi copii părăsiți pe cari vine și-și hrănește lupoaica, la început un zeu ocrotitor, iar nu un animal de pădure, un zeu animal, asămănător cu zeii boi, și lei, și vulturi ai Egiptului, Haldeii și Asiriei, până la apariția umanității ariene, așa cum se înfățișează la perși, fie și cu figura apolonică a regelui, purtând cele două rânduri de aripi, una către ceruri și cealaltă către fundul pământului. Se va mai vorbi multă vreme înaintea copiilor cari, prin poezia din sufletele lor, înțeleg foarte bine astfel de interpretări poetice, despre cei doi frați: Romulus și Remus, ale căror nume nu sunt altceva decât niște derivări din numele Romei înseși, cei doi gemeni fiind gemeni și în ce privește numele pe care le poartă, iar Romulus neînsemnând altceva decât Romanus, căci cele două sufixe sunt corespunzătoare, precum aiurea, în Sicilia, locuitorii barbari asupra cărora s-au întins în urmă fenicienii și grecii, așteptând dominația romană, se numeau, tot așa, și siculi și sicani.

Se vor înfiora de groaza sângelui răspândit de un frate din vinele altui frate acești copii, ascultând povestirea despre Remus, care a sărit peste zidurile sacre, pe care le-a spurcat, le-a profanat și care a ieșit prin urmare din

vraja sfântă a cetății, a devenit astfel un păgân, care sfidează înțelesul superior și mistic al ființei cetății, și nu vor băga de samă că în fundul acestei narațiuni nu este altceva decât tot o amintire asiatică, prin etrusci, aceea a lui Avel cel bun căzut jertfa urei fratelui său Cain, deși Avel, după o concepție morală mai bună, nu este profanatorul pe care și l-a închipuit noua legendă romană în ce privește pe sacrificatul Remus.

Dar, pentru oamenii cari cercetează izvoarele, pentru oamenii cari-și dau samă de logica vieții, pentru cei cari pot să să deslușească între ce împodobim noi în trecutul nostru, și peste caracterul neîmpodobit, dar care vorbește așa de înțeles inimilor noastre, și între ce este rostul adevărat în dezvoltarea societăților omenești, pentru toți aceștia dispar în fum, ca niște fantome ușoare, care nu se înalță către ceruri, căci religiile asiatice nu tind către albastrul lui, ci se înfundă în întunerecul gropilor și subsolurilor pline de morminte, toți acești reprezintanți închipuiți ai unei Rome fundate pe datine străine.

Cum tot așa dispare și din conștiința oamenilor culți în genere, nu numai a cercetătorilor și învățaților, și toată seria de regi ai Romei, ale căror nume nu sunt altceva decât întrupări în silabe ale rosturilor care li se atribue: Numa Pompilius venind de la *nomos* grecesc, trecut prin etrusci, care înseamnă lege, și, în ce privește al doilea nume, de la acea pompă, de aceeași origine grecească, pe care au primit-o însă, au dezvoltat-o și în care s-au închis etruscii. Ancus Martius amintește cu al doilea nume, cel dintâi însuși fiind capabil de interpretare, pe zeul Marte, războinicul, precum Tullus Hostilius este, prin Hostilius al său, pe care noi l-am păstrat, de la *hostis* – oaste, interpretarea aceleiași lupte cu dușmanii. Servius Tullius amintește pe acei străini, pe acei neliberi, pe acei șerbi,

servi, din cari s-a făcut plebea şi faţă de cari acest rege a încercat cel dintâi pas prin aceea că a scos Roma din vechea alcătuire patriarhală de sânge, pentru a se face o împărţire a locuitorilor ca atari după alte rosturi decât această coborâre din strămoşi. Iar, la capăt, cei doi Tarquini nu reprezintă altceva, cum o arată numele lor, decât acea stăpânire prin etrusci, care a ocupat atâta vreme din trecutul Romei, şi Roma cea nouă n-a vrut s-o recunoască, ci, de la Tarquini la Porsenna, a căutat să înşele pe urmaşi prin iluzia unei dinastii romane sau unui război purtat, ca în al doilea caz, pentru ca să se isprăvească prin biruinţa Romei.

Iată câte frumoase închipuiri sfărâmate, câte lucruri de tăiat pentru copiii cari trec examene înaintea unor profesori cari nu cetesc îndeajuns şi cari nu sunt deprinşi să-şi părăsească ideile de tinereţă pentru ceea ce iese aşa de limpede din cercetarea izvoarelor şi a condiţiilor înseşi ale vieţii omeneşti.

Şi, în loc, ce punem?

Ceva foarte simplu, care se poate îmbrăca în puţine cuvinte, pentru că nu este vorba de fapte istorice, ci de stări sociale. Numele Romei poate fi explicat în mai multe feluri, şi din această lămurire se pot scoate multe învăţăminte. Dar, dacă ia cineva în cercetare numele dealurilor, să zicem: munţilor, deşi nu sunt aşa de înalte aceste ridicări ale pământului pe care s-a întins Roma mai târziu, va vedea Muntele Capului, Capitolinul, muntele celei dintâi rătăciri, după sensul verbului *palare*, Palatinul, muntele vechii rase, Quirinalul, muntele celor veniţi pe urmă, Aventinul, muntele vrăjilor, Vaticanul, muntele unde se aruncau oalele sparte, Testaceus, muntele gardurilor de răchită, Viminalul, muntele cu templul zeului cu două feţe, Ianiculul, muntele cărămizilor, Lateranul,

muntele cel înalt, Celiul, pe lângă vreo două-trei nume care se pot interpreta mai greu.

Geografia spune cuvântul, dar este, jos, şi un alt cuvânt. Cuvântul vieţii de astăzi, vieţii de ţăran care trăieşte şi până în această clipă în splendorile măreţe ale capitalei unei societăţi de o mare şi nobilă ambiţie: ţăranul cu viile, cu câmpii, cu păşunile lui, mai jos şi ţăranul cu oile. Ţărani de acelaşi vechi şi bun neam. Urmaşi ai moşilor de odinioară, moşneni pe moşiile lor, aşa cum au fost strămoşii noştri. Fără etrusci niciodată ei n-ar fi ieşit din ţărănime, la care, peste tot ce au dat etruscii încetul cu încetul, în evul mediu prelungit, oarecum, până în zilele noastre, ei s-au întors prin voinţa nebiruită pe care orice rasă o aduce de la începuturile sale. Ţărani văcari şi ostaşi, plugari şi eroi, cu religia câmpului şi produselor lui, fără zei cu chip de om, fără ceremonii, fără rituri cu preoţii arvali[1] ai ogorului, pe lângă salienii cari danţează după rosturile asiatice întâlnite la dervişii învârtitori din timpurile noastre.

O Romă cu o literatură de folclor, care s-a împrăştiat înaintea soarelui clar al culturii clenice.

O Romă ale cării fundaţii sunt ca fundaţiile noastre. O Romă care trăieşte astăzi în condiţiile noastre de vieaţă mai mult decât în gloria de mai târziu a Romei de acasă.

Iată puţinul ce-l pot aduce pentru lămurirea lucrurilor care stau să vă fie înfăţişate înaintea dumneavoastră.

„Neamul Românesc", 23 aprilie 1937.

---

[1] De la latinul *arvum* – câmp. Preoţi care slujesc cultul unei vechi divinităţi agricole.

XI

MAREA, – CUM AM CUNOSCUT-O

Într-unul din ciclurile alcătuite pentru luminarea publicului asupra unor anumite probleme bine definite, mi se cere să vorbesc despre Mare, subiect care va fi tratat și de alți vorbitori, fiecare din punctul de vedere al cunoștinților, al experienței și al dispozițiilor sale.

Marea în sine o cunosc în multe, în foarte multe locuri, și din vremuri foarte îndepărtate, din cei dintâi ani de tinereță, când, fără a cunoaște Marea care udă coastele noastre și la cunoștința căreia am ajuns mai târziu numai, a trebuit să fac alte drumuri, în apusul depărtat, unde, în locul apelor albastre ale Adriaticei și Mediteranei, pe care am ajuns a le cunoaște mai târziu, și în locul Mării de oțel asupra căreia se coboară umbra întunecată a vechiului Pont, care udă Dobrogea noastră, am putut cunoaște bucata de ocean care, despărțind Anglia de Franța, își poartă apele neliniștite între cele două strâmtori care o închid. O Mare care și-a pierdut caracterul de întindere, cu tot ceea ce poate da acest orizont celei mai largi închipuiri omenești, și a ajuns să fie un fel de șuviță comercială în care călătorii obosiți de zbuciumul des al valurilor nu fac decât să caute cu nerăbdare mijirea coastei înnegurate a Angliei.

Dar cea dintâi călătorie italiană și altele care au urmat după dânsa m-au făcut să cunosc o altă Mare, – amândouă Mările așa de deosebite în ce privește caracterul și rostul lor, care mărginesc țărmurile Italiei.

Am văzut întâi Marea venețiană, așa de deosebită în fundul ei adânc de părțile apropiate din larga Mediterană, pe care voi ajunge să le cunosc mai târziu. La Lido, care pe vremea aceea era o insulă pustie, cu câte o baracă de soldați și câteva umile locuințe de pescari, se putea vedea în voie, fără mărginirea urâtelor coșmegi de astăzi, clădite pentru străinii din toate colțurile lumii, larga Adriatică pe care o biciuie adesea un rece vânt iute, venind din fundurile Istriei sau de pe malul, mărginit și el cu colțurate vârfuri, al Dalmației. Dincoace de Lido, în regiunea lagunelor, era cu totul altceva: o mare ca un lac, pierzându-se până în mlăștinoasele întinderi ale lagunei moarte, dar un lac de un alt caracter decât acela care răsfrânge într-un luciu de cele mai multe ori neclintit frumusețea cerurilor albastre: un lac viu, în necontenită mișcare, înnoindu-se, împrospătându-se, curățindu-se, fiind ca pâlpâirea unei flăcări sau ca palpitațiile trupului omenesc. Până în portul Veneției veneau de la Lido corăbii, care fuseseră precedate odinioară de cu totul altă putere maritimă, a liberei republici venețiene, stăpână pe continentul din față și pe depărtate insule răsăritene.

Aici, la Veneția, Marea era în aerul însuși al cetății: prin canalele lagunei ea aluneca pe lângă palatele acoperite cu verdele, aș zice, cristalin, ca de piatră scumpă, al mușchiului lipit de marmoră. Marea era și în aspectul cerului, așa de schimbător de la o zi la alta, de la claritatea de cobalt a orizonturilor răsăritene până la turburea mijire a negurilor ce se ridică din mica dumbravă artificială a Grădinilor. Marea era în atmosfera sărată, era, cum se simte necontenit la Paris, contribuind la vioiciunea nervoasă, la îndemnul către creație, la împingerea către

faptă a locuitorilor, în însăşi electricitatea acestui aer cu totul deosebit, care a făcut din veneţieni, italieni fără îndoială, dar şi urmaşi ai vechilor eneţi ilirici, altceva decât tipul fizic chiar, dar mai ales moral, al italianului.

Altă Mare, de partea cealaltă: larga Mediterană, care udă în acelaşi timp coastele binecuvântate ale Liguriei şi ale Franciei occidentale, care face cea mai mare frumuseţă a Cataloniei, care se coboară pe urmă până la stâncile aspre şi goale ale pustiului african, care se continuă dincolo de strâmtoarea Gibraltarului prin sierrele deşarte ale Spaniei.

De la înălţimea Genovei, clădită ca o imensă cetate, ieşită pare-că din stânca de la temelie, această Mare se vede plină de painjenişul vaselor venite la harnicul oraş, care este unul din centrele de muncă şi din marile depozite de producţie ale Italiei. Ţărmul acesta însă îşi schimbă în fiecare moment caracterul.

După frumuseţa primitoare a Liguriei, se ajunge la lânceda regiune leneşă, nesănătoasă din faţa Toscanei, pentru ca într-un golf de rai, acela de la Neapole, natura să adune toate farmecele ei, supt un cer deosebit de zâmbitor, care revarsă asupra tuturor sufletelor farmecul cu totul particular al unei naturi idilice, în ciuda îngrămădirii aşa de dese a unei populaţii de caracter grecesc, arab şi oriental, al cării pitoresc este neasămuit.

Mi-a fost dat mult mai târziu să ajung a cunoaşte şi ţărmul Dalmaţici. L-am luat de sus, acolo unde porneşte cu atâta putere vântul de miazănoapte, zguduind corăbiile pe luciu şi dând brânci trecătorilor, cari se prind uneori de copaci şi de colţuri de stâncă. Ieşind din acel Quarnero, se strecoară apoi vasele printre multele insule de piatră, acoperite cu o vegetaţie meridională, care formează vechiul adăpost al piraţilor de odinioară, temuţi de Veneţia, la cari

s-a adaos, într-un moment, contribuția acelor uscoci, morlaci, cari fac parte din însăși rasa noastră.

În față, splendorile civilizației veneției răsăreau în bisericile, în palatele de odinioară, până la acel imens adăpost de retragere voită a lui Diocleția, care, purtând numele palatului de odinioară, Spalato, Split pentru slavi, este un oraș întreg.

Aici, coasta păstrează încă asprimea și amintește luptele, prădăciunile, dușmăniile de odinioară.

Mai departe, ca și pentru coasta tireniană a Italiei, deodată capriciul bucuros al naturii deschide pe neașteptate un colț de frumuseță senină, supt un cer de o strălucire albastră aproape africană, țărmul însuși fiind acoperit cu ierburi aspre și aruncând în sus copaci cu fructele dulci ale țărilor toride. Ragusa, încunjurată de înaltele ei ziduri sure, cu porți în al căror nume sună încă, pe vechea bază ilirică, armonioasele silabe grecești, pare mai mult o insulă de sine stătătoare decât o prelungire a acelui țărm balcanic, care se ridică pe urmă, printr-un părete de stâncă cenușie, goală, către cuibul de războinici al Muntenegrului, și, în preajma stâncilor albaneze, în care se cuprinde aceeași viață de pândă, de luptă și de jaf, de-a lungul veacurilor, Cattaro, o grămădire de case de piatră, stă în margenea unui golf, care, în mult mai mic și fără nimic din ceea ce oamenii au putut să adauge, ca frumusețea de artă, poate să se asemene cu mândreța golfului de Neapole.

Mai târziu, iată-mă pe valurile, totdeauna amenințătoare, de o severă strălucire metalică, de un albastru care pare neînsuflețit, al Mărilor nordice.

Trec prin insulele arhipelagului danez, mă opresc la adânciturile săpate în acest țărm îngust, care-și întinde țeapa către nord, străbat până în regiunile bogate în lacuri, pe care trei șferturi de an le încunjură albul neatins al

zăpezii, ce cuprinde vedenia de piatră masivă, severa civilizație politică luptătoare a capitalei Suediei.

Pe când, cu alt prilej, cu totul altă Mare, țărmul apusean al aceleiași peninsule scandinavice, coasta aceea care este apă și uscat, care este plutire și viață țărănească prin nesfârșitele fiorduri ce întră în uscat și oarecum se încorporează într-însul, căci Marea, care l-a străbătut, ajunge oarecum să fie astfel roaba acelora în casa de piatră a cărora a voit să între. Abia se simte în depărtare întinderea nemărginită, plină de surprinderile furioase, a Oceanului, acoperind cu imensele lui volumuri de apă ceea ce a fost odinioară un întreg continent, bogățiile, care vor rămânea totdeauna neștiute, ale Atlantidei, înecată în adâncul veacurilor preistorice.

Oceanul acesta am ajuns a-l cunoaște, nu prin contactul direct cu dânsul, ci, după acea neîndestulătoare inițiere în caracterul lui care este strâmtoarea Mânecii, cu totul dominată de cele două maluri între care este închisă și zugrumată, printr-o înceată trecere către apus, către apusul unei lumi noi, de-a lungul coastelor cunoscute ale Italiei, cu strălucirea în noapte a farurilor răzlețe ale insulei Elba, cu amintirea lui Napoleon, cu vedenia, în lumina zilei următoare, a stâncii străbătute de peșteri militare și umplute cu tunuri a Gibraltarului, cu depărtata întrezărire a unei Africe golașe și triste, apoi cu apariția acelor răzlețe insule ale Azorelor, care par într-adevăr, cum li spune numele în limba stăpânilor portughezi: un stol de păsări, de acvile, care s-ar fi oprit din zborul lor și ar fi încremenit pe suprafața valurilor.

Iar de acolo, zile întregi, cu izbucniri de furtună, cu prelingeri de spumă furioasă, cu tremurături și gemete necontenite ale imensului vas, care, fără să-și piardă linia, este totuși la discreția puterii veșnic neliniștite a valurilor, până la acea coastă de iarnă a Americii de Nord, unde,

între vastul ocean și între avântul nebun de cutezător al caselor, care, cu șaizeci de caturi, țintesc către nori, se întinde haosul în continuă mișcare al unuia din porturile cele mai cercetate din lume, toată acea frământare de corăbii care aduc prosperitate Noului York, vechii cetăți olandeze, care a ajuns să fie centru al rasei anglo-saxone, atrăgând înlăuntrul ei pe veneticii tuturor neamurilor.

Dar, odată ce ai debarcat, Marea nu mai există, atât de mult piatra clădită, zvonul uman, zvâcnirea lumii și puterii electrice domină totuși.

Și, în sfârșit, o altă vedenie, cu a cării senină amintire închei, mi-a apărut înainte în același drum american, pe acea coastă a Pacificului, pe care am urmărit-o, fără altă mărgenire omenească decât a unor răzlețe locuințe având în față insulele cumpărate de bogătași, cari, vânzând gumă de mestecat, doresc să apară și ei ca un fel de Napoleoni în Elba lor americană. Am ajuns până la deschiderea meridională de orizonturi albastre la San-Francisco, până la acea Italie californiană, așa de deosebită de viața aspră pe care o mărgenește la sud, și care poartă în toate amănuntele clădirilor, în toate amintirile ei pitorești urma acelei dominații latine, care și astăzi, cuprinzând și acoperind, ascunzând puternica bază a rasei roșii, stăpânește Mexicul.

Și tocmai târziu de tot, pe viziunea acelui țărm al Dobrogei, pe care-l cunoaștem așa de puțin și care nu se cuprinde numai în iluzia de argint a Balcicului și în pitorescul tataro-turcesc al unei biete rase pe care astăzi o ia vântul, am ajuns să prețuiesc, firește nu năvala de trivialitate și de dezmăț a stațiunilor balneare, urâtă icoană a lipsei de pudoare în timpurile noastre, ci, în singurătatea de la Mangalia, frumusețea serilor care isprăvesc în brumă ușoară, farmecul luminilor din fund, care îți arată o lume în mers, surprinderea luminilor fugare de la luntrile

pescarilor, cari-şi vrăjesc prin licărirea torţelor prada din adâncuri şi mai ales acel lucru de neuitat care este chemarea de dimineaţă, în faptul chiar al zilei încă răcoroase, a luceafărului, care se ridică deodată în fundul cerului vioriu, şi este ca o trezire la viaţa cea nouă, ce trebuie să înceapă pentru locuitorii adâncului de apă, ca şi pentru acei cari, astăzi, pe ruinele cetăţilor elenice, duc numai rămăşiţa tristă şi vulgară a unei civilizaţii pe care noi până astăzi n-am ştiut-o învia.

„Neamul Românesc", 25 aprilie, 1937.

XII

DESPRE BASARABIA

Mi se cere să particip, nu la apărarea dreptului nostru asupra Basarabiei, pe care nici un om cuminte dintre cei cari fac parte din forma cea nouă a Rusiei, pe care o dorim desfăcută de apăsătoarele tradiții țariste, nu înțelege a o socoti capabilă de a fi desfăcută din trupul statului românesc, revenit în hotarele sale firești, ci la considerarea rostului Basarabiei în legătura, care trebuie să fie din ce în ce mai strânsă, fără osebire de loc și de moment istoric, între părțile dintre Prut și Nistru și dintre celelalte părți românești.

Dacă înțeleg bine ceea ce s-a cerut, este prin urmare o definiție a Basarabiei: o definiție supt mai multe raporturi și, anume, o definiție în ce privește originile sale, adecă felul de vieață românească cel mai vechi [1] și formele pe care a trebuit să le primească această bucată de vieață românească. Apoi condițiile în care s-a făcut desfacerea acestei țări, care a devenit pentru Rusia țarului Alexandru I, întâi o „oblastie" cu un caracter național și provincial bine delimitat și pe urmă o simplă provincie, a cării alipire la monarhia, făcută din multe petece, a Romanovilor, trebuia să ajungă cât se poate mai strânsă.

[1] În „Neamul Românesc": „cea mai veche".

Țara Românească a Moldovei – căci acesta este numele cel mai vechi al Domniei care s-a chemat pe urmă mai pe scurt: Moldova – s-a alcătuit departe de malul Prutului, în colțul acela unde românimea din mai multe locuri s-a legat de la sine împreună, anume pe valea râului de unde a venit numele Moldova și în jurul acelui vechi centru orășenesc, venind încă din vremea tatarilor și locuit la început de lucrătorii sași de la minele ce nu mai există astăzi, centru care se zice astăzi Baia, din cauza acestor mine, ca și Baia Mare, Baia de Criș, Baia de Aramă, dar care odinioară era numit în latinește Cetatea Moldovei, iar pentru unguri Moldva-Banya, Baia Moldovei, pentru sași: Die Stadt Mulde, Cetatea Moldovei. Prin sărituri răpezi de ostași această Domnie moldovenească, strâns legată de râu, a ajuns înaintea largii ape a Siretului și înaintea Sucevei, care se varsă în Siret și, înainte de a coborî în jos către Roman, ea a țintit drept către vadurile Nistrului, ajungând prin cel de la Cernăuți la vadul cel mare de la Hotin și prin vadul de la Țuțora pe Jijia, în jos de Iași, la celălalt vad, de la Tighinea, sau, coborându-se mai în jos, la cetățile cele mari întemeiate pe pământ românesc, dar fără stat al românilor, pe vremea aceea, la Chilia și Cetatea Albă.

Este de uimit cu câtă putere s-a tins de la început la stăpânirea acestor mari ape, a căror nevoie a fost simțită de la început și cărora li s-a căutat până la izvoarele lor o întregire prin țara cea nouă, căci de aici a pornit adăugirea, în părțile de la Cernăuți, unde a fost Țițina, de la Șipinți, în legătură cu așa-zisa Șerpeniță din județul Dorohoi, și de la Hmilov, a cărui așezare n-o putem găsi, a Moldovei celeilalte, pentru ca de acolo să se urmărească și mai departe stăpânirea târgurilor celor mari din colțul ruso-polon al Pocuției. Era o întregire pe care am putea-o numi în parte basarabeană în această legătură dintre Domnia

cea veche din părțile Băii și dintre aceste două prelungiri, dintre care una lovea drept la Hotin, iar cealaltă căuta, peste vadurile Prutului și Nistrului, legătura cu izvoarele însești ale acestor ape.

Abia cunoaștem pe cei dintâi Domni ai Moldovei, și nu ne putem da samă de însușirile lor. Ele însă au trebuit să fie mari, căci nu înseamnă puțin lucru ca, de la primii pași făcuți de un stat întemeiat milităreste, el să-și vadă harta întreagă, pe un timp când ea nu era însemnată pe hârtie, și să întemeieze o politică îndreptată pe căile acestea largi ale râului și cuprinzând un total așa de deplin și de solid închegat cum era acela dintre Carpați și Nistru.

Se poate întâmpla ca, în părțile acestea de la răsărit, satul românesc să fi fost mai rar, căci a fost o pădure basarabeană care s-a mâncat încetul pe încetul și pe care ar trebui, firește, s-o punem la loc. Desigur că, acolo unde se întindea stepa, adecă șesul fără copaci și cu puține cursuri de apă, afară de lacurile sărate care se înșirau deasupra gurilor Dunării, să se fi strecurat popoarele din răsărit, împotriva cărora Domnii Moldovei au făcut imediat un lanț de cetăți apărătoare: Hotinul ridicându-se încă de pe vremea înaintașilor lui Ștefan cel Mare, până ce i s-a adaus strălucita îmbrăcăminte de piatră și de cărămizi aparente, dăruite desigur de Petru Rareș, Soroca, întemeiată ca un punct de strajă înaintea tatarilor, bătuți la Lipnic de Ștefan cel Mare, Orheiul și zidurile puternice, drept pe Nistru, ziduri care durează perfect și până acum, de la Tighinea, fără a mai pomeni întăriturile ocrotitoare peste cetățenii, cari își aveau, cum s-a dovedit în urmă, monedele lor, în care numele de Cetatea Albă, în grecește „Aspro-Kastron", era unit, pe cealaltă față a banului, cu bourul moldovenesc de pe vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi.

Basarabia nu este un adaos dăruit ambiției unui Domn târziu, ci una din pietrele de temelie în clădirea solidă a Domniei moldovenești din cele dintâi timpuri.

Ne-am deprins mai târziu a vedea în Prut un hotar, și cântecul popular l-a blăstămat din cauza împiedecării legăturilor de fiecare zi între oamenii de același fel, cari erau foarte deseori tovarăși de muncă și membri ai aceleiași familii. Dar, în viața cea veche a poporului nostru rural, el nu însemnă o despărțire. Nu este râu, sau, exceptând Tisa singură, și anume în partea de jos, n-a fost râu care să însemne o despărțire între două grupe de români.

Priviți la Dunăre: români sunt de o parte și de cealaltă, având cu desăvârșire aceeași înfățișare și, chiar dacă românii se strecoară adânc în Balcani, întinzând mâna fraților lor, de o făptură întrucâtva deosebită, din părțile Macedoniei și Tesaliei, nimic nu-i deosebește.

Tot așa românii se întind și astăzi de o parte și de alta a Nistrului, și, precum cei din Balcani s-au coborât până în fundurile acestea macedonene, tot așa ceilalți, de la răsărit, s-au dus până la Nistru, până la Bug, s-au coborât cu turmele în Crimeea și au ajuns, prin colonizările silnice ale rușilor, până la apele depărtate ale răsăritului manciurian, ale celei mai îndepărtate Asii.

Prin urmare, nu se poate crede că, în cele dintâi timpuri, cum nu era o deosebire între siretenii de o parte și de cealaltă, să fi fost una între prutenii de pe dreapta și prutenii de pe stânga. Ținuturile pe care le-au întemeiat în jurul cetăților primii Domni moldoveni se întindeau pe amândouă malurile apei.

Ținutul Hotinului trecea până în Bucovina de astăzi, cu pădurea lui.

Ținutul Iașului era și pe un mal și pe celălalt al Prutului.

Ținutul Fălciiului era strâns legat de partea cealaltă, și între Huși și Lăpușna erau legăturile cele mai firești. Prutul însuși are o astfel de șerpuire, încât deseori cine călătorește în aceste părți ajunge de nu-și mai dă bine samă unde este Moldova rămasă neatârnată și unde și-a înfipt gheara Vulturul bizantin al țarilor.

Iar pădurea Tigheciului își avea o parte corespunzătoare dincolo de Prut, precum stepa din josul Basarabiei trece Prutul, cuprinde Covurluiul, o parte din Brăila și coboară în Ialomița, pe care o stăpânește cu Bărăganul și se oprește numai în margenea Vlăsiei, a pădurii românești din Ilfov și Vlașca.

Neamurile boierești nu s-au deosebit niciodată, după cum unul era de o parte, altul de cealaltă parte.

Un amestec de sânge cu unii ruși, pe cari de la început i-am cucerit și confundat cu noi, se observă încă din veacul al XIV-lea, dar ei sunt mai mult în Moldova de Sus decât în părțile Basarabiei de Mijloc, întru toate asemenea cu Moldova, și în părțile de jos, care au avut deseori o soartă deosebită de a regiunilor celorlalte, dar și aici fără deosebire după cum erau la răsărit sau la apus de același Prut.

Ctitorii bisericilor din Basarabia nu sunt oameni de acolo, precum ctitori ai lăcașurilor din Moldova au putut fi deseori cei cari înfățișau viața românească dinspre răsărit. Și primejdiile au fost aceleași.

Niciodată o năvălire nu s-a oprit la șivoiul îngust al Prutului, ci totdeauna horda tătărască a pătruns până la Siret și chiar dincolo de această apă, când n-a trecut pe deasupra trecătorilor spre a se coborî prăpăstios în Ardeal, primejduind Maramurășul și părțile vecine.

Nu se poate o legătură mai strânsă între două părți de la început nedezlipite și fără nici un motiv de dezlipire de aceleași hotare.

Când a fost nevoie să se împartă Moldova în două, nimeni nu s-a gândit s-o împartă în lung, ci împărțirea s-a făcut în lat. Țara de Jos, de la Bârlad încolo, opunându-se Țării de Sus, care se îngrămădea, după scăderea vechii capitale a Sucevei, în jurul Iașilor. Nimic nu poate fi mai doveditor a unității românești decât acest caracter de împărțire pe latitudine a Moldovei, pentru nevoile administrative de mai târziu.

Când se făcură ceva mai târziu planuri de împărțire a Moldovei între împăratul Sigismund, care era rege al Ungariei, și între regele polon, care râvnea la drumul spre Marea Neagră prin părțile basarabene, înțelegerea aceasta a tăiat tot în lat Moldova, plan care, lovindu-se de dârza împotrivire a unui Alexandru cel Bun, n-a putut fi îndeplinit niciodată. Iar, când între urmașii lui Alexandru s-a făcut împărțirea, de venituri mai mult decât de țară, Ilie, fiul lui Alexandru, a fost Domn în sus, Ștefan în jos, și Petru Aron s-a refugiat, se pare, într-un anume moment, la Cetatea Albă.

Rușii n-au urmărit niciodată Basarabia privită ca o entitate deosebită – aceasta nu se bagă de samă: ei n-au urmărit nici măcar Moldova singură, ci stăpânirea asupra amânduror Țărilor Românești până la Dunăre, ca să aibă legătură cu elementele slave din Peninsula Balcanică, în chip firesc legate de dânșii.

Dacă, la 1812, s-au oprit la Basarabia, este pentru că n-au putut câștiga mai mult.

Planurile făcute de dânșii înaintea încheierii acestei păci neașteptate, pe care ei au primit-o numai de frica lui Napoleon, care se pregătea de năvălire, cuprindeau măcar Moldova întreagă, sau măcar Moldova până la Siret. Și după anexarea Basarabiei, țarul Alexandru n-a crezut scopul său în adevăr atins, ci el a dorit să întrebuințeze Basarabia ca o bază pentru luarea în stăpânire a Moldovei, sau, pe vremea

lui Kiseleff, prezident al amânduror Principatelor, s-a stabilit carantină la Dunăre, care trebuia să fie hotar față de turci.

Dar, îndată ce putința aceasta de a căpăta Țările Românești, care s-a ivit ultima oară, ca o fantezie bolnăvicioasă, în timpul Războiului celui Mare, când un Stürmer[1], înțeles cu germanii, se socotea stăpân în Moldova, lăsând Muntenia în sama împăratului-rege de la Viena și Budapesta, când această imposibilitate s-a vădit, Basarabia a rămas fără sens pentru Rusia. Și Rusia nu putea să aibă nevoie de dânsa, nici în ce privește coborârea la Marea Neagră, pe care o are așa de larg, nici în ce privește o înaintare asupra gurilor Dunării, spre care merge un interes european, care, oricând, a stat împotriva pretențiilor rusești și care, chiar când a trebuit să cedeze rușilor gura Chiliei – pe când la tratatul din Paris era vorba de toate gurile Dunării în sama Turciei supt administrația Moldovei – s-a îngrijit, prin canalul de la Sulina, să prefacă acest braț al Chiliei într-o linie moartă pentru comerț.

Dacă mai este nevoie, în starea actuală a legăturilor, să se aducă înainte argumente istorice și argumente de bun simț, ele pot fi culese și de ai noștri, pentru a se folosi de dânsele în diplomație, și pentru alții, din această scurtă expunere.

„Neamul Românesc", 11 aprilie 1937.

[1] N. Iorga se referă la o situație din timpul primului război mondial când Boris Vladimirovici Stürmer, considerat un funcționar mediocru, cu vederi reacționare, a ajuns, datorită influenței lui Rasputin, președintele Consiliului de Miniștri al Rusiei. Stürmer a fost bănuit, așa cum spune N. Iorga, că vrea să încheie un tratat de pace cu Puterile Centrale. A fost arestat și a murit în închisoare.

XIII

„FRUMOSUL" ÎN CONCEPȚIA POPORULUI [1]

În timpul din urmă s-a făcut o discuție pasionată, ceea ce scade putința de a se înțelege cineva, mai ales când fiecare lucrează cu cuvinte, în loc să se verifice asupra realităților, cu privire la ceea ce este frumos și la ceea ce este moral în materie de literatură.

Cu ocazia aceasta, s-a căutat în toate cărțile de teorie, în cercetările făcute de gânditorii din străinătate, suindu-se cineva până la vremea lui Schiller și, peste Schiller, și mai sus, până la Platon, pe care numai cine îl ceteșe în grecește îl poate înțelege în oarecare măsură, și trebuie să fie un grec de pe vremea lui ca să-l poată înțelege în întregime, pentru a se hotărî de cei mai mulți, ceea ce este, de altminteri, lucrul cel mai natural, că nu se poate impune frumuseții literare, și, adăugăm, celei artistice, să fie morală, precum, iarăși, va recunoaște oricine, nu se poate împiedeca un suflet armonios și moral, făcut așa din naștere și supus unor porunci de neînvins, de a face să se simtă această armonie și această frumuseță etică în cealaltă frumuseță, în frumusețа pe care o numim estetică.

[1] În „Neamul Românesc" titlul era: *„Frumosul în concepția poporului român"*.

Mai sunt încă, desigur, oameni cari îşi închipuie că, în materie de cugetare mai înaltă, se poate ajunge la un adevăr pe care să nu-l poată clinti nimeni şi cari se socot legaţi pe vieaţă, cu toate elementele gândirii lor, de un crez rostit odată.

Numai cine cunoaşte istoria gândirii omeneşti, pe care o numim filosofie, îşi dă samă cât de trecătoare sunt aceste adevăruri căpătate de unul şi altul, după locul în care se găseşte în societate şi gândire, după ideile vremii sale, după nevoile acestei vremi, de care nu poate scăpa nimeni şi, prin urmare, cât de interesante sunt toate adevărurile acestea din partea acelora cari au ajuns la ele, dar cât de trecătoare în ceea ce priveşte pe alţii, cari, în alte împrejurări, cu un suflet cu totul deosebit, nu mai pot gândi altfel şi nu mai pot jura pe acelaşi adevăr.

Am cetit şi eu pe vremea mea destulă filosofie. A fost o vreme când, făcând o Facultate de Litere completă şi trecând examene de filosofie, mă hotărâsem, a doua zi după ce am cetit până şi psihologia fiziologică a unui Wundt, să urmez în străinătate, unde căpătasem o bursă, studii de filosofie. Nu se poate socoti că sunt cu totul străin de ceea ce se afirmă cu încredere că osebeşte vremea noastră şi în domeniul acesta al gândirii abstracte. Dar de aceea, tocmai de aceea, credinţa mea în nestrămutatul adevăr găsit odată pentru totdeauna şi care să nu poată fi verificat de orice om de bun-simţ asupra realităţilor, cu mijloacele aşa de simple ale cugetării silogistice şi cu tot ce se poate adăugi pe lângă aceasta, este mai mult decât zguduită.

Totuşi, obişnuit să verific eu însumi acele puţine lucruri în care cred, şi cred cu atât mai tare, cu cât ele sunt puţine, nu m-am putut opri de a căuta o altă cale decât cea care vădit nu ducea la capăt, pentru a mă lămuri în ce priveşte această legătură dintre ce se numeşte de obicei frumuseţă şi între ceea ce, fiind moral, se socoate în a fi în afară de

frumuseță și chiar împotriva ei, și aceasta, o spun de la început, este pentru mine o absurditate.

Am văzut că nu mă pot sfătui filosofii, și atunci mi-am zis, și cred că am nemerit, că ar fi o instanță mai înaltă, mai sigură, la care s-ar putea îndrepta cineva pentru a încerca lămurirea, decât în ciocnirile de idei care sunt mai mult în înfățișarea decât în adevărul însuși al lucrurilor.

Iată anume despre ce este vorba.

Noi credem prea ușor că ideile pe care le-am îmbrăcat într-o formă pe care lumea n-o înțelege totdeauna, deși sunt unii cari se fac a înțelege tocmai lucrurile cele mai străine de puterea lor de gândire, că acestea rămân acolo sus, în sfera lor rece și veșnică. De fapt, însă, nu este așa. Este adevărat că nu se cetesc de la o bucată de vreme cărțile, și cel mai mare filosof este judecat de trei șferturi din cei cari se ocupă de filosofia lui, nu după ce a scris, căci cartea rămâne nedeschisă în rafturile bibliotecilor, ci după ceea ce din gândirea lui a pătruns în cărțile de istorie sau de teorie și uneori chiar în modeste manuale. În afară însă de aceste strecurări în cărțile de întrebuințare curentă, și cele mai înalte și mai nobile idei, acelea care par mai greu de înțeles și în mai puțină legătură cu viața, se coboară în adânc, întocmai precum picătura norului celui mai de sus va ajunge totuși să străbată până în fundul pământului, trezind acolo acea viață nouă prin ceea ce a revărsat ploaia. Pe multe scări, care nu se pot urmări, cele mai sublime adevăruri ajung să pătrundă până la ceea ce numim noi prostește, cu dispreț: poporul, mulțimea, masele, vulgul. Acolo însă se petrece același lucru ca și cu picătura de ploaie în tainițile roditoare ale țărânei. Aceste adevăruri se amestecă îndată cu atâtea lucruri pe care le prefac, prefăcându-se ele înseși și dând în felul acesta o formă nouă care se va isprăvi prin roade triumfătoare mult deasupra pământului. Ideile filosofice, morale, estetice le primește acel popor, le pune împreună cu ceea ce simțea și

ştia înainte de aceasta, le supune fără să voiască la transformări care vin din toate aceste înrâuriri misterioase şi de aici iese ceva care, în ce priveşte forma, se poate întâmpla să nu aibă curăţia picăturii aceleia de apă venite din nori şi poate să semene numai cu o migmă [1] de noroi, dar produce lucruri pe care în puritatea ei picătura de ploaie nu le-ar fi produs niciodată.

Începând de la discuţia aceasta cu privire la artă şi la morală şi trecând pe urmă şi la alte domenii, o să încerc într-un şir de conferinţe aici, înaintea tuturor, să văd în ce chip popoarele de pretutindeni, dar în rândul întâi poporul acesta al nostru, care întrece cu cumînţenia lui firească atâtea popoare de mai multă învăţătură, pentru că au avut mai mult noroc, înţelege ideile fundamentale la fiecare moment în vieaţă.

Cum înţeleg ai noştri, cei mulţi, cari înfăţişează nu numai gândirea lor, dar ceea ce s-a gândit în curs de mai multe generaţii de înaintaşii lor până foarte departe, noţiunea aceasta a frumosului? Ce li se pare lor că este frumos?

Desigur că pentru dânşii frumosul este acel frumos estetic pe care ei îl prind îndată, îl înţeleg adânc şi de care au o nevoie sufletească asemenea cu care s-ar găsi greu la alte naţiuni. Este frumoasă pentru dânşii primăvara, este frumos un cer albastru, este frumoasă o pajişte înflorită, este frumoasă o figură omenească, este frumos un gest care şade bine omului şi pe care el îl face de multe ori, de cele mai multe ori, fără să se gândească, pe când, atunci când se gândeşte, gestul este stângaci, fals şi urât.

Poporul nostru va merge şi mai departe. El va găsi o frumuseţă şi în lucrurile care-i strică, în lucrurile care-l înspăimântă. Va găsi frumoasă o furtună, va găsi frumuseţă în linia de lumină arzătoare a trăsnetului care distruge, în

[1] Un amestec asemănător mortarului.

revărsarea apelor care copleşesc şi înecă. Nimic din ceea ce poate face parte din harta cât de largă a frumuseţii pe care am putea-o numi, cu un termen filosofic, estetică, nu-i scapă.

În această privinţă ne-am putea opri însă asupra originii chiar a acestui cuvânt de „frumos". El este, fără îndoială, latin, pe când, la alte popoare romanice, a trebuit să se recurgă la tezaurul altei limbi, pentru a însemna aceeaşi ideie. Francezii zic *beau,* care vine din *bellus,* formă latină medievală, împrumutată de la barbari. Şi italienii întrebuinţează de obicei *bello,* care vine de la aceeaşi origine şi a trebuit să se formeze într-un anume moment din dezvoltarea limbii latine apusene. Dar nu este mai puţin adevărat că una din bisericile cele mai impunătoare de la Veneţia nu se cheamă „Santa Maria Bella", ci „Santa Maria Formosa".

Spaniolii şi, în general, ibericii, cu cari avem atâtea legături care nu se pot lămuri cu desăvârşire şi, desigur, nu prin Traian, sau prin cine ştie ce spanioli aduşi cu dânsul, zic *hermoso,* ca noi. Iar *formosus* latin, de la care vin toate aceste cuvinte romanice, nu reprezintă altceva decât *forma întreagă,* forma deplină, forma armonioasă.

Este vorba de un cuvânt *integral,* iar nu de unul care să cuprindă o parte a frumuseţii: este vorba, prin urmare, de un complex, de o legătură, de o potrivire, de o armonie în care pot să între şi elemente care ele în sine nu sunt numaidecât frumoase, dar care sunt frumoase împreună. În această concepţie, de exemplu, frumuseţa artificială, care se cultivă aşa de mult în timpurile noastre, nu între în gândirea poporului nostru, fiindcă în fiecare din elementele unui corp, unei figuri sau unui suflet omenesc, sunt anumite legături, şi este cineva brun sau blond, rumân sau palid, după o mulţime de elemente, care sunt şi de origine materială şi morală, aşa încât, îndată ce se transformă unul din ele, se strică această potrivire, se preface în stridenţă ceea ce a fost o armonie.

Iată, deci, ceva pe care l-am câştigat şi se poate aplica şi literaturii şi artei. Scriitorii ca şi artiştii trebuie să aibă în vedere, înainte de toate, totalul şi să se întrebe necontenit dacă aceea ce introduce cineva pentru a trezi şi a reţinea şi a creşte atenţia, pentru a uimi prin noutate, arătând că este altfel decât ceilalţi, nu strică nu numai izvorul oricării frumuseţi, dar dacă acel element adaos nu este în desăvârşită şi dureroasă nepotrivire cu alte lucruri care se găsesc în poezia, în povestirea lui, şi care, acestea, venind din fondul cel adânc şi adevărat, nu pot fi împiedecate de a ieşi la suprafaţă.

Încă o dată, frumuseţa nu poate fi niciodată un lucru de amănunt, ci face parte din concepţia globală, şi poporul nostru, ca şi popoarele care au aceeaşi înzestrare sufletească, nu poate să rostească acest cuvânt de frumuseţă decât în acest chip larg şi deplin sintetic.

Dar iată că ne găsim, tot prin cugetarea poporului, înaintea unei dezlegări a celeilalte întrebări pe care, chiar în felul în care am vorbit despre dânsa, încercam a o rezolva în acelaşi fel, când spuneam că moralitatea nu este decât o frumuseţă şi frumuseţa nu este de fapt decât o moralitate, lucruri pe care filosofii le osebesc, dar, cum vom vedea, poporul le pune împreună.

În educaţia pe care orice mamă de la ţară, orice femeie de om muncitor o face copilului ei, nu o dată se amestecă această expresie de: *este frumos* sau *nu este frumos.* În privinţa aceasta, o femeie simplă pricepe mult mai mult decât acei autori de cărţi pentru şcolile primare în care se caută a se dovedi că o faptă morală atrage după dânsa totdeauna o răsplată, şi aceasta nu face altceva decât să transforme un frumos suflet de copil – vedeţi nu mă pot împiedeca de a lega de cuvântul sufletesc acest adjectiv de frumos – într-un mic negustor de fapte bune, care întinde necontenit mâna ca să primească o răsplată, foarte bucuros când ea întrece ce a dat, ceea ce este regula oricărui comerţ.

Deci frumos și urât[1] sunt elemente de pedagogie populară, și copilul se deprinde de la început cu această concepție. În orice lucru care trebuie făcut, în interesele cele mai înalte ale lui, ale societății, pentru a satisface instinctele cele mai nobile, este frumusețe, și această învățătură o duce el până la sfârșit: ea devine astfel un frâu moral.

Căci în tot ceea ce face omul din popor la noi este totdeauna grija aceasta de a vedea dacă este frumos ori nu este frumos. Sunt lucruri pe care nu le împiedecă nici o lege, pe care nu le interzice nici un regulament, care nu pot atrage nici o pedeapsă, pentru care conștiința publică n-ar găsi nici o condamnare și cu toate acestea lucrurile care sunt astfel îngăduite nu se fac. Nu se fac, pentru ce? Pentru că nu sunt frumoase.

Și voi încheia relevând faptul că, în atâtea minunate isprăvi de jertfire făcute în timpul războiului și care se pot reface oricând în mijlocul iadului dezlănțuit de mașinile ucigașe din timpurile noastre, desigur pentru fiecare rană, pentru fiecare mort sufletele omenești erau strânse de adânca părere de rău, dar totuși unele aruncări înainte, unele înfruntări ale dușmanului, unele uitări totale de sine și de tot ce este în legătură cu familia au fost, acolo, pe câmpul de luptă, pecetluite de părerea unanimă a acelora cari au fost martori și erau gata să facă și ei același lucru, cu enunțarea acestei sentințe: este un lucru frumos.

„Neamul Românesc", 15–16 mai 1937.

[1] În „Neamul Românesc", „frumos" și „urât" sunt culese cursiv.

XIV

NOȚIUNEA DE „BINE" LA POPORUL NOSTRU

Ajungem acum la altă noțiune fundamentală în ce privește concepțiile hotărâtoare ale poporului nostru.

Am văzut ce înțelege el prin frumos; să ne gândim acum puțintel, cercetând deosebitele înțelesuri ale cuvântului de „bine", în ce chip pricepe el această altă mare și nobilă concepție a minții omenești, produsul unei civilizații de sus, care, încetul cu încetul, prin infiltrări din ce în ce mai adânci, a ajuns până în sufletul oricărui om inteligent pe care nu l-a falsificat cultura.

Binele? Cât nu s-a cheltuit de filosofii, moraliștii și educatorii tuturor timpurilor, ca să se găsească adevăratul înțeles al acestei concepții!

Căutând să se osebească unii de alții, ei au ajuns adeseori, cum se întâmplă totdeauna cu această trudă ambițioasă a minții, să creeze lucruri care, în măsura în care sunt originale, sunt și false.

Ca și pentru noțiunea frumosului, din toate aceste doctrine atrăgătoare, din toate aceste idei scânteietoare, din toate aceste ispititoare licăriri de puncte luminoase, lumea se alege cu o confuzie, cu o oboseală și, la capăt, cu o indiferență. Și atunci binele se face întâmplător, instinctiv, așa cum gândește fiecare, fără ca în societatea

aceasta cultă să existe, aşa cum este cazul pentru mulţimile pe care nu avem dreptul de a le despreţui, căci, de fapt, nu suntem adesea la nivelul lor, vădit mai înalt, să existe, zic, o linie şi fără să prezinte posibilitatea unui progres.

Între greşelile pe care le facem noi foarte adeseaori, este, fără îndoială, şi aceea de a osebi necontenit între lucrurile materiale şi cele morale. Desigur că în Vechea Grecie s-a făcut întâia oară această distincţie, dar grecii aveau totdeauna mijlocul de a restabili armonia peste toate osebirile pe care le văzuseră, le stabiliseră şi le făceau să între în teoriile lor generale.

Vedeţi, aici este o mare inferioritate a noastră faţă de viaţa sufletească a Eladei de odinioară.

Grecii trăiau unitar, ei trăiau armonios, ei trăiau frumos. Pe lucruri separate ei nu-şi aşezau viaţa, ci se foloseau de această separaţie numai pentru urmărirea frumoaselor linii de desfăşurare ale gândirii. Pe când noi, cum am trecut şi prin disciplina Romei, care aşa de uşor alunecă în formalism, noi, odată ce avem osebirea pe care n-am creat-o noi, ci am moştenit-o, ne ţinem de dânsa şi osebirile merg paralel, unele lângă altele. Dar o convergenţă din când în când şi a liniilor celor mai distanţate face cu putinţă o viaţă omenească adevărată.

De aceea, pentru ţăranul nostru, „bine" şi „binele" sunt lucruri din toate domeniile.

În domeniul fizic, de pildă, el nu spune că este sănătos, ci că „îi este bine".

Aş adăugi, în parenteză, încă un lucru. Pe când, la alte popoare, când este vorba să se intereseze cineva de starea de sănătate a aproapelui, se pun întrebări ca aceasta, pentru francez ca şi pentru german, ceea ce arată un împrumut de noţiune: „cum îi merge cuiva", ori pentru italieni: „cum stă", pentru român, ca şi pentru roman, întrebarea celui care se interesează de starea aproapelui,

este cu totul alta: „ce mai faci". Al nostru, prin urmare, crede că este absolut necesară acțiunea. Cum este omul, are sau ba o însemnătate, dar ceea ce trebuie întrebat și ceea ce face plăcere celui care răspunde, este ce acțiune desfășoară, cu ce adaugc el la viața societății în care trăiește, și am zice: la rostul însuși al lumii, care se sprijină pe „a face".

Când, fără ca aceasta să fie o formulă de salutare, care ajunge uneori banală, omul are să vorbească despre sănătatea lui – care să nu uităm este înțeleasă totdeauna în amândouă formele, fiindcă, atunci când bate cineva câmpii, se expune să fie întrebat, tot în lumea aceea care păstrează cuvântul drept peste noțiunea normală, dacă „este sănătos", ceea ce înseamnă, dacă are toate mințile, el spune că „îi este bine".

„A fi bine", pentru dânsul nu înseamnă însă nici un prisos năvălitor de sănătate agresivă, nici cine știe ce pretenție că este voinic și roșcovan, ci altceva: un echilibru, o măsură, – de fapt aceeași armonie care este în adâncile nevoi ale acestei minți superioare, care, prin treceri și amestecuri de atâtea civilizații, se găsește acum întrupată în ființa nobilă a săteanului nostru.

S-ar putea pune, fără a fi paradoxal, întrebarea dacă nu cumva, pentru a face „binele", omul nu trebuie să fie „bine" și dacă, făcând „binele", trăind „bine", așa cum cer normele neschimbate ale vieții, nu ajută cineva, fără să-și dea samă, la starea aceea de sănătate care se poate numi prin „bine".

Este inutil a se spune cât de mult o viață care ignorează binele, isprăvește prin nenorocirea proprie, de pe urma unui continuu zbucium egoist, din care nu folosesc nici alții, dar nici acela care se lasă necontenit zguduit și dezorientat de toate pornirile, de toate râvnirile și poftele sale.

Încă o dată, pentru a fi stabilit ceva în această discuție pe care, fără să vă văd și să vă aud, o fac cu gândul [la] dumneavoastră în întunerec, „bine" nu este la români o noțiune abstractă, închisă în margenile unui catehism moral, care, catehismul acesta moral, să treacă din carte în carte, din lecție în lecție, din formă în formă, din simplă obișnuință în simplă obișnuință ori din comandă aspră în altă comandă aspră, ci „bine" este o noțiune generală, care cuprinde într-însa tot ce este normă, tot ce este potrivire și, iarăși, tot ce este frumuseță.

Că osebirea între material și moral nu este făcută de o națiune căreia îi place așa de mult binele supt toate raporturile, aceasta o dovedește un alt înțeles al cuvântului la poporul nostru.

Când ai nevoie de ceva și o ceri de la altul, sunt deosebite formule de întrebuințat, după cum este vorba de un popor sau de altul.

Chinezul care vrea să împrumute ceva se va duce la acela pe care-l știe că are banii la îndemână și va începe să vorbească, dar fără sinceritate, de toate lucrurile, ori de sunt aproape ori departe, și astfel îi va prezinta un raport despre frumusețea zilei, despre produsele care s-au făcut, despre prețul pe care-l au la vânzare, despre tot ce-și închipuie că știe foarte bine și celălalt, dar este recomandabil să i se amintească, și numai la urmă va aduce vorba de chestiunea care-l interesează.

Poporul nostru disprețuiește de obicei formulele acestea de introducere, care fac să se piardă vremea și din care omul iese ridicul.

Celor cari se pierd în astfel de formule introductive, el le obiectează proverbul: „vorbă să fie pentru o lulea de tutun". Dar, când îi trebuie lui banii aproapelui, pe care, cu toate legile noastre de ușurare, în fundul conștiinții lui, el știe bine că ar trebui să-i dea înapoi – și cunosc atâtea cazuri de săteni cari s-au îngustat, cari nu și-au luat în

străinătate, unde s-au dus să muncească, o haină de iarnă, pentru a da înapoi aceluia care-i împrumutase, suma de care și acela poate să aibă nevoie pentru rosturile lui – el cere „să-i facă bine" cu acei bani de cari are nevoie.

Cred că în nici o limbă de pe lume nu se găsește o expresie corespunzătoare. N-am luat-o din limba latină. Francezul nu „face bine" altuia, și nici italianul nu cere altui italian „să-i facă bine". Noi strămutăm în domeniul acesta, care poate fi atât de urât, pătat de atâta egoism și stăpânit de atâta chibzuială crudă, al trecerii banului dintr-o pungă în altă pungă, noțiunea frumoasă, estetică, a „facerii binelui".

Nu se poate spune că suntem singurii deținători ai altei formule, pe care o aude cineva atât de adeseaori în conversațiile dintre oameni. Anume, după o discuție, după o înțelegere, după o neînțelegere – și atunci se schimbă numai accentul, căci cuvântul se spune pe alt ton – oamenii se despart, spunând unul sau altul, sau amândoi deodată: „bine".

Acest „bine" poate să fie o amânare, o amenințare, o ironie, o pedeapsă morală, dar este interesant să se vadă că omul nostru îl înțelege ca starea normală, totdeauna, pentru că s-a isprăvit chestiunea, sau pentru că această chestiune este amânată. Este același echilibru al cuvântului „bine" –, căci am ajuns așa de departe, încât „bine" înseamnă echilibru, precum „frumos" înseamnă potrivire [1].

Am spus că sunt și alte popoare care întrebuințează această formulă; mi se pare însă că observ o deosebire. Când francezul spune *bon* aceasta înseamnă că o afacere este terminată. Este vorba de dânsa numai: de această afacere, iar nu de o stare generală în raporturile dintre cei doi oameni cari au avut o discuție.

[1] În „Neamul Românesc", după „încât", textul este culeș cursiv.

Dar, și cu aceasta închei, dacă poporul nu întrebuințează noțiunea abstractă „binele" și, dacă l-ai întreba cu privire la dânsa, ar da din umeri, el cunoaște înțelesul adverbial [1] al cuvântului [2].

Pentru valoarea morală a cugetării lui, este de mare însemnătate să se țină sama de frecvența cu care cuvântul acesta de „bine" se întoarce în vorbirea lui. De fapt, ceasornicul „merge bine", calul „merge bine", afacerile „merg bine", țara „merge bine", aceștia sunt termenii pe cari-i întrebuințează un om care, umblând cu mintea în deosebite domenii, se întoarce necontenit, nu numai la constatarea binelui, dar la afirmarea nezguduită că binele este una din regulele nestrămutate ale vieții [3].

„Neamul Românesc", 30 mai 1937.

[1] În „Neamul Românesc", *nesubstantival.*

[2] În „Neamul Românesc", de la „înțelesul" (inclusiv) este cules cursiv.

[3] În „Neamul Românesc", de la „binele" (inclusiv) textul este cules cursiv.

XV

„MINTE" ŞI „CUMINTE" PENTRU POPORUL ROMÂNESC

Nu o dată s-a spus că poporul românesc este un popor „cuminte".

Pentru a vedea în ce stă „cumințenia" lui, cred că lucrul cel mai bun este să întrebăm, prin cântărirea înțelesului cuvintelor, ce crede el însuşi prin „minte".

Să ne oprim întâi asupra faptului, care merită ținut în samă, că, dintre toate limbile romanice, singură limba românească a păstrat „mintea" din tezaurul latin, națiunile surori înlocuind-o prin termeni echivalenți, precum ar fi, de pildă, acela de *raison* la francezi, care nu este un adaus ca multe alte cuvinte din epoca Renaşterii, fiindcă vechiul *ratio* latin a trecut prin toate formele de derivație ale graiului francez.

Moştenitor al unuia din cuvintele cele mai frumoase, mai pline de înțeles şi mai folositoare ale vieții, din acelea care alcătuiesc bogatul şi alesul vocabular latin, poporul nostru, aşezat în împrejurări aşa de grele, având nevoie ca în fiecare moment ochii lui să privească de jur-împrejur şi „mintea" să cumpănească acțiunea care este să se desfăşoare, s-a sprijinit, înainte de toate, pe câte elemente se cuprind în înțelesul, aşa de larg, pe care l-a căpătat cuvântul acesta de „minte".

Căci „mintea" are la români un rost în toate domeniile vieții. Pentru a le cerceta pe rând, să începem cu acela care este în legătură cu creșterea însăși a omului, cu cele dintâi elemente care i se dau în casa părintească, în mediul de care este încunjurat, și, mai târziu, când am avut și noi un învățământ, în școală.

Ce înseamnă la români un copil „cuminte"? În alte țări, unde rosturile școlare sunt mai vechi și mai stricte și unde li se acordă o însemnătate mult mai mare decât însemnătatea mărginită pe care suntem noi dispuși, atunci când gândim bine, să le-o acordăm, copilul „cuminte", pe care o anumită pedagogie l-a introdus și la noi și a diformat în felul acesta mai multe generații, tăindu-le îndemnul către faptă și rupându-le dreptul de a avea fiecare o judecată asupra lui însuși, singura adevărată pregătire pentru viață, „cuminte" este copilul care nu face nimic în cursul lecției. Adecă acela care stă la locul lui, care întinde amândouă lăbuțele pe margenea pupitrului, care se uită țintă la profesor, în același timp când „mintea" lui gândește la lucrurile cele mai deosebite, și care, și când nu știe nimic, și când copiază, și când îi suflă altul de la spate, nu turbură întru nimic liniștea clasei.

Austria avea în special talentul acesta de a pregăti buni supuși Împăratului și buni birnici tezaurului, prin împuținarea sufletească încă din cei dintâi ani ai copilului.

La noi, când mama îi spune copilului să fie „cuminte", aceasta înseamnă să nu facă lucruri fără socoteală și să nu facă lucruri care jignesc acea idee a frumosului, – „nu e frumos!" zice ea – care, cum am arătat altă dată, prezidează la toate rosturile unei gospodării românești. Copilul „cuminte" are oarecare libertate de acțiune, o poate avea chiar foarte mare, numai cât nu trebuie trecute cu vederea anumite lucruri pe care el, de altminteri, le are din instinct și pe care mama nu i le aduce în cunoștință întâia oară, ci

nu face altceva decât le trezește din nou în mintea lui. Sunt, desigur, acțiuni, unele dintre dânsele pline de originalitate, îndrăznețe, chiar cutezătoare, la care copilul este îndrituit, fără ca prin aceasta să iasă din marginele a ceea ce, printr-o creație lexică românească, se numește „cuminţenie", cuvânt creat din două rădăcini latine, cu tot adaosul slavon pe care-l întâlnim, de exemplu, în „smerenie" și în alte cuvinte abstracte de același fel.

Copilul „cuminte" nu este destinat să rămână totdeauna așa. Adecă el trebuie să-și potrivească această „cuminţenie" cu chemarea spre viață, spre o viață cât mai întreagă și cât mai activă, care-l așteaptă. Va veni o vreme când nimeni nu-i va da o învățătură ca a mamei, când nu va aștepta nota, bună sau rea, care se distribuie cu toată maiestatea de la înălțimea catedrei, de care copilul se teme uneori și foarte deseori râde pe înfundate. El va rămânea să-și caute calea pe care-și poate atinge atâta fericire, câtă ne este lăsată nouă pe lume. Pentru aceasta lui îi trebuie însă, înainte de toate, să aibă „minte", „mintea" lui personală, nu ce i se spune de alții și ceea ce se cuprinde în cărți.

Nu i se va spune de acum înainte dacă „este cuminte" sau „nu este cuminte". Capitolul pedagogic s-a închis. Și aici este o osebire între noi și între alți reprezintanți ai unei civilizații mult mai vechi, cari săvârșesc greșeala de a crede că sistemul care poate fi socotit ca bun în școală se poate continua și în viață și, prin urmare, înaintea unei catedre unde acum stă un guvern, și într-o bancă mai mare, care este o situație socială sau o funcție, omul trebuie să facă același lucru, adecă să caute necontenit cu ochii pe acela ce are de dat ordinul și are de apreciat conduita, înscriind-o în note, și să nu tulbure prin nimic mersul unei societăți, în care, fără îndoială, că nimic nu s-ar schimba, dacă toată lumea ar sta înțepenită și n-ar cere din când în când un sfat

de la altcineva decât de la acela pe care împrejurările l-au așezat la postul de comandă.

Este atâta deosebire între firea vie, gata totdeauna de înnoire, dar știind să recurgă într-un anume moment la frâu, a poporului nostru și între minunata și adesea nenorocita ordine care domnește de atâtea veacuri, am zice: chiar de mai mult decât două milenii, la poporul chinez, care înțelege să se țină în marginele unei discipline care i-a fost impusă odinioară de Confucius sau de alți legislatori și care nu se ferește de nimic mai mult decât de orice manifestare a puterilor lăuntrice, care ar putea să aducă o prefacere. Și de aceea poporul chinez primește nu numai poruncile guvernului său, dar, îndată ce se amestecă un străin, are și față de străinul acesta puternic și poruncitor aceeași adâncă reverență, aceeași sfântă frică, pe care a avut-o până atunci față de împăratul său, sau față de generalul republican care-l înlocuiește.

Nu, la noi omul trebuie să aibă în fiecare moment recurs la „minte", adecă „mintea" s-a așezat acuma pe catedră, dar ea nu are un catalog în care să scrie note, ci catalogul este însăși viața, și notele le simte cineva cu totul altfel decât în media făcută la sfârșitul anului, în premiile acordate, sau în pedepse cu „luarea căciulii" și punerea în genunchi, de către monarhul clasei. Viața însăși, cu durerile și răsplătirile, cu pedepsele ei grozave și cu mulțămirile ei sfinte, îi stă înainte, și omul își are o parte într-o privință sau alta, după cum cu atenția cuvenită, care nu trebuie să se obosească niciodată, el și-a luat învățătura „minții".

Acela care necontenit este cu gândul la dânsa – „gândul", care merge înainte și caută drumul, dar hotărârea nu este la dânsul, ci la „minte" – acela care nu se lasă condus niciodată de instinct și care este în stare să biruiască patima, acela care înțelege că, între interesele pe

care le prezintă viața, sunt unele care trebuie urmărite, iar celelalte înlăturate cu toată hotărârea, acela care prin felul cum, ajungând la anumită vrâstă – căci acesta nu este un lucru de tânăr – a ajuns să poată fi în această privință un învățător pentru oricine, acela se bucură la poporul nostru de cel mai frumos titlu care s-a putut da vreodată unei ființe omenești: acela de „om cuminte".

Copilul este cuminte pentru dânsul; omul matur, care a trecut prin multe încercări și le-a știut birui și care ajunge, prin urmare, să fie un model pentru ceilalți, acela este, nu numai pentru sine, sau chiar nu pentru sine, ci pentru alții, pentru societatea în mijlocul căreia trăiește și care simte nevoia de a se consulta necontenit cu dânsul, care se sfiește înaintea lui de ce face și de ce spune, acela este, în toată strălucirea lui, omul „cuminte".

„Mintea", nu „cumințenia" interesează de acum înainte, aceasta din urmă fiind rămasă departe în urmă, cu amintirea copilăriei. „Mintea", care nu se stânge niciodată și care-și aruncă luminile, peste toată întinderea înflorită ca și peste toate furtunile grozave, asupra valurilor întunecate ale vieții. „Mintea" aceasta este un far pentru alții, dar acela care stă acolo și le trimete raze, acela trebuie să-și cerceteze însuși postul de observație și felul cum raza pleacă pentru a lumina cărările altora.

„A lua aminte", frumoasă expresie latină cu *ad*, „a ținea minte" nu se întâlnesc aiurea.

Sentințile pe care le pronunță „mintea" nu sunt cu desăvârșire definitive, nesupuse schimbării, ci, întorcându-se din nou asupra sa și cu toate puterile sufletului său, omul poate să le schimbe. „Îndărătnicia" are la noi un înțeles mai rău decât la celelalte popoare.

Dacă ne uităm de unde vine cuvântul, înțelegem încă mai mult cât este de neplăcut acest înțeles. Este vorba de cineva care „se dă îndărăt", nu de cineva care se oprește

asupra unui lucru. Înseamnă o revenire către mai rău, către mai slab, către mai puțin gândit și cugetat.

Și, fiindcă am întrebuințat cuvântul „cugetat", care vine de la „cuget", iată încă unul pe care noi l-am păstrat din glorioasa moștenire latină, plină de atâta înțelepciune. „Cugetul" n-are a face cu „mintea": „mintea" este aceea care-și urmărește necontenit drumul și care ține cumpăna de chibzuială, dar nu ea are răspunderea, ci, în fund, foarte departe, se găsește marea instanță, la care recurge cineva pentru a ști dacă a făcut bine sau n-a făcut bine, instanța aceea care poate să deie cea mai înaltă răsplătire, sau în care se cuprind chinuri pe care nu le poate înlătura nici hotărârea cea mai aprigă. „Cugetul" este la noi conștiința, și „mustrarea de cuget" s-a păstrat așa de bine, încât nu s-a lăsat înlocuită, cu ajutorul unui neologism, prin cărturărească „mustrare de conștiință", ci ea rămâne în rostul ei cel vechi neclintit, ca judecata cea mare, care apasă asupra întregii noastre vieți, cu tot ce pătrunde într-însa.

Eu am auzit în copilărie spus nu o dată, ci la orice împrejurare, împotriva pornirii către pripă, care se întâlnește uneori la poporul nostru, dar pe care el o judecă aspru și caută s-o împiedece pentru viitor, expresia aceea, căreia nimic nu-i corespunde în nici o limbă, la nici un popor: „Dă-mi, Doamne, mintea moldoveanului cea de pe urmă". Am auzit aiurea și: „mintea românului", și în cazul acesta, expresia s-ar fi întrebuințat și în partea cealaltă de pe întinsa hartă a poporului român, în acea „Muntenie" pentru moldoveni, care s-a chemat atâta vreme la ai săi „Țara Românească".

Nu este vorba de „mintea" oricui, de „mintea" oricărui om, ci ai noștri își atribuie un privilegiu deosebit: mintea lor este altfel decât mintea altora, și ei, cari-și râd de ușurința și de pripeala, de viclenia copilărească a țiganului, cari judecă aspru natura pedantă a neamțului, firea

violentă a grecului, încetineala în a ajunge la o părere a cutărora din locuitorii de dincolo de Dunăre, el, mândru de „mintea" lui, care este totuna cu înțelepciunea, iar înțelepciunea, cum vom vedea altă dată, nu înseamnă altceva decât „înțelegere", decât lucru care a fost bine cântărit și „înțeles", se referă numai la ce-i spune însuși instinctul său ca popor.

Suntem între popoarele cari prețuiesc [1] mai mult, nu puterea care strivește și ține în chingi voința altor oameni, cercând să reglementeze până la desființare, ci acel delicat, strălucitor fenomen interior care este înăuntrul nostru. Putem lăuda pe un om în multe feluri. Sunt proști cari prețuiesc bogăția și sunt sclavi cari se pun în brânci înaintea forței, sunt unii cărora le impune o situație și respectă pe un om pentru scaunul pe care stă sau pentru părerii între cari locuiește; sunt și lingușitori obraznici, ceea ce reprezintă ultimul grad al înjosirii omenești. Dar, dacă un om de oarecare vrâstă, care știe ce este viața, vrea să deie cuiva certificatul cel mai înalt, eu cred că nu se poate spune altceva decât că este, pentru binele său și al altora: o „minte mare" [2].

„Neamul Românesc", 13 iunie 1937.

[1] În „Neamul Românesc"; *prețuim*.
[2] În „Neamul Românesc", este cules cursiv.

XVI

„SFÂNT" ŞI „SFINŢENIE" LA POPORUL ROMÂNESC

Puţine lucruri de mare însemnătate, neamestecate în luptele şi interesele noastre, sunt socotite de acest popor chibzuit ca fiind într-adevăr sfinte, şi cercetarea lor poate să arăte până la ce grad de înaltă moralitate neînvăţată, ci venită de la sine, dintr-un instinct care se întinde armonios asupra tuturor domeniilor, se poate ridica românul netrecut prin şcoli capabile de a-i falsifica, prin împrumutul nepractic al lucrurilor străine, felul de a gândi, acel fel care se întinde asupra multor secole şi se leagă de o tradiţie milenară. Şi adaug că deosebirea pe care o facem noi, după cărţi, între creştini şi păgâni, deosebirea aceasta, care poate fi esenţială în ce priveşte anumite domenii, nu există la dânsul, care este obişnuit să treacă de la o stare de spirit la alta, fără zguduire, fiindcă această zguduire ar strica seninătatea unui suflet ce înţelege să-şi păstreze, peste toate greutăţile şi mai presus de toate schimbările: unitatea, transmiţând această moştenire de perfectă unitate de la o generaţie la alta.

Dar, înainte de a trece la această analiză a deosebitelor sensuri pe care le poate avea „sfinţenia", să ne oprim asupra acestui cuvânt însuşi, care ar părea împrumutat de la slavi, *sveti* al lor, şi, prin urmare, s-ar putea crede că o noţiune

atât de fundamentală, pe care se sprijină ceea ce este mai înalt în aspirațiile ideale și morale ale acestui neam, ar fi venit de la împrumutul pe care l-am făcut de la alt popor, venit pe lângă noi, cu noi și peste noi, la o anumită vreme, și căruia i-am dat *noi*, fără îndoială, o mulțime de elemente, transmise de la vechile civilizații și de la Roma așternută peste ele, înainte ca, prin vecinătatea slavilor cu Bizanțul, după trecerea lor peste Dunăre, ei să se fi găsit în împrejurări mult mai prielnice, pentru a primi lumina din acest centru al civilizației răsăritene și a ne-o trece pe urmă și nouă, întrucât mai aveam nevoie de un astfel de adaos, după tot ce avusem și tot ce dădusem altora.

Numele serbătorilor celor mai cunoscute, de la Sânvăsiiu, prin Sântoader la Sângheorghe, ca să se ajungă la Sâmpietru și de acolo la cele două Sântămării și la Sâmedru (Sfântul Dumitru) cu care se începe toamna, arată că odinioară noi am zis: *sânt*, și nu *sfânt*. Adoptarea cuvântului slav, atât de asămănător, de altminteri, ceea ce a fost încă unul din motivele adoptării lui, se datorește unei regule permanente, în ce privește alcătuirea, transformarea, lămurirea și înnobilarea lexicului românesc: dorinții de a nu avea un cuvânt cu două înțelesuri, și, deoarece, „sânt" este și o formă verbală de la „a fi", era natural să se prefere cuvântul luat de la vecini, pentru a se înlătura această omonimie, atât de neplăcută spiritului clar al unui popor de noțiuni precise. De altfel, în timpul din urmă, cercetările făcute de filologi au găsit cuvântul acesta în cutare colț din sud-vestul teritoriului locuit de români, unde el se păstrează încă, moștenire din vremurile vechi, arătând că pe alocuri și ceea ce a suferit o transformare nenorocită, de pe urma atâtor motive, poate să rămână păstrat ici și colo, pentru a învedera ce a fost înainte de această prefacere.

„Sfânt" este Dumnezeu. „Dumnezeu sfântul" reprezintă pentru poporul românesc însuși temeiul lumii, sensul ei cel

mai înalt şi puterea care nu poate fi tăgăduită şi învinsă de nimeni. Cu „Dumnezeu sfântul", cu ceea ce vrea el, nu se poate lua la luptă vlaga slabă a omului şi nici o idee filosofică nu poate să înlocuiască această noţiune religioasă, primară şi sublimă în acelaşi timp. Este de observat că nici cei mai mari linguşitori ai măririlor cari s-au strecurat în această ţară, nici anumiţi oameni din epoca fanariotă, gata să cadă în genunchi la pragul Curţii, nici cei cari aşteptau de la mila stăpânitorului mijloacele de vieaţă pe care şi le puteau câştiga prin muncă şi înălţarea pe care trebuiau s-o dobândească prin merite, nici aceştia n-au făcut ce s-a făcut odinioară, supt influenţa vechiului Orient asiatic, în Roma bizantină, unde se vorbea de sfânta prezenţă a Împăratului, care, în trăsura sa sfântă, trasă de cai sau de catâri, deopotrivă de sfinţi, era încunjurat de oameni asupra cărora, după o ierarhie foarte savantă, se întindea ceva din această sfinţenie, în gradul cel mai înalt, a aceluia care purta coroana faraonilor, a regilor Asiriei şi Babiloniei.

Sfinţenia la poporul românesc nu se coboară pe pământ decât numai în domeniul moral, pe când, în domeniul material, suntem cu toţi fraţi întru Hristos, având aceiaşi părinţi, a căror bunătate, milă şi dreptate este socotită că se întinde asupra tuturor.

Sfinţi, după Dumnezeu şi în jurul lui Dumnezeu, prin ceea ce au făcut ei înşii după dorinţa şi în serviciul lui Dumnezeu, sunt socotiţi în calendarul răsăritean, care-şi are câteva hramuri în fiecare zi, un lung şir aureolat de martiri, adecă de mărturisitori ai credinţii, stropită cu sângele lor, de conducători ai celor dintâi biserici, cari purtau o luptă grea pentru a se putea menţinea neatinse şi neconrupte.

Poporul românesc este deprins a-i cinsti, cunoscându-le sau ba vieaţa, care în ea însăşi interesează mai puţin, şi minunile, care se pot confunda unele cu altele. Ei fac parte

din aceeași lumină și se confundă într-însa, în deosebire de alte popoare, și mai ales în deosebire de catolicism, care, după anumite forme de mărturisire, de judecată și de proclamare, poate să prelungească până în zilele noastre, până în clipa care trece, acest șirag de sfinți, și în deosebire și de unii Orientali, cum sunt grecii, cari au sfinți a căror viață poate fi datată din anii istoriei moderne. Românii s-au oprit foarte hotărât la timpurile eroice ale creștinismului în ce privește sfințenia, și dincolo de acestea nu înțeleg să primească sfinți, nici printr-o sentință a unui tribunal, nici prin acceptarea unei tradiții populare. S-a observat că noi n-am dat sfinți, deși atâția dintre ai noștri au dus o viață care, prin sacrificiu sau prin exercitarea zilnică a virtuților celor mai înalte, deși n-au ieșit cu sabia în mână și nici n-au opus pieptul lor săbiei dușmane, au fost fără îndoială vrednici de a figura și în rândul sfinților celor mai veneraţi.

S-a văzut în aceasta o slăbiciune a sentimentului religios la noi și chiar lipsa acelor merite care pot să asigure cuiva sfințenia; de fapt, este altceva: admirabila noastră discreție, prețuirea foarte modestă a oamenilor noștri și a poporului nostru luat în întregime, a cărui vrednicie se cere căutată îndelung pentru a fi descoperită în întregimea ei.

Dar, în afară de „Dumnezeu sfântul" și de sfinții cari-i stau împrejur, poporul nostru leagă de anumite noțiuni acest calificativ de „sfânt".

Altă dată voi căuta să arăt ce este pentru dânsul legea, dar e, o spun încă de acum, ceva ce întrece textul unei legi scrise și împărțirea în paragrafele ei, atunci când este vorba de o judecată. Dar niciodată, gândindu-se la legile acestea tradiționale, care fac parte din obiceiul pământului și care sunt așa de scumpe sufletului său, legi în conștiința cărora a trăit atâta vreme, el n-a cerut peste dânsele codurile, așa de greu de amintit și de pedante, în care este silit astăzi

să-și închidă existența, fără să le poată înțelege rostul și uneori nici limba. El vede ceva mai mare decât toate legile care au fost și care pot ieși din mintea omului într-o mai bună chibzuire a mărginirilor, împărțirilor și pedepselor, căci de răsplătire până acum nu se vorbește în niciun cod, răsplătirea care ar trebui să figureze alături de pedeapsă, pe când ea rămâne în sama conștiinții publice și Dumnezeu știe cât de puțin se ocupă conștiința publică de această sarcină așa de însemnată și nobilă a ei!

Românul care nu zice niciodată „sfânta lege", recunoaște o „sfântă dreptate". „Sfânta dreptate" este din toate domeniile; ea nu privește numai procesele. Locul ei este înaintea unui mare tribunal, însuflețit de sentimentele cele mai înalte și capabil de chibzuirea cea mai înțeleaptă.

Când poporul nostru spune că se cere sau s-a făcut un lucru „pe sfânta dreptate" – ceea ce nu se va întâlni nici la un alt neam – este vorba de un lucru cu desăvârșire incontestabil, pe care nimeni nu se va putea gândi a-l tăgădui, care face să amuțească gura tuturor avocaților și să cadă sentințele tuturor acelora, numeroși între judecători, cari n-au îndeajuns înțelegere și înțelepciune. Aceasta deși oamenii au tribunale pentru a rosti în numele societății sentințe așa de grele în mijlocul neînțelegerilor dintre dânșii, care ating interesele, dar care, în același timp, sunt în legătură cu o viață întreagă, cu sentimentele cele mai adânci și mai înalte și cu ideile cele mai esențiale de care este capabilă mintea omenească.

Ce nu este „pe sfânta dreptate", noi îl respingem și căutăm să stricăm orice rezultat iese pe alături de dânsa. Cu o răbdare admirabilă, așteptăm oricât de mult până ce, printr-o sentință de sus, se face alegerea între ce a hotărât omul și între ce este corespunzător cu normele neclintite, neclătinate de nimic, ale „sfintei dreptăți".

Când, apoi, românul vrea să dea o asigurare, asigurarea aceasta el n-o poate cuprinde într-o serie de demonstrații și nu aleargă la toate ideile abstracte ca să le alinieze, să le înșire, pentru a convinge pe cineva că într-adevăr se va ține de cuvântul pe care l-a dat, cuvânt pe care de multe ori îl vezi, la omul obișnuit, mult mai întemeiat decât la acela care întrebuințează termenul de „onoare" și se jură pe dânsul, deși adesea uită în clipa următoare ce jurământ a făcut, întrebuințând un cuvânt nou pentru o noțiune pe care noi o cunoaștem de mult, dar o numim altfel și nu într-un singur chip.

Când îți va spune omul nostru că un lucru este „sfânt" aceasta înseamnă că nici o putere din lume nu poate să-l aducă a părăsi ce a fost pecetluit cu termenul întrebuințat în ce privește divinitatea și ființile cerești care o încunjură.

Acestui popor însă îi place și o glumă. Gluma atinge de obicei formele străine ale religiei care i-a fost impusă de regimurile ce au trecut, sau de împrejurări care nu-i îngăduiau lui însuși să-și creeze formele. De „Tatăl nostru" slavonesc el va râde, prefăcându-l într-un caraghios: „hotci naşca taşca gospodi budaşca". Un anumit cler, foarte amestecat cu societatea, prin urmare, expus la ispitele și la primejdiile ei, prins în interesele pe care fiecine le socoate din punctul său de vedere, a putut să fie ținta unor atacuri ale folclorului popular, de care acest produs sătesc care era preotul, trăind în mijlocul celorlalți țărani, nu s-a socotit de-a lungul vremii, doar până la ivirea unui anumit clericalism de împrumut, peste măsură de jignit.

Ceea ce este sfânt, ceea ce reprezintă sfințenia, ceea ce este sfințit, scapă însă, de obicei, de această ironie populară. Cu toate acestea, când, la o națiune foarte vitează, este vorba de sentimente opuse vitejiei, care la unii oameni dintre ai noștri sau la unii dintre străinii din mijlocul nostru capătă o expresie de groază deosebită, atunci se vorbește

de „sfânta frică". Acel care a fost prins de o „sfântă frică", trezește în mintea noastră icoana cui nu este urmărit numai de puteri omenești ce s-au luat după dânsul, ci pare că ar fi căzut asupra lui cine știe ce osândă și prigonire cerească. Este acel *horror sacer* acea „groază sfântă" de care se vorbește în paginile literaturii latine. Astfel ne găsim între hotarele unei vechi tradiții și nu înaintea unor improvizații glumețe ale unor timpuri apropiate de noi.

De altminteri, pentru poporul românesc, „sfințenia" nu rămâne numai în legătură cu ceea ce închipuirea lui așează materialist într-un loc anumit deasupra strălucitoarei bolte a cerurilor. Sfințenia nu face parte din domeniul mai mărginit al frumuseții [1]; ea trăiește în mijlocul nostru aici, pe pământ. Nu numai Dumnezeu și sfinții sfințesc, dar noi înșine avem în mijlocul nostru ceea ce trebuie pentru această sfințenie.

Noi consacrăm prin felul cum trăim, prin ideile pe care le urmărim, prin toată puterea de credință și de sacrificiu, prin toată munca pe care o punem în urmărirea acestei ținte supreme, noi consacrăm, în alt fel și în altă măsură, dar consacrăm totuși, anumite lucruri din cuprinsul vieții și al societății în care trăim [2].

Doar de aceea, când socotim valoarea situațiilor și a omului care ajunge a le avea, uneori și el prin meritele sale, alături de atâția alții cari le au făcut fără nici un merit, se rostește acel cuvânt de admirabilă înțelepciune *populară*, că „omul sfințește locul" [3].

---

[1] În „Neamul Românesc": „Sfințenia face parte, nu din domeniul mai mărginit al frumuseții".

[2] În „Neamul Românesc", paragraful este cules cu litere aldine.

[3] În „Neamul Românesc", paragraful este cules cu litere aldine.

Cine s-ar fi gândit vreodată să spună contrariul, că „locul sfinţeşte omul?“ Prin atâtea locuri înalte au trecut oameni cari, inferiori acestor locuri şi înaintaşilor pe cari i-au avut, n-au ştiut să se pună de acord cu tradiţia întrupată în acele locuri, şi de aceea este o bucurie când se întâmplă câteodată şi acest lucru mare, pe care conştiinţa publică îl aclamă: un om care într-adevăr „şi-a sfinţit locul“.

„Neamul Românesc“, 27 iunie 1937.

XVII

DESPRE „DREPT" ŞI „DREPTATE"

În şirul noţiunilor fundamentale la care mă gândesc de o bucată de vreme pentru a încerca să mi le lămuresc mie întâi şi să le fac cunoscute, cu ce explicaţii pot da, poporului nostru, mi se prezintă acum aceea de „drept" şi „dreptate".

A cercetă ce înseamnă „dreptul" şi „dreptatea", este în acelaşi timp un mijloc de a înlătura o părere foarte larg răspândită, pe care o întâlnesc în ultimul timp şi la unul din cei mai buni prieteni ai mei din Franţa[1], la un cercetător foarte adânc al problemelor privitoare la evul mediu şi care, într-o lucrare despre năvăliri, ajungând la români, nu face decât să reproducă, repetând argumente de nici o valoare, împrumutate de la Roeslerienii austrieci şi de la partizanii unguri ai teoriei părăsirii Daciei, nu face, zic, decât să afirme că înaintaşii noştri au părăsit cândva aceste locuri, că s-au pierdut prin cine ştie ce văi balcanice, că s-au întors de acolo, deşi nu-i izgonea nimeni din patria veche şi nu-i chema nimeni într-o patrie nouă, că, strecuraţi în văile acestea ca o biată populaţie mânată de vânt, ei n-ar avea nici un drept istoric şi că se pot sprijini în

[1] N. Iorga se referă la volumul istoricului Ferdinand Lot (1866–1952). *Les invasions barbares et la peuplement de l'Europe* (1937), care a stârnit replica lui Gheorghe Brătianu, în cunoscuta sa lucrare *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain* (1937).

părțile ardelene, către care s-ar fi îndreptat, întâi, emigrații, doar pe faptul că niciunui popor nu i se poate cere socoteală de ce se găsește pe pământul unde este și că, prin urmare, fiind acolo, trage tot dreptul de a rămânea din stăpânirea de fapt pe care o exercită.

Sunt și foarte mulți români, în afară de filologi, cari în mare parte sunt de aceeași părere ca și învățații străini, cari, vorbind așa, înțeleg să ne dea o lovitură, români cari-și închipuie viața noastră timp de o mie de ani ca într-adevăr, cum o numea Xenopol: „o enigmă istorică", sau, cum o numește domnul Lot, în cartea despre care am vorbit, ca „un adevărat mister", a cărui deslușire deplină nu s-ar găsi niciodată. Adecă noi am fi fost în timpurile acelea de adânc întunerec, în cursul cărora nimeni nu s-a uitat la noi și n-a însemnat nimic despre ființa și rosturile noastre, o adunătură fără nici o coeziune, fără nici un fel de solidaritate, incapabili de a ne ridica pe o treaptă de organizare mai înaltă, așa o grămadă de oameni trecând de la o generație la alta fără să fi câștigat nimic și a căror viață nu poate fi așezată supt nici un fel de cârmuire.

Pe lângă atâtea argumente, ar ajunge ce se poate spune despre rostul pe care-l are în limba noastră cuvântul de „drept" și „dreptate", pentru a răsturna tot acest edificiu, ridicat cu atâta trudă de oameni a căror dușmănie nesățioasă se răpede și în forma scrierilor istorice asupra unui popor care, prin toate însușirile sale și prin tot felul său de a trăi, merită, de la vecini, ca și de la cercetătorii științifici, un alt tratament. Căci, în adevăr, nu cunosc nici un alt neam despre care să se poată spune mai mult că are „păr de lup", fără să fi arătat în vreo împrejurare că este stăpânit de instinctele acelea de cruzime și pradă care fac că oricine „are păr de lup" să fie evitat de alte neamuri.

Ceea ce corespunde cuvântului „drept" în franțuzescul *droit*, în italienescul *diritto*, este numai o idee abstractă, de origine firește mai târzie, în legătură cu o dezvoltare mai

înaltă a civilizației, este un concept superior al unei vieți juridice ajunsă la o mare înălțime. Nu s-ar putea spune la celelalte popoare de limbă romanică și de origine latină că au un drept popular numit cu însuși acest cuvânt, precum, în ceea ce privește poporul român, expresia se înfățișează de la sine, „obiceiul pământului" nefiind altceva decât tocmai acest drept popular, care a servit la toate judecățile de-a lungul veacurilor și a cărui urmă se simte și în legile de mai târziu, al căror principiu, și uneori forma lor însăși, au fost împrumutate de la popoare la care concepțiile juridice s-au dezvoltat în condiții mult mai prielnice decât la noi.

Dar la români „drept" nu înseamnă numai un total de datine populare care preced și înlocuiesc codurile venite mai târziu. Pentru ai noștri „dreptul" este o idee cu mult mai înaltă și cu mult mai deplină, care-și are în ea ceva din acea sfințenie despre care, în timpul din urmă, am vorbit tot aici.

Când unul dintre ai noștri spune: „acesta este dreptul meu", aceasta înseamnă că el este gata să întrebuințeze toate mijloacele sale pentru a duce la capăt și cea mai înverșunată luptă numai ca acest „drept" să nu fie știrbit.

În „dreptul" său omul de la noi se închide ca într-o cetățuie. Mișcările cele mari pe care le-a făcut acest popor au fost toate stârnite și duse până la urmă cu o hotărâre nebiruită de o atingere adusă acestui „drept". Pentru „dreptul" încălcat de către împăratul bizantin, care avea nevoie de bani la o căsătorie, s-au ridicat acei ciobani din Pind cari au întemeiat o altă Împărăție peste Împărăția călcătorului de „drept". Pentru „dreptul" lor s-au luptat țăranii din partea apuseană a Ardealului atunci când arendașii armeni, sau de alte națiuni, ai fiscului împărătesc, se atingeau de un „drept" care nu suferea nici o jignire. Pentru „drept" s-a pornit, cu „adunarea poporului" a lui, imitând mișcarea sârbească a lui Caragheorghe din Serbia,

și ea sprijinită pe anumite concepții comune tuturor popoarelor din sud-estul Europei, care n-au fost totdeauna slave, Tudor Vladimirescu, și noua societate românească pe care o avea înaintea sa acest boierinaș, care nu era străin de cultura timpului, trebuia să fie sprijinită, împotriva apucăturilor unui fanariotism dărâmat, pe „drept".

Iată, prin urmare, două înțelesuri ale acestui cuvânt: pe de o parte, noțiunea juridică, iar, pe de altă parte, o concepție de caracter fundamental, pe care se sprijină întregul așezământ social al națiunii românești.

„Dreptatea" nu este altceva decât recunoașterea și proclamarea „dreptului". „Dreptatea" aceasta este un lucru sacru, și de aceea se spune „sfânta dreptate". Pentru a întări un lucru, face cineva apel la această dreptate sfântă, care nu suferă nici un fel de contrazicere.

Privilegiile de care se bucură o parte din poporul românesc se cheamă împreună, într-o limbă uitată de noi: „dreptățile" acestui popor, „dreptăți" cu greu stabilite, și de aceea necontenita și dârza luptă despre care am vorbit înainte.

A conduce o societate, aceasta înseamnă a o „direge", cuvânt care vine de-a dreptul din tezaurul latin și acela care are conducerea este un „diregător"; am spune astăzi: un director. Actele în care se cuprinde „dreptatea" acordată în puterea „dreptului", acestea sunt „dresele" cuiva, și cine se înfățișează la judecată având „dresele" sale, bune, adevărate și pecetluite, acela nu poate decât să fie sigur, înaintea unor judecători „drepți", de „dreptatea" sa.

Vin acum la un alt înțeles, care acesta aparține poporului nostru și numai lui, în mijlocul celorlalte neamuri legate de noi prin origine și limbă.

Dacă vrea cineva să asigure că spusele sale corespund cu „adevărul", pe care noi l-am păstrat și de la care avem „adeveritorii", cari cercetau o stare de lucruri, și avem, cu un sufix slav, „adeverința", care reprezintă siguranța scrisă a unei situații, cu tot ceea ce este „adevărat" într-însa, atunci franceezul, ca și italianul, spaniolul, portughezul vor vorbi numai de acest adevăr, de ceea ce este *vrai* pentru francezi, de ceea ce este *vero* pentru italieni, și așa mai departe pentru ceilalți frați ai noștri.

Pe lângă acest cuvânt de „adevăr", la care recurgem de atâtea ori și la care ne închinăm cu toată puterea noastră, înțelegând că o societate menită a dăinui nu se poate sprijini pe minciună, ci numai pe „adevăr", pe „adevărul" care se poate „adeveri", noi mai avem încă și un înțeles al cuvântului de „drept".

Când îi iei socoteala cuiva, se poate întâmpla să-i cei, într-o formă împrumutată, să arăte adevărul, sau, într-o formă mai potrivită cu tradiția binelui: „să spuie adevărat", dar în cea mai veche tradiție a limbii noastre este expresia de „a spune drept".

Sunt multe cuvinte ale unei cugetări mai înalte pe care noi nu le-am împrumutat din alte limbi, precum au făcut deosebite popoare atunci când au ajuns la o anumită treaptă din dezvoltarea lor. Ne lipsește, de exemplu, în vechiul vocabular, „curaj", ne lipsește „cavalerism", ne lipsește „noblețe", dar ne lipsește și ceva pentru „sinceritate". Și nimic nu vă poate spune că între popoarele care, într-o măsură mai mare sau mai mică, au plecat de la vechea Roma, suntem cei mai puțin sinceri.

Dimpotrivă, foarte multe din suferințile noastre de odinioară au fost datorite înainte de toate neputinții în care ne-am găsit de a strecura prefăcătoria sau lingușirea, tăgăduirea brutală, unei sincerități în mărturisirea adevărului. Multe vieți s-au stins din cauza acestei necesități sufletești de a nu ieși din margenile lucrului pe care-l știe cineva că este adevărat.

Dar, dacă se gândește cineva mai adânc asupra noțiunilor care ni se par a nu avea în românește cuvântul corespunzător, cred că va descoperi fără multă dificultate că, de fapt, este vorba de altceva: că românii pot întrebuința același cuvânt pentru mai multe înțelesuri și că sunt destul de ageri și de dibaci, destul de meșteri în întrebuințarea acestei minunate limbi, pe care din veac în veac au îmbogățit-o, pentru ca niciodată să nu se producă o încurcătură între aceste înțelesuri deosebite.

Și, prin urmare, iată omul sincer care este un om „drept", „drept" supt raportul moral, precum, atunci când se ține mândru, neîncovoiat, este cineva „drept" supt raportul fizic. Acest „om drept" se va închina totdeauna „dreptului" și va cere oricând să i se dea „dreptatea" lui întreagă, chiar și împotriva „dreptăților" smulse cu meșteșug de alții de la „dregătorii" țării sale, sau ai țării căreia îi este supus, fiind că este obișnuit a afirma virtutea fundamentală a sufletului său printr-aceea, că, în orice împrejurare, înaintea oricui și cu orice risc, el „spune drept".

„Neamul Românesc", 9 iulie 1937.

XVIII

NOȚIUNEA DE „CARTE" LA ROMÂNI

Este o problemă în ceea ce privește legăturile pe care poporul nostru le-a avut cu învățătura, o problemă care nu c fără o oarecare rezistență actuală la un învățământ de caracter formal și artificial, al cărui folos nu-l vede de la început, pentru viața obișnuită de la țară. Căci cei cari învață sunt socotiți ca oameni cari prin aceasta chiar tind a se desface de la mediul lor și a căpăta o slujbă de la stat, în împrejurările de astăzi, iar, în împrejurările de odinioară, învățătura fiind un drum deschis pentru o situație în cler, de unde expresia: „că doar nu se face popă". Ar părea că aceasta arată că poporul nostru n-a manifestat față de cultura spirituală, înțeleasă așa cum o puteau înțelege alții în raport cu dânsa, aceeași tragere de inimă pe care o găsește cineva la alte națiuni, și în rândul întâi la greci, la cari și cutare cântec popular arată bucuria omului care se duce la școală ca să capete acolo lumină, grecii pricepându-se de altminteri să întrebuințeze această știință de carte pentru afacerile în care vor ajunge să fie amestecați. E rezistență față de legile școlare, revoltă împotriva măsurilor de constrângere care se rezolvă în amenzi, pentru felul cum se întoarce copilul de la învățătură cu mai puțină aplicare în ce privește munca la câmp și cu foloase

foarte îndoielnice în altă direcție pe care ar lua-o activitatea lui. Conflictele care se ivesc și acum și destul de adeseaori între părinții copiilor și între învățători, și anume mai ales când învățătorul este bun și caută să aplice tot ce-i este încredințat prin lege, toate acestea ar contribui deci să facă a crede că, deși românul are o mulțime de însușiri culturale așa-zicând din naștere, căci ele fac parte dintr-un străvechi fond de cultură devenit instinctiv, cu toate acestea el se arată foarte rebarbativ în ce privește măcar cultura decretată de Ministerul Educației.

Și aici cred că o cercetare mai amănunțită a cuvintelor pe care le întrebuințează poporul românesc poate folosi la ceva pentru a desăvârși cunoștința și a acestui capitol din viața sufletească a lui.

Am vorbit de „învățătură", cuvânt de care s-a legat mai târziu, în organizațiile școlare ce au venit pe urmă, noțiunea de „învățământ", care este exprimată fără îndoială printr-un cuvânt de caracter latin, dar este o fabricație abstractă ulterioară.

Nimic în celelalte limbi neolatine nu corespunde românescului „învăț", „a învăța", „învățător". Rădăcina latină este, evident, „invitiare", prin urmare trimete la un „vitium", care în vechiul tezaur latin n-ar avea totdeauna un sens rău, ci înseamnă oarecare obișnuință, oarecare deprindere.

Dacă se gândește cineva la cuvântul de „învăț" – se zice că: „orice învăț își are și dezvăț" – dacă se oprește asupra formulei de moralizare că unuia și altuia i-ar putea folosi în experiența vieții ceva ca „învățătură", atunci se vede că sensul, propriu-vorbind, didactic, nu este singurul pe care-l au cuvintele din această clasă și categorie.

De fapt „învățătura" și tot ce este în legătură cu dânsa înseamnă impunerea unor deprinderi, nu omului, ci animalelor. S-a petrecut același lucru cu trecerea unui cuvânt din domeniul acesta inferior în domeniul superior

al omului, ca şi cu termeni ca „a înţărca", a cărui origine trebuie căutată în „ţarcul" oilor şi în închiderea în „ţarc", sau „a înşela", care nu înseamnă decât întrebuinţarea anumitor mijloace de dibăcie pentru a face ca un cal sălbatec să primească pe spinare „şeaua".

Dar de la aceste accepţii ale cuvântului „a învăţa" până la cea pe care a căpătat-o pe urmă în dorinţa de luminare pe cale metodică, până la treapta mai înaltă a unei noţiuni, este o cale lungă, şi lămurirea în ce priveşte deosebirea acestei lungi căi nu se poate recunoaşte numai în cercetarea acestui singur cuvânt, ci trebuie să recurgem la altele.

S-a încercat, acuma în urmă, în ce priveşte cuvântul „şcoală", să i se găsească originea de aiurea, căutându-se până şi în domeniul unguresc. Este adevărat că, în vechea organizaţie romană[1] şi bizantină, *schola* n-are nici un înţeles în legătură cu educaţia şi instrucţia, ci înseamnă o anumită categorie din armată, anumite grupuri de ostaşi cu caracter comun. De aici s-a trecut la sensul de grupare didactică, dar aceasta numai la Bizanţ, şi mai târziu. Însă legăturile pe care le-au avut ai noştri cu lumea bizantină au fost foarte îndelungate şi intime, şi ele s-au putut strecura şi în domeniul noţiunilor comune şi oamenilor mai modeşti. Desigur că „şcolar" este un neologism, odinioară putându-se întrebuinţa cuvântul de „învăţăcel", alături de acela de „învăţător".

În secolul al XVII-lea, pe vremea lui Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, ca frate al Doamnei Elina, şi pe vremea boierului muntean, mai înalt ca învăţătură decât toţi contemporanii săi, Constantin Cantacuzino Stolnicul, care fusese pe la Constantinopol, Veneţia, Padova, poate şi pe la Viena, cine voia să se intituleze ca om cu învăţătură, care a trecut prin şcoală, îşi zicea: „spudeu", de la cuvântul

[1] Evidentă greşeală în ediţia din 1940: *română*.

grecesc *spudeos*, din *spudî*, care înseamnă „studiu". În secolul al XVIII-lea, cutare tipăritură numește pe cei cari umblă la școală – iar școala fiind slavonească „învățătura" era intitulată „ucenicie", școlarii: „ucenici", și se întrebuința deci cuvântul de „ucenie" pentru „spudeu" – se întâlnește termenul nou, care n-a avut, de altminteri, o mare răspândire, ci se pare că a fost mai curând o încercare, de „sholer".

Dar, încă o dată, în ce privește școala însăși, se poate admite cu siguranță că nu greșim crezând că este vorba de un împrumut recent.

Aceasta și pentru că altfel n-am putea înțelege în ce fel au fost numite odinioară tovărășiile de învățători și învățăcei prin care se transmit anumite cunoștințe, care nu se pot căpăta decât pe cale metodică, în deprinderea limbii slavone, a unei caligrafii admirabile, care, în forme ce nu sunt aceleași în Moldova și Țara Românească, s-au transmis de-a lungul secolelor, apoi obișnuința unei ortografii ceva mai bune decât aceea pe care arată a o cunoaște anume candidați la bacalaureat, cari vorbesc de „coniferii" literaturii române, în loc de „corifei". Toate acestea dovedesc, desigur, inițierea prin ceva, care, cu catedră sau fără catedră, înaintea unor bănci sau cu lipsa băncilor, foarte probabil fără catalog, nesimțindu-se „învățătorii" datori să dea note, reprezinta în acele timpuri o adevărată școală, al cării nume nu poate fi găsit aiurea decât acest cuvânt însuși.

Mult mai interesant este rezultatul care se poate căpăta din cercetarea cuvântului „carte".

Și acest cuvânt trebuie pus în legătură cu ce înseamnă termenul corespondent la celelalte popoare neolatine, sau cu ceea ce, în loc de a deriva din *charta* latină, isprăvește la popoarele acestea prin a numi noțiunea corespunzătoare. Pentru francezi, *charte* este un document. Constituția pe care au dat-o Bourbonii restaurați în Franța la căderea lui

Napoleon, netrebuind să se cheme, după ideile conservatoare, cu acest cuvânt chiar de Constituţie, s-a numit *Charte*[1], adecă binefacerea dată de rege, *octroyée*, întocmai cum, la noi, prin anii 1830, când, supt protecţia rusească, a fost vorba să se dea o formă constituţională ţărilor noastre, s-a întrebuinţat expresia de „Regulament Organic", al cării cuprins ca noţiune este firește exact acelaşi ca şi acela al Constituţiei, termen care nu putea fi rostit. Pentru italieni, *carta* înseamnă hârtie, pe când noi am împrumutat termenul acesta de „hârtie" din greceşte şi, poate, deoarece *a* este schimbat în *î*, împrumutul acesta să nu aparţină unei epoci mai târzii, în care schimbări ca acestea nu s-ar fi putut petrece.

Bogăţia termenilor izvorâţi de la „hârtie", arată, de altfel, o veche origine: avem, astfel, „hârţoage", „hârtilărit".

Este interesant însă că, precum *charta* a ajuns la francezi să însemne un act scris, venind de la cârmuire, de la cârmuirea cea mai înaltă, regalitatea, tot aşa, la noi, fără să fie vorba totdeauna de un beneficiu formal, în legătură cu cine ştie ce lucru însemnat, se zicea „carte domnească".

„Cărturar" chiar poate fi legătura cu această pregătire, supraveghere sau păstrare a „cărţilor domneşti".

În domeniul juridic, care este aşa bogat la români şi arată la dânşii şi vechimea culturală şi transmiterea unor norme de organizaţie destul de înaltă, se spunea curent, rămânând pe urmă numai ca un proverb fără aplicaţie practică imediată: „Ai carte, ai parte", ceea ce înseamnă tratarea afacerilor prin documente, aşa încât, dacă n-ai această „carte", iscălită, pecetluită, redactată în anumite forme, n-ai „partea" pe care o ceri dintr-o moştenire, sau dintr-o avere, dintr-o afacere.

Cu totul din alt domeniu, care este în legătură cu elemente de care se folosea cineva pentru a scrie, ceilalţi

[1] Cf., la noi, „lucru cu şart" (n.a.).

neolatini, cari au părăsit tablele cerate de odinioară, făcute pe lemn, au păstrat acest fel de a face totuși însemnări și de a le cuprinde în oarecare legătură materială, „pe liber". De aici vine francezul *livre,* italianul *libro.*

La noi, tocmai fiindcă se întrebuința cuvântul de „carte" numai pentru documentele oficiale, în secolul al XVIII-lea s-a încercat pentru cartea cum o înțelegem noi o expresie care se păstrează și până astăzi în Moldova, dar numai în ce privește elementele legăturii, „trataj", de unde s-a făcut „tartajele", care, pe vremea noastră, la elevii de școală însemna copertele legăturii; cuvântul vine, firește, de la *traité,* tratat, manual.

Dar ceea ce ne face să credem că poporul din vechile vremuri a dat cuvântului de „carte", dacă nu înțelesul unui număr oarecare de foi, de file, de „filade", cusute sau legate împreună, cel puțin un sens de „cărturăresc", este expresia curentă de „a învăța carte".

Deci una este „a învăța" în general, care se aplică în ce privește omul la meșteșug, și altceva este „a învăța carte", ceea ce înseamnă o precizare că „învățătura" aceasta trece în domeniul lucrului scris și tipărit.

Din această cercetare de-a lungul cuvintelor, care păstrează fiecare din ele un întreg suflet și o întreagă istorie, reiese că și în acest domeniu poporul nostru n-a fost printre cele din urmă, ci că, într-un complex mai larg, cuprinzând idei din regiuni deosebite și cuvinte care și-au schimbat adeseaori sensul, el a avut o înțelegere pentru ceea ce formează astăzi „cărturarul" nostru.

„Neamul Românesc", 27 iulie 1937.

XIX

„ÎNȚELEGERE", „PRICEPERE" ȘI „ÎNȚELEPCIUNE"

Poporului nostru îi place să aibă a face totdeauna, nu numai cu oameni cari înțeleg lucrurile la care s-au gândit, pe care le prevedeau că le vor fi înfățișate, dar cari să aibă o dispoziție permanentă de a înțelege, dispoziție care se învederează și în formula, atât de frumoasă, a „omului de înțeles" [1].

Cu „omul de înțeles" nu se strică vorba, cu „omul de înțeles" nu ajunge cineva la rezultate neașteptate, cu „omul de înțeles" nu se întâmplă ca, pornind cu cele mai bune intenții și vorbindu-i, să te trezești, tocmai pentru că acela căruia te adresezi nu „înțelege", la rezultate de să-ți pui mâna în cap. Una ai spus, altceva a înțeles, și s-a supărat, îți răspunde cu cuvinte pe care dumneata, „om de înțeles", le înțelegi bine, dar nu poți răspunde așa de ușor, și de acolo o afacere stricată, sau o prietenie împuținată.

„Oamenii de înțeles" nici n-au nevoie totdeauna să vorbească. Poate chiar că, atunci când cineva se aruncă asupra lor cu un potop de vorbe, aceasta îi pune pe gânduri, nu cumva se urmărește o înșelare. Este un popor care în privința aceasta ne întrece pe noi cei cari vorbim când tre-

[1] În „Neamul Românesc" este cules cursiv.

buie, cum trebuie și cât trebuie; este vorba de poporul englez: nu odată anumite discuții cu englezii n-au ajuns la rezultatul dorit, fiindcă diplomația care s-a însărcinat cu o misiune, deprinsă cu altfel de lume, a crezut că trebuie să înceapă cu tot felul de considerații generale, cu tot felul de manevre de încunjurare, cu tot felul de gesturi de politeță și nu bagă de samă că, în măsura în care înainta cu mijloacele acestea de circumvenire, în aceeași măsură se îndepărta atenția și interesul aceluia la care venise. Câteva cuvinte asupra celor cunoscute și câteva indicații în domeniul necunoscutului, atât cât trebuie pentru a se ajunge la soluția dorită, ar fi făcut o mult mai bună ispravă decât toată această vorbărie inutilă, menită să indispună pe interlocutor.

Dacă se coboară cineva în acele admirabile mărturii ale trecutului nostru, în care nu sunt numai vorbe, dar și atâtea dovezi de înaltă înțelepciune – și vom vorbi îndată despre deosebirea care este între „înțelegere" și „înțelepciune" și despre marea însușire pe care o dovedește, în acest domeniu al distincțiilor, poporul nostru, – în cronicile și în memoriile noastre, care reproduc desc ori atâtea conversații, se poate vedea ce „oameni de înțeles" erau înaintașii noștri, din câte greutăți au ieșit prin această mare însușire, câte tragedii au putut înlătura, ce impresie bună au produs asupra acelora cari au avut afaceri cu dânșii, prin această scurtime a graiului lor, prin această putință de a prinde îndată lucrul care interesează, fără să fi dat atâtea explicații preliminare. Iată, și în mărturia unui străin, a vizitatorului apostolic cu un rost de episcop latin, venit la noi pe vremea lui Vasile Lupu, ni se prezintă atâtea convorbiri cu Domnii noștri: cu Matei Basarab, cu Vasile Lupu, în care se hotărăse foarte răpede chestiunile cele mai complicate. Matei vorbea și mai puțin, cu firea lui de bătrân moșnean, păzit în toate ale sale, decât mărețul

Domn cu fire împărătească, dar cu sânge străin, care a avut atâta vreme în stăpânire Moldova. Când Bandini s-a prezintat la Matei și a ținut un discurs într-o limbă pe care moșneagul n-o înțelegea, acesta a zâmbit, a dat din cap, ca semn că numai vorbe bune au putut să se îndrepte către dânsul și, pe urmă, întorcându-se către unul din boieri, i-a spus numai cuvintele acestea, pe care călătorul le reproduce în românește: „ce zice?". Și, desigur, după ce a aflat „ce zice", el, omul „de înțeles" „a înțeles" și a dat un răspuns care, fără îndoială, era plin de „înțelepciune".

Iar, când clericii catolicii de la Iași, cari nu erau totdeauna „oameni de înțeles", și Bandini era într-o luptă cumplită cu cutare șef ungur al comunității ieșene, Carol Beke, se luptau între dânșii la audiențele domnești, care să vorbească întâi, iar învinsul pleca de la Curte cu sentimente de invidie și ură împotriva celuia care i-a mers înainte, Vodă făcea să se observe că nu este bine să se certe între ei tocmai cei chemați prin misiunea lor să crească pacea și buna înțelegere între oameni. Și, altă dată, când, după o biruință câștigată în margenea Vasluiului împotriva puternicii oștiri turcești, prinșii se îndreptau către Ștefan cel Mare, arătând că sunt oameni bogați, gata să plătească preț de răscumpărare dacă li se cruță viața și le se redă libertatea, marele și cumintele voievod a pus această întrebare, care iarăși este din domeniul înțelepciunii, pentru un „om de înțeles" către alți oameni cari puteau „înțelege" aceasta, înainte de a face o astfel de faptă, adecă năvălirea pustietoare într-o țară pe care voiau s-o dărâme: „Dacă aveți atâția bani, ce ați căutat în țara mea săracă?".

Ne-am lămurit în ce privește sensul acestui cuvânt, pe care poporul nostru îl întrebuințează numai față de oamenii cari merită într-adevăr a fi tratați astfel: „om de înțeles".

„A înțelege", aceasta presupune însă receptivitate pentru o idee, un interes sau o situație, putința de a pă-

trunde ce s-a spus, ce se cuprinde în aceste cuvinte, ce se trezește la auzul lor în mintea interlocutorului.

„Înțelepciunea" este cu totul altceva decât „înțelegerea". Pe când atâția oameni „înțeleg", unii mai bine, alții mai rău, „înțelepciunea" este un mare dar dumnezeiesc, de care se împărtășesc puțini.

Ea înseamnă alegerea între mai multe lucruri înfățișate, care se găsesc în realitatea lucrurilor sau care sunt comunicate prin alții. Și nu înțelegem: într-un anume moment, pentru un lucru sau pentru anumite legături de lucruri, ci, oricând, omul deștept, acela a cărui minte, deci, nu doarme, acela care este veșnic treaz și cu ochii deschiși, care nu se împiedecă, astfel, de lucruri pe care nu le-a zărit la vreme, acela este cu mintea lui cumpănită, cu atenția lui, care nu se lasă niciodată distrată, și, între aceste realități care i se oferă, el rostește cuvântul pe care îndată, orice om cuminte îl recunoaște a fi expresia însăși a „înțelepciunii".

Noi am pierdut pe *sapiens*, „înțelept" în latinește, din care francezii au făcut *sage* și italienii *savio* întrebuințându-se la Veneția acest cuvânt și pentru anumiți magistrați, cari sunt sfătuitorii cei mai înalți, stând totdeauna gata să ajute în hotărâre pe doge: în latinește ei se cheamă *sapientes consilii* și, în italienește, *savii del consiglio*.

Nimic din aceste frumoase cuvinte n-a rămas la noi, dar tot înțelesul lui *sapiens*, care, de altminteri, la început a avut și o altă nuanță, care este în legătură cu gustul, de unde este *sapor*, „savoarea", a trecut asupra cuvântului „înțelept".

„Înțelept" este regele proverbelor sau „parimiilor" din Biblie, regele pe care, după dublul înțeles al cuvântului grecesc de „basileus", noi îl numim „Împăratul" Solomon.

Pe bisericile noastre sunt înfățișați „înțelepții" lumii, Bion și ceilalți, cari sunt socotiți, cu toată grămada de filosofi veniți după dânșii, înțelegându-se mai mult sau mai

puțin unii cu alții, drept oameni cari au avut mai multă minte și știință la un loc, dintre toți aceia cari s-au perindat de-a lungul vremurilor.

Se poate vorbi de „înțelepciunea" lui Ștefan cel Mare și de aceea a atâtor bătrâni conducători în ordinea mireană, ca Matei Vodă, ori în cea bisericească, în care ei sunt așa de mulți.

Desigur, cu toată viața lui zbuciumată, nenorocirile care au căzut asupra lui, împrejurările în care, fără nici o dreptate din partea soartei, i s-a isprăvit viața, și Eminescu a fost un „înțelept" al neamului nostru, și aceasta se vădește așa de frumos, pe lângă minunata lui operă poetică, prin paginile de proză, legate de toate problemele mari ale națiunii, pe care ni le-a lăsat.

Cine „înțelege", firește se și „pricepe", însă „priceperea", care vine din latinescul *percipere*, ceea ce înseamnă apercepție, pătrunderea prin simțuri a lucrurilor în forma lor adevărată, exactă, are o nuanță sufletească deosebită de aceea a „înțelegerii" și a acestei înțelepciuni, care vine din multele „înțelegeri" grămădite, deosebite apoi și, în sfârșit, armonizate între dânsele.

„Priceperea" înseamnă în cele mai multe cazuri experiență, deși ca se întrebuințează și pentru o alegere și o hotărâre într-un domeniu glumeț. Cine nu-și aduce aminte de cimilitura: „La trup pepene, la cap pieptene: cocoș, boule, pricepe-te, măgarule?".

Evident, aici nu este vorba de „înțelegerea" obișnuită, ci, fiindcă este ceva ascuns, acest lucru ascuns trebuie descoperit prin „pricepere", care este și actul principal al inteligenței.

Dar nimic nu arată mai bine deosebirea între „pricepere", desfăcută de la înțelesul primitiv latin și adusă în acela al gândirii și, adaug, mai ales al experienței, decât o altă formulă de întrebuințare curentă: aceea care exprimă acea

experiență pe care italienii știu s-o îmbrace și în forma hazlie a „cotoiului opărit, care se teme și de apă rece", expresia: „tot pățitul este priceput".

Un om „priceput" prin multele greutăți pe care le-a învins, prin multele suferințe pe care le-a înghițit, prin multele restriști pe care le-a biruit, un „om de înțeles", cu care poți vorbi și de lucruri pe care nu le știe și de lucruri pe care le vezi într-un fel și el până atunci le-a văzut altfel și cu toate acestea el este simțitor la argumentele ce aduci, un „om înțelept", la capătul experienței vieții sale și știind să comunice prin vorbe „înțelepte" tezaurul de înțelepciune pe care le-a adunat, iată icoana, și în acest domeniu, a românului de veche obârșie și de fericită permanență echilibrată.

„Neamul Românesc", 3 august 1937.

XX

„DOMNI" ŞI „ÎMPĂRAŢI"

În urmărirea elementelor din care se cuprinde sufletul poporului românesc, acela de la care în fond vine toată istoria noastră şi care este în stare oricând să modifice, printr-o decizie tăcută, dar statornică, orice idei şi hotărâri ale noastre, am ajuns la două idei politice care se cer şi ele lămurite.

Amândouă privesc autoritatea supremă în stat, autoritate pe care o consider din două puncte de vedere deosebite şi pe care le poate înţelege cineva numai după o scurtă călătorie istorică de-a lungul secolelor, mergând chiar foarte departe, fiindcă numai acolo în fund se găseşte lămurirea de care avem nevoie.

Acum vreo cincizeci, şaizeci de ani, a fost o mare mândrie la noi, când Carol I, care se intitulase la început „Domn al românilor", ceea ce a fost considerat la Viena şi Budapesta ca un fel de proclamaţie iredentistă, înţelegându-se prin aceasta „Domn al tuturor românilor": al celor liberi şi al celor cari trebuiau să devină liberi, dacă nu prin el, cel puţin, cum a dat soarta binevoitoare, supt urmaşul lui, şi care pe urmă a trebuit să se numească, supt această bănuitoare presiune din străinătate, „Domn al României" singure, şi-a luat, cu învoirea Corpurilor

Legiuitoare, și ele foarte bucuroase că îndeplinesc o călduroasă și veche dorință a suveranului, titlu nou de „rege".

„Rege" este un neologism, pe care l-am împrumutat din limba latină, prin canalul italian, într-un moment oarecare din secolul al XIX-lea.

Strămoșii noștri mai îndepărtați aveau însă pentru rege – cuvânt de origine slavă, pe care însă noi l-am fi putut păstra, cu gândul și la alții decât cei cari ni l-au transmis, fiindcă el nu face altceva decât amintește pe unul din cei mai strălucitori între stăpânitorii Apusului, un cuceritor și dominator de neamuri, care, de-a lungul Dunării, prin biruințl asupa tuturor păgânilor, și saxoni și avari și slavi, ajunsese cu stăpânirea până la porțile Ardealului, nu fără a influența și asupra regiunilor mai îndepărtate, fiindcă el era și șeful catolicismului luptător împotriva întregii păgânătăți, Carol cel Mare – titlu de „crai".

Au mai încercat unii, supt influența grecească, să înlocuiască acest nume de „crai" prin acela de „rigă", cum este și numele personal al poetului libertății elenice, martir al acestei cauze, Rigas din Veleștin, de fapt român de obârșie.

Când deputații Camerei și Senatului, între cari era și vechiul republican Rosetti, s-au prezintat înaintea celui care fusese până atunci numai „Alteța Sa Serenisimă", Domnul României" – în traducere franceză *Prince régnant* – pentru a-i anunța această schimbare, menită să-l înalțe, cum se credea așa de mult, deci când s-a comandat coroana de oțel de la Plevna, pentru biruitorul de la Grivița, și coroneta de aur, pentru atât de înzestrata sufletește regină Elisabeta, când au defilat, în acea neuitată zi de 10 Mai, carele alegorice, reprezintând toate breslele și toate îndeletnicirile înaintea părechii acum regale, s-a crezut că poporul românesc a făcut cine știe ce pas înainte, sau că a căpătat în domeniul recunoașterii celorlalte state o situație cu totul superioară. Și cu câtă nerăbdare nu se aștepta

recunoașterea regalității de către cei cari uneori au cam întârziat-o, legând acest act diplomatic de satisfacerea unor anumite interese!

Dar „Domn" însemna pentru românii din timpurile mai vechi, dacă nu pentru cei cari-și uitaseră concepțiile fundamentale, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, autoritatea supremă.

Și această autoritate supremă, de o independență absolută, putând să se întindă asupra tuturor membrilor aceluiași popor, dacă împrejurările o îngăduiau, era de caracter imperial.

Împărăția și împăratul n-au fost uitate niciodată de poporul românesc.

Vechii regi nu erau, de altfel, ca toată regalitatea din sud-estul Europei, altceva decât reprezintanții în aceste locuri pe jumătate barbare ai acelei mari regalități orientale, care, și în Babilonia, și în Asiria, și în Egipt, și în Asia Mică, și la sciții cari au împrumutat-o și transmis-o tracilor și ilirilor, nu este altceva decât demnitatea imperială, înfățișând o religie menită să se întindă asupra tuturor părților lumii.

Roma ne-a adus o altă formă a acestei împărății, care vine din transmisia mai departe, prin Alexandru cel Mare, a acestei concepții sacre, de caracter mondial, a Imperiului.

Niciodată regii cari apar mai târziu, în evul mediu, n-au crezut că aceasta poate fi o situație permanentă, ci, trăind în autonomie populară, ei au visat totdeauna ceva mult superior acestei forme modeste, cu credința că totuși ceasul împărătesc va sosi.

Împărații Bizanțului au fost pentru ai noștri numai continuarea celorlalți împărați, ai Romei apusene, indiferent de faptul că acest Imperiu, care a atins de atâtea ori Dunărea și care a pătruns și până la Carpați, n-a însemnat de fapt o stăpânire permanentă. Când turcii s-au așezat la

Constantinopol, ei erau împărați, pentru că se găseau în cetatea împărătească și pentru că misterul trecuse asupra lor.

Când vulturul cu două capete a fost în stema Austriei sau în cea, ortodoxă și asiatică, a Moscovei, atunci împăratul de acolo a moștenit, în conștiința poporului român, ceva din drepturile pe care împărații Romei vechi sau noi le avuseră firește față de aceste locuri și față de acest neam.

De aici, și nu dintr-o închinare față de străinătate, a rezultat credința, dovedită în atâtea împrejurări, mai ales în ce privește pe împărații de la Viena, a atâtor milioane din poporul nostru, până și la încercarea supremă în Marele Război, în care românii nu erau altceva decât victime designate ale urii oligarhiei ungurești.

În Roma veche cuvântul de *imperator* se întrebuința rar, numai în anumite ocazii solemne, sau pe inscripții și monede.

În limbagiul obișnuit, pentru a nu i se zice șefului statului „rege", ceea ce amintea vremea dinaintea republicii, care era, de fapt, stăpânirea regilor etrusci, cuvântul care se întâlnește necontenit este, pe lângă mai vechiul *princeps*, acela de *dominus*.

Din *dominus* a venit „Domn" al nostru. În viața poporului românesc nu s-a întâmplat nimic care să îngăduie a fixa o deosebire între vremea „împărătească" și vremea „domnească"; nu putem găsi ceva care, în afară de această tradiție, ce s-a întins peste aproape două mii de ani, să fi adus scoaterea la lumină a cuvântului de „Domn".

Poate fi cineva rege, poate fi ceea ce se numește, în Apus, prinț sau duce, mare duce, cneaz, pentru unii dintre stăpânitorii balcanici, acțiunea lui de stăpânire este a Domniei. El „domnește". Cuvântul bastard de „domnitor", care s-a întrebuințat, cu pretenție, în cursul secolului al XIX-lea, mai ales de la Cuza Vodă înainte, căutând a fixa

o deosebire între vremurile vechi, care în ultima lor fază erau fanariote, sau legate de Regulamentul Organic, uitându-se că „Domni" au fost și Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, era iscodit pentru a da o formă corespunzătoare acelui *prince régnant*, titlu pe care l-a afecționat și Alexandru Ioan I și Carol I.

Nu s-a zis de obicei că un stăpânitor cu titlul imperial „împărățește", dar în limbagiul obișnuit se vorbește de mere „domnești", ceea ce înseamnă cea mai bună categorie de mere, și ușile prin care din biserică se trece în altar, sunt ușile „împărătești".

Se vede foarte bine cum, și de o parte și de partea cealaltă, gradul suprem poate fi exprimat și printr-un cuvânt și prin cuvântul celalt.

Este un proces care se observă, de altminteri, la un popor supt multe raporturi înrudit cu noi, cum este cel albanez, unde, fără ca actualul suveran să poată avea pretenția, pe un teritoriu restrâns și cu o populație nu prea numeroasă, de a aspira la Împărăție, numele pe care și l-a luat este acela de *mbret*, care nu este altceva decât, fără vocalele deschise ce se întâlnesc de două ori în cuvântul de împărat, derivarea din același termen de *imperator*.

Aici, pentru curiozitate, o observație în ceea ce privește un cuvânt, care nu s-ar putea cuprinde în această privire.

Noi zicem „împărătuș" pentru „omușor", ceea ce pentru francezi este *la luette;* de fapt nu este vorba decât de vălul palatului, și „împărătuș" este pentru „părătuș", prin urmare, iată un cuvânt care trebuie exclus din grupul care mai cuprinde: „împărătească", corespunzător „Doamnei", „împărătiță", corespunzător domniței, „împărăție", corespunzător Domniei.

Astfel, cu două cuvinte, noțiunea supremă în stat, păstrată din veac în veac, nu avea nevoie de nici o schim-

bare pentru a însemna o fază nouă, cu aspirații mai înalte, în viața poporului românesc.

Și, astăzi, când regele „domnește" pe tot cuprinsul provinciilor care au cunoscut alți împărați, acolo regalitatea lui întră de la sine, în cuprinsul acelui cuvânt de împărat, pe care poporul îl păstrează încă, iar în fundul gândului celor de la noi, și în momentele cele mai impunătoare și mai pline de strălucire. Regele este totuși un Domn, ceea ce i-ar da dreptul poate din când în când și la ceva mai mult și la ceva mai puțin decât ce prevede Constituția, pe care, acum câtăva vreme, noi am modificat-o pe linii apusene, care nu sunt întru toate acelea ale tradiției noastre politice.

„Neamul Românesc", 15 august 1937.

XXI

„RĂZBOIUL" ŞI „PACEA" ÎN SUFLETUL POPORULUI ROMÂN

Într-o vreme când din nou, ca în vremea sfâşierilor între triburi şi a unor năvăliri barbare, care, orişicum, ucideau mai puţini oameni, cu mijloace de luptă mai puţin expeditive, fiecărui membru al unei naţiuni i se dă învăţătura să se pregătească pentru exterminarea, dacă se poate totală, a alteia sau a cât mai multe, când educaţia „energetică" începe din copilărie, dând viitorului luptător toate mijloacele trebuitoare ca să ajungă la o victorie a violenţei, care ar fi singurul scop al vieţii, e bine să se caute în adâncurile psihologiilor naţionale ceea ce poate să arăte gândul care, pe vremuri, înaintea teribilei noastre civilizaţii tehnice, era în sufletele acelora de la cari venim noi cu încredinţarea neroadă că în toate privinţile suntem mai sus, dacă nu şi mai buni, decât dânşii.

În ce priveşte războiul, fiecare naţie are concepţii ce vin din trecutul ei cel mai îndepărtat, care lasă acele sedimente peste care clădesc apoi veacurile următoare.

Cine a început prin război, cine pe război a întemeiat societatea şi a clădit statul nu se va putea despărţi niciodată, orice religie ar primi, orice civilizaţie ar adopta şi dezvolta chiar, de această amintire, prefăcută în instincte.

Două mari lumi naționale de astăzi o învederează: cea germană și cea engleză.

Germanii au apărut luptând. Acum câteva zile, s-a sărbătorit în Germania nu știu ce aniversare a primei afirmări de civilizație, de civilizație originală. Această socoteală nu s-ar potrivi cu aceea, mult mai modestă, pe care o făcea, acum câteva decenii, un așa de mare istoric ca Lamprecht, care era totuși un călduros naționalist german. Dar comemorarea primei lupte germane pe care o cunoaște istoria ar trimete, desigur, la o dată foarte adâncă. Din acest șir de lupte, în care biruința e amestecată cu înfrângerea, a rămas la poporul acesta convingerea, mai mult, simțul, că e făcut ca să domine lumea. Îmi amintesc cazul, de acuma vreo treizeci de ani, al germanului din Macedonia care făcuse o călcare de lege și care, mult înainte de cartea domnului Hitler, fugea pe acoperișuri, declarând că în ruptul capului nu se poate lăsa prins, el fiind un german.

Și, pe de altă parte, cum, peste vechiul fond celtic, englezul reprezintă cucerirea anglo-saxonă și epopeea maritimă a normanzilor, desigur că de acolo vine avântul care a dus această extraordinară rasă de neînfrântă voință peste toate mările, pe țermurile tuturor continentelor, unde vechii născuți ai pământului au un fel de sfântă datorie de a se supune năvălitorului, de a-l asculta și servi, de a munci pentru dânsul.

Așa fiind, nu numai că astfel de oameni au un cuvânt al lor pentru război, dar acest cuvânt ieșit dintre buzele [1] amenințătoare a fost primit de alții, de rasele mai slabe, care au fost atacate și puse în genunchi de bandele luptătoare pe uscat și de temuții pirați ai mărilor. Astfel, la rasa din care și noi facem parte vechiul cuvânt latin, ro-

[1] În „Neamul Românesc": buzele *lor*.

man, de *bellum* a dispărut cu desăvârșire, după ce răsunase învingător – și vom reveni asupra acestui frumos cuvânt strămoșesc – pe câmpiile de luptă a trei continente. În loc s-a impus, cu groaza ciocnirilor barbare, dacă nu *krieg,* pe care l-au preferat noii germani, vechiul *war,* păstrat în limba engleză, din care, cu fonetica gală, s-au făcut *guerre* și *guerra,* la francezi și la italieni – la iberici, de asemenea.

Una din dovezile că la noi nu se poate atribui un mare rol al stăpânirii germane, care a fost numai de lagăr, și nu de stat cârmuitor, e că în latinitatea noastră răsăriteană, pe unde au trecut atâtea seminții de acestea, n-avem pentru război ceva care să vie din limba lor.

Altfel a fost cu slavii, de la cari am luat acest cuvânt de *război,* pe care, în vremea când căutam, copilărește, a ne latiniza cât mai mult ca formă, am voit să-l înlocuim cu caraghioasa creațiune pe care limba a răspins-o îndată, cu toată favorizarea oficială, de *resbel,* în care ni plăcea să recunoaștem pe romanul *bellum.*

Am zis, deci, după slavi „război", deși Neculce are cuvântul de „nepace" pentru starea de lucruri în vreme de război. Alți continuatori în sud-estul Europei ai vechilor civilizații clasice, grecii, n-au făcut aceasta. Deși au părăsit din vocabularul clasic cuvintele pentru apă, pâne, vin, cal și așa mai departe, ei nu s-au despărțit de cuvântul elenic pentru război: *polemos.*

Aceasta ne îndeamnă la unele reflecții, în care se poate amesteca și acea parte din cuvintele care sunt în legătură cu o asemenea acțiune.

La greci, desigur, în mare parte urmași ai elinilor de odinioară, n-a fost o cucerire slavă. Triburi de această rasă s-au strecurat pe încetul ori au fost colonizate de Imperiul de Răsărit, care continua pe cel roman. A lipsit ciocnirea cu un grup de oameni stând o bucată de vreme în fața celuilalt, străinul aducând cu el inițiativa, lucrul nou, care

se cere numai cu numele pe care-l aduce acela. De aici conservarea lui *polemos*.

Ca și la romanicii din Apus, noi am avut a face cu elemente străine, dușmane, vrăjmașe, alcătuite în bandă, care ne-au impus pentru această frământare sângeroasă cuvântul lor.

Dușman e un termen de origine turanică, *vrăjmaș* (în legătură cu *vrajba*), un nume care vine de la slavi. Noi n-avem cu ce numi o samă de oameni veniți contra noastră. Acest *contra* e un neologism; *împotrivă* și *potrivnic* sunt iarăși numiri slave. E foarte interesant pentru blândețea sufletească a poporului nostru că din *contra* latin, pe care noi nu l-am pierdut, s-a făcut acel *către,* care înseamnă, nu pornire inimică asupra cuiva, ci îndreptare prietenească spre dânsul.

N-am avut un stat, după ce ne-a părăsit și Roma Apusului și Roma Răsăritului, în mijlocul roirii tuturor popoarelor și uneori, nu supt apăsarea lor, fiindcă nici ele n-aveau stat, dar cu datoria de a ne răscumpăra de la dânsele, hrănindu-le și făcându-le daruri. Neavând statul, cu politica lui de ambiție și de cucerire – „cucerire", de la *conquérir,* e un cuvânt nou, făcut supt influența lui *cucernic,* care înseamnă cu totul altceva –, noi n-am avut tendința războiului, prin urmare nici nevoia a-l numi.

Dar aceasta nu înseamnă că n-am voit, știut și putut rezista. De fapt, toată istoria noastră, admirabilă pentru cine o înțelege, nu e altceva decât epopeea – nu plângerea lirică, de *doină,* hora și alte dănțuri dovedind puterea temperamentului luptătorilor – epopeea unei rezistențe mai mult decât milenare.

În acest timp, contra *oricui,* căci nu ne-am *înspăimântat* – cuvânt latin, de la *expavimentare* – de numărul și de puterea nimănui și am ținut drept steagul contra oricărui *năvălitor* – „năvălirea", *năvala* sunt cuvinte slave – noi am

dat *lupta*, am *luptat*. Din același fond comun francezii au *lutte* și italienii *lotta*, dar mi se pare că este o deosebire, sensul cuvântului românesc fiind mai puțin individual și însemnând o acțiune cu mult mai serioasă. *Luptând* ca *luptător*, cuvânt derivat care e la ceilalți latini cu același înțeles, noi am putut *bate* pe adversari, în *bătăile* ce le-am avut cu dânșii. Dacă *bătălie* e nou, din secolul al XVIII-lea, *a bate* are la noi o întindere foarte largă: ca și la ceilalți, *se bat* snopi, dar și câinii *bat:*

I-auzi, mamă, câinii bat,
Peițitorii intră-n sat –

pentru că lătratul lor – numai noi am păstrat pe latinul *latrare*, și din cauza însemnătății vieții păstorești la români – e ceva agresiv, pornit spre atac contra celui ce amenință sau pătrunde.

Am putut și *învinge*, fiind *învingători*. Cuvântul e latin, iar cel slavon, strecurat alături, și nu numai prin literatură, *a birui*, reproduce firea exploatatoare a barbarului, fiindcă înseamnă *a lua birul* de la cel care nu s-a putut împotrivi în luptă. Am putut *înfrânge*, alt cuvânt latin, căruia nu-i corespunde nimic în celelalte limbi romanice, *enfreindre* francez, care nu vine de la *frein*, „frâu", neavând deloc sensul de triumf asupra dușmanului. *Învingător*, „înfrângător", iar *supus*, de la *subponere*, „a pune dedesupt", e activ, pe când latinii apuseni *au sujet, assujettir, soggetto*, de la *subiacere*, „a zăcea dedesupt", pasiv. Și peste mai mult decât un neam, care a isprăvit pierzându-se apoi în mijlocul nostru, am *domnit*, ca *domni*.

Am fost și *învinși*. Prin înfrângerea suferită, noi am fost *supărați* și *asupriți*. Amândouă cuvintele, venite de la romani, au schimbări de înțeles foarte caracteristice, care se întâmpină numai la noi. Nici într-o altă limbă romanică tristețea, jalea nu se rostește printr-un termin care să

însemne o luptă pierdută, o sforțare zdrobită, cum e acest *supărat*, din *superatus*. Și, iarăși, *asuprirea*, de aceeași origine, din același cuvânt în legătură cu războiul nenorocit, ni se înfățișează ca rezultatul acestui singur nenoroc în lupta cu dușmanul.

Dar am fost și doritori de *pace* [1].

Era așa de mare lucru „pacea romană", dând tuturor neamurilor putința de a lucra, de a folosi și de a se ferici, încât cuvântul a trecut în toate limbile ce vin din graiul latin. Nici una n-a luat ceva de la *frieden* al germanilor, iar, în partea noastră, de la *mir* al slavilor – a *lovi la mir* poate fi în legătură mai curând cu înțelesul bisericesc, iar rarul, provincialul *mirșag*, pentru pace, e un dublu bastard, slav și unguresc [2] -- ci prin normanzii francezi, *pax* a trecut în *peace* al englezilor. Și totuși, la acești aprigi războinici, pacea era destul de prețuită pentru a fi introdusă în numele glorioase ale șefilor și regilor, de la Friedreich-Frederic și de la Frieda la Miroslav, „gloria păcii", la Miroliub, „iubitor de pace", și la Dragomir, cu același înțeles.

Sfințită și de spiritul de caritate al creștinismului, pacea a intrat în comoara morală de căpetenie a tuturor națiunilor. Ea se întinde la noi în toate domeniile. De la dânsa pleacă o sumă de cuvinte, necontenit întrebuințate. S-a adaus și un sufix slav în *pașnic*. *Împăcăm*, cuvânt popular, pe când la francezi „pacificarea" e exprimată printr-un neologism. *Împăciuim*, ceea ce înseamnă numai pregătirea *împăcării*. Cunoaștem cuvinte și atitudini de *împăciuitori*.

Înainte de a căpăta, prin imitarea instituțiilor revoluționare din Apus, judecători de pace, sarcina de a ține

[1] În „Neamul Românesc" toată propoziția este culeasă cursiv.

[2] În „Neamul Românesc" apare: „iar rarul, provincialul *mirașe*, pentru pace e un dublu bastard, slav și unguresc".

pacea satelor, în care se mărgenea cea mai veche viață a noastră, era încredințată acelor „oameni buni și bătrâni", senatorii așezărilor romane, în care era ceva din maiestatea bărboșilor părinți ai străbunei Rome, când galii năvălitori s-au găsit, impresionați, înaintea simplei și solemnei lor adunări. Cu acești făcători de pace n-am avut nevoie, veacuri întregi, „împăcându-se" oamenii între dânșii, „plătindu-și" sau „iertându-și" păcatele și greșelile, de prescripțiile pedepsitoare, de cele mai multe ori adăugind nedreptatea legii la nedreptatea faptului, din codurile [1] de împrumut.

„Neamul Românesc", 29 august 1937.

[1] În „Neamul Românesc": *ale codurilor.*

XXII

„DATORIA" ÎN CONCEPȚIA POPORULUI NOSTRU

Acuma poate două sute de ani, apărea în tipografia Mitropoliei din București cea de-a doua carte de filosofie care s-a învrednicit de cinstea tiparului, cea dintâi fiind *Divanul, Sfatul dintre Înțelept și Lume* al lui Dimitrie Cantemir. Cel dintâi dintre Domnii pe care-i numim „fanarioții", rupându-i fără drept, și fără folos pentru noi, din legătura cu vechii noștri stăpânitori, Nicolae Mavrocordat, om de înaltă gândire și însuflețit de dorința îndreptărilor, a reformelor, scotea la iveală ce putuse aduna în toată tinerețea sa din cărțile antichității elenice și, imitând pe Ciceronе el însuși, dădea astfel îndreptări de purtare în viață, intitulând această prelucrare, pe care tot el a învrednicit-o și de a doua ediție, cu traducere latină de învățatul sas brașovean Ștefan Bergler, „despre datorii".

Așa tălmăcim noi acest titlu, căci o formă românească nu s-a dat niciodată. Căutând cuvântul care să-i îmbrace ideea, Nicolae Vodă găsise în tezaurul clasicității grecești numai pe acela elin de *perì kathikonton*, adecă, de fapt, numai „despre cele ce se cuvin". Era, deci, la grecii de odinioară lipsa unui termin care să însemne datoria morală. Felul de a gândi al acestor oameni cari sunt de fapt creatorii moralei sau, cum ziceau ei, ai „eticei" corespunde

astfel cu al poporului nostru, la care, de altminteri, ca și la acești elini, datoria aceasta morală se confundă cu înalta „cuviință" cu potrivirea, convenienta între ce facem și ce între în nobila noțiune a frumuseții. Cicerone, din partea sa, având a vorbi despre cea mai bună acomodare a faptelor noastre cu interesele și cerințele altora și cu necesitățile societății în care trăia, întrebuințase expresia de *officia*, care, în cel mai vechi înțeles al ei, nu poate să însemne decât „ceea ce facem față de alții".

Deci, la cei vechi, întemeietorii civilizației care este și cea de astăzi în partea ei cea mai solidă și cea mai umană, cuvântul de „datorie" nu exista. N-am putut să-l moștenim deci de la strămoșii romani, deși originea cuvântului nostru, de la „a da", vine de la dânșii, și chiar noțiunea unei datorii sociale e de acolo.

E de observat și aceea că la popoarele cari pleacă de la aceiași înaintași și moștenesc același fel de a gândi și de a simți nu se întâlnește un termin asemenea cu al nostru. Francezii zic, dar numai în domeniul afacerilor, *dette* din *debita*, și italienii *debito;* noi avem „dator", pe lângă „datorie", pe când la dânșii au trebuit să se caute mai târziu expresii noi, savante.

Ca și la ceilalți romanici, și la români punctul de plecare n-a fost sufletesc și înalt, ci material și practic. E vorba de tranzacțiile dintre oameni, de afacerile încheiate între dânșii. „Dai" cuiva o sumă sau un lucru, el are „datoria" de a le înapoia, cu sau fără ce numim noi „dobândă", cuvânt în care un împrumut slavon se așterne probabil peste un latinesc *debenda*, cum astfel de amestecuri se întâlnesc, de altfel, și pentru câțiva alți termeni. „Datornic" e o formație mai târzie, supt aceeași înrâurire slavă, sufixul fiind străin; terminul a trebuit să se alcătuiască într-o vreme mai înaintată a judecătilor. Francezii au *créance* și *créancier*, pentru ce numim noi azi,

după franțuzește, „credit" și „creditor", dar se va fi spus pe vremuri, cu acest înțeles: „credință" ca în „a da în credință" și „a întrebuința". Adaug că banul împrumutat se cheamă numai la români cu un cuvânt, „capete", care a stat înaintea acelui modern, de „capital", păstrat la poporul francez, în forma cea veche, numai în ce privește înzestrarea de vite a unei moșii: *cheptel.*

Această relativă bogăție de termini privitori la asemenea legături are o mare însemnătate pentru începuturile poporului nostru pe care atâțea străini le îmbălează cu o nesăturată ură și unii dintre ai noștri, ca să se arăte „obiectivi", cred că trebuie – că „sunt datori" – să le bată în strună. Din trunchiul roman, așa de puternic, noi n-am răsărit ca o ramură socială singuratecă, ci toate clasele societății romane au fost de la început reprezintate, din bielșug reprezintate, la noi [1]. Este deci la poporul pe care anume considerații superficiale sau interesate îl înfățișează ca neapt pentru comerțul, care a fost la noi, înaintea cuvântului acestuia împrumutat, un [2] „negoț", al „negustorilor", cari fac „negustorie", un capitalism.

Orice lucru din ordinea materială are însă, devreme ori ba, urmări morale, precum orice lucru sufletesc ajunge de la sine să creeze și în domeniul material. Cel ce „cheltuiește" – cuvântul e însă străin, și se zicea odinioară și „cheltat", „chelciug", pe când *dépensc* și *spesa* la francezi și italieni sunt din fondul latin, – cel ce „cheltuiește", deci, din al său se deprinde cu o bună economie, dar pentru banul străin ce a „împrumutat", cuvânt latin, dă o socoteală mai de aproape, mai cu „scumpătate" – „scump" și „ieftin" sunt cuvinte străine, venite de la negoțul pe linia Dunării, cu greco-slavii de pe malul celalt,

[1] În „Neamul Românesc" toată fraza e culeasă cursiv.

[2] Cuvânt adăugat de noi, conform „Neamului Românesc" și a sensului frazei.

pe când *cher* francez e *carus* şi ieftinătatea, *à bon marché,* de la *mercatum,* pe care l-am înlocuit cu „târgul" slavon. Ceea ce numim astăzi „împrumutul", e lucrul care se cere înapoiat.

Instinctiv, omul simte că primeşte de la societate aşa de mult, de la îngrijirile mamei până la vorbele bune ale atâtora, până la „îndatoririle" de tot felul, care nu sunt numai de bani, încât şi el, pentru aceste „capete" de bunătate, e „dator" cu ceva. „Dobânda" pe care o adaugă e mai mare şi mai mică după îmbielşugarea sufletului fiecăruia.

La poporul românesc înţelesul acesta e foarte vechi. Cele dintâi acte privitoare la afaceri arată respectul pentru dreptul altuia, recunoscut chiar dacă „plata", – în veşmânt slavon, în locul latinului *paga* – nu se poate face, şi datornicul se cere „iertat", în total sau în parte, ori numai „amânat".

În dezvoltarea sensului moral al datorici poate fi şi o amintire romană, coborâtă în instinctul popular şi care făcea ca, înainte de recenta demagogie a „conversiunilor", cel mai bun „platnic" era ţăranul, cu toată aparenta lui indiferenţă, în materie de bani, din locuţia: „atâta pagubă şi dobândă".

Dar, e fără îndoială, şi o înrâurire creştină, din „datoria" faţă de Dumnezeu şi faţă de fraţii oameni. Aşa de frumos îşi arată marea sa datorie însăşi faţă de toţi credincioşii strălucitului mitropolit Antim, în aceeaşi vreme cu Nicolae Mavrocordat, dar hrănit nu de Platon, ci de Hristos: – „Dar ce treabă are Vlădica cu noi, de nu-şi caută Vlădicia lui, ci se amestecă într-ale noastre? De n-aţi ştiut până acum şi de n-au fost nimeni să vă înveţe, spune el, în învăţăturile sale, iată că acum veţi şti că am treabă cu toţi oamenii câţi sunt în Ţara Românească, de la mic până la mare, şi până la un copil de ţâţă –, afară din păgâni şi din ceea ce nu sunt de o lege cu noi. Căci în sama mea v-au dat stăpânul

Hristos, să vă pasc sufleteşte ca pre nişte oi cuvântătoare, şi de gâtul meu spânzură sufletele voastre, şi de la mine va să ceară pre toţi, iar nu de la alţii, până când vă voi fi păstor".

Nu numai un mitropolit, dar şi fiecare din noi „are treabă cu toţi oamenii din Ţara Românească", şi până la cel din urmă, în măsura mărimii lui trupeşti şi sufleteşti, şi „de gâtul fiecăruia spânzură", mai mult sau mai puţin, sufletele tuturora.

Aceasta este însă cea mai înaltă noţiune a datoriei.

„Neamul Românesc", 12 septembrie 1937.

XXIII

ÎNȚELESUL CUVÂNTULUI DE „ȚARĂ"

Între cuvintele de care se leagă mai multă gândire și simțire românească, în jurul cărora se grămădește mai mult instinct și mai multă iubire firească astăzi și mai multe amintiri de trecut, e „țară".

De origine latină, terminul se deosebește la noi, ca înțeles, de acela pe care l-a avut în limba strămoșilor și l-a păstrat în acelea ale popoarelor care pleacă de la dânșii. *Terra* era pentru romani numai ceea ce numim „pământul", după latinul *pavimentum* ceea ce înseamnă „pavat", adecă drum de piatră, „șosea", ceea ce dovedește cât de mult sunt legate începuturile noastre nu numai de o viață mult mai ridicată decât a unor simpli țărani sau a unei adunături oarecare, culeasă întâmplător, ci de a ostașilor Imperiului, acei „veterani" parte din înaintașii noștri, al căror nume a ajuns să fie la noi al oricăror „bătrâni". Era țara-mamă, *Terra mater,* a cării „țărână", „țernă" am păstrat-o în comoara celor mai vechi și putem spune [1] celor mai scumpe cuvinte ale noastre.

Romanii nu aveau înțelegerea unei lumi împărțite pe neamuri. Ei purtau un nume care nu venea de la ceea ce

[1] Am întregit sensul frazei conform „Neamului Românesc": „celor mai vechi și, putem spune", care nu apar în ediția din 1940.

cuprindem, cum se va vedea, în numele de țări, ci de la o singură cetate. Ei erau deci „romani", cum alții erau neapolitani sau siracusani. Italia, odinioară Vitalia, n-a fost un termin întrebuințat, de la început, ca să numească peninsula întreagă, căreia nici nu-i trebuia o nomenclatură, îngrădirile acestea geografice precise nefiind în cugetul acelor vremuri o necesitate: s-a crezut, și se crede și acum, fără temei, că numele, din Vitelia (vezi și al împăratului roman Vitellius), ar însemna „țara viteilor", după animalul-zeu, „totemul", la care se închinau vechii indigeni. Dincolo de această Italie, al cării nume, plecând de la o anume regiune din sud, a trecut de la greci la romanii ei înșiși, nu erau decât cetăți și teritorii (al căror nume vine tot de la *terra*) în care romanilor nu le păsa peste măsură ce nații se află. Pe eleni îi numeau greci după o populație din Epir, cea dintâi pe care au găsit-o în calea lor, luptând cu statul macedonean, numit și el după un neam, ca și tracii, împărțiți în semințiile lor, ca și alte popoare de mai departe, dar ei toți, afară de greci, erau „barbari" și nici o țară nu se socotea legată de o nație, ca o creațiune și proprietate, un drept al acelei nații [1]. Față de nici una ei n-aveau în conștiința lor sentimentul pe care-l are, ori de-l [2] mărturisește ori ba, cine se atinge astăzi de ce numim: Drept național, unul din marile articole de crez ale vremii noastre. Ei creau, unde învingeau, o „provincie", ceea ce înseamnă învingerea însăși, dar [3] alt drept decât al săbiei.

Urmașii romanilor, afară de români și de romanșii din Alpi, au numit țările lor, nu după moștenirea romană, ci după barbarii cari le-au cucerit și au izbutit să-și păstreze și dezvolte stăpânirea. „Franța" e un nume luat de la năvălitorii

[1] În „Neamul Românesc", de la „și nici o" până la „acele nații" este cules cursiv.

[2] În „Neamul Românesc": *„ori că-l"*.

[3] În „Neamul Românesc" nu apare *dar*.

şi, o bucată de vreme, apăsătorii franci, de naţie germană, adecă, după însemnarea dintâi a numelui: „Germanii liberi", nesupuşi Romei. Ţara s-a chemat aşa, dar hotarele ei sunt ale provinciei romane de până atunci, ale provinciei bisericeşti care a înlocuit-o şi reprodus-o, şi majoritatea locuitorilor nu sunt germani, ci sau celţi şi liguri romanizaţi sau romani sădiţi dincolo de hotarele Italiei. Spania îşi atrage numele de la vechii hispani, dar întrebuinţarea numelui pentru întregul teritoriu e mai nouă, Spania de până atunci numindu-se după ţinuturi, Castilia, Aragonul, Andalusia, de la Vandali, ca Franţa de la franci. Numele Portugaliei e după un simplu oraş, nume care s-a întins asupra unui mic comitat creat de un cruciat francez, şi numai pe urmă el a ajuns al unei ţări. Italienii s-au simţit, veacuri întregi, oameni ai districtului de origine. Piemontezul de la „picior de munte", fiind ca podgoreanul nostru, care zice acelaşi lucru în două cuvinte slavone, şi numai pe alocurea amintindu-şi, prin memoria tenace a mulţimilor care se urmează pe acelaşi loc, vechii stăpânitori, cari formau o naţiune deosebită: veneţienii, tuscii sau etruscii din Toscana.

Altfel e la noi. De la început ţara e un lucru mare şi sfânt, legat de un grup de oameni cari-şi trec moştenirea aceasta, menită să fie iubită din toată inima, amestecată în toate gândurile, apărată cu toate puterile şi stropită cu sudorile tuturor muncilor şi cu sângele tuturor jertfelor. Câtă deosebire între greoaiele cuvinte materialiste de *terre, terra, tierra,* ale fraţilor noştri, şi această spiritualistă, idealizată, încălzită „ţară" a noastră! *Zemlia* a slavilor nu se ridică mult mai sus, cum nici *chora* a grecilor, de unde vine numele ţăranului, *choriatis.* Iar ce semnifică *Land* al germanilor din a lor Deutschland, sau din Welschland, care e ţara celţilor vecini, apoi vine a romanilor şi romanicilor, se vede din sensul cu care a trecut la francezi

în *lande,* unul din felurile cum se prezintă, ca scoarță a globului, pământul.

Lumea e, la noi, împărțită în „țări", înțelesul primar al cuvântului dispărând, cum am spus, cu totul și fiind înlocuit prin „pământ". Aceste țări nu se numesc după înfățișarea lor sau după amintirile istorice, ci după neamul care se află pe ele. Uneori, ca la alții, e vorba de neamul care a cucerit și are stăpânirea, de unde numirea de „Țară Ungurească" la cei de dincoace de munți, și pentru Ardeal (tot așa: ungureni, din Mânecii Ungureni, lângă Mânecii Pământeni, unde „pământ" s-a ridicat și el la înălțimea de „țară"). Cu sufixul „esc" se zice: Țara Rusească, Țara Leșească, Țara Sârbească (și pentru Bulgaria), Țara Turcească, Țara Franceză, Țara Nemțească. Dar se observă că, pe lângă numele străinului, e și acela al băștinașului. Se întrebuințează însă, fără „țară", sufixul „ime", care o cuprinde, ca în secuime (nu Țară Secuiască), precum mahalalelor din Moldova colonizate cu munteni li se zicea „muntenime".

Țara Românilor e Țară Românească. Oriunde nu e atinsă de barbarii cuceritori, ea păstrează acest nume. În zădar s-a obiectat că titlul de „Domni a toată Țara-Românească", purtat de primii șefi de stat ai noștri, cei din Argeș, nu face decât să reproducă alte titluri pentru alte state, din Balcani. E o asemănare, un semn al timpului, nu e însă un împrumut. Aceasta o dovedește înțelesul cuvântului de Țară fără altă definiție [1].

Pentru românul de peste munte, care-și zice [2] român – pe când galo-romanul și-a zis franc și italianul de nord „lombard", după stăpâni, și aceasta înseamnă că n-a ieșit din dreptul său moștenit ca să între în dreptul învingătorului [3] –

[1] În „Neamul Românesc" propoziționea este culeasă cursiv.

[2] În „Neamul Românesc: *zicându-și.*

[3] În „Neamul Românesc", de la „și acesta" până la „învingătorului" este culeș cursiv.

a veni dincolo de munți, e a merge în „Țară". Aceasta nu din cauza titlului oficial, pe care nu-l ceteşte şi nu l-a învățat în şcoală, ci pentru că aşa e scris în sufletul său însuşi [1]. Odată era „țară", împărțită doar după ape (Țara Oltului, cu olteni, Țara Bârsei, cu bârsani) tot ce nu se supusese încă, la nord de Carpați, supt sabia regelui de năvălire al ungurilor. Când năvălirea acestora a atins şi brâul munților, oprindu-se prin puterea naturii ocrotitoare acolo, „țara" a fost de la această linie în jos. Tot „țară" e ținutul până în Dunăre pentru ciobanul mocan.

Astfel „țară" înseamnă, fără nici un alt adaus, pământ românesc liber, în toată întinderea lui şi cu tot sacrul drept care se cuprinde în el [2]. O „țară" îngustată prin violența străinului, care, astăzi [3], de la sine s-a refăcut în vechile hotare prin acea elasticitate de spirit care e unul din marile elemente ale vitalității unui popor.

Şi de aceea a „muri pentru țară" a fost cea mai înaltă datorie pentru generațiile care, apărând-o, au închis ochii înainte de vreme.

„Neamul Românesc", 26 septembrie 1937.

[1] În „Neamul Românesc", de la „ci" până la „însuşi" este culeş cursiv.

[2] În „Neamul Românesc" „el" este culeş cursiv.

[3] În „Neamul Românesc", nu apare „astăzi".

XXIV

„ȚĂRANI" ÎN VECHIUL ÎNȚELES AL NAȚIEI

Țăranii acestui neam, de cari ajung a vorbi după ce s-a arătat ce a fost și este gândirea noastră „țara", de unde le vine numele, n-au putut fi, la început, o clasă socială, și voi căuta să arăt cum a ajuns cuvântul să aibă acest înțeles și ce a putut să se lege cu vremea de înțelesul care, deci, s-a adaus mai târziu numai.

Ca și grecescul *choriates*, de la *hora*, țară, ca și „horanii" slavi, de cari e vorba în inscripția de mormânt a viteazului Domn luptător din Țara Românească, Radu-Vodă de la Afumați, „țăranii" nu pot să fie decât locuitorii țării, *toți* locuitorii țării. Cuvântul are deci același înțeles ca acela de român, rostit la munteni și ardeleni „rumân", pe când moldovenii spun „român" și „românește" și cuvântul e scris așa în „Cartea de învățătură" a mitropolitului Moldovei Varlaam. Dar și „român" ca și „țăran" a ajuns să însemne în principatul de sud numai țăranul neliber, fără pământ, supus boierilor, pe când, în Moldova, care a fost la început „Țara Românească a Moldovei", cum s-ar zice: Țara Românească a Oltului sau Țara Românească a Bârsei, „român", e numai omul neamului, și numai rareori s-a spus „a vorbi moldovenește", în locul expresiei obișnuite „a vorbi românește"

„Țăran" a putut să înceapă a avea alt înțeles numai când s-a introdus pentru „mai marii" țării, pentru „fruntașii" și „dregătorii" ei, tot cuvinte de origine latină, cuvântul bulgăresc de „boier", din *boliar*, „bolgar", ceea ce e ca și „bulgar", și „boierul", de această origine bulgărească, a înlocuit „jupanul", mai vechi, slav, de la *jupa*, cuvânt pe care l-au păstrat și ungurii în *ispán* (de unde românește „fișpan", de la *fő-ispán*, „întâiul-șpan"; cuvântul a ajuns a fi la români de întrebuințare curentă și anume de familie).

Prin această prezență a *boierilor* la noi, unii, de peste Dunăre, dar și de la noi, dintre acei cari, în loc de tovărășia noastră cu slavii, vorbesc de cucerirea și stăpânirea noastră de către aceștia, ar fi dispuși a crede că bulgarii, de stat, s-ar fi întins până în fundul Ardealului pe acest mal stâng al Dunării și că boierii noștri ar veni, măcar ca nume, de la stăpânirea boierilor din Țara Bulgărească, pe care noi am numit-o cândva o Șcheie, a Șcheilor, și, pe urmă, o Țară Sârbească, a sârbilor.

Pentru a se înlătura această părere, e de ajuns să ne gândim că și rușii au boieri, fără a se putea spune că ei au trăit supt stăpânirea bulgărească. Ba, dinpotrivă, rușii lui Sviatoslav, pe la anul 1000, s-au coborât în Balcani, fiind chemați de Imperialii romani ai Bizanțului, s-au așezat la Silistra, ceea ce înseamnă că aveau și toată Dobrogea de astăzi, prin care făceau legătura cu Kievul lor, și au râvnit chiar să înlocuiască pe bulgari în ceea ce fusese țara, acum învinsă și cucerită, a acestora. În schimb, sârbii, dintre cari o așa de mare parte au stat, multă vreme, supt stăpânire bulgărească, din care s-au desfăcut prin așezarea lor în legătură cu Apusul, au alte căpetenii decât boierii. Deci a împrumuta cuvântul de „boier" înseamnă a fi fost în raport cu bulgarii boieri, iar nu a fi trăit supt jugul lor[1].

[1] În „Neamul Românesc" fraza este culeasă cursiv.

Între boier şi acela care, nefiind boier, rămâne să fie numai ţăran, cum era numai român, de unde acel sens de ţăran neliber[1] (a se compara cu înţelesul cuvântului *om*, în deosebire de om ales, de om mai de sus, în expresiile: „a venit un om", sau când femeia zice: „a venit omul meu"; tot aşa la ruşi cu terminul de „creştin", care înseamnă cineva care nu e decât creştin), legăturile au fost multă vreme foarte bune, de solidaritatea românească desăvârşită, ceea ce ne-a ajutat să putem trăi şi rezista atâtea veacuri fără să fi avut strânsa organizaţie întăritoare a statului. Cu boieri şi cu „ţărani" împreună s-a întemeiat Domnia Ţării Româneşti şi apoi şi aceea a Moldovei, cu acei maramureşeni la cari, cum boieria care pătrunsese până acolo, pe cale populară deci, nu politică, sărăcise şi căzuse ca însemnătate, orice ţăran e în graiul de azi un „cinstit boier" şi copiii lor sunt „coconi" şi „cocoane", ca şi ai boierimii de dincoace de munţi sau ca ai boierimii de Făgăraş, cari vin din luarea în stăpânire şi colonizarea Ţării Oltului, până atunci numai cu ţăranii ei, de Domnii munteni şi de nobilimea lor.

Altfel a fost numai când nevoia pentru orice locuitor de a-şi da banul – banul şi nu o parte din averea sa în pământ şi vite – pentru tributul, haraciul cuvenit sultanului, căruia i se închinase Ţara, a adus pe mulţi, tot mai mulţi, dintre locuitori să-şi vândă pământul, şi, cum pământul fără cel ce-l munceşte n-are nici un preţ, omul s-a vândut pe sine, şi, în Ţara Românească, „român" a ajuns să fie numai aceasta şi numai atâta, pe când în Moldova ţăranul fără pământ se numea „vecin", după *vecinul*, omul venit de aiurea, care, aşezându-se pe un pământ care nu era al lui, ajungea supus stăpânului, în condiţii pe care acesta avea interes, şi izbutea, să le facă tot mai grele.

[1] În „Neamul Românesc" este cules cursiv.

De la o vreme se vede la scriitorii munteni încercarea de a face ca „român" să-şi capete vechiul sens onorabil, şi astfel, după un cuvânt adus din Polonia, cronicarul Radu Popescu va spune că boierii Cantacuzini făceau pe săteni „podani" pe moşiile lor.

Când moldovenii avură legături cu muscalii, şi numai atunci [1], cuvântul rusesc *mujic*, care de fapt înseamnă „om", s-a introdus, acela de ţăran fiind, când e vorba de a se deosebi clasele, mai rar întrebuinţat decât acest neologism.

De la Nicolae Mavrocordat înainte, Domnii, deprinşi cu vieaţa din Imperiul Otoman, în care, afară de sultan, puternicul e numai o apariţie trecătoare fără drept de moştenire, şi grija stăpânirii e la „săraci" – de unde, la noi, expresia de „săraca raia", dată cu multă grijă în sama Domnilor – căutau să facă dreptate acestei ţărănimi fără avere, harnică şi ascultătoare, bună de întrebuinţat contra ambiţiei boierilor. De aici acel antagonism între boieri şi „mujici" şi acea scădere de înţeles pentru însuşi cuvântul de „ţăran", care se întâlneşte la un Neculce, la un Mustea, nu şi la un Nicolae Costin şi, iarăşi, nu aşa de pronunţat la muscali.

La 1746 – în curând vor fi două sute de ani de atunci – din îndemnul unui Domn cu suflet nobil, Constantin Mavrocordat, boierii lui munteni hotărâră „că a fi fraţii noştri cei întru Hristos supt jugul robiei noastre nu iaste alt păcat mai greu şi mai mare". Întărindu-se această iertare de „rumânie" de către Domnul reformator, peste trei ani să făcea acelaşi lucru, tot supt el, în Moldova, în folosul acelor cărora li se zice în actul „desrobirii" numai „oamenii săteni" faţă de „stăpânii satelor". De aici înainte apare în documente pentru a numi cantitatea de muncă datorită de

[1] În „Neamul Românesc", „numai atunci" este cules cursiv.

cine nu stă pe pământul său numirea de „clacă" şi pentru cei ce o datoresc, cuvântul de „clăcaşi", „ţăran" păstrându-se doar pe alăturea, dar recomandându-se acela de „lăcuitor" care corespunde vechiului înţeles al terminului de „ţăran".

A fi „ţărani", ai „ţării" cu toţii o cred ceva mai bine decât a osebi pe „ţărani", făgăduind, în numele lor, altora o altă robie.

„Neamul Românesc", 10 octombrie 1937.

XXV

„DOMNIE" ŞI „STAT"

Dăruim aşa de mult astăzi noţiunii statului, încât ne închipuim că niciodată omenirea n-a putut să aibă o vieaţă orânduită fără ca statul de astăzi, cu ideea sa abstractă şi cu funcţionarii de cari se serveşte, să nu fi fost acolo pentru ca prin legile şi regulamentele sale să pună la cale tot ce trebuie unei societăţi.

Cu toate acestea, cuvântul de stat, pe care îl întrebuinţăm atunci când vorbim de evul mediu sau de anumite momente chiar din istoria modernă, este cu totul nepotrivit pentru felul de vieaţă, care se sprijină, nu pe o ideologie, cum este cazul astăzi, ci pe nişte foarte vechi tradiţii şi, înainte de toate, pe o vieaţă locală foarte dezvoltată. În evul mediu cuvântul chiar de stat nu există, şi aşa a fost o bucată de vreme şi după isprăvirea acestei epoci, aşa de interesante în istoria omenirii, ci, când zicem: stat, aceasta însemna pentru acea vreme cu totul altceva. Erau „statele", adecă deosebitele clase cu drepturi politice, din care se compunea populaţia unei ţări.

Statele acestea se adunau pentru a lua anumite măsuri în folosul societăţii politice, şi în afară de aceste „state", cu hotărârea lor, putea să existe o lume întreagă care, din cauza împrejurărilor istorice, nu putea să se ridice la situaţia aceasta de „state".

Astfel, în ce priveşte pe românii din Ardeal, ei s-au luptat o mulţime de vreme ca să fie recunoscuţi ca „naţiune", ceea ce pe vremea aceea însemna iar o situaţie legală de care ei nu se împărtăşeau şi prin urmare de a figura şi ei în rândul acestor „state".

„Stat", în loc de regat, în franţuzeşte, *règne*, a început să se întrebuinţeze abia supt influenţa unor anumite idei „filosofice" de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, pe care lumea le-a înţeles cu greu, şi numai în cugetarea mai înaltă s-a produs evoluţia lor, până într-atât, încât au ajuns să domine astăzi întreaga vieaţă a societăţilor politice. Se înţelege deci că noi n-am fost decât între cei din urmă cari au primit asemenea concepţii venind din Apus, unde a fost vatra acestor idei, şi că avem a face, în ce priveşte tăria statului român de astăzi, numai cu ceva care ne-a venit prin împrumut şi în care noi n-am putut face să pătrundă nimic din dezvoltarea noastră istorică proprie, ba n-am putut să facem aşa încât să se stabilească o legătură, folositoare vieţii noastre, între ce am moştenit în afară de stat şi între ce ne-a venit prin stat.

În această seară, după o introducere pe care am crezut-o folositoare, rămâne să se arate cum am trăit înainte de introducerea noţiunii de stat şi cum statul acesta a pătruns, nu în legislaţia noastră, în care nu este nici o deosebire faţă de legislaţiile cari au inspirat pe legiuitorii noştri, ci în însăşi conştiinţa poporului românesc.

Deosebirea aceasta este necesară, pentru a vedea care sunt anume neajunsurile de care sufere statul nostru astăzi şi valoarea unor lucruri pe care le-am părăsit prea uşor, atunci când aveam încă atât de multă nevoie de dânsele.

Din vechiul stat roman, din vechea *res publica*, trecută pe urmă la forma imperială, noi am păstrat ceva care s-a coborât adânc în conştiinţa populară şi a răsărit mai târziu

în formă legală fără amestecul niciunei idei abstracte din acelea care stăpâneau Occidentul.

„Statul" forma o unitate, care se sprijinea pe originea comună a locuitorilor de acolo. Pentru nevoile de apărare, mai multe sate se puteau lega împreună, supt o autoritate mai mare decât a „oamenilor buni şi bătrâni", aceea a „ducelui", care, pe urmă, s-a numit, cu un cuvânt slav, *voievod.*

În fundul gândului nostru a fost totdeauna ideea supremă că un număr oarecare de oameni aşezaţi pe un pământ determinat trebuie să fie „dominaţi", să aibă în fruntea lor un „domn" prin care se înţelegea, cum am arătat şi altădată, împăratul roman din Constantinopol, care era de fapt împărat a toată lumea.

Putea să se întindă peste noi prin cucerire puterea unui rege al altui neam: alături de dânsul s-a păstrat însă ceea ce forma cheagul permanent al vieţii noastre.

De aici vine forma „domniei". „Domnul" nu este legat de nici o prescripţie scrisă. El nu se găseşte în fruntea unei ierarhii de funcţionari, ci el însuşi poate să îndeplinească, dacă vrea, ceea ce este în căderea oricăruia dintre dregătorii săi. Nu este, prin urmare, acea ierarhie de funcţiuni, ci este o putere atotpătrunzătoare, care nu are nevoie decât de organul de îndeplinire al unei voinţe neîngrădite de nimic. Această voinţă a toate stăpânitoare se putea arăta deopotrivă prin scris sau, în timpurile cele mai vechi, numai prin cuvânt. Vodă întreba şi pe omul care părea mai apăsat de nedreptate şi de nenorocire. Pentru cercetarea oricărui caz, el putea să delege pe cine vrea, precum şi pentru îndeplinirea oricăreia dintre operele care în timpurile noastre se îndeplinesc prin funcţionari.

În zădar s-au tradus câteva legi din codurile bizantine; ele au rămas, în cea mai mare parte, pe hârtie. Numai aşa-numiţilor „fanarioţi" le-au trecut prin minte că ei ar putea

să strămute la noi Bizanțul prefăcut acum în formă turcească, otomană.

Ei au răspândit un număr foarte mare de regulamente, care n-au fost legate niciodată într-un sistem și n-au format ceea ce numim astăzi o Constituție.

Pe vremea lor însă îndreptarea oricărui membru al societății către acel care stătea în fruntea ei a ajuns să fie mai grea din cauza complicației formelor. A fost cea dintâi atingere adusă vieții de odinioară, înainte de statul adus pe urmă.

Dar, supt influența Apusului, de pe la 1790 înainte, mai ales către 1820, oameni cari cetiseră cărți străine, sau își făcuseră studiile în străinătate, ori călătoriseră pe acolo, s-au întors cu ideea a ceea ce numim astăzi „Statul Suveran". L-au cerut așa cum îl vedem înaintea noastră: cu un suveran legat și el de anumite îndatoriri, cu miniștri cari guvernează în numele lui, și foarte adeseaori fără să-l întrebe, cu un număr de funcționari așezați pe mai multe trepte, cu legi, regulamente și hotărâri care trec la „Monitorul Oficial".

Poporul nostru, găsindu-se în fața acestui stat, nu și l-a putut închipui ca o unitate abstractă, ci a crezut că în locul Domnului, care este un om puternic, a venit un altul, și mai puternic decât Dpmnul, care, acesta, rămâne alături, și care se chiamă „statul".

De aici credința greșită că acesta așa de puternic are și mijloace băneștі nesfârșite, că poți să nu-i plătești contribuția, să te sustragi de la dânsa, sau să te înțelegi cu agentul fiscal, dar el, statul, este totdeauna în măsură să-ți asigure o funcție și câte o bursă la fiecare dintre copiii dumitale, în afară de ce mai poate pica din când în când din bunătatea lui, pentru că el este pe atât de milos, pe cât este de bogat și de puternic.

Răzimându-se numai pe stat, poporul a pierdut obiceiul de a căuta în el însuși mijlocul de a se îndestula.

Comuna așezându-se deasupra satului, satul a încetat de a fi ceea ce era odinioară. Oamenii mișcându-se din loc după nevoile vieții moderne, n-a mai fost nici o legătură între cei din același oraș sau același ținut. N-a mai rămas decât un praf de oameni izolați înaintea unui stat abstract, care, el însuși servit de funcționari, a ajuns să fie prizonierul acestora, până ce partidele politice s-au ridicat și peste această ordine de funcționari, pentru a-i numi, a-i scoate, a-i înainta, împărțind împreună cu dânșii o putere care de fapt nu mai este astăzi a nimănui.

Dacă a mai rămas ceva din concepția vieții politice în instinctul trainic al poporului nostru, fără îndoială că în trezirea acestui instinct al liberei vieți locale sunt cele mai bune posibilități de viitor.

„Neamul Românesc", 24 octombrie 1937.

XXVI

„STRĂINUL" ÎN CONCEPȚIA POPORULUI ROMÂN

„Străin" e unul din vechile cuvinte latine ale limbii noastre, deși filologia poate face obiecție în ce privește derivarea de-a dreptul din forma clasică a lui *extraneus*. Toate limbile care au plecat din același tezaur îl păstrează, dar aplicarea cuvântului derivat nu e pretutindeni aceeași, fiindcă altele au fost condițiile de viață la popoarele care au răsărit din aceeași rădăcină.

Pentru a înțelege cum a primit acest neam al nostru pe aceia cari s-au amestecat, chemați sau, de cele mai multe ori, nechemați în viața lui, trebuie să ne gândim la cel mai vechi fel de organizare al lui.

După ce au dispărut vechile *civitates* – „cetatea" fiind de acum pentru noi, nici măcar orașul încunjurat cu ziduri, ci întăritura însăși ca și pentru cetățuie, iar „castelul", care vine de la castru, deci „castrul cel mic", e la noi un neologism recent, ardelenii având, după ungurescul *kastély*, forma „coșteiu" și, de la *bastilia* apuseană, tot prin unguri, „bașca", de unde, dincoace: „a băga la baște" – pentru ca să se primească în viitor, pentru așezările urbane, „târgul" slav, care e un *marché* un *Markt*, de la *mercatum* latin, și ungurescul „oraș", de la *város*, din *vár* cetate, noi am trăit numai în sate.

Aceste sate cuprind pe rudele întemeietorului, ale moşului. Sunt toţi numai oameni din sângele lui; unii îi poartă şi numele.

E între dânşii o legătură sacră, asemenea cu aceea care strângea la romani pe membrii unei familii în jurul altarului pentru cultul strămoşilor şi în jurul urnei cu cenuşa lor. Oricine e de aiurea, adecă şi din cea mai apropiată vecinătate, de supt, clopotniţa satului vecin – şi preoţii înşii se făceau din oamenii satului – nu putea să fie decât un străin, cineva „de aiurea". Ca să-şi piardă acest caracter, ca să se încetăţenească, nu ajungea să se aşeze pe pământul satului – care, cum vom vedea, se ferea de dânsul, nu-l primea, ca vechiul *ger publicus,* ogorul poporului roman, pe plebeul venit de cine ştie unde –, ci trebuia căsătoria. Şi, prin căsătorie, flăcăul sau fata treceau, ca să zic aşa, la „altă" religie sătească, se împărtăşca de alt cult, în altă biserică, se confunda în altă vicaţă morală. Mamă, tată, fraţi, surori îi erau aceia ai familiei în care intrase.

Am spus că pământul însuşi, socotit ca având şi el un suflet, acelaşi suflet cu oamenii ce se urmau deasupra lui şi i se coborau pe rând în adâncimi, ca să facă dintr-înşii iarba şi florile primăverilor pe care ci nu le vor mai vedea, nu se dă străinului, care totuşi poate fi aşa de aproape. Vechiul drept, păstrat şi astăzi în instinctul popular, în ciuda legilor, care nu au voit să-l recunoască, prevede că nici o bucăţică de brazdă nu se poate vinde fără a se întreba vecinul. Nu pentru că e, supt raportul material, vecin, ci pentru că e rudă, e frate de sânge, pentru că şi el are un drept superior, asupra întregii moşii, odată nedespărţită. Doar dacă acest drept nu se întinde asupra oricărui om din acelaşi sat, unit printr-o aşa de veche, de strânsă şi de indestructibilă legătură. Mai mult decât atâta, dacă vecinul n-a fost întrebat, din rea-voinţă sau pentru că nu era de faţă, şi

chiar dacă el a fost împiedecat să cumpere prin faptul că în acel moment îi lipseau banii, el se poate înfăţişa şi după câţiva ani şi, dacă pune pe masă suma ce a dat-o străinul, el îşi recapătă calitatea de a cumpăra: când se vede că a fost o intenţionată trecere cu vederea, cumpărătorul neîndrituit îşi pierde dobânda banilor.

Aşa de sfântă era pe vremuri osebirea de sânge între oameni.

Amestecul între români chiar, era foarte greu. Mocanul nu-şi dădea fata după cojanul de la şes, plugarul aplecat asupra brazdei, adesea supusul boerului, pe când păstorul era rege în mijlocul turmei sale. Cojanul râdea de „râncedul" ce se cobora din munte (de unde satul Râncezii). Antagonismul între oamenii unei „ţări" româneşti şi ai celorlalte se oglindeşte în sângeroasa tragedie a *Mioriţei* cu netedele osebiri dintre ciobanii ce-şi pasc oile prin aceleaşi văi, spre aceleaşi şesuri. Când din Ardeal s-au coborât noi locuitori la miazăzi, ei s-au aşezat de o parte, şi numele satelor despart între „pământeni" şi între „ungureni". Aceasta fără să fie o orânduire oficială, ci prin însăşi voinţa, mânată de un atotputernic instinct, a oamenilor. Când undeva găsim „Suseni" şi „Joseni", putem bănui că au fost la început două sate. În târgurile ce s-au format din legături între mai multe sate, fiecare merge la biserica lui, şi nu pentru că s-au stabilit mai târziu, de stat, care e lucru aşa de nou, în sensul ce au azi parohiile.

„Neagra străinătate" nu atrage, precum străinul nu e invitat să se aşeze. Satele din Balcani şi din multe alte regiuni sunt întemeiere relativ nouă. Oamenii, aiurea[1], se mută bucuros, cu amintiri de la barbarii invaziilor, de unde le vine adesea originea. La noi lumea sătească e înfiptă[2].

[1] În „Neamul Românesc" „aiurea" nu apare.

[2] În „Neamul Românesc" este culeş cursiv.

Sufere pe locul ei, dar nu se lasă mânată de ispite, şi după cele mai crude încercări revine la vatra ei.

Trecerile în altă ţară nu s-au făcut individual, ci în grupe, ca dincolo de Dunăre ori ca de pe o coastă a muntelui la alta. Ei îşi iau cu dânşii penaţii. În numele noului sat, cu sufixul de dislocare „ani", „eni", ei duc amintirea iubită a locului de origine. Bercenii din Prahova pomenesc Berca Buzăului, de unde vin. E ca la vechii elini, care-şi strămută din Asia în Europa, de la răsărit la apus, de la sud la nord, zeii şi se simt legaţi de metropola „bătrânilor" lor.

Când Domnii colonizează, ei nu aduc oameni, ci aduc grupuri, şi nu-i îngăduie să se împrăştie, ci-i aşează într-un anume loc, cu scutirile lor, în „slobozii", cărora li se dă numele neamului sau a regiunii lor. Sunt astfel munteni în Moldova, pe locul care se va chema muntenime. Sunt rufeni, adecă ruteni, în margenea Iaşului. Sunt ungureni, şi ruşi, şi sârbi – adecă bulgari – ca lângă Târgovişte, în vechea Ţară-Românească. Aşa se face şi la oraşe, unde gabrovenii, din Gabrova Bulgariei, sau chiprovicenii, de la Chiprovăţ, în aceeaşi Bulgarie, îşi au cartierul lor.

E la mijloc, desigur, şi împrumutarea procedării obişnuite de orientali, sirieni, tatari, şi trecută la bizantini, dar este şi continuarea felului de a gândi al nostru.

Cutare prefaţă de carte bisericească din secolul al XVIII-lea, vorbind de străini, spune că ei se fac una cu noi, că, adecă, îi primim definitiv aşa numai, iar, dacă vor să rămâie ce-au fost, ei stau alături pe un alt pământ, nu cedat, ci concesionat[1], la voia Domniei.

Căci ci toţi, străinii colonizaţi, nu sunt ai ţării, ci ai Domnului. Supt Vodă Caragea s-a încercat teoria, în legea însăşi, că ţiganii sunt ai lui Vodă. Aceşti străini nici nu-i

[1] De la „ei" până la „concesionat", în „Neamul Românesc" este cules cursiv.

plătesc țării, de care nu se țin, în Vistieria ei, ci numai acelui care i-a primit, care îi ține, în Cămara lui.

Dar dreptul veșnic al Domnului asupra străinilor colonizați în grup, ca și dreptul societății de a asimila pe cei strecurați individual, rămâne.

El a trecut asupra statului, care, chiar după ce a dat o încetățenire, o poate retrage îndată ce se constată că scopurile lui nu sunt servite de noii veniți.

E încheierea logică a acestor observații[1].

„Neamul Românesc", 5 decembrie 1937.

[1] În „Neamul Românesc" este culeș cursiv.

XXVII

FAMILIA ÎN CONCEPȚIA POPORULUI ROMÂN

Familia n-are alt nume în românește decât acela de „fămeaie", care de acolo vine, dar cu vremea a ajuns să aibă alt înțeles, înlocuind cuvântul de „muiere", care uneori are un înțeles de soție, alteori acela, pejorativ, de femeie rea. Dar realitatea familiei, care la oraș a ajuns a se pierde așa de mult în folosul unui individualism fără cuprins moral și fără sprijin în viață, se păstrează și acuma, după cele mai vechi datini, în viața de la țară.

Nu pretutindeni însă cu aceeași putere. Și locul unde ea are un mai larg înțeles e la românii din Peninula Balcanică, din părțile Pindului, trăind, după moștenirea ilirică, de trib, în „fălcare"[1]. Acolo familia e ca o mică nație, cu o avere de turme, care e comună, cu o casă, care e pe rând leagănul generațiilor – la vecinii slavi din Macedonia familia întreagă, cu nume firește deosebite, are însă același hram: „slava", și se închină, în rândul întâi, aceluiaș sfânt. Și, când îndeletnicirea cu păstoritul nu s-a mai păstrat, la cei așezați în orașe – ca și, de altfel, la alți conlocuitori din aceleași părți – legăturile între cei de același sânge sunt deosebit de strânse și de sfinte. Ele nu se rup nici atunci

[1] În „Neamul Românesc": fălcări

când unii membri se duc prin alte țări, până în așa de îndepărtata Americă. Sentimentul care-i aduce acasă în unele momente ale vieții nu e atâta al locului, unde nu era stăpânirea neamului, cât acela al cuibului familiar, cu cei rămași într-însul[1].

Acolo se păstrează el, cu moravuri curate între soț și soție, cu ajutorul între frați și respectul cel mai adânc, veneratia cea mai înaltă, pentru părinți, pentru bătrânii casei. Cutare mamă sau bunică aminteşte prin puterea ce o are asupra celor ieșiți din trupul său arhaicele vremuri ale matriarcatului.

Adeseori balcanicii, chiar cei din Constantinopol, vorbind de condițiile de viață și moravurile din aceste părți dunărene, au avut cuvinte deosebit de aspre pentru familiile degenerate și anarhice, în care tinerii nu respectă pe înaintașii lor, în care legăturile soțului cu soția nu sunt trainice, în care, prin urmare, creșterea se face în mijocul certelor și dușmăniilor, în care luxul în afară împiedecă adevărata întemeiere a gospodăriei înlăuntru.

La țărănimea din țările libere și la aceea din provinciile, odată răpite, cum statul nu guverna în sensul de astăzi, mulțămindu-se a da ocrotire tuturor vetrelor și cerând pentru aceasta mijloacele necesare prin biruri și prin ostași, cum satul era deci celula vie și generatorul tuturor forțelor naționale, iar acest sat nu era decât grupul coborâtorilor din același moș, ctitor și întemeietor, acest înțeles însuși al satului trebuia să întărească și în grupurile familiale acea esență morală care le ținea împreună.

Odată, ogorul satului nu era împărțit prin șanțuri, copaci și garduri, ca aiurea, ci fiecare primea, după gradul coborârii din același moș, partea trebuitoare pentru

[1] În „Neamul Românesc": într-însa.

câştigarea hranei. Prin urmare, era o înlesnire ca în fiecare grup să fie cât mai multe braţe, care munceau solidar.

Nu s-a ajuns, ca la slavi, la acelc mari gospodării familiale, în care un bătrân patriarh stăpânea lumea plecată dc la el sau în care şeful reprezinta pe cel mai în vrâstă dintre tovarăşi, cu dreptul de a-i judeca şi pedepsi. Acolo „zadruga" nu mai e familia, ci o grupare care, nu numai că o întrece, dar îi şi schimbă caracterul. Dar nu o dată, la noi, dezlipirea din casa părintească a noilor căsătoriţi nu se face, cum o spuneam şi altă dată, decât cu oarecare pietate.

Statul el însuşi recunoaşte, în organizaţia sa fiscală şi în reformele sale, acest caracter de familie largă. Dările lui se adresau, cu sistemul de împărţire a contribuabilor, pe „liude", unităţi fiscalc abstracte, familici ca atare, satul având sarcina de a „cislui" între deosebitele familii suma ce se cuvenea Domnului. Deci el, statul, nu săvârşea greşeala celui de azi, pentru care abia de curând, în plata funcţionarilor, existenţa familiei începe să aibă un sens, pe când în Italia şi chiar în Franţa scăderea impozitului în familiile mari, potrivit cu numărul copiilor, face parte din reformele cele mai drepte şi mai binevenite.

În acest regim financiar al trecutului nu se cerea nimic de la „holtei", cari, formau o categorie deosebită. Ei lucrau pe moşie străină alături de părinţi, fiind, astfel, acolo, de-a valma cu ceilalţi, dar, în ce priveşte sarcina faţă de Domnie, ea le cădea pe umeri numai atunci când ei treceau în rândul „însurăţeilor".

A nu fi însurat era pentru un tânăr de oarecare vrâstă o scădere socială. Numai prin cununie, prin curajul de a îndeplini legea firii, întemeind o familie şi dovedindu-se în stare a o ţinea şi a o apăra, era socotit cineva că este cu adevărat „în rândul oamenilor".

Nu din obiceiurile noastre cele vechi vine blăstămatul obicei al căsătoriilor de încercare şi al legăturilor între

nevrâstnici, care, prin vecinătatea cu alte neamuri, s-a introdus la românii din Banat, devenind o adevărată plagă şi o ruşine, una din cauzele de căpetenie pentru care se împuţinează poporul românesc de acolo şi decade. „Căsătoria", ceea ce înseamnă numai la români legătura matrimonială, deşi la italieni şi la francezi se întâlneşte verbul *casar* şi *se caser*, înseamnă întemeierea acelui sălaş sfinţit care e casa, casa care nu poate fi fără fii şi fiice, fără „prunci şi coconi" – „copil" fiind un cuvânt venit mai târziu de la greci, direct sau indirect, şi însemnând, la început, cel născut în afară din căsătorie, „din flori".

O casă întemeiată şi statornică. „Despărţenia" nu se putea face decât cu greutate mare, înaintea bisericii. În istoria neamului nostru, printre cei dintâi ai lui, Domni şi boieri, ea nu se întâlneşte în vremurile vechi. Numai noua legislaţie din secolul al XIX-lea a îngăduit-o, şi de aici marele număr de „divorţuri" din epoca îndată următoare după această legiferare. Pentru a doua căsătorie a lui Vodă Bibescu, după nebunia fără leac a Doamnei Zoe, a trebuit, faţă de refuzul mitropolitului Ţării Româneşti, supt cuvânt că nunul e Domnul Moldovei, să se recurgă la slujba făcută de şeful bisericii moldoveneşti. Înaintaş al lui Bibescu, Grigore Ghica nu trăia cu Doamna Maria Hangerliu, fără ca să fi intervenit până la capăt o desfacere a căsniciei.

Mulţi bastarzi au domnit, dar aceasta nu însemna o slăbire a supremului sprijin al moralităţii publice, care era căsătoria. Necesitatea dinastiei era aşa de mare, caracterul ei sacru aşa de înalt, încât ori pe ce cale trebuia să se aibă pentru conducerea ţării sângele domnesc. Dar, pentru ca un astfel de „copil" de Vodă să poată stăpâni, i se cereau semnele: trebuia deci să se arate acelea care se însemnau pe trupul noului născut înaintea unor marturi de cinste, cari puteau fi descoperiţi şi aduşi înainte. Avem, pe lângă multe amintiri ale acestei procedări, însemnarea, păstrată,

a nașterii lui Ștefan Vodă, fiul lui Petru Șchiopul și al roabei liberate, doica Irina.

Dar nu s-a observat îndeajuns un lucru. Poate și pentru că de la o vreme tronul putea fi ocupat și de cine nu era chiar fiu sau frate sau și nepot de Domn, lumea fiind acum mulțămită printr-o nelămurită coborâre care întrebuința fără precizie terminul de nepot, ce putea să însemne, nu numai nepotul de fiu, ci și strănepotul și chiar numai urmașul – așa a fost cu un Radu Șerban, cu un Matei, cu un Brâncoveanu, toți Basarabi fără scara coborârii lor – copiii din flori nu mai apar. Biserica a biruit obiceiul vremii mai vechi, când ea era mult mai mult supt autoritatea domnească. De la 1600 înainte nimeni nu a mai adus înainte „semne" și mărturii pentru a cere să i se deie Scaunul domnesc. De la Mihai Viteazul el însuși, nimeni n-a arătat să se coboare tainic dintr-un Domn.

Fiul în afară de căsătorie n-are, în sate, dreptul la moștenirea tatălui, chiar când acesta l-ar recunoaște după legile cele noi, la care, de altfel, țăranii n-au avut recurs, ei păstrându-se cu vechile concepții familiale. Astfel de odrasle cad în sama mamei lor; fățiș, ei poartă, fiindcă așa li impune voia satului, numele acesteia. De aici multele nume, care se păstrează și până acum, de „a Babei", „a Preotesei", „a Gavriloaii", pe care cei cari le-au moștenit de la un înaintaș, vădit bastard, le scriu din greșeală, confundând articolul cu acel nume al înaintașei și înscriindu-se cu toții în catalog la litera A.

Fondul religios-moral al claselor de temei a trecut peste cel de moștenire păgână, – căci la vecinii catolici, ca și la cei ortodocși de peste Dunăre, nu se întâlnește de obicei sistemul fiilor de Domni necununați cu tovarășele lor prin iubire – al claselor de sus și, timp de două secole întregi, el a impus un principiu de la care atâtea generații n-au căutat a se îndepărta.

Familia nu se sprijină neapărat pe zestre, cu privire la care vechiul fond popular nu cunoaşte nimic, averea familiei neputând să aibă un caracter îndoit, şi de multe ori în conflict, între ce aduce soţia şi ce găseşte în casa soţului, dar poate fi şi cazul când soţul e adaus, venind de aiurea la casa soţiei. Însă principiul de moştenire e sfânt, „agonisita" – cuvântul e însă de origine mai nouă, mai curând fanariotă – trecând de la o generaţie la alta.

În fond, nu e atâta vorba de o moştenire a averii mişcătoare sau a casei de la oraş, ci de moştenirea ogorului, de păstrare în „moşie", de nedesfacerea din legătura de sânge şi de proprietate, de religia rurală [1], a creatorului îndepărtat al familiei înseşi: e un cult al memoriei lui în tot ce se face cu ce vine de la dânsul [2].

Astăzi, moştenirea, trecând şi la bani, la hârtii, la orice fel de avere, trebuie să capete însă şi un alt sens, unul înalt, care poate adăugi la temeiurile, ajunse aşa de şubrede, ale societăţii.

Se moşteneşte un nume, cuprinsul moral al acestui nume, şi aceasta implică o datorie îndoită.

Când ştii că numele-ţi va trece la alţii, nu-ţi e iertat să li-l transmiţi cu pată şi scădere [3]. El trebuie să fie întreg şi cinstit, adevărata avere lăsată acelor cari nu voi moşteni adesea decât aceasta.

Iar, dacă moştenirea unui nume nu poate cuprinde [4] totdeauna talentele aceluia care l-a purtat, ea implică responsabilitatea întreagă morală faţă de acela a cărui memorie nu trebuie întunecată prin scăpătările urmaşilor.

„Neamul Românesc", 28 noiembrie, 1937.

---

[1] În „Neamul Românesc" este cules cursiv

[2] În „Neamul Românesc", de la „e un cult" până la „dânsul" este cules cursiv.

[3] În „Neamul Românesc", de la „se moşteneşte" până la „scădere" este cules cursiv

[4] În „Neamul Românesc": „Iar, moştenirea unui nume dacă nu poate cuprinde".

XXVIII

LIMBA CA ELEMENT AL SUFLETULUI ROMÂNESC

Între elementele care formează comoara sufletească a poporului românesc, nici unul nu cuprinde mai mult şi nu oglindeşte mai adevărat decât însăşi limba lui.

Cu privire la acest grai românesc, care s-a dovedit în stare, cu adăugirile cele firești, să îmbrace orice idei, cât de înalte, şi orice sentimente, cât de fine, fiind, supt foarte multe raporturi, şi mai ales supt acela al varietăţii şi al unei armonii de o esenţă cu desăvârşire subtilă, mai presus de limbile, asupra cărora s-a exercitat înrâurirea atâtor oameni de geniu, ale popoarelor celor mari din centrul şi din Apusul Europei, s-au ivit în cursul timpului idei şi s-au prezintat propuneri care şi până în ziua de astăzi împart spiritele şi care cer o judecată mai asămănătoare cu a oamenilor de bun simţ decât cu cea a teoreticienilor şi a polemiştilor.

Odinioară limba aceasta era deschisă pentru orice năvală de cuvinte străine.

Uşile năvălirii se deschideau însă numai asupra cămăruţei în care se găseau scriitorii şi vorbitorii solemni din biserică şi de la Curte. Cum ceilalţi n-au scris, dar au păstrat, şi pe calea aceasta a unei păstrări neclintite se poate vedea cum au judecat generaţiile care s-au urmat

marile prefaceri, amestecurile cu grămada, copleşirile nesăbuite şi prin aceasta chiar trecătoare şi numai pe deasupra, fără să aibă o adevărată înrâurire asupra felului de a vorbi al mulţimilor.

Reducându-le la adevărata lor valoare, aceste învrâstări şi întortocheri au trecut prin două faze. Cea dintâi, mai veche, este aceea în care nu se pleacă de la o „idee", ci de la o „neputinţă" şi de la o „nepricepere". Scriitorii nu sunt introducătorii cu voie a atâtor cuvinte slavone care ne par astăzi la cetire aşa de greoaie şi de urâte şi pe care le-a semnalat cu despreţ şcoala ardeleană de la începutul secolului al XIX-lea şi le-a luat în batjocură, cu destul humor popular, după 1820, poetul muntean Paris Mumuleanu. Avem a face numai cu traducători cari nu înţelegeau bine cuvintele din originalele slavone, precum au venit mai târziu alţii, cari au înţeles tot aşa de puţin cuvintele din noile originale la care s-a recurs: cele greceşti[1]. Ei reproduc adeseori cuvintele în întregime, ba mi s-a întâmplat o dată să găsesc însuşi articolul grecesc amestecat cu cuvântul şi făcând în felul acesta o ciudată alcătuire nouă. Cum aceste împrumuturi din nevolnicie s-au păstrat în cărţi, ne închipuim prea adeseori că în adevăr, la o anumită dată, poporul românesc a întrebuinţat aceste cuvinte şi căutând pitorescul, cuvintele neobişnuite le întrebuinţăm şi astăzi, atunci când ele n-au făcut parte niciodată din ţesătura organică a graiului românesc[2].

Adecă, să ne înţelegem, niciodată un ţăran, un negustor, un boier, un Domn n-a vorbit către cei de sama sa cu acest vocabular străin, ci s-a păstrat din veac în veac ţesătura trainică şi strânsă a unei comori de cuvinte care

[1] În „Neamul românesc" fraza este culeasă cursiv

[2] În „Neamul românesc", de la „ne închipuim" până la „graiului românesc" este cules cursiv.

sunt în stare să cuprindă tot ceea ce dă gândul şi ce inspiră inima oamenilor.

Teoreticienii au venit însă odată cu veacul trecut, trudindu-se, supt cuvânt că e nevoie să se îmbrace idei care până atunci n-ar fi pătruns la noi, a găsi o altă rostire pentru dânsele. Şi au produs greşeli care dau unei părţi din literatura noastră o înfăţişare caricaturală, aşa încât, ca să se poată gusta anumite traduceri sau chiar opere originale ale lui Eliad, este de nevoie să facem o adevărată prelucrare de traducere, precum am făcut eu, pe vremuri, cu noua ediţie a călătoriilor, atât de interesante, ale ardeleanului de pe la 1840, Ioan Codru Drăguşanu. Se prevedea schimbarea – şi el încerca să o înlăture –, de către Mumuleanu, în *Caracterele* sale de la 1825, când el scria cu atâta înţelepciune următoarele rânduri: „Să luăm numai acelea (cuvinte) care ni vor fi de lipsă de la greci şi latini, iar cele slavoneşti vorbe şi ziceri câte sunt dulci la auzul nostru şi câte sunt prea deobşte în norod să le întrebuinţăm, iar câte sunt numai în gurile celor învăţaţi şi câte sunt aspre de fărâmă limba şi dinţii noştri, să le lăsăm".

Nu se poate în adevăr o mai bună povaţă pentru ceea ce trebuia să se facă atunci, şi nu s-a făcut de toţi cu aceeaşi bună socoteală, şi ce s-ar putea face astăzi, când, cu cele mai bune intenţii, s-a aruncat formula curăţirii limbii de cuvintele străine moderne fără folos, care acopăr pe ale noastre şi, pe de altă parte, autorităţile filologice au dat răspunsuri care, trebuie s-o mărturisim, sunt supt nivelul la care de la sine se poate ridica în judecarea acestei chestiuni bunul simţ.

Eliad, care pornise aşa de româneşte, în legătură cu vieaţa aproape ţărănească din mahalaua Târgoviştii unde

[1] În „Neamul românesc" fraza e culeasă cursiv.

se născuse, și care apoi trăise într-o lume care nu se deosebea în ce privește nivelul social de cea a lui Anton Pann, care, deși străin în ce privește producția lui poetică, nu s-a lăsat cucerit niciodată de dorința de a scrie o românească „mai înaltă", a ajuns de la o bucată de vreme să creadă că într-o întoarcere la un presupus trecut, asemenea cu limba italiană, a graiului nostru s-ar putea găsi tot ceea ce trebuie, nu numai pentru a o face în stare să înveșmânteze orice produs al minții, dar să o și ridice pe un plan superior. Am spus la ce rezultat, în ce privește producția lui poetică, a ajuns el prin această italianizare silnică și imposibilă a unei limbi care de veacuri întregi își avea rosturile de la care nimeni n-ar fi trebuit să încerce a o îndepărta.

Italianizantul care era acest scriitor muntean, întors, de altminteri, către sfârșitul vieții sale la întrebuințarea limbii cunoscute de toată lumea, avea în față pornirea, tot mai puternică, la ardeleni, cari în felul acesta căutau să arate coborârea din romani și numai din romani și credința pe care au păstrat-o față de originile noastre, o altă prefacere, tot așa de dăunătoare pentru moment și tot așa de puțin trainică pentru viitor, a acestei limbi smulse din datinile ei cele vechi.

Cuvintele latine, neprefăcute, prin urmare nepotrivite chiar cu felul nostru de a rosti sunetele, au pătruns în limba noastră, înlăturând tot ce avea înfățișarea unui împrumut din slavona care era pe dreptate oropsită, în ce privește însă încălcirea cărturarilor, iar nu ceea ce, din această limbă, ca și din atâtea altele, ne însușisem de-a lungul veacurilor, prefăcându-l, de multe ori, adânc, câteodată aproape desăvârșit, după nevoile de armonie și de măsură ale limbii noastre și făcând astfel dintr-însul, prin această potrivire, o creațiune, o făptură organică a noastră.

De pe la 1870, printr-un şir de scriitori cari nu erau legaţi prin nici o mărturisire de credinţi teoretice, ci îşi trăgeau învăţământul de la instinctul lor de adevăraţi poeţi, s-a ajuns la părăsirea acestor rătăciri.

Precum am spus, poporul care nu cetea, sau cetea cărţi făcute pentru dânsul şi în care se ţinea samă de graiul pe care-l păstrează el, nu fusese supus la nici una din aceste schimbări, şi el n-a slavizat, n-a grecizat, n-a latinizat şi n-a italianizat.

Cu atât mai puţin s-a supus el, supt influenţa unor saloane în care nu-i călca piciorul, la acele francizări care, într-un anume moment, pe la 1870, au omorât cu desăvârşire orice manifestare poetică a literaturii din Bucureşti.

El, poporul, temelia, şi nu mulţimea, naţiunii, rămânea şi mai departe îndreptarul către care la orice îndoială trebuia să se îndrepte oricine.

Ceea ce a pus din nou întrebarea în ce priveşte limba bună şi curată – şi adaug numai în ceea ce priveşte vocabularul, căci nu s-a băgat de samă îndeajuns cât de mult am pierdut mijloacele sintactice nesfârşite pe care le are limba noastră, pentru a primi gramatica, potrivită după vechea normă latină, a francezilor din secolul al XVII-lea –, a fost înlocuirea, în cea mai mare parte, a cărţii prin ziare.

Ziarul a ajuns să fie cetit, dacă nu de toată lumea, cel puţin şi de multe elemente din clasele adânci. A vorbi ca la gazetă a devenit pentru foarte mulţi o regulă în ce priveşte alegerea cuvintelor, ca şi, de altfel, orânduirea lor. Babilonia contra căreia s-a ridicat, cu un spirit aşa de fin şi cu atâta solid bun simţ, domnul Pisani, expunându-se la acele critici zeflemiste care sunt din nenorocire otrava vieţii noastre intelectuale se datoreşte, înainte de toate, înrâuririi acestui scris la răpezeală din partea unor oameni

cari, la rândul lor, cetesc gazete străine, și anume numai gazete franceze.

Nu s-ar putea înlocui – o spunem, ca și Paris Mumuleanu odinioară – acele cuvinte care au ajuns „de obște" și care „sunt dulci în auzul nostru", precum și câte ne îngăduie să exprimăm nuanțele pe care nu le putem exclude din mintea noastră. Dar lupta care s-a dus și continuă a se duce astăzi ne îndeamnă pe toți la un lucru: la o chibzuire, de câte ori este vorba de a cumpăni cuvintele vechi cu cele noi, cele dintâi având dreptul să treacă înainte.

Căci, altfel, sau rupem legăturile noastre cu un popor care nu ne înțelege, sau îl facem pe dânsul însuși să fie necredincios tradițiilor sale și să rupă el cu ceea ce în curs de atâtea secole au izbutit să îndeplinească înaintașii.

„Neamul Românesc", 12 decembrie 1937.

XXIX

ELEMENTE NECREȘTINE ÎN VIEAȚA POPORULUI ROMÂNESC

În ce privește națiunile necreștine cu care împrejurările ne-au adus în legătură, așezându-se, trecător sau vremelnic, pe pământul țării noastre, cei dintâi, ca fiind cei mai vechi, vin la cercetare turcii.

Cred că este folositor ca și cu acest prilej să arăt acelora pe cari împrejurările i-au făcut să nu poată cunoaște istoria țării, fiindcă au trăit supt alt regim, unde vieața poporului românesc nu era înfățișată în școli și, în schimb, li se strecurau o mulțime de păreri greșite în ce privește rostul românilor liberi, că noi n-am stat niciodată supt stăpânirea turcească.

Supt o astfel de stăpânire ungurii au trebuit să-și plece capul, însăși Buda, vechea cetate a lui Mateiaș Corvinul, fiind reședința unui pașă timp de un veac și jumătate și stăpânirea aceasta de-a dreptul a cuceririlor întinzându-se, de altminteri, pe toată Ungaria centrală, cuprinsă între stăpânirea de fapt austriacă, sus, și o altă stăpânire, tot austriacă, în părțile de către Sava și Drava. De așa ceva am fost scutiți noi, și același lucru s-a întâmplat și cu neamurile din Ardeal, care erau păzite de cotropire prin aceea că noi stăteam ca un zid în fața lor.

În Țara Românească și în Moldova, turcii apăreau numai în anumite însușiri, afară de momentul când era vorba de un război, în cursul căruia puteau trece și pe la noi, sau de înăbușirea unei răscoale a celor două Domnii. Afară de aceasta, ei veneau numai ca negustori de miere, balgii, în Moldova, sau ca împrumutători, cu dobândă mare, ai celor de țară, îndemnându-i, și uneori chiar silindu-i, să primească un ban de care aveau mai multă sau mai puțină nevoie ai noștri. Se produceau nu odată și gâlcevi între împrumutători și împrumutați, între negustori și clienții lor, dar judecata se făcea înaintea tribunalului țării, și firește, turcul, îndreptățindu-se într-o limbă care nu era a sa, pierdea de cele mai multe ori procesul, de unde a rămas expresia de: „Turcul plătește".

Deci ostași în trecere și adaog, alți ostași, așezați pe bucata de către Dunăre din teritoriul muntean, mai târziu și într-un colțișor din Moldova, alipit la vechea raiă din vrema lui Ștefan cel Mare, deci în afară de margenele, care se păstraseră, ale teritoriului românesc, și ceilalți, negustori cari, de altfel, nu făceau rău țării, ci puteau să ajute, fiind capitaliști, cum, în general, nu erau ai noștri, la rosturile economice ale țării.

În vremuri foarte apropiate de noi, când cu Războiul de Neatârnare, au trebuit să se facă sforțări de propagandă pentru a trezi față de turci un oarecare sentiment de dușmănie, care exista așa de puțin în ce privește populația de la țară, încât se citează cazul, pe linia Dunării, al turcilor atât de împrieteniți cu locuitorii, de le botezau copiii, și crau preoți cari primeau acest amestec al „păgânului". Dar o așezare statornică de oaste turcească în orașele noastre nu s-a văzut niciodată. Nici un dregător turc n-a împărțit dreptate și n-a cârmuit la noi, iar încercările care s-au făcut de două ori de a desființa Domnia și de a așeza în loc, ca dincolo de Dunăre, o stăpânirea turcească directă, acestea,

prin împotrivirea noastră, dar și prin firea însăși a lucrurilor, n-au izbutit. Nu s-a ridicat nici o moscheie pe pământul românesc, până pe vremea când, pentru pitorescul Parcului Carol, s-a clădit acolo una, care în zilele noastre văd că servește și pentru îndeplinirea de fapt a ceremoniilor religiei mahomedane.

Aceasta în ce privește pe turci.

Firește că, în socoteala pe care o facem, nu pot să între confesiunile creștine, care se bucurau de toate drepturile unei largi toleranțe – catolicii în unele orașe, și mai ales în părțile de către munte ale Moldovei, având vechile lor așezări, cu episcopii lor în frunte, „biscupii", fără ca nimeni să se gândească a-i converti, afară de o încercare, pe vremea lui Șerban Cantacuzino, la Câmpulung, unde era o colonie veche ungaro-săsească, a cării trecere completă la ortodoxie s-a petrecut, catolicii rămași ei înșiși având și până astăzi pe clopotnița bisericii lor din centrul orașului un Sfântul Nicolae cu tiară latină, dar cu inscripția în litere cirilice. Mulți din acești catolici, de altfel, treceau fără nici un fel de îndemn la legea țării, și astfel, se explică numele de Botezatu, pe care-l purta unul din înaintașii lui Alecsandri, ceea ce a făcut să se acrediteze, de spiritele satirice și cârtitoare, legenda că marele poet al Moldovei ar fi de origine evreiască.

În ce privește pe armeni, foarte vechi locuitori ai Moldovei, unii și înainte de întemeierea Domniei, iar în Muntenia fiind veniți, mai târziu numai, din părțile turcești, ei au fost liberi să continue toate practicile lor religioase. Și, dacă s-au întâmplat două prigoniri, una în secolul al XVI-lea, pe vremea lui Ștefan Rareș,din cauza unui capriciu al Domnului, iar celalt caz de pe vremea ocupației polone în Moldova, când armenii au fugit în Ardeal, întemeind acolo, la Gherla și Ibașfalău, o colonie din cele mai înfloritoare și până astăzi, aceasta se datorește

unor împrejurări excepționale, care n-au nimic nepotrivit cu aplecarea firească spre frăția umană a poporului nostru, pe care nimic n-o va putea scădea, cu atât mai puțin desființa.

Venim însă la populația, din ce în ce mai numeroasă, care-și are o altă religie, și nu numai atât, își sprijină însăși existența ei națională pe această religie, în care trăia, cum trăiește încă în mare parte, ca într-un adevărat stat, care nu are nevoie nici de Constituție, nici de steag, nici de cârmuire deosebită, dar care, prin legături foarte strânse și uneori de un caracter misterios, lucrează totdeauna solidar, și-și datorește lor toate succesele sale uimitoare – trebuie să o spun: în dauna stăpânirii noastre în toate domeniile, deci și în cel economic, și până în clipa de față. Este vorba de populația evreiască.

În discuțiile care au avut loc în ultimele decenii, deci și simțitor înainte de Război și de Unirea românească, prin care s-au introdus pe alocuri și elemente evreiești care erau deprinse, ca în Basarabia, cu o stăpânire economică exclusivă, ca în Bucovina, cu dominația în toate ramurile de viață, ca în Ardeal, cu o paritate față de elementul unguresc creator de stat, care se prefăcea de fapt într-o covârșire bănească și chiar intelectuală a acestui element, s-au aruncat teorii care se înlătură foarte ușor, cu toată îndărătnicia acelora cari le susțin încă, în ce privește orginea și caracterul la noi al acestui puternic element de infiltrație.

În ce privește precizările românești, care au fost considerate ca niște atacuri, deși nu era vorba de altceva decât de manifestarea unor drepturi naturale ale întemeietorilor și apărătorilor în primul rând ai țării, nu trebuie să se creadă că o pornire sentimentală este aceea care a determinat această stabilire de adevăruri. Din partea celorlalți, mulțumită temperamentului pasional al

evreilor, lupta a fost dusă cu o anumită înverşunare care nu foloseşte niciodată pentru cunoaşterea şi rostirea adevărului. În ce priveşte pe acela care vorbeşte în această sară, nimic din ceea ce s-a petrece nu-l va putea îndepărta de la acele principii de care a fost călăuzit toată viaţa şi care ar fi bine să fie împărtăşite de toată lumea în însuşi interesul poporului nostru, şi anume: înţelegerea cea mai deplină a umanităţii, care este unită , peste toate interesele şi deosebirile fireşti, prin legăturile cele mai strânse, care dacă sunt cu totul rupte, fiecare din elementele răzleţe trebuie să sufere.

Pe lângă aceasta, ca istoric, sunt dator a face constatări chiar atunci când aceste constatări lovesc un sentiment de care nu se poate depărta nici un om, fără a pierde însăşi calitatea sa esenţială de membru al poporului său.

Deci ceea ce se spune în această sară reprezintă curatul adevăr, pe care oricine trebuie să-l primească şi să-l înţeleagă, în ce priveşte situaţia pe care o are în România, după aceste lămuriri.

Între elementele, foarte amestecate, cari au venit din Dacia la cucerirea lui Traian, au fost şi asiatici, dar ei aparţineau rasei arabe, deci semiţi adevăraţi, pe când o mare parte dintre evrei n-au nimic a face cu rasa lui Sem, ci nu sunt decât vechi cazari din stepa rusească, cari, trebuind să aleagă între creştinism şi iudaism, au crezut că iudaismul, în ce are el mai material, se potriveşte mai mult cu firea lor de barbari războinici.

Trebuie să zâmbim de câte ori ni se vorbeşte de o aşezare evreiască datând de pe vremea marelui împărat ctitor pe malurile Dunării.

În miile şi miile de documente care ni s-au păstrat şi în care se străvede şi cel mai mic amănunt din trecutul nostru, n-am întâlnit decât cazuri cu totul sporadice de evrei veniţi la noi, ca medici, o ramură în care ei îşi câştigaseră un rol

important prin Răsărit – și un medic evreu a îngrijit astfel și de rana de la picior a lui Ștefan cel Mare – ori ca negustori. Faptul că ici și colo s-a găsit vreo inscripție, de altminteri mai târzie, purtând o însemnare evreiască, nu înseamnă că era vorba totdeauna de un evreu așezat, ci de unul pe care moartea îl prinsese pe pământul nostru.

În veacul al XVII-lea numai, ei apăreau ici și colo ca „orândari", adecă arendași, ai cine știe cării cârciumi de pe moșia boierească, de unde vine, după termenul polon, confuzia moldovenească între „orândă" și între cârciumă. Până în secolul al XVIII-lea nu poate fi vorba, deci, decât de mici grupe evreiești, care erau așa de restrânse, încât au trebuit să vină fanarioții, pentru ca, supt aceștia, după modelul turcesc, în care se osebeau supușii sultanului, nu după națiune, ci după religie, să se ajungă la o înțelegere, potrivit cu care evreii în bloc, supt șefii lor, într-o administrație fiscală anumită, răspundeau o anumită sumă, nu Vistierici înșeși, ci părții din organizația fiscală, care, supt titlul de Cămară, era rezervată Domnului. Domnul avea tot interesul să fie cât mai bogate colonii de acest fel, care creșteau veniturile lui. Afară de aceasta erau anumite ramuri, cum este argintăria, de exemplu, în care evreii erau când și când reprezintați. Avem în Condica lui Constantin-Vodă Mavrocordat și în alte mărturii de trecut tot ce trebuie pentru a fixa până în cele mai mici amănunte care era situația evreilor în această vreme la noi și mai ales în Moldova, în Muntenia fiind vorba mai mult de unele elemente spaniole, care, din cauza locului de unde plecau și din cauza limbii pe care o vorbeau, puteau să aibă față de poporul românesc o altă atitudine și, în schimb, și poporul românesc putea să aibă o altă atitudine față de dânșii decât față de strecurările galițiene mai târzii.

Așezarea stăpânirii austriace în Bucovina a schimbat lucrurile. Desigur că și peste Nistru, în Polonia, evreul, mai ales horilcarul, vânzătorul de rachiu, joacă un rol

important, dar austriecii, doritori de cât mai mulți contribuabili, au făcut din Galiția un mare depozit de jidovime. Când au venit reformele statului austriac, în care este adevărat că nu se cuprindea și recrutarea elementului evreiesc, dar se impuneau anumite forme de viață mai regulate și mai stricte, pentru evreii de acolo era mai bine să treacă în larga țară a Moldovei, unde o anumită conrupție administrativă era foarte favorabilă pentru primirea și ocrotirea oricăror străini. S-a adaos și întemeierea consulatelor străine, care erau în căutare de supuși, prin care le creșteau mijloacele de întreținere, unele, cum era consulatul francez, fiind și foarte sărace.

Dar numărul cel mai mare de *sudiți*, cum se zicea întâi, cu un termin de origine italiană, a fost la consulatul austriac: de acolo numele de „târtan" aplicat evreilor după cuvântul german „unterthan", „supus".

În sfârșit s-a vorbit și de un fel de necesitate a primirii elementului evreiesc îndată ce s-a schimbat moda și evreii de peste graniță erau în stare să fabrice la răpezeală tot ceea ce trebuia pentru noul costum apusean. Este vremea când vin croitorii evrei, pentru femei întâi, pe urmă și pentru bărbați.

Rezistența elementului românesc a fost slabă și din cauză că eram prinși în bresle, pe care statul le crease odinioară, dar nu se gândea să le susțină. Trăind individual și având la spate consulatele, continuând cu obiceiurile de conrupție pe care le aduseseră de peste graniță și care găseau un teren mai bogat la noi, evreii au ucis foarte răpede breslele, pe care, de altminteri, generația nouă, de principii revoluționare, nu le simpatizau deloc. Am tipărit plângerea dureroasă, de la jumătatea veacului al XIX-lea, a blănarilor din Botoșani, cari odinioară erau așa de puternici, încât făceau și susțineau o biserică.

Reformele din secolul trecut n-au cuprins şi acordarea de drepturi în masă evreilor, deşi era de aşteptat că, de la o bucată de vreme, ei vor râvni şi la dânsele, pentru că orice putere economică este îndreptată şi către un adaus politic. Nu trebuie uitat însă că, la 1848, în Moldova, revoluţionarii, cari nu aveau la îndemână o burghezie românească, s-au adresat la evrei şi că, în Muntenia, Eliad, conducătorul sufletesc al generaţieie sale, fiind francmason, a cerut acelaşi sprijin, acordând emanciparea în sensul cel mai larg: se cerea aici şi concursul evreilor în Garda Naţională.

Ce a urmat, în epoca statului nou, faţă de evrei, a fost lupta între principiile liberale, care cuprindeau şi întrarea în stat a evreilor, şi între rezistenţa instinctivă a populaţiei de baştină, care înţelegea să-şi păstreze drepturile. Acest din urmă element a biruit atâta vreme cât n-a început marele capitalism, având legături în tot restul lumii.

Când ne-am împrumutat la Berlin şi dacă aveam nevoie şi dacă nevoia aceasta nu exista, când am recurs la Bleichröder, înţelege cineva ce consecinţe trebuia să aibă aceasta pentru împingerea către drepturi politice a elementului evreiesc.

După război, am primit evrei de aiurea, cari veneau supt garanţia tratatelor şi cu obiceiul lor de a juca roluri mari în statele care se dezmembrau [1] în vecinătatea noastră. Însă [2] noua populaţie evreiească întrată în ţară ca într-un loc de refugiu momentan, dar care s-a aşezat definitiv, nu s-a mulţămit să rămână în locurile unde stătuse până atunci, ci a fost atrasă către acele mari centre, cum e Bucureştii, în care zeci de biserici au rămas fără parohieni.

[1] În „Neamul Românesc": dezmembraseră.
[2] În „Neamul Românesc": Dar.

Când capitala României a devenit mare centru de afaceri, afacerile acestea au adus evrei din toată lumea, reprezintanți de mari industrii, mânuitori de imense capitaluri. Aceasta este situația de astăzi. Orice element străin, neasimilabil, care intră într-o viață națională, fie și de caracter patriarhal, se lovește, la un moment dat, de o împotrivire. Această împotrivire s-a întărit prin faptul că profesiunile libere, ziaristica și literatura au ajuns să fie în mânile elementului evreiesc, exercitând influența asupra unui suflet care trebuie păstrat întreg, căci altfel statul însuși se năruie.

Încheierea? Fiecare o poate înțelege cum vrea. Eu o înțeleg așa: Noi avem legi și legile acestea dau asigurări, care pot să fie neplăcute pentru noi și, în acest caz, trebuie schimbate legile. Dar, în afară de tot ceea ce cuprinde legea, este o datorie sacră față de noi: să ne organizăm pentru recâștigarea situațiilor pierdute, să ne organizăm cu sprijinul statului, care el are această datorie, pentru că este statul românesc, dar să ne organizăm , înainte de toate, pentru că Statul este schimbător de la un guvern la altul, prin însăși munca noastră solidară[1] și prin vederea netedă a scopului ce urmărim.

O mișcare în acest sens a început în toată țara. Supt orice guvern ea s-ar fi manifestat, pe această linie, în care au intrat ca îndreptătoare și formații numai de intelectualitate, trebuie urmată și mai departe organizarea nouă a vitalității acestui popor.

„Neamul Românesc", 9 ianuarie 1938.

---

[1] În „Neamul Românesc": organizată

XXX

PREVEDERI ADEVĂRATE ŞI FALSE

Marea durere a omenirii în momentul de faţă, durere pe care încearcă să şi-o acopere prin demonstraţii violente de „dinamism", de aşa-numitul „dinamism" care merge şi până la manifestaţii de Saturnale aproape isterice, este în condiţiile actuale de vieaţă, şi a trăi, ca în Germania, de pildă, în condiţii de alimentaţie măsurată[1] nu poate să fie, fără îndoială, unul din lucrurile cele mai plăcute, ci[2] în prevederea unui viitor care poate să dea o catastrofă capabilă de a dărâma tot ceea ce de-a lungul secolelor a clădit civilizaţia umană, sau se poate prelungi în neliniştea, mai chinuitoare decât însăşi catastrofa, care cel puţin îndeamnă o societate la rezistenţa şi la răspingere.

Se întreabă oamenii cari sunt în stare să-şi analizeze sentimentele şi prevăd ceva dincolo de plăcerile sau durerile de faţă: încotro mergem?[3]

---

[1] Cu semnul de alimentaţie raţionalizată.

[2] În ediţia din 1940, *ci* lipseşte. L-am introdus după „Neamul Românesc", conform sensului frazei.

[3] În „Neamul Românesc", „încotro mergem" este culeş cursiv.

Şi, în răspunsul care se dă la această întrebare, în presimţirea lucrurilor care, cu voia sau fără voia noastră, se vor petrece neapărat, se încearcă a se da societăţii întregi o direcţie mai sigură către această ţintă, care nu mai poate fi înlăturată.

Niciodată n-au fost mai mulţi profeţi şi, alături de dânşii, mai mulţi realizatori de lucruri mistice, nemaipomenite până acum, pe care le garantează, mai mult decât mintea, pe care în zădar se trudeşte cineva să le-o găsească, atitudinea lor, cuvintele oraculare, gesturile schiţate înaintea unei mulţimi uimite de cutezanţa şi uneori de brutalitatea lor.

Mergem, se întreabă deci miile şi miile de oameni, către formula dictaturii, sau toate silinţile trebuie cheltuite pentru a se grăbi ceasul când se va întoarce înapoi zâna[1] democraţiei, care, azi, aleargă adeseaori de la o tabără la alta, cu pete de sânge, mai noi şi mai vechi, pe albul veşmântului ei?

Oameni de dreapta şi oameni de stânga, cari nu se pot înţelege pentru foarte multe motive, dar, înainte de toate, fiindcă au început prin a spune că, fiind oameni de dreapta şi oameni de stânga, nu se pot înţelege între dânşii. De aici certele din fiecare moment, de aici lungile articole, mai mult sau mai puţin cetite, de prin reviste, de aici cărţile care cad greu pe oboseala sufletească a unei vremi grămădite de griji, de aici întrecerile electorale, de aici tulburările de stradă, de aici luptele civile, de aici sfărâmarea iremediabilă a moştenirii unor timpuri mai bune, şi în momentele care de-a lungul vremurilor au rezistat până acum şi la cele mai sălbatece manifestări de ură şi nebunie a oamenilor.

[1] Evidentă greşeală în textul ediţiei din 1940, „ziua" în loc de *zâna*. Am corectat conform „Neamului Românesc" şi sensului frazei.

Să încep cu ceea ce este și cu ceea ce poate făgădui forma politică pe care noi o numim „dictatură", și o punem la dreapta, deși ea poate să fie tot așa de bine și la stânga cea mai depărtată, căci nu este vorba de o îndreptare filosofică, ci numai de acțiunea pe care o exercită asupra societății oameni cari, ridicând un steag sau alt steag și îmbrăcând în discursurile lor cutare sau cutare idei politice și sociale, au înainte de toate același temperament.

Căci dictatura nu înseamnă altceva decât supunerea unei societăți întregi nu ideilor cuiva, ci temperamentului pe care natura i l-a dăruit și care, firește, nu este transmisibil, ca dreptul dinastic, de la o generație la altă generație și chiar poate să nu dureze până la capăt la același individ.

Suntem noi deci condamnați să pierdem tot ceea ce am căpătat de la înaintași și ce am adaus prin munca noastră, dacă nu vom căuta un om, dacă nu-l vom descoperi, dacă nu-l vom inventa, dacă nu ne vom înșela asupra lui, îmbrăcându-l cu hainele, de miraculoasă influență, ale unei atotputernicii pentru exercițiul căreia s-ar fi născut?

Să-mi fie îngăduit a spune foarte hotărât, pe baza unei cunoștințe a sufletului omenesc pe care mi-a dat-o cercetarea îndelungată a istoriei: nu.

Așa-numitul regim de dictatură se îndrituiește prin două lucruri: prin acea dărâmare, pe care ar împiedica-o, și prin realizările pe care le îndeplinește.

Desigur că dărâmarea trebuie împiedecată. Ce facem noi acum din beton armat sau din mucava sunt lucruri cari se pot înlocui oricând, căci în ele nu se cuprinde nici o manifestație a geniului uman, dar ceea ce au dat veacurile trecute, căzând[1] supt ghiulele sau crăpând în îmbrățișarea

[1] În „Neamul Românesc": „căzând *odată* supt ghiulele".

focului, nu poate fi refăcut niciodată. Aceasta pentru monumentele de piatră, și putem adăugi și pentru ce este, am zice, „monumental" în sufletul nostru însuși și care se poate face bucăți pentru totdeauna fără atingerea cu ghiulele și fără mistuirea în flăcări.

Dar cel mai bun frâu contra pornirii către ruină se găsește în sufletul fiecăruia.

A pregăti acest suflet cere într-adevăr timp, dar, când s-a ajuns acolo, omul poate rezista la orice ispită diabolică de nimicire.

Sunt societăți în Europa și afară din Europa care prin aceasta se țin drept în fața tuturor vrăjilor revoluționare din timpurile noastre.

Ce lucru minunat nu s-a făcut în Italia și Germania în timpurile noastre, și cine s-ar gândi să nu laude pe acei cari, dând țării lor liniștea socială, au învățat din nou pe oameni să iubească munca, sau s-o primească măcar disciplinat, și au înzestrat țara lor cu creații tehnice la care privesc cu gelozie toți cei cari nu ne-am împărtășit de o astfel de providențială conducere ministerială!

Dar în atâtea locuri se văd astăzi – cum s-ar putea vedea în propriul nostru trecut, atunci când nu exista măcar statul, ci trăiam sat de sat și vale de vale, – lucruri de toată frumusețea care s-au realizat, și uneori cu o răpeziciune uimitoare, prin altceva decât supunerea la poruncă, așa ca a robilor cari au ridicat piramidele: prin libera voință a oamenilor reuniți de același sentiment exprimat în toată sfințenia libertății. Catedrala de la Reims nu este, desigur, inferioară, cu toată deosebirea de proporții, piramidelor pe care le-au ridicat faraonii egipteni, pentru ca trupul lor uscat să fie pus la adăpostul unor primejdii ce și-au găsit însă drum și așa până la oasele lor înnegrite.

Deci, ar spune cineva, să ajutăm democrația a recăpăta ce a pierdut, căci democrația înseamnă și libertate.

Să-mi fie îngăduit a crede altfel. Cineva își poate pierde libertatea supt porunca directă a unui om, sau și-o poate pierde, tot așa de mult, ba mai mult chiar – pentru că pe un dictator îl poți răsturna sau se poate și tempera de la sine – prin străbatera înceată a unei poruncitoare formule.

Pe dictator îl vezi, îl prețuiești, îl cântărești, în unele împrejurări îl poți îmblânzi, în altele poți iarăși chiar să-l împiedeci măcar în parte, punând în fața și împotriva lui pe un altul din mulțimea de aspiranți la aceeași stăpânire asupra aceleiași societăți. Dar cum lupți cu formula?

Aceea nu este un lucru concret, care să-și arăte imediat defectele, ci acțiunea ei se exercită așa de ascuns, încât, fără a bănui că ea a pătruns, te trezești în fața rezultatelor ei. Formula democratică poate fi o otravă lentă, care nu numai că împiedecă faptul de spontaneitate, în tot ceea ce poate ieși ca forme materiale dintr-însul dar slăbește însuși resortul către creația individuală.

Ești învăluit și înveninat de dânsa, o sugestie a tot puternică îți împiedecă nu numai mâna de a lucra, dar și creierul de a urmări necontenit anumite probleme, care nu și-au dat și nu-și vor da niciodată toate răspunsurile. Vrăjit, te găsești între alți vrăjiți. Vorba făcătoare de minuni vă stânjenește deopotrivă.

Dar ceea ce face frumusețea, noblețea, libertatea uni societăți, este că ea elaborează necontenit formulele ei, fără să se lase stăpânită desăvârșit de nici una și că oricine are dreptul în această discuție să prezinte neîmpiedecat ceea ce crede el că a descoperit.

Pentru moment, supt dictatură, ca și supt formula democratică, societățile omenești nu s-au arătat capabile, într-un sfert de secol, să dea nici un lucru nou în domeniul cugetării.

Să credem că obiceiul de a gândi liber, care a creat de-a lungul vremurilor atâtea filosofii și atâtea politici, a dispărut?

Iarăși, cu toată hotărârea, răspund: Nu. Nu se nimicește așa de ușor ceea ce iese din marele adânc al silinților umane. Și va veni vremea – fără să pot adăuga: și „aproape este" – când lumea, sătulă și de plecarea capului înaintea unui om și de abdicarea gândului înaintea unei simple formule, se va strânge în jurul aceluia a cărui minte va putea să proclame noile adevăruri care de la sine se prefac în creații noi.

„Neamul Românesc", 23 ianuarie 1938.

XXXI

PERICOLUL CONSPIRAŢIILOR

De o bucată de vreme situaţia, câştigată adeseaori prin mişcările silnice din deosebitele ţări, care odinioară formau civilizaţia omenească şi astăzi stau risipite şi izolate, gata să se încaiere peste toate legăturile întâmplătoare pe care le încheie de azi până mâne, este zguduită de mişcări care ameninţă să ducă la [1] forme, nebănuite de alţii decât de cei cari se întovărăşesc pentru a le aduce la îndeplinire. Onestitatea de pe vremuri, care îngăduia altfel de alianţe şi permitea omenirii să privească încrezătoare în viitor, pare să fi dispărut pentru totdeauna.

În sufletele omeneşti, aşa cum se înfăţişează astăzi pretutindeni şi prin urmare şi la noi, până într-acolo încât, mai ieri, nu ştiu ce tânăr spunea că tot ce aparţine secolului al XIX-lea este ceva blăstămat, faţă de care nu se încape nici un fel de milă, trebuind să se pună în loc lucruri dumnezeieşti, care se pot întruchipa numai în mintea sa superioară, este o necontenită instabilitate, care poate pregăti toate surprinderile şi este în stare să atragă toate primejdiile.

[1] În „Neamul Românesc", să ducă la *alte* forme

Se întreabă cineva cu îngrijorare ce poate să iasă din această bolnăvicioasă tremurare după ceea ce n-a fost niciodată, și adânca mea credință, potrivit cu tot ceea ce am văzut în istoria omenirii, e că nici[1] nu va putea să fie adus la îndeplinire, chia dacă producătorii acestor prăpăstioase schimbări ar avea într-înșii mai multe însușiri de geniu decât, răspândite de la unul la altul, în vremurile trecute, s-au întâlnit numai la exemplarele cele mai alese ale speței omenești.

Odinioară, pentru a ajunge la o schimbare, se întrebuința altă cale. O minte mai puternică decât a altora, sau măcar de o originalitate deosebită, enunța o idee. Ideea singură nu ajunge pentru ca să îndemne pe oameni a porni pe calea prefacerilor. Trebuie ca această idee să fie puternic spijinită pe argumente și îmbrăcată într-o formă care se poate face înțeleasă de cât mai mulți oameni. Aceștia, unul câte unul, sau în tovărășiile lor, se opreau asupra ideii care a răsărit deodată, o priveau prin toate laturile, o cântăreau, o criticau, se întorceau de mai multe ori asupra ei, și venea în sfârșit o vreme când ea era sau răspinsă, fiindcă se dovedise fără temei, simplu capriciu al unei minți ambițioase, sau era primită, ajungea un crez și, odată crezul acesta prefăcut într-o formulă practică, se pornea întru îndeplinirea lui.

Acum ideea ajunge, sau, încă mai puțin decât ideea, o potrivire de cuvinte care să-i țină locul, o formulă care nu este totdeauna strălucitoare, ci ajunge să poată exercita o înrâurire asupra minților mai slabe. Și, în loc ca o societate întreagă, înrâurită de acela care caută drumul cel nou, să se pună la lucru pentru a ajunge la țintă cu pasul sigur al

[1] Redăm textul așa cum a apărut în periodic: „și *după* adânca mea credință, potrivit cu tot ceea ce am văzut în istoria omenirii, nici..."

oamenilor cari umblă normal, se alcătuiește un grup câștigat cu vicleșug, sau numai cu o stăruință, să-i zicem: de fier, care ia asupra sa săvârșirea transformării miraculoase.

Se înjghiabă deci ceea ce se chema odinioară, în vechea noastră românească: o „uneltire" și, cu un cuvânt împrumutat, pe care îl întrebuințăm curent astăzi, se, zice: o „conspirație", ori, cu un alt cuvânt de împrumutat, un „complot".

Pe întunerec, pe căi neștiute, se așteaptă clipa când lucrul va ieși la iveală, și, chiar atunci, nu se mărturisește scopul cel adevărat, ci o parte se păstrează pentru ziua biruinții, iar alta se spune deocamdată pentru a momi pe prieteni și pentru a acoperi privirea dușmanilor. Așa lucrează cei legați prin făgăduieli solemne, prin jurăminte, în mijlocul societății asupra căreia stau să pună mâna în momentul ce și l-au pregătit de multă vreme și-l țin ascuns de toți cei cari nu trebuie să aibă putința de a se apăra.

Înainte de a arăta dacă acest fel de a lucra este într-adevăr folositor pentru scopul cauzei care se spune că trebuie urmărită și de a verifica în trecutul nostru ce s-a întâmplat cu uneltitorii de pe vremuri, să ne gândim ce efect poate să aibă asupra caracterelor acelora cari, zi de zi, lună de lună, an de an, complotează în felul acesta și în ce stare sufletească îi aduce pentru ceasul în care într-adevăr ar fi să ajungă la izbânda pe care au avut-o în vedere.

Un fel de a fi deschis, clar, generos, plin de prietenie cu toată lumea, zîmbitor față de oricine, înfățișează o adevărată higienă a sufletului omenesc. Sufletul acesta se preface necontenit către mai bine și mai înalt.

Umbrele se șterg încetul cu încetul la acea lumină limpede a gândului mărturisit și a țintei recunoscute înaintea tuturor.

Acela care umblă pe întunerec, care se ferește de alții decât cei cu cari este legat, acela deprinde ura față de

oamenii pe cari vrea să-i răstoarne altfel decât într-o luptă dreaptă și, în manifestările pe care nu le poate evita, el deprinde o urâtă ipocrizie.

Afară de aceasta, deoarece conspirația nu se poate face decât prin ascultarea oarbă de porunci care vin de undeva din umbră, orice activitate proprie a sufletului omenesc încetează: se părăsește și obiceiul de a gândi și comoara de cultură câștigată, ca și deprinderea de a ridica îndoieli și de a provoca discuții.

Într-o egalitate tristă cu cei din urmă dintre oameni, în ce privește mintea și conștiințile, cari aceștia ajung a alcătui de la o bucată de vreme miezul oștirii adunate, spiritul celui cu gândul mai înalt și mai cultivat se fărămițează cu totul. Cei cari au fost odinioară oameni devin adevărate marionete, care așteaptă un cuvânt, un semn, care să le arăte ce trebuie să facă neapărat, fiindcă altfel nu le rămâne altă perspectivă decât aceea a morții prin sine sau a morții prin alții.

Aceasta ne-o spune, de altfel, istoria universală în toate timpurile.

Dacă ea înfățișează adeseori triumful frumoaselor lupte, luminate de inteligență, hrănite de cultură și purtate prin conduceri îndreptățite de însușiri superioare la lumina însăși a zilei – și aceasta este adevărata revoluție – în schimb, de atâtea ori se văd momentane înstăpâniri, menite unei răpezi și adeseaori catastrofale înfrângeri, ale acelora cari, legați de lanțurile pe care și le-au făurit singuri, au orbecăit o bucată de vreme în întunerecul cu care s-au deprins, pentru ca, pe urmă, însăși strălucirea zilei, căzută pe ochii lor obosiți, să-i trântească la pământ, orbiți.

Să ne gândim la vechile regalități stropite cu sânge ale monarhiilor asiatice, care au ieșit adesea din astfel de conspirație. Să ne amintim pe ucigașii politici ai vechii

Grecii, cărora amatorii unei anumite libertăți au putut să le ridice statui și să le închine imnuri, fiindcă au înjunghiat pe fiul lui Pisistrat. Să nu uităm pe acel roman cu ambiție mult mai mare decât mijloacele sale, care adunase o bucată de vreme pe toți oamenii fără rost și se credea mai chemat la putere decât cei pe cari-i dușmănea pentru meritele lor și care, Catilina, a căzut, spre ușurarea societății romane, în clipa chiar când putea să scoată o oaste împotriva statului. Să nu ne ascundem tot răul care a ieșit pentru Roma, chiar cu oameni de valoarea lui Mariu, a lui Sulla, a lui Cezar și Pompeiu, din această misterioasă urmărire a binelui suprem, care a dus la proscripția miilor de cetățeni între cei mai buni și la capăt a mânat Roma liberă către tirania imperiului.

Epoca modernă înfățișează atâția eroi de aceeași calitate, cari, sau isprăviră prin propria lor ruină, sau împiedecară, pe multă vreme, mersul firesc al treburilor publice.

Dacă Revoluția franceză ar fi fost făcută pe alte căi, și nu de tot felul de avocați de provincie, de doctori fără clientelă, de scriitori fără talent, de elemente populare fără pregătire, desigur că nu s-ar resimți Franța până acum de sângele nevinovat care a curs supt ascuțișul greoiului cuțit al ghilotinei.

Să nu ne înșelc astăzi izbânda de la Roma și cea de la Berlin. Acolo sunt împrejurări cu totul deosebite, și la conducători, pe lângă un mare noroc și calități de rasă care nu se pot tăgădui. Dar nu avem decât să privim în lături la alții, la hecatomba de la Moscova [1], în care revoluția biruitoare își ucide zilnic făptașii, la scenele de război civil

[1] Referire la procesele – unele în curs de desfășurare la Moscova – împotriva unor fruntași al Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice intentate din ordinul lui I.V. Stalin și care au dus la executarea, la 14 martie 1938, a unor conducători ai partidului, miniștri, precum Nicolai Buharin, Jagoda ș.a.

care le-a văzut Parisul, la zădărnicia în care au sfârșit și agitațiile regaliste din aceeași Franță, de la grupele de scriitori cari au ajuns să fie răspinse și de regele așteptat și de biserica pe care tindeau a o servi. Să ne stea înainte ca exemplu ce s-a ales din acele mari planuri ale unui viteaz militar, de la Rocque[1], despre care mi se spunea odinioară că în orice casă a Franciei are un agent și că ei vor ieși cu milioanele în ceasul când se va cere, pentru a isprăvi într-o atmosferă în care complotul se unea cu dezvoltarea unui jalnic proces, zvârlind în vânt speranțele atâtor oameni de dreapta, cari credeau că a venit ceasul ordinei noi.

Cred că ajunge.

În trecutul nostru, toate faptele de samă au fost făcute supt conducerea unor oameni inteligenți, pe calea legii și supt razele limpezi ale publicității.

Așa a răsărit, din risipite vieți de sate, Domnia; așa s-a transmis ea astfel că statul însuși n-a fost zgudit; așa s-a înjghebat, nu statul constituțional de la 1866, ci ceva mult mai puternic decât dânsul: instinctul de stat, prin care, cu toate greșelile guvernelor trecătoare, ne-am păstrat.

Cu acest adânc și sănătos instinct, supt care nu simțeam încă fremătând patimi obscure, am putut să rezistăm dușmăniei străine din toate părțile, condamnărilor la moarte în atâtea războaie, părăsirii și sărăciei, strecu-

[1] N. Iorga se referă la dezordinile provocate de extrema dreaptă franceză care au culminant cu demonstrațiile de la 6 februarie 1934. Colonelul François conte de la Rocque, născut în 1885, ofițer de carieră, a făcut parte din stateie majore ale unor mari unități ale armatei franceze. El părăsește cadrele active ale armatei și aderă la organizația de extremă dreapta „Crucile de fier", al cărui președinte devine după doi ani, în 1931. Organizația condusă de el, care la început era constituită din foști combatanți în primul război mondial, s-a transformat într-o Ligă de extremă dreapta naționalistă, la care s-au alăturat foarte repede numeroși aderenți.

rărilor primejdioase în viața noastră culturală și economică, lipsei de noroc în războiul pe care l-am purtat pentru drepturile noastre. Nimic subpământean n-a venit să întrerupă această sănătoasă dezvoltare a unei țări [1], care avea pământul ei supt dânsa pentru a se sprijini pe el, iar nu pentru ca din adâncurile lui să răsară în fiecare clipă primejdiile infernale ale conspiratorilor.

„Neamul Românesc", 6 februarie, 1938.

[1] Redăm textul așa cum a apărut în „Neamul Românesc": să întrerupă *societatea care avea pământul țării* supt dânsa"...

XXXII

DEFECTE DE CREŞTERE

Nu este nimeni care să nu-şi dea samă că ne găsim, în toate ţările, înaintea unei noi generaţii, care, cu însuşiri mari de voinţă şi chiar de disciplină, într-un anume sens, care nu este totdeauna cel mai bun, uneşte şi defecte dintre acelea care pot să primejduiască dezvoltarea normală şi pe alocuri chiar şi existenţa societăţilor civilizate.

Noua generaţie, pentru care avem firește toate simpatiile, cum, de altminteri, nici nu se poate altfel, deoarece suntem părinţii şi învăţătorii lor, dar nici într-un caz neputând fi linguşitorii şi supuşii acelora cari pleacă de la noi şi trebuie să-şi dea samă de moştenirea pe care le-o lăsăm, să nu-şi închipuie însă un lucru: că, în planurile de viitor pe care le formează, potrivit cu teorii pe care suntem liberi să le discutăm, să le aprobăm şi să le răspingem, au dreptul să dispuie de soarta întreagă a unei naţiuni, supunând-o la experimente care pot să-i primejduiască întreg viitorul.

Aici se deschide o întrebare, care nu odată mi s-a pus înainte, ca unuia din cercetătorii multor perioade ale istoriei. Anume întrebarea: întrucât fiecare generaţie are dreptul să-şi pună pecetea asupra vieţii naţionale?

Nici o generație nu trebuie să creadă că-i revine chemarea de a dispune de națiune, cum socoate ea.

Asupra națiunii fiecare nu poate să aibă decât rostul pe care ea îl creează: nu ce vrea să facă el cu dânsa, ci ce a izbutit să dea națiunea însăși.

Aceasta însă răpește de la început tineretului, oricât de bine înzestrat, prerogativa de a preface din temelii ceea ce-i vine de la înaintași.

Întâi probe de vrednicie, servicii aduse patriei și, după ce această datorie a oricării generații este îndeplinită, pe urmă, această generație, suită pe înălțimea însăși a meritelor sale, poate, nu fără consultarea acelora cari au avut până atunci țara în mână, să propună schimbările care ar rezulta din însăși experiența prin care a trecut.

Să închidem această paranteză și să ne mărginem, în această comunicare, la două lucruri: neajunsurile pe care le învederează acei în mânile cărora vom lăsa România și, al doilea, ce s-ar putea face pentru ca aceste neajunsuri să fie cât mai răpede și cât mai deplin înlăturate.

Nu există nimic mai atrăgător și, în același timp, mai periculos decât teoria, decât „o singură" teorie, în care crede cineva și căreia este în stare să-i jertfească totul.

Avram din Biblie a vrut să-i sacrifice lui Iehova pe unicul său fiu Isaac, dar Dumnezeu n-a lăsat ca vărsarea de sânge să se îndeplinească, ci a răsărit berbecul cu coarnele în mărăcini, care acesta putea fi tăiat fără nici o suferință morală din partea închinătorului Divinității.

Dar numai sălbaticii sunt cei cari cred că au dreptul de a jertfi cine știe căror idoli, tot așa de cruzi ca și dânșii, pe înșiși părinții din cari s-au născut și de la cari, împreună cu creșterea, au căpătat în același timp și toate mijloacele pentru a se impune și a stăpâni în viață.

Omul care cunoaşte o singură teorie, care nu priveşte în dreapta şi în stânga, care nu admite nici un fel de critică asupra ei, care înţelege să i se dea întreg şi să pună supt picioarele acestei sălbatece Dumnezeiri tot ceea ce este ca lucruri şi ca oameni, e prin aceasta chiar greşit.

Nu de la teorie au plecat lucrurile, ci teoria nu este altceva decât ceea ce se desface, în mintea omenească a unui singur gânditor, din realitatea aşa cum a văzut-o el şi a putut-o înţelege. Nu este un lucru veşnic şi un lucru neapărat: în capul chiar al aceluia care a iscodit această teorie, ea este supusă, supt înrâurirea lucrurilor din afară, la o necontenită prefacere. Şi se întâmplă foarte deseori – eu însumi am făcut această încercare, în ce priveşte ideile pe care le-am manifestat, în atât de lunga mea vieaţă – că acela care se poate privi ca un creator de teorii să înveţe în cursul timpului lucruri pe care el nu le-a avut în minte când şi-a fixat formulele şi, trecând dincolo de dânsele, aducându-le schimbări esenţiale, să vadă cu durere cum alţii se opresc la cea dintâi formă, care este mai simplă şi mai atrăgătoare, în loc să meargă împreună cu dânsul mai departe, până la o manifestare mai deplină şi mai sigură a aceleiaşi credinţe.

Teoreticienii sunt uneori chiar în afară de vieaţă. Ei pornesc de la anumite consideraţii abstracte şi se mulţămesc cu dânsele. De jur-împrejur vieaţa se mişcă, fierbe, spumegă; ei rămân încleştaţi de ceva care nu este măcar o stâncă ieşită deasupra valurilor, ci numai o scândură desfăcută dintr-o cugetare mai întinsă şi de care ei se prind cu îndărătnicia cui nu este în stare, prin mişcarea vitează a braţelor sale, să urmărească un alt punct de sprijin.

Simplă, simplistă, mărginită, crudă, teoria poate nenoroci o societate întreagă, devenind astfel primejdia cea mare pentru sincerii şi devotaţii ei credincioşi.

Poate niciodată în istoria omenirii n-au fost atâția fanatici ai unei singure teorii ca astăzi. Și se pune o întrebare, ușor de dezlegat: de unde vine această, am putea zice, habotnicie a oamenilor tineri față de singura îndreptare a lor?

Vine dintr-o cetire prea mărginită, din ignorarea unei literaturi mai vechi, uneori foarte vechi, în care se cuprind adevărurile eterne care au înfruntat toate criticile și au izbutit să se impună, rămânând pentru învățătura vremurilor. Vine dintr-un învățământ care, din nenorocire, este alcătuit numai din teorie, din teoria pe care n-a verificat-o nici profesorul și pe care, așa neverificată, învățată pe de rost, prinsă numai pe din afară, o transmite ucenicilor săi, ca un talisman pentru oricare împrejurări ale vieții. Vine din lipsa unui adevărat contact între părinți, cari, oricum să fie, reprezintă o realitate trăită, în care la început au fost deprinși și copiii și în care ar fi bine, fie și pe o treaptă mai sus, ca acești copii să meargă mai departe. Vine din această detronare a părinților disprețuiți, înlăturați și prin aceasta semnalați și lipsei de atenție și de iubire a copiilor, deveniți acum pe mulți ani de zile elevi și studenți. Vine, în același timp, din încuiarea ușilor școlii și din împiedecarea transparenței ferestilor ei față de o lume din afară, care poate și trebuie să fie, în aceeași măsură cu creșterea părinților și cu învățătura, unită și cu educație, a școlii, un mijloc de formație a generațiilor viitoare. Vine, în sfârșit, din falsa concepție a Universității, care pentru unii este numai mijlocul de a fabrica deosebiți profesioniști sau de a pregăti statului servitori în toate domeniile activității lui: din păcatul Universității, care trebuie să fie, înainte de toate, un loc de discuție, în loc de a prezinta, de data aceasta nici măcar, ca în învățământul secundar, păreri vechi care și-au făcut încercarea, ci opinia personală a profesorului, pe care acesta are neroada și vanitoasa

pretenție de a o vedea reprodusă întocmai, dacă se poate chiar cu cuvintele sale, la acele examene universitare, care sunt și mai lipsite de sens decât împovărătoarele, obositoarele examene de sfârșit de an în școlile de al doilea grad.

Deci din această critică însăși se desfac liniile după care trebuie să se orienteze, într-o bună și curagioasă chibzuire a lucrurilor, noua educație a tinerimii, educație capabilă de a o împiedeca să se arunce în tot felul de aventuri și să pregătească transformări catastrofale pentru o societate nu pe deplin înțeleasă de dânsa.

Colaborarea între cei de acasă și cei din școală nu se poate mărgeni la un control al notelor și la o plată de taxe. Pentru adevăratul profesor de școală secundară, părintele trebuie să fie tot așa de interesant ca și elevul. Elevul nu poate fi înțeles fără această cunoștință a părintelui. În lipsa ei, nu se știe nici ce copilul aduce, nici ce înrâurire poate să primească în fiecare moment, nici ce se poate cere de la acela care se întoarce în fiecare zi în casa părinților și nu găsește totdeauna ceea ce își închipuie profesorul.

Este foarte adevărat că în felul acesta sarcina profesorului este cu mult mai grea. El ar putea fi așa cum erau odinioară călugării din evul mediu, sau cum sunt și acuma misionarii cari merg la locurile sălbatece ale lumii și se expun primejdiei leprei și altor boli molipsitoare, cercetând gospodăriile nenorocite, una după alta.

Un astfel de binefăcător, nu numai al copiilor, dar și al acelora din a căror casă pleacă acești copii, trebuie să fie profesorul. Multă lume, dacă și-ar da samă de această datorie, s-ar apuca de altceva decât de o profesie pe care o înțeleg numai ca transmiterea unor cunoștințe, de cele mai multe ori nefolositoare, prezintate an de an în aceeași formă.

O mare asociație umană trebuie să fie baza școlii – și a școlii primare – la fiecare schimbare de loc învățătorul,

profesorul, trebuind să facă o nouă experienţă omenească, pe care să se sprijine toată activitatea sa. Păstrând rădăcinile sale, implântate într-o anumită categorie a societăţii, copilul va ajunge astfel să fie, nu un element abstract, proiectat către o carieră, ci o vie realitate care poate, în domeniul său natural, indicat de condiţiile înseşi ale existenţei părinţilor, duce mai departe opera începută de aceştia.

Şcoala de toate gradele trebuie schimbată, înlăturându-se formaţii anormale, asupra cărora societatea n-are o înrâurire şi din care se desprind oameni cari ei înşişi nu pot încerca a exercita o înrâurire asupra ei[1].

Dar lucrul cel mare care este de făcut pentru îndreptarea tineretului e în Universitate.

---

[1] În „Neamul Românesc" paragraful avea o altă formulare, după care urma un text mai amplu care a fost eliminat din volum. Îl reproducem aici:

„Şcoala de toate gradele trebuie să fie deschisă asupra ideilor din afară şi asupra realităţilor dincolo de hotarele ei.

Nu o cetire cuprinsă între anumite limite, aprobate de minister, ci o libertate de alegere pentru acela care, când greşeşte, să aibă din partea învăţătorului şi educatorului său tot ceea ce trebuie pentru a-l împiedeca de a mai săvârşi vreodată această greşeală. Sunt astăzi, din fericire, în unele ţări, şcoli în care rolul profesorului este numai acela de a recomanda şi orienta în domeniul lecturilor generale.

Orice om care merită sufleteşte acest titlu poate să mărturisească oricând că din ceea ce se ştie şi poate cea mai mare parte i-a venit din cărţile pe care le-a descoperit şi el, şi al căror sens l-a căpătat în intimitatea cea mai sfântă a sufletului său.

Sportul însuşi, aşa cum este înţeles foarte deseori, este încă un mijloc de a închide pe copil şi pe tânăr într-un anumit domeniu şi a-l scoate din atât de necesara atingere cu viaţa. Şi bucherul, şi atletul sunt, totuşi, nişte forme anormale, asupra cărora societatea n-are nici o înrâurire şi cari se deprind ei înşişi să nu încerce o înrâurire asupra ei."

Ce este într-adevăr această adunare de oameni, pe cari nici un decan şi nici un rector nu-i poate domina, nerecunoscându-li-se măcar acest drept, care, odată recunoscut, ar cere de la aceşti înalţi dregători universitari o altă valoare morală şi o direcţie de un caracter cu mult mai sigur? Ce este această grămădire de idei care nu se leagă între dânsele şi asupra cărora studentul nu poate să exercite nici o critică? Ce este această tăcere care se impune ascultătorului, care are doar dreptul, în seminariu, să vie cu o lucrare pregătită după aceeaşi metodă abstractă, transmisă de la o generaţie la alta? Ce este acea lipsă desăvârşită de legătură sentimentală între dascăl şi ucenic? Ce este această interzicere aproape totală a oricării ieşiri din sălile de cursuri şi de seminarii pentru a verifica viaţa?

Vedeţi numai ce păstrează din sănătosul mediu universităţile engleze. Gândiţi-vă la profesorii cari îşi aleg un număr de studenţi, legaţi de acum înainte în chipul cel mai strâns de dânşii, a căror răspundere o poartă ca „tutori" ai acestor tineri. Daţi-vă samă de ce înseamnă această mare familie intelectuală. Trageţi cu urechea la discuţiile, nu despre materia prezintată la curs, ci despre problemele înseşi ale vieţii naţionale, care se desfăşoară în societăţile studenţeşti.

Şi atunci veţi înţelege de ce iese de acolo, nu oameni cari vor lovi în realităţile vii, sălbatec, cu ciocanul teoriei lor, ci oameni cu simţul relativităţilor, cu meşteşugul formulelor unduioase, cu datoria de a găsi formele literare potrivite, cu însuşirile mari de caracter prin care într-adevăr o generaţie se poate prezinta pe frontul luptelor naţionale, unind energia necesară cu acea seninătate care singură apropie fiinţa omenească de lumea zeilor, nevăzuţi, dar stăpânitori.

„Neamul Românesc", 23 februarie 1937.

XXXIII

E CU PUTINȚĂ O NOUĂ EUROPĂ?

În acest moment, lucruri mari stau a se săvârși în convorbirile pornite din dorința păcii, așa de nesigură până acum, și din grija pentru civilizația care vine din silința tuturora și ne e lăsată la toți moștenire scumpă și grea, între Anglia și Italia, așteptându-se într-un viitor apropiat și acelea între Anglia și Germania. Un ministru de mare autoritate a părăsit Cabinetul englez[1], și o politică îndreptată altfel e aceea pe care o reprezintă astăzi, sprijinit de o mare parte din atât de hotărâtoarea opinie publică engleză, domnul Neville Chamberlain și, dacă, de partea cealaltă, zăbovesc glasurile de aprobare și formulele împăciuirii totuși dorită și acolo, din multe motive care nu se pot spune public, putem nădăjdui că și din acea parte se vor auzi alte cuvinte decât acelea care anunțau până acum o putere gata să între în luptă cu oricine și sigură de biruința ei.

Se vorbește de revenirea, cu înlăturarea unei Rusii de altă orientare, la ideea celor Patru mari și tari cari vor hotărî

[1] Se referă la schimbarea intervenită în anul 1937 în Marea Britanie. Omul politic conservator, Arthur Neville Chamberlain (1869–1940), devine președintele Consiliului de Miniștri, în locul lui Stanley Baldwin (1867–1947) care cunoscuse mai multe eșecuri politice interne și externe.

de soarta lumii, şi la noi s-au ivit temeri că aceşti Patru, cu grija numai a intereselor lor, ar putea să decreteze măsuri prin care s-ar atinge interesele noastre. Şi unele manifestări „balcanice" în timpul din urmă samănă a măsuri de prevenire a unor primejdii care ar putea să vie.

Cei Patru înseamnă ceva mai puţin decât Europa lui Napoleon al III-lea. Împăratul francezilor, care a câştigat două războaie, cu urmări pentru afirmarea principiului naţional, în care, cu toate multele sale şovăieli, a crezut totuşi, era cuprins, ca un vechi visător cu milă de oameni, de ideea că s-ar putea înlătura grozăvia războiului, şi pentru aceasta el se gândea la aducerea oricărui proces politic înaintea unor adunări internaţionale, care s-ar ţinea, la fiecare caz nou, în Capitala sa, ajungându-se la formule de relativă dreptate şi, oricum, la o împăcare a punctelor de vedere opuse.

Era vorba de o iluzie generoasă. Ce însemnau aceste adunări, s-a putut vedea în cazul ţării noastre, cu prilejul căderii lui Cuza Vodă. O conferinţă s-a adunat la Paris, şi ea şi-a tărăgănit lucrările cu necontenita ceartă între cei cari voia Unirea şi prinţul străin, între cei cari nu voiau şi între cei cari nu ştiau ce să voiască. Însuşi Napoleon, creatorul sistemului, fără a mai vorbi de Wilhelm al Prusiei, care se gândea la prestigiul ţării şi dinastiei sale, îndemna pe principele Carol să treacă peste existenţa chiar a conferinţii şi să meargă acolo unde-l chema voinţa unui popor întreg. Şi, a doua zi după ce majoritatea membrilor conferinţei se declarase contra programului românesc, îndrăzneţul tânăr a şi făcut-o.

Totuşi această Europă, de a cării origine, de al cării înţeles şi de a cării îndreptăţire şi valoare s-a vorbit, acuma câţiva ani, într-o conferinţă de oameni politici şi de

cugetători la Roma, este o necesitate[1]. Ea nu se sprijină pe socotelile de astăzi şi pe cele de mâni, care pot fi cu totul deosebite. Ea nu ţine samă de ce crede o diplomaţie, adesea răsărită din nimic şi căreia-i lipseşte şi informaţie şi concepţie, înlocuindu-se prea mult prin grabă ca şi prin brutalitate. Ea nu este numai o amintire a vremii când lumea europeană avea o legătură în stare să reziste la sforţările intereselor divergente: aceea a legii creştine, a Imperiului sprijinit pe dânsa, mai târziu a civilizaţiei unitare a Renaşterii, ajunsă la limpeziciunea, aşa de uşor de înţeles, a formulei franceze. Europa, pe care cu atâta inconştienţă au sfâşiat-o patimile de după război şi înţelegerea greşită a naţionalismului, ca şi un sălbatec avânt al imperialismului îngâmfat, e o necesitate şi o datorie.

O necesitate pe care o învederează ce ispravă s-a făcut după neţinerea în samă a ei. Cine e oare pe deplin mulţămit astăzi în lume, supt raportul material sau supt cel moral? Cât priveşte prima parte, sunt ţări care nu-şi pot desface materia primă, sunt altele care se înăbuşă de un capital pe care nu ştiu, în lipsa de siguranţă şi de garanţii, unde să-l fructifice şi, mai ales, până se va ajunge la stabilitatea monetară, atât de dorită, sunt greutăţile care stau în calea schimburilor şi pe care încearcă în zădar să le înlăture meschina şi veşnic schimbătoarea spiţerie birocratică a contingentărilor, izvor de părtenire, de conrupţie şi de zăpăceală.

E o[2] necesitate această Europă şi din punct de vedere moral. Căci ce bine era pe vremea când, fără acţiunea învrăjbitoare a unui supranaţionalism care îngustează orizontul şi falsifică viziunea, un om de cultură putea să întâlnească oriunde în cuprinsul acestui continent, care era

[1] În „Neamul Românesc", „este o necesitate", cules cursiv.
[2] În „Neamul Românesc": „O necesitate".

mintea lumii întregi, un alt om asemenea cu dânsul, când erau adevăruri admise, contra cărora nimeni nu îndrăznea să se ridice, când se elaborase, prin multă osteneală, un crez asupra căruia jurau cu toții! Pe când astăzi ceea ce este adevăr într-un loc, e erezie în altul, și toate silințile se cheltuiesc pentru ca fiecare națiune să se închidă într-o concepție despre ea însăși, despre începuturile, meritele și drepturile ei, pe care ceilalți n-o primesc și pe care am zice că ea însăși n-ar fi mulțămită dacă, primind-o și alții, i s-ar răpi monopolul care o izolează.

În această mai veche Europă, în care generația mea și-a trăit cei mai buni ani din viață, se ajunsese însă la o toleranță și la o colaborare care nu admitea nici o hegemonie strivitoare a unuia singur, nici asociații de trecătoare exclusivitate, ca pactul celor Patru de ieri sau de mâne.

Aceia cari cu despreț sunt numiți astăzi: cei mici și slabi își aveau partea lor, și influențe puteau să plece de la dânșii care să dea noi îndreptări, în anume domenii, tuturora.

Când, pe vremea tocmai a războiului care a nimicit această înțelegere fericită, dintr-un anume loc – dintr-unul singur, pe când acuma osebirea între cei tari și cei slabi pare a fi recunoscută deopotrivă și la Londra și la Paris și la Berlin și la Roma – s-a vorbit de lipsa de egală îndreptățire a celor mici, n-au lipsit protestările. Am ridicat și eu una, în numele nației noastre, la Academia Română.

Căutam să arăt acolo care e „dreptul la viață al statelor mici". Era vorba deci de state, pe o vreme când nu se impusese dogma că stat și nație e totuna, și erau țări puternice, ca Austro-Ugaria, ca Rusia țaristă, care cuprindeau oameni de toate rasele, supuși, fără vreo îndreptățire de ideologie, aceleiași monarhii de caracter dinastic. Dar, astăzi, când identitatea stat-națiune a reieșit, în forma cea mai strictă, din cumplitul război, chestia se pune cu totul altfel: fără a se ține samă măcar de gradul de cultură al fiecărui grup omenesc de același caracter, se aruncă între-

barea: dacă naţiile care nu numără prea multe milioane – şi sunt atâtea cu foarte puţini membri, care au reuşit să-şi facă statul – sau acelea care nu şi-au putut întări forma politică în măsura valorii lor umane ca număr, dacă acestea încurcă lumea, şi alţii, mai numeroşi şi coborând în statul însuşi toată puterea numărului lor, au dreptul de a-i conduce, de a-i îngusta şi umili şi chiar, la nevoie de a-i suprima.

Naţiile au însă, din chiar alcătuirea lor misterioasă, din darul naturii şi din adausurile istorice, un potenţial sufletesc după care ele trebuie să fie socotite şi apreciate.[1] Ce n-a dat atât de mica Olandă – în afară de coloniile ce şi-a ştiut câştiga – în toate domeniile vieţii morale, ba chiar şi în activitatea comercială dintre deosebitele state? Cu cât nu se impun şi astăzi formaţiuni de o pondere statistică mai modestă, ca statele scandinave, ca Elveţia, în aceleaşi ramuri ale vieţii omeneşti?

Şi, afară de ce pot astfel de popoare în totalitatea lor, e de ajuns ca, prin virtuţile rasei, să se ivească în mijlocul lor unul dintre acei oameni excepţionali al căror spirit nu poate fi oprit de a domina oricâte milioane, pentru ca împreună cu valoarea lui să se impuie şi a poporului din care el vine.

Iar, în ce priveşte acum proporţia puterilor brutale, există oare astăzi un stat, oricât de puternic, în stare ca prin energia lui să suprime ceea ce, şi după cucerire şi după încătuşarea de către cuceritori, rămâne ca putere misterioasă, ca fluid etern în sufletele celor cari de multe ori răspund apăsării tocmai printr-o creştere a vitalităţii lor spirituale? Şi, chiar punându-se în patru, cei puternici pot adăugi puterii lor acea vrajă prin care singură s-ar birui, poate, avântul răzbunător al sufletelor?

„Neamul Românesc", 6 martie 1938.

---

[1] În „Neamul Românesc", de la *un* până la *apreciate* (inclusiv) este cules cursiv.

XXXIV

DISTRUGĂTORII CIVILIZAȚIEI

Caracteristic pentru timpurile noastre este, nu numai disprețul pentru principii, pentru dreptul, de orice fel și de orice calitate, considerate ca o moștenire netrebnică a trecutului, nu numai indiferența pentru acel reziduu al marilor civilizații care este omenia, contrară brutalei franchețe cu care se afirmă la orice prilej „drepturile" noi pe care le are acuma puterea, dar și altceva, care este mai antipatic și mai periculos decât orice abuz al energiei omenești organizate, înaintea căreia nimic nu trebuie să mai reziste, capetele plecate ale celor slabi întinzându-se, pentru a fi călcate pe creștet de forțe care, prin fatalitatea lucrurilor, le-au întrecut: voluptatea de a distruge, furia de a nimici.[1]

Este chiar lucrul cel mai îngrijorător – căci, când se va reveni, ceea ce natural se va petrece, la alt fel de a privi toate și de a avea oamenii legături între dânșii, nu va putea să se dreagă întru nimic tot ce strică pornirile diabolice ale timpurilor noastre – această lipsă de respect nu numai față de conceptul superior la care se închinau odinioară barbarii din evul mediu, chiar dacă vedeau în creștinism

[1] În „Neamul Românesc" , de la „voluptatea" (inclusiv) este cules cursiv.

numai o vrajă și în ideea romană numai o neînlăturată poruncă, dar și față de opera însăși pe care au îndeplinit-o civilizațiile trecute.

E o patimă de a distruge tot ce poate să mai steie în fața realizărilor pripite, și în cea mai mare parte urâte, netrainice sau și de o deplorabilă trăinicie, așa cum sunt clădirile în beton.

Distrugerea aceasta este o adevărată dogmă [1], și toate mijloacele care se încearcă pentru a-i pune o stavilă, se dovedesc insuficiente. Odinioară, când se distrugea ceva, rămâneau măcar ruine. E plină lumea de resturile, pietre îngrămădite, acoperite de pământurile epocilor de barbarie, ale marii civilizații elenice, în jurul cărora cu un respect religios se adună misiunile archeologice, și rămășițile Romei sunt sămănate pe toată întinderea lumii vechi, până în pustiurile Arabiei, unde arheologii, privind din înălțimea avionului, au găsit în fundul deșertului urmele așezărilor romane din vremea lui Traian.

Când reforma religioasă a pornit în Germania, hrănindu-se din atâtea pasiuni și răspândind atâtea uri, care n-au nimic a face cu credința și cu teologia, multe statui au fost prăbușite la pământ și sfărâmate, dar au rămas firidele, care, și prin unele fragmente încă păstrate, amintesc opera de artă nimicită. Și prin văile germane se văd și astăzi zidurile încă în picioare ale acelor mânăstiri, supuse apoi urii unei vremi mai noi, dar în care se cuprinsese, atâtea veacuri, toată moștenirea antichității și se dezvoltase o artă, a cării valoare nu va putea fi înlocuită niciodată prin ambițiile și pretențiile epocei noastre.

Astăzi însă, când opera de nimicire a fost înfăpuită, se așează imediat deasupra săvârșirea nouă, care acopere locul unde odinioară a dăinuit isprava înlăturată.

---

[1] În „Neamul Românesc, de la „Distrugerea" (inclusiv) este cules cursiv.

Ajunge să privim la noi pentru a vedea cum zidurile fără gust ale timpurilor noastre, făcute din nevoi practice sau economice, înlocuiesc cu totul ce s-a mai păstrat încă din trecut. Avem, cum se observa și acum în urmă, o capitală din care lipsesc nu numai grădinile de flori, dar și copacii cei bătrâni, cari erau mândria Bucureștilor de odinioară.

Nimeni nu se poate gândi să păstreze căsuțele acelea modeste, care mai sunt tolerate doar prin fundul mahalalelor neținute în samă, dar curțile boierești de pe vremuri s-au dus, ori, când sunt într-u câtva păstrate, ele găzduiesc astăzi tot felul de întreprinderi străine, și vezi până sara târziu ferestrele strălucind de lumina electrică a birourilor acolo unde odinioară erau alesele petreceri ale unei clase aristocratice dispărute. Se recunoaște aceeași trivializare a tot ce a fost distins și nobil, în locul căruia se așază, ca într-o Americă nou-nouță, instituțiile de stat, dacă nu acele birouri străine, unde se lucrează pentru exploatarea bogățiilor solului românesc.

Câtă trudă trebuie să cheltuim pentru a păstra cele câteva bisericuțe aproape asfixiate, pe care din toate părțile le pândește cazmaua distrugătorilor sau pofta de anexare a vecinilor de toate neamurile, cari vor să-și ridice pe ruinele altarelor construcțiile lor babilonice! Din marea bogăție care se cheltuiește și se risipește în acest oraș, menit a ajunge un loc de întâlnire și de ciocnire a multor interese economice venite din toate colțurile lumii, cu ritmul violent și nervozitatea neplăcută ce se observă pe străzile cutreierate de mii de automobile, nu cade un pic pentru ca și aceste bisericuțe, punct de adunare a lumii de odinioară și locul sfânt de unde a plecat viața cea nouă, să fie ridicate câtuși de puțin la același nivel. Aceasta măcar în ce privește, afară de reparațiile care, din așa de multa lipsă de fonduri, întârzie, dispariția acelor odioase turnu-

leţe de lemn acoperite cu tinichea şi spoite cu cea mai urâtă coloare de chinoros care au răsărit, de teama cutremurelor, după marea zguduire de la începutul secolului al XIX-lea.

Astfel trecutul, care nu mai place oamenilor de acum şi în care sufletele lor nu găsesc nimic de care să se încânte, este privit cel mult cu un sentiment de trecătoare toleranţă, dacă nu chiar cu o indignare ascunsă, care aşteaptă numai momentul pentru a da lovitura ultimă acestor supravieţuiri mizere, care încurcă şi pare că urâţesc metropola de astăzi a românismului.

În America de Nord, am văzut o încercare, uneori naivă, dar totuşi mişcătoare, de a se păstra şi cele mai neînsemnate urme ale începuturilor unei vieţi care trebuia să se dezvolte pe urmă cu o aşa de măreaţă, de epică strălucire. Cutare casă mărunţică răsare la locul ei în mijlocul clădirilor de câte şaizeci de rânduri; sunt cimitire de care, în puterea unui drept intangibil, nu cutează să se împiedece nimeni. Zidirile religioase, cari mai mult amintesc New Yorkul de pe vremea olandezilor sau celor dintâi colonişti englezi, neputând să ţină concurenţă cu edificiile strivitoare din vecinătate, capătă cel puţin o prelungire stângace a sulităii turnului care se ridică, bold supţiratec, până sus, sus de tot, luându-se la întrecere cu etajele grămădite. Efectul este fără îndoială foarte urât, dar aşa de frumos sentimentul de unde pleacă acest respect, care se păstrează în jurul locurilor unde s-au închinat strămunii şi în cimitirele cărora li s-au măcinat oasele.

Când se coboară cineva, în aceeaşi Americă de Nord, spre regiunile californiene, ceea ce a mai rămas din stăpânirea călugărilor catolici, al căror crez nu se mai găseşte astăzi în sufletul oamenilor de acum, este păstrat cu cea mai mare veneraţie. Astfel americanii, socotiţi ca nişte oameni cu desăvârşire practici – şi cu câtă grijă se adună în muzeele lor imense şi bogate şi cele mai slabe

mărturii ale străvechii civilizații indiene! – sunt pentru europeni, măcar pentru cei mai mulți dintre dânșii – căci Anglia, Franța, Germania, Italia au cu desăvârșire alt înțeles al valorii lucrurilor de pe vremuri, decât civilizațiile pripite, de imitație copilărească, între care am găsit cu cale să ne înscriem noi –, un model. Americanii, zic, pot să fie învățătorii europenilor, cari au prea mult obiceiul de a-i privi de așa de sus supt acest raport.

Dar, uneori, înșiși cei mai culți dintre locuitorii continentului nostru, cei mai însuflețiți de un sentiment național care în timpurile noastre își poate permite orice, jignind, cucerind, strivind, bătându-și joc de toate normele morale și de toate postulatele adevăratei culturi, uită și comisiile monumentelor istorice și regulamentele municipale și recomandațiile oamenilor de gust și sentimentul de pietate, pe care adeseori îl păstrează clasele populare mai bine decât oamenii învățați, îndată ce pornirile sălbatece care zguduie națiunile în momentul de față le pun față în față pentru o problemă socială sau pentru una etnică.

În prevederea războaielor care ar putea, din nenorocire pentru civilizație, să izbucnească din moment în moment și în care descoperirile științii dau mijloacele cele mai blăstămate pentru omorârea în masă a oamenilor și pentru a face una cu pământul orice creație vine de la ei de-a lungul veacurilor, s-au făcut și unele încercări timide, răpede luate în râs, de a garanta întrucâtva viața umană și de a împuțina suferința. Rămâne să se vadă întrucât se va ține samă de aceste îndatoriri, care, ca toate cele ce se iau astăzi, sunt la discreția celui dintâi vânt al patimilor răscolite.

Grozăviile care s-au petrecut și vor continua să se petreacă în lupta pentru stăpânire din Asia răsăriteană, dovedesc ce puțină valoare au aceste îndatoriri și cât de slabă este puterea tuturor acelor așezăminte pe care iluzia

de după război le-a ridicat, pentru a fi o stavilă împotriva sălbăticiei. Măceluri în masă, orașe distruse, locuitori nevinovați fugind în toate colțurile supt bombardarea aeroplanelor și, la sfârșit, holera, astăzi, ciuma, mâne, intervenind pentru ca să curățe terenul, ceea ce și doresc cuceritorii, pentru a se instala apoi ei singuri pe un pământ de unde sămânța vieții de până atunci va fi fost nimicită.

Am vorbit și altădată de ce s-a petrecut în Spania. Ceva s-a spus pe urmă în ce privește salvarea prin pivnițe sau prin depozite în străinătate a unora măcar din lucrurile de artă cu care se mândrea o națiune astăzi așa de sfâșiată și acumulând jertfe care se ridică în momentul de față la câteva milioane. Am pomenit atunci ce a pierdut frumusețea trecutului din ce se izbutise a îndeplini și nu e astăzi o realitate, ci numai ce se poate vedea în cărțile de istorie, în reproducerile artistice.

Acum în urmă, oricine cunoaște interesul micilor centre spaniole a trebuit să rămână adânc îndurerat văzând ce s-a făcut, în cumplitul duel de artilerie dintre naționaliști și comuniști, din acel încântător orășel Teruel, al cărui turn era așa de asămănător cu clopotnița bisericilor noastre –, căci este o influență care, plecând din Orient și străbătând Italia de Nord, a mers până în Catalonia și mai departe decât dânsa. Astăzi, poate, el nu mai este decât o grămadă de cărămizi și de moluz, ca și castelul din Toledo, Alcazarul, „Castrul". Când se va face, la pacea atât de mult dorită astăzi, după cât se pare, de toată lumea învrăjbită de acolo, inventarul general al pierderilor războiului, va fi o uimire pentru toată lumea, și nu se vor găsi în toate limbile destule formule de blăstăm pentru ca să înfiereze pe cei cari, de o parte ca și de cealaltă, nu s-au sfiit să fie, pentru urmărirea scopurilor lor, distrugători de civilizație.

Dar, cu ce s-a petrecut în timpul din urmă, mânând tot mai mult popoarele spre ciocnirea pe care oamenii de bine

au încercat s-o înlăture, ceea ce s-a săvârșit în Spania poate să se repete pretutindeni aiurea, în largul cerc până la care s-a întins marea civilizație a vremurilor antice, a evului mediu, așa de neînțeles și de nedreptățit, apoi a creațiunilor monarhiei și a unei admirabile clase domnitoare, care este înlocuită astăzi prin toți aventurierii fericiți și prin toți uzurpatorii îndrăzneți. Asupra fiecăreia din minunatele clădiri ale civilizației europene este în momentul acesta un deget de amenințare al îndrăcitelor puteri care stăpânesc lumea și cărora nimic din ce este mai bun în sufletul nostru nu li se poate împotrivi. Ne gândeam odinioară cu spaimă la ce va fi aunci când cataclisme cosmice vor nimici fără urmă tot ce biata ființă omenească a izbutit să realizeze pe un pământ pe care și-l închipuia ca veșnic, supt ocrotirea lui Dumnezeu, care a binecuvântat opera de credință și de muncă a făpturilor sale. Astăzi nu mai e nevoie să se întâmple ciocnirea planetelor sau asaltul distrugător al unei comete; omul singur ajunge pentru ca, într-o singură generație, să strice tot ce veacurile au îngrămădit pentru mândria însăși a rasei.

Generația mea a trăit timpuri mari și se fericește că soarta i-a îngăduit să le vadă. Cât de aspră este însă pedeapsa pentru dânsa că, a doua zi după cele mai frumoase realizări și după visurile cele mai curate, ea se găsește amenințată, în tot ce are astăzi și în tot ceea ce i-a lăsat trecutul, de forțele infernale care se pare că au luat în samă pe un șir de ani nesfârșit lumea întreagă, pentru ca fiecare moment să izbutească a însemna un nou capitol de anulare a libertății sufletelor și de nimicire a realizărilor făcute de mânile binecuvântate ale înaintașilor!

„Neamul Românesc", 20 martie 1938.

XXXV

SENSUL MIŞCĂRII LUI ALEXANDRU IPSILANTI

Poporul grec comemorează în această lună mişcarea căreia îi datoreşte o libertate la început numai parţială, mărginită la singură Moreia şi câteva insule, rămânând ca mai târziu să adauge provinciile locuite de aceeaşi rasă, care fac parte astăzi din regatul elen.

Cum o parte din această luptă s-a dezvoltat în ţările noastre şi cum între cele două popoare n-a fost înţelegerea pe care o aveau în vedere pregătitorii mişcării, ci s-a ajuns întâi la o mare confuzie şi, cum se întâmplă totdeauna cu lucrurile confuze, la duşmănie, la ciocniri şi la tot ce poate să rezulte pentru viitor din astfel de întâmplări neplăcute, mi s-a arătat dorinţa de a da şi acum lămuriri care nu pot fi decât întru totul asămănătoare, chiar după o nouă cercetare a izvoarelor în vederea *Istoriei românilor*, pe care ajung a o duce la capăt, nu pot fi, zic, decât asămănătoare cu acelea pe care, acum câţiva ani, le dădeam, la Atena chiar [1], înaintea unui public care nu văzuse niciodată problema în acest fel şi care, judecând după o dare de samă,

[1] N. Iorga se referă la singura sa călătorie în Grecia, care a avut loc în anul 1930, între 9 şi 27 octombrie, cu prilejul celui de-al treilea Congres de studii bizantine.

a părut atins, aș zice chiar convins de punctul de vedere pe care-l dezvoltasem și care punct, fiind admis, nu poate decât să contribuie la relațiile care ar fi trebuit să existe totdeauna între cele două națiuni care, în sud-estul Europei, reprezintă deopotrivă moștenirea celei mai vechi și mai nobile civilizații.

De fapt, mișcarea de la 1821 n-a fost nici un singur moment o acțiune concertată și îndeplinită supt o singură conducere, pe o singură linie, care să fie aceea a unei realități în ce privește clasa conducătoare și a unei depline conștiințe naționale la elementele populare, care erau să ducă, apoi, la biruința cauzei. Și de aici toate șovăirile, toate încurcăturile, și, ici și colo, mai ales la noi, catastrofele care puteau să fie evitate, fără a mai pomeni ruina pe mulți ani de zile a unei țări primitoare, care n-ar fi dorit decât să ajute liberarea acasă la dânsele a națiunilor creștine pe care, timp de atâtea veacuri, le adăpostise, creștinește și frățește, această țară bogată și binecuvântată de Dumnezeu în toate privințele.

Au fost, desigur, trei baze deosebite, nu numai geografic, dar și moral, în ce privește această acțiune a libertății elenice.

Moreia și regiunile de nord de Istm reprezintau comunități mărunte, care, observate de aproape, nu fac decât să continue, pe deasupra întregului ev mediu, și chiar până în timpurile mai noi, anterioare reformelor administrative centraliste în sensul apusean, tot vechea viață de cetăți grecești, fiecare având, în circul său de munte sau în valea sa, altfel de ocupații și altfel de obișnuințe, așa încât înfățișau o conștiință specială în mijlocul vieții generale a rasei. Comunități, amestecate și cu turci, cari, în părțile acestea, n-au avut atitudinea brutală pe care o întâlnim, de pildă, în Serbia, așa încât la izbucnirea răscoalei, s-a spus „agalelor", într-o formă populară politicoasă, să-și iea

catrafusele și să plece cât se poate mai răpede, ca să nu fie nici o vărsare de sânge. Acești țărani, deprinși a umbla cu puşca măcar atâta cât și cu plugul, crescuți într-un sentiment creștin, care era în legătură cu amintiri bizantine, erau hotărâți pentru o cât de lungă luptă acolo acasă la dânșii, fără ca, din mijlocul lor, cu tot eroismul, colorat apoi antic, al unui Kolokotronis și al altora din acești șefi locali, să fi răsărit o căpetenie care să impună voința sa, așa încât, mai târziu, când s-a recurs la fanarioții în redingotă și cu guler, plini de idei franceze și de prejudecăți parlamentare englezești, a trebuit să se producă, firește, un conflict între acești războinici bucuroși de luptă și între cei cari așteptau totul de la dibăcia diplomației cultivate atâta vreme de Fanar.

Fanarul el însuși reprezintă o altă lume.

Acolo, grecii deprinși a se pleca de formă turcilor, dar manevrându-i după interesele lor și influențați de lumea apuseană, de la vechii levantini, genovezi și venețieni, până la infiltrația franceză mai nouă, continuau viața lor bizantină, chiar împotriva felului de a gândi și a simți al unor mase pe care, și în Grecia și în Domniile noastre, erau deprinși să le privească de la înălțimea despretului cărturarului, boierului, stăpânitorului de țară. Aici nu mai putea fi vorba de o țară națională, în locul unde se păstra numai populația grecească, ci de învierea Bizanțului însuși, a cărui măreață amintire nu dispăruse niciodată și care era în oarecare privință întrupat în însăși forma Patriarhatului ecumenic cu toate atributele sale, până la vulturul cu două capete de pe pieptul șefului întregii biserici ortodoxe.

În Nord, nu era însă o singură emigrație grecească, amestecată în viața țărilor și popoarelor din aceste regiuni, ci cel puțin trei, destul de deosebite între dânsele și, în unele privințe, chiar de un spirit cu desăvârșire opus.

În aceste părți[1], – pentru a lua ce este mai îndepărtat și mai deosebit – era ce am putea numi Grecia vieneză[2]. Sunt acolo negustori, oameni de afaceri, boieri plecați de la București, împreună cu rudele lor, dar, în același timp, intelectuali, scriitori, traducători din limba franceză, editori de ziare și de reviste. Aceștia gândesc cu desăvârșire occidental, și acest spirit apusean se întâlnește la ei toți, de la Rigas până la doctorul Alexandridi și până la autorii lucrărilor, originale sau traduse, unele dintr-însele în legătură cu antichitatea, al cării simț îl avea așa de puternic un Dimitrie sau Daniil Philippide. Aici era cultură, avere, legături prețioase pentru cauza grecească, era tot ce trebuia pentru a populariza această cauză în Occident.

Dar din lumea vieneză, supravegheată de poliția strictă a lui Metternich, nu putea să vie fără îndoială nici un singur ostaș, ba chiar nu se putea strecura nici unul din sfătuitorii mișcării, ajunsă acum să urmărească o țintă politică definitivă.

În fine[3], Rusia cuprindea, în orașele negustorești din sud, nu numai în Odessa, ci și aiurea, la Cherson, în Crimeea, și nu mai puțin în Moscova însăși, unde apăreau cărți grecești tipărite pe urâta hârtie rusească albastră, negustori cari jucau un rol în economia Împărăției Țarilor, fiind, în unele privințe, mult superiori indigenilor de veche tradiție, prinși încă în prejudecățile lor stângace și stăpâniți de o ignoranță pe care n-o înlăturaseră reformele superficiale ale Ecaterinei a II-a. Între dânșii se așeza câte un Domn român fugar, căzut de la înălțimea măririlor și apoi speranțelor sale și adăpostit pentru moment de comunitatea ortodoxă, în această țară ocrotitoare a Pravoslavici. Astfel, pe rând, un Alexandru Mavrocordat

[1] În „Neamul Românesc": *pe de o parte.*
[2] În „Neamul Românesc", „Grecia vieneză" este cules cursiv.
[3] „În fine" nu apare în „Neamul Românesc".

„fugarul" (Firarìs), mort la Moscova, un Manole Gianì-Roset, care va fi înmormântat la Cherson, un Constantin Ipsilanti, așezat la Kiev, după ce fusese Domn în Țara-Românească și în Moldova și doritor de a fi și „hospodar" în Serbia și care, împreună cu fiii din întâia căsătorie, cu fata Moldoveanului Alexandru Vodă Callimachi, și cu cei din a doua, împreună, nu numai cu acea soție, o Văcărească, dar și cu dominatoarea soacră, care a trăit în Rusia mai multă vreme, colabora cu cea mai mare statornicie, crescându-și în același spirit fiii și fetele, dintre care una, Maria, își jertfi zestrea pentru triumful cauzei elenice, întru pregătirea marii mișcări de eliberare.

Centrul cel mare era, însă, firește, în țările noastre.

Se vorbește prea deseori de înstrăinarea lor în sens grecesc, și se consideră epoca fanariotă ca o perioadă în care simțul național românesc ar fi fost aproape distrus de o influență greacă, tinzând să creeze în părțile acestea, cum se spunea într-o retorică ieftenă, de școală și de literatură, „Noua Eladă".

De fapt, cele două națiuni s-au între-străbătut de-a lungul secolului al XVIII-lea, când relațiile în toate domeniile sunt mai strânse între ele. Prea mult se vede românul fanariotizat, și nu se vede îndeajuns și fanariotul grec străbătut de spiritul țărilor noastre, ceea ce era natural într-o societate numeroasă, bogată, stăpână pe moșii, dispunând de cele mai multe funcțiuni și având, pe lângă o veche cultură moștenită, posibilitatea de a sta în legăturile cele mai dese și mai puternice cu Apusul francez din această vreme.

Când, împotriva voinții Rusiei oficiale, dar cu sprijinul cancelariului Capo d'Istria, un corfiot, simțindu-se mult mai mult grec decât italian, cum era de cultură, și cu

dorința romantică a femeilor de la Curte de a vedea pe ofițerii dănțuitori de până atunci transformați în eroi ai luptelor pentru libertate, s-a produs trecerea Prutului, în martie 1821, de către Alexandru, fiul cel mai mare al lui Constantin Ipsilanti – și alături de dânsul era și un Cantacuzino, fiu al unei domnițe Callimachi – deosebitele curente în care era împărțită societatea grecească s-au găsit ele însele unele în fața celorlalte, fiind incapabile de a lucra solidar,și, în același timp, s-a constatat și neputința de a conlucra cu elementele indigene a acelora cari fuseseră crescuți acolo, avuseseră legături de afaceri și stăpâneau moșii, ca ale lui Alexandru Ipsilanti însuși, în județul Suceava, și știau destul de bine limba acestor țări, fără însă ca ei să fi păstrat și sufletul națiunii din acestea.

Niciodată nu i-a putut trece prin minte lui Alexandru Ipsilanti că țările noastre ar fi putut să devie locul de luptă între dânsul, venit să învie Împărăția bizantină, instalându-se în Constantinopol, cu sau fără binecuvântarea și sprijinul Țarului, și între armatele turcești, care, dincolo de Dunăre, stăteau gata să-i întâmpine mavroforii[1]. Venit cu foarte puțini oameni, el înțelegea doar să între în legătură cu elementele militare de la noi, câștigate de mult și supuse la jurământ, ca acel român din Balcani, de la Vlaholivadi, care a fost căpitanul Iordachi, ori grecii sau grecizații Sava și Farmachi, precum și alți căpitani de arnăuți, pentru ca, pe urmă, pe baza înțelegerii cu slavii de dincolo de Dunăre, ca Prodan și Macedonschi, să treacă râul pentru a provoca

[1] Ostași greci tineri care făceau parte din batalionul sacru al lui Ipsilanti.

răscoala generală, supt steagul Bizanțului înviat, a tuturor popoarelor creștine. Că Alexandru I, membru al Sfintei Alianțe și apărător al ideii conservatoare, era să fie silit să dezaprobe această mișcare, Ipsilanti se putea aștepta la aceasta, dar nu în sprijinirea de către Rusia, în care credeau elementele subordonate, stătea marea lui speranță, ci în această mișcare pancreștină.

Celor de la noi li se cerea numai o atmosferă călduroasă pentru această mișcare, îngăduința ca elementele greco-albaneze să se adune supt steagul lui și putința de a trece, fără a tulbura o țară pe care Ipsilanti ținea s-o cruțe, dincolo de Dunăre.

Cel mai firesc instinct a făcut însă ca Tudor din Vlădimiri, care jurase Eteriei, supt influența lui Iordachi, dar aceasta nu putuse birui pornirile sufletului său însuși, să ieie o altă cale.

Trebuie să mărturisesc din nou, și cu mai multă putere decât altădată, că această cale nu era netedă pentru dânsul și că, supus la mai multe influențe, acest om de un mare avânt, dar fără echilibrul de gândire pe care-l dă numai o cultură superioară și deprinderea cu viața publică, a șovăit, fiind, pe rând, contra tuturor boierilor, apoi numai contra fanarioților, ba chiar admițând și pe unii dintre dânșii, naționalizați și deveniți „boieri buni", că el n-a înțeles să rupă cu sultanul, deși luptase odinioară contra turcilor în Serbia, și că a așteptat până la capăt dreptatea aceluia care era pentru dânsul, ca și pentru mulți dintre ai săi, „Împăratul".

O armată se găsea deci în faţa altei armate, elementele balcanice care se adunaseră supt Tudor fiind gata în orice moment să treacă la Ipsilanti, cum era de aşteptat, comandantul plebeu nefiind decât pregătitorul intrării beizadelei cu ambiţie imperială.

Cei doi şefi, dintre cari unul despreţuia pe celălalt, iar celălalt se simţea supt arme în ţara lui, s-au găsit, astfel, în situaţii diametral opuse.

Atunci, pe când Tudor continua cu şovăirile care l-au distrus, Ipsilanti a avut, la rândul său, o criză de conştiinţă. Balcanicii fiind fără nici o dorinţă de a-l ajuta, el s-a simţit atras către ideea de a face din aceste regiuni chiar, o vatră a mişcării, de a le ocupa şi administra.

Dar, din acest moment, lupta pe vieaţă şi pe moarte se deschide între Sluger şi Prinţ. Ea a dus pe Tudor la captivitate şi la moarte, pe Ipsilanti, la retragerea în Austria şi la închisoarea politică de la Muncaciu.

În momentul de faţă se vorbeşte mai mult decât oricând de o anumită solidaritate în acest sud-est european. Este uşor a o pregăti, este ceva mai greu a-i da baze solide. Iar, câtă vreme bazele nu sunt cu totul solide, proiectele cele mai frumoase nu pot să aducă folosul pe care, în toată sinceritatea, îl doresc, desigur, şi unii şi alţii.

„Neamul Românesc", 27 martie 1938.

XXXVI

„ȚARĂ", „PATRIE", „IMPERIU"

Niciodată mai mult decât acum, în schimbarea totală și, probabil, în cea mai mare parte durabilă, a tuturor noțiunilor cunoscute până acum, nu și-au stat față în față concepții care par a fi identice și care cuprind totuși cele mai mari deosebiri între ele și, față de anumite rătăciri pe care le introduc oamenii născuți pentru luptă și pentru politică, dar cari au fost aduși să exprime idei într-o formă teoretică, științifică, provocând sau întărind confuzia nu este oare necesar să se spună popoarelor care este adevărul în ce privește conceptele fundamentale ale vieții lor?

Un stat puternic[1], dispunând de mari mijloace militare, le întrebuințează, cu metodele acelea perfecte la care a ajuns omenirea astăzi, pentru ca, în numele unei noțiuni, să treacă peste tot ce însemna până în momentul acela o țară și o patrie[2] și să realizeze ce reprezintă statul național integral, Imperiul, cu tendință de continuă expansiune, odată cu națiа, mânată tot înainte, și în așteptarea întinderii ei peste pământuri slab apărate.

[1] În „Neamul Românesc" este cules cursiv.

[2] În „Neamul Românesc", „țară", „patrie" sunt culese cursiv.

Întrebarea se pune: este oare dator, pentru aceasta, cine se simțea într-o țară, cine avea iubire pentru o patrie, să jertfească toate aceste obiecte ale iubirii sale, toate aceste legături de care până atunci fusese așa de prins, pentru ce să sacrifice numai zeului național imperialist, care a ajuns în felul acesta stăpân pe toate bunătățile pământului anexat și pe toți indivizii cari se găsesc așezați pe dânsul?

Și o altă întrebare, tot așa de însemnată, se pune: chiar dacă este cineva încredințat că așa trebuie să se facă, oare există putința ca, peste ce a fost țara și patria, să se ajungă la concepția aceasta superioară a singurei națiuni, teritoriale și extra-teritoriale, care nu ar trebui să mai țină samă de nimic?

Și s-ar putea pune și o a treia întrebare, care nici ea nu este fără însemnătate: este bine pentru viața în general a omenirii ca formele acestea, ale căror hotare se sfarămă, care dispar de pe harta lumii și de care nu se mai ține samă în cărțile de georgrafie, să se piardă, și însuși statul care a izbutit să realizeze un ideal supra-național cotropitor, urmărit mai multă vreme, are el oare un mare avantagiu dacă se sprijină numai pe ideea sa generatoare, pe avântul său, pe mijloacele de ocupație militară și pe toate resursele unei administrații de stil modern, dar după vechiul sistem napoleonian, necerând locuitorilor altceva decât adeziune, ascultare, și teritoriului altceva decât elementele materiale pe care le cuprinde?

Pentru a lămuri aceste lucruri, venim întâi la înțelesul acestei noțiuni de țară, care nu trebuie confundată cu noțiunea de patrie, mai înaltă, mai târzie, de o mai mare valoare, dar desigur ea nu nimicește întru nimic pe cea, așa de folositoare rostului moral al așezărilor omenești, care este țara.

„Țara" înseamnă, precum o dovedește originea latină a cuvântului românesc, o bucată de pământ. Dar pământul acesta are, în afară de înfățișarea materială a solului pe care călcăm și a izvorului hranei noastre și al tuturor celorlalte producții economice, o valoare istorică permanentă, chiar după dispariția unei autonomii sau independențe de la început, și din el se desface, aș zice, ca un fel de abur al pământului, ceva imaterial, sufletesc, ideal, în care se găsesc amestecate toate elementele celui mai depărtat trecut, toată simțirea și tot gândul oamenilor cari au trăit, toată această frământare a pământului cu omul și a omului cu pământul.

Pentru a vorbi de lucruri care ieri s-au impus atenției, uneori bucuroase, alte ori îngrijorate, a tuturora și care multă vreme încă vor forma obiectul unei preocupații foarte de aproape, pentru a veni, deci, la exemplul austriac, Austria nu este decât termenul luat de la o provincie, ea însăși odinioară trăind în două bucăți, pentru a cuprinde și teritorii care au ajuns să fie alipite împreună prin voința și interesul unei dinastii, venită, de altminteri, din celălalt colț al lumii germane și având mai multe legături cu Alsacia și Elveția decât cu părțile dunărene, așa încât „Austria" se aplică unei colecții de țări, fiecare cu alt început și cu înțeles deosebit.

Ce poate fi comun într-adevăr, între regiunea de munte, plină de amintiri ilirice și de penetrație latină, de formație pastorală, care este Tirolul, apoi între părțile acelea, îndreptate către Italia, unde a pătruns o viață orășenească a cării întindere și asupra văilor tiroleze era o imposibilitate, mai departe între Stiria închisă în margeni germane mai strânse și, în fine, între celelalte părți care, încetul cu încetul, peste deznaționalizarea slavilor și străvechi influențe latine, au ajuns să se unească în acest nou concept dinastic și administrativ?

Dacă întreabă cineva însă pe cel mai bun austriac din timpurile noastre, care acum are datoria de a deveni cel mai desăvârșit german[1], ce iubește mai mult, el nu se va opri asupra splendorilor, care niciodată nu vor reveni la ceea ce au fost odinioară, ale Vienei, făcută de arhitecți italieni, după planurile italo-franceze, pe vremea Mariei Teresei și a lui Iosif al II-lea, nici asupra tuturor elementelor cu care au fost așa de dornici[2] față de această capitală împărații de odinioară, gândindu-se mai mult la dânșii, la rostul lor european, la valoarea lor mondială decât la această burghezie de odinioară, care ea însăși avea tradiții cu totul deosebite și care trăia în Moabit sau în cutare altă suburbie a Vienei mai mult decât în contact cu vastele ringuri imperiale.

Tirolezul iubește Tirolul. Alături, în Stiria sau Carintia, se vorbește un alt dialect al aceleiași limbi. Flutură pretutindeni umbrele altor strămoși. Natura, creatoare a oamenilor și influențată, ea însăși, în toate manifestările ei, de oameni, este alta în fiecare loc.

Aceste alipiri trebuie oare părăsite? Trebuie împuținate sufletele umane prin această lepădare a lor? Pentru a cita un exemplu, se poate lua oare din sufletul unui român din Oltenia amintirile, tuturor acelor lucruri, de o vechime care întrece însăși formația deplină a neamului românesc, care sunt legate de regiunea aceea a Banatului, mai târziu sfărâmată în două bucăți, și care își are îndreptarea spre regiuni de acelea mai fericite, de o primăvară care vine mai

[1] N. Iorga se referă la un eveniment tragic în istoria omenirii, care avusese loc cu câteva zile înainte: ocuparea Austriei de Germania, act cunoscut sub numele de Anschluss. La 14 martie 1938, Adolf Hitler intrase în Viena, fiind primit triumfal, iar Anschluss-ul avea să fie proclamat o zi mai târziu. În aceste condiții, la plebiscitul organizat sub ocupația germană, în ziua de 10 aprilie 1938, 99% din populație s-a pronunțat pentru alipirea la Reich.

[2] Presupunem o greșeală de tipar în „Neamul Românesc" și în ediția din 1940. Conform sensului frazei: *darnici*.

curând, de o iarnă mai puțin aspră? Aceeași stare de spirit se constată în Ardealul întemeiat de unguri: sunt atâtea „țări" românești, cum este a Oltului, a Murășului, în care săteanul care rămâne acolo, ba chiar și cel care s-a dezlocuit, dar nu se poate despărți cu gândul de vatra familiei sale, întâlnește un element moral pe care nu-l poate găsi aiurea.

Deci a distruge țara înseamnează a împuțina sufletul omenesc, și construcțiile celor mai mari *block-housuri* politice imperialiste, corespunzând cu acelea ce se încearcă prin orașe în timpurile noastre, sunt la dispoziția celui dintâi cutremur, tocmai din cauza îndrăznelii construcției lor.

Dar nu din viața această populară, ci din conlucrarea istorică, din elaborarea morală, din manifestarea într-o literatură, pe lângă tot ceea ce cuprinde o viață istorică, se creează noțiunea de patrie. La noțiunea aceasta au lucrat mai multe generații. Ea crecază pentru tirolez ca și pentru carintian, ca și pentru locuitorul din Carniola, ca și pentru austriacul din Austria de jos sau din Austria de sus un patriotism austriac, precum, în țările noastre, influențe de cotropire străină au creat un fel de conștiință generală ardeleană pentru a nu vorbi de Basarabia, unde nu sunt decât moldoveni cu conștiință moldovenească, și același lucru despre Bucovina, în afară de ce-a lăsat acolo formalismul austriac.

Este un mare folos pentru orice stat să aibă formații organice, chiar dacă nu sunt așa de adânci ca țara, pe care să se poată sprijini în dezvoltarea sa.

Nu știu dacă bavarezul fără Bavaria și saxonul fără Saxonia în Reichul de acum oferă o bază așa de solidă cum era conlucrarea, voită și întărită prin bazele comune, între aceste puteri locale care au dispărut.

Ce poate da însă acel stat național imperialist de acum?

El crede că prin cucerire și-a atins toate scopurile și că formele noi de viață vor ieși firește de acolo, fără să intervie altceva decât gândul cuceritorilor, activitatea de birou a reformatorilor și puterea stăpânitoare a organelor sale.

Este o înșelare într-aceasta.

Am putut să o vedem și la noi, în sfertul de veac care s-a isprăvit aproape de la realizarea unității naționale; se poate vedea și în Polonia, de când nu mai este o Galiție austriacă, o Polonie rusească și o Posnanie prusiană. Aceasta se va vedea în noua mare creație care a sărit de la Berlin la Viena și care-și caută, se zice, un centru nou în capitala bavareză.

Pentru a exista țara, pământul a trebuit să-și dea toate comorile. Pentru a exista patria, a trebuit o sforțare comună de mai multe secole. Pentru ca să existe într-adevăr statul național imperialist, în afară de marile momente de entuziasm, pentru aceasta el însuși trebuie să dea societății lucruri pentru a căror creare se cer decenii, dacă nu secole întregi.

Sufletul omenesc va rămânea, desigur, împărțit între aceste trei concepții. A sacrifica pe una celeilalte înseamnă a slăbi însești temeliile vieții –, împreună a oamenilor în anumite forme comune.

„Neamul Românesc", 3 aprilie 1938.

XXXVII

STAT ŞI SOCIETATE

În momentul când statul este considerat, într-o anume concepţie totalitară şi dictatorială, ca elementul de căpetenie, având[1] drept să facă tot ce vrea cu societatea, şi când formele cele mai deosebite se succedează după biruinţa actelor de violenţă de care se cârmuieşte acum lumea, mi se pare că este bine ca toţi cei cari s-au gândit la legătura dintre stat şi societate să revină asupra acestui subiect, care cere, fără îndoială, o nouă lămurire, dictatura conţinând două lucruri: valoarea personală sau legală pe care au ajuns s-o aibă dictatorii şi posibilităţile care se găsesc în însăşi această autoritate a statului, care a crescut, s-a impus şi domină, nu prin mijloacele pe care le are statul însuşi, ci prin acele calităţi personale pe care un om le are într-un moment dat şi care, cu fatalităţile care sunt legate de fiinţa noastră, pot nu numai să dispară odată cu vieaţa, dar să se întunece de la o bucată de vreme, de boală, de vrâstă, sau numai de oboseala pe care o provoacă această necontenită necesitate de a se afirma cu toată puterea în fiecare clipă şi chiar de a întrece într-un moment, pentru a legitima această stăpânire asupra oamenilor, ceea ce acelaşi individ hotărâtor a dat în momentul de mai înainte.

[1] În „Neamul Românesc", *care are.*

S-a pretins, poate nu cu deplină dreptate, că Ludovic al XIV-lea, pe care și într-o conferință recentă am căutat să-l arăt, pe baza memoriilor sale, așa de interesante, ca pe un om de o conștiință delicată, având răspundere față de Dumnezeu și față de judecata veacurilor care vor veni, ar fi rostit cuvintele: „Statul sunt eu".

De fapt, cu tot amestecul marelui rege francez în toate afacerile publice, cu toată iscălitura sa adevărată sau pusă ca o simplă formă supt actele publice, Ludovic al XIV-lea a fost, fără îndoială, o personalitate copleșitoare. Dar nici el nu s-a contopit – așa cum pretindea că o face, subordonându-se unei forme abstracte și eterne, Frederic al II-lea – cu statul, nici n-a manifestat pretenția de a face ca statul însuși să dispară, pierzându-se în individualitatea lui stăpânitoare. În realitatea mai modestă a lucrurilor a fost altceva: Ludovic al XIV-lea a supravegheat birourile sale, dar aceste birouri, cu miniștrii cari stăteau în fruntea lor, lucrau după conștiința și potrivit cu voința lor, și nu o dată acel care este prezintat ca un teribil dictator regal, ca un tiran care zdrobește toate resistențele, a trebuit să primească nu numai sfaturile, dar și observațiile unor miniștri, cari știau mai bine decât dânsul până la ce margene poate să meargă apelul la bugetul unei țări stoarse de mari nevoi și de ambiția fără hotar a suveranului.

Dar desigur că dictatorii, miniștrii sau cei a căror situație a trecut de margenile unei autorități ministeriale și a ajuns să ia în stăpânire și locul cel mai înalt în stat, săvârșeau această greșeală de a încerca, sprijiniți pe această putere excepțională de care am vorbit, să facă dintr-un stat puterea dominantă asupra societății.

Voi încerca să dovedesc imposibilitatea realizării acestei mândre pretenții. Nu cred în posibilitatea aceasta de a face ca societatea să cânte, să danțeze, să lucreze și

chiar să gândească după cum hotărește statul, pentru un motiv hotărâtor, care este foarte ușor de înțeles.

Statul este fără îndoială, o abstracție, un lucru creat, care a ieșit dintr-o lungă dezvoltare istorică și căruia i-au trebuit și anumite proptele de teorie, care s-au stabilit mai târziu, însă evul mediu, deși viața romană nu era necunoscută, n-a avut niciodată simțul statului. O piramidă de stăpânire de pământ și de autoritate legată cu această stăpânire a pământului, în fruntea căreia stătea regele el însuși, supus unor anumite forme care-l întreceau pe dânsul, iar peste piramida feudală și peste acela care stătea în vârful ei nu era nimic care să le armonizeze mișcările și să creeze o conlucrare și o subordonare totală.

Nu este epocă din istoria omenirii în care înțelegerea puterii să fie mai grea decât aceasta, fiindcă iarăși nu este una în care legăturile să fie multiple, mai deosebite și mai elastice, ceea ce vine de la sine din necesitățile vieții organice și, cu cât o epocă se sprijină mai mult pe necesitățile organismului, cu atât ea întrece pe celelalte, care ajung a-și căuta sprijinul într-o simplă teorie sau într-o formă mai mult sau mai puțin uzată. Deși i s-a atribuit lui Ludovic al XIV-lea formula despre care am vorbit, este foarte sigur că el n-ar fi fos în stare să definească noțiunea de stat, și între toți cugetătorii timpului său, deși atunci trăiesc în Olanda oamenii cari au creat teoria dreptului internațional, cum este Grotius, nimeni n-ar fi în stare să dea în această privință lămuririle pe care în timpurile noastre le poate prezinta cu ușurință, sprijinit pe o lungă elaboare, și un tânăr profesor de drept constituțional, la cea mai nouă și mai slabă dintre Universitățile vremii noastre. Au trebuit multe lucruri: raționalismul lui Descartes, acțiunea „filosofiei" secolului al XVIII-lea, jaloanele pe care le-a pus cugetarea de limpede sinteză a lui Montesquieu, a trebuit și avântul

metafizicei germane, pentru ca prin Savigny să se ajungă la ceea ce astăzi se înţlege prin noţiunea de stat.

Pornind această noţiune din izvoare atât de deosebite, rezultat, în unele privinţe încă şubred, al tuturor influenţelor care n-a conlucrat între dânsele, fiindcă nu se uneau în originile lor, statul este într-o continuă elaborare, iar elaborarea aceasta este supusă prin însuşi caracterul ei influenţelor care vin din adâncul societăţii. Aşa încât acela care pretinde să regenteze şi să stăpânească totul, de fapt nu este decât un eflux al celor de unde a plecat şi se găseşte necontenit supt presiunea, chiar dacă o ignorează şi chiar dacă, în trufia sa, o despreţuieşte, a pornirilor care vin din adâncurile vii ale grupărilor omeneşti şi, de altfel, ale umanităţii înseşi, care influenţează, de la o ţară la alta, mersul tuturor lucrurilor.

Societatea însă e altceva: este viaţa strânsă împreună şi care îşi creează ea însăşi legăturile ei.

Ea este a tuturor şi a fiecăruia. Nu există nici o categorie omenească, oricât de umilă, care să nu înrâurească asupra ei. Cel mai mic, primind învăţăturile celui mai mare, hotărăşte prin felul cum le înţelege asupra acţiunii pe care acesta poate s-o aibă asupra lui şi asupra tuturor celorlalţi.

Un schimb necontenit de curente de sus în jos, imperioase, dar nu întotdeauna active, şi de jos în sus, umile, dar de fapt atotputernice, se petrece între teorie şi realitate, una întrupată în stat, cealaltă trăind, oricât de aspru ar fi regimul de apăsare, în societatea însăşi. Ca în orice luptă care se dă între realităţile vii şi abstracţiile cele mai înalte, ieşite chiar din minţile cele mai înzestrate şi reprezintate prin individualităţile cele mai fericite, biruinţa este totdeauna la ceea ce cuprinde mai mult din acest tainic radium care este viaţa omenească însăşi.

Aparența este, foarte adeseori, că societatea, adecă acest grup de caracter organic al oamenilor vii, se supune cu desăvârșire poruncilor care au venit din sferele sublime ale concepțiilor de stat. Ai zice chiar că în această supunere este și o acceptare, o părăsire a orice a fi împotriva acțiunii care s-a exercitat asupra grupărilor omenești.

Uitați-vă mai bine și veți vedea ce se întâmplă în realitate: conducătorii statului sunt foarte satisfăcuți că nimic nu se ridică împotriva ordonanțelor lor, dar nu va trece multă vreme și, cu aceiași oameni la cârmă sau cu alții, ceea ce se frământă în aceste adâncimi generatoare de viață, cum sunt adâncimile înseși ale pământului, care nu hrănesc numai semințele, dar contribuie la dezvoltarea lor, va răsări din nou într-o interpretare care cuprinde mai multă viață decât ideea însăși, decât sistemul teoretic de la care interpretarea a plecat.

Dar în relațiile dintre stat și societate mai este de observat un lucru:

Statul are la dispoziție cancelarii și întreaga ierarhie administrativă, cu inspectori de toate gradele, cari se pot răspândi pe teritoriul național, pentru a cerceta ceea ce se petrece și a împiedeca aceea ce este împotriva voinții oamenilor cari domină[1]. Desigur că da. Și acest ansamblu de voinți ierarhizate este, fără îndoială, impresionant, atât de impresionant, încât de strălucirea lui nu se mai vede ceva care, cu mai puțină strălucire, este totuși însăși realitatea atotputernică. Voința pe mai multe grade care se exercită cu atâta autoritate aparentă nu aduce însă cu dânsa puterea, ci numai dorința de a face ca această putere să se manifeste într-o anumită direcție. Dacă societatea nu ajută, orice putere de stat e fără folos. Chiar aceea pe care

[1] În „Neamul Românesc": *crează*.

n-o exercită statul național, ci puterea, cu mult mai ușor de exercitat, care stă în mâna unei stăpâniri străine, unei ocupații militare sau unui regim de cucerire. Societatea poate refuza viața, și prin aceasta se zădărnicește totul.

Dar, pentru a putea să dein această viață, care este neapărată și fără care statul nu poate face nimic, el însuși trebuie să aibă grija aceea, mare, de a ajuta dezvoltarea normală, sănătoasă, a acestor puteri minunate care zac în adâncul societății. Cu cât mai mulți oameni vor înțelege și vor simți cu cât vor fi lăsați mai mult a voi, cu cât voința lor va fi ajutată mai bine, pe căile firești ale unei sănătoase dezvoltări organice, cu atât și statul se va simți mai puternic. Și, în modestia ei, societatea, care, în totalitatea ei, n-are pretenții și nu găsește nici mijlocul de a le manifesta într-o formă unitară, această izvorâtoare de viață, pe care am putea-o asămăna cu minunea creștină a moaștelor izvorâtoare de mir ale sfinților de pe vremuri nu reclamă nimic pentru dânsa, ci se mulțămește numai cu fericirea ce se revarsă asupra ei din însăși această îngăduire.

O încheiere este de tras din aceste lămuriri, care nu tind să introducă cine știe ce noutate în chestiunea, atât de discutată, atâta vreme. Anume, că societatea trebuie să se mângâie, în conștiința puterii sale, față de orice încercare s-ar face cu dânsa, dar statul însuși, în dorința de a întrebuința viața care există în afară de dânsul, nu trebuie să neglijeze nici unul din izvoarele din care cu cât va gâlgâi mai puternic viața, cu atât se vor ajuta scopurile lui chiar

„Neamul Românesc", 17 aprilie 1938.

XXXVIII

DISCIPLINA INTERIOARĂ

În momentul când se urmează o acțiune, care, desigur, ar fi putut să fie evitată cu mai multă înțelegere de o parte și cu mai multă prevedere de alta, și în acest caz am fi dispus în momentul de față, când atâtea probleme se pot ivi, de toate forțele morale ale poporului nostru, menite să înfrunte greutățile nesfârșite pe care cei cari poartă vorbe din loc în loc nici nu pot gâci cât de mult apasă asupra viitorului poporului românesc, cred că o întrebare se pune, dacă nu pentru oamenii cari, prin fanatismul lor, sunt în afară de orice sfat și de orice bună îndrumare, ci pentru cei cari, în sat, au numai datoria de a face pe oricine să simtă care este temeiul unei societăți politice amenințată în înseși temeliile ei: aceea a disciplinei interioare[1], fără care toate silințile care se pot face, și cu binele și cu răul, cu acest rău care trebuie să se îndrepte după sfatul cugetătorului roman: „a urî așa, încât să te pregătești a iubi", nu pot să ajungă la capătul dorit.

Mulți își închipuie – și sunt societăți și astăzi care sunt sprijinite pe această bază – că nu este nevoie ca fiecare om să aibă în el însuși un tribunal de judecată, în care înaintea conștiinții lui să se înfățișeze toate împrejurările și tot ceea

[1] În „Neamul Românesc", de la „aceea" este culeș cursiv.

ce a făcut el față de aceste împrejurări. Ei socot că ajunge un singur lucru: autoritatea statului [1]. Statul acesta este înfățișat în mintea atâtora ca o putere misterioasă, divină, prezintându-se pretutindeni, întrebuințând și toate mijloacele presiunii exterioare și toate acelea ale străbaterii interioare: la el trebuie să te adresezi de câte ori nu-ți cunoști drumul, sau îți dai sama că ai pornit pe unul care este nepotrivit. El te are în grija lui și el este răspunzător și de greșelile pe care le faci. Se merge așa de departe, încât, mai ieri, când era vorba, într-un orășel de provincie, care-și avea odinioară breslele, de nevoia ca și negustorii, și meșterii să nu stea risipiți, ci să aibă o tovărășie sufletească împreună, cu steagul ei, ca odinioară, răspunsul acestor negustori de ispravă și acestor meșteri pricepuți a fost că e foarte bine, dar pentru aceasta să ne adresăm la cutare Cameră de stat.

Așa, tot cu poruncă ca pentru conștiința fiecăruia, care nu este însă aceași de la un om la altul și fiecare conștiință are a face cu altă problemă, nu mai poate merge. Nu poate merge astăzi cu atât mai mult, cu cât, de pe urma atâtor păcate care sunt adevărate și de pe urma atâtor legende care nu se sprijină pe nimic adevărat, ci sunt puse în circulație de oameni interesați, se ajunge a se crede că întreaga lume românească este supusă influenței nefaste a unor oameni cari duc o vieață privată păcătoasă, cari își împlântă mânile până în coate în avutul public, cari exportă aurul țării în deosebite străinătăți, cari fac miliarde din rosturile publice încredințate lor –, aceasta mi-o spun sute de scrisori al căror stil și a căror tendință sunt potrivite cu cultura și obrazul acelora cari le trimet. Da, cu aceste păreri, întemeiate pentru foarte puțini, neîntemeiate pentru cei mai mulți, lumea, care era deprinsă să aștepte orice îndreptare

[1] În „Neamul Românesc", „autoritatea statului" este cules cursiv.

de la stat, s-a deprins acum să considere statul ca aparţinând unei clase ticăloase, care ar trebui să fie răsturnată de azi până mâne, chiar cu primejdia de a arunca toate lucrurile în haos.

În astfel de condiţii, evident că, dacă este, pe de o parte, obiceiul de a se agăţa cineva de pulpana statului, iar, pe de altă parte, se adauge încredinţarea că gestul cel mai bun al aceluia care s-a agăţat de această pulpană, odinioară aşa de respectată, este acum să răstoarne pe acela de care s-a prins, abdicarea de conştiinţă faţă de puterea de sus nu mai e cu putinţă.

Atunci, fiindcă o disciplină trebuie unei societăţi, altfel şi cele mai mari însuşiri putând să devie nişte defecte şi unele chiar pierzătoare, capabile să ducă de râpă societatea prin însăşi inteligenţa şi voinţa ei, unde s-ar putea găsi această îndreptare în fiecare clipă?

Sunt mulţi, foarte mulţi – şi ei se socot pe dânşii cu zecile, cu sutele de mii, cu milionul – iar eu cred că socoteala pe care o fac este mai mult o speranţă pe care o iau drept o realitate, căci masele ţărăneşti n-au scos, în ultima manifestaţie electorală, decât un mare şi îndreptăţit strigăt către dreptatea care li se refuză, fără ca prin aceasta să fie legaţi pentru totdeauna de un anume crez şi de un anumit om –, sunt aşa de mulţi, totuşi, cari cred că n-au nevoie să se întrebe pe ei înşişi, ci, despreţuind îndreptarea venită de la statul, confundat cu închipuita putreziciune a unei întregi clase sociale, care aiurea nu este în general mai bună decât cea de la noi, ba uneori cu mult mai rea, se refugiază supt autoritatea indiscutabilă a unui om pe care nu-l cunosc şi din care-şi creează fiecare eroul de care ar avea nevoie şi în a cărui pază punându-se, ar putea să ajungă, fără osteneală şi în lipsa oricării experienţe, la locurile hotărâtoare din societate.

Am asistat eu – care am îngăduit totdeauna în jurul meu orice părere personală, care am încurajat la elevii mei orice gândire proprie, care am aşezat mai sus pe acela care, ştiind chiar mai puţin, scoate ceva care-i aparţine, decât pe acela care, cu cunoştinţile cele mai bogate, nu face decât să repete ceea ce a auzit de la alţii, – am asistat, zic, la această dureroasă privelişte: oameni cu studii superioare, profesori de Universitate, vechi dascăli ai tinerimii, septuagenari, octogenari, înaintea cărora m-am închinat o vieaţă întreagă şi pe cari-i respect adânc şi în greşelile lor, femei nobile, gata de toate sacrificiile, băieţi cari îndreptăţesc cele mai frumoase speranţe prin însuşirile lor de gândire şi de simţ politic, de avânt creator, abdicând total înaintea unei porunci care vine de undeva din întunerec.

Acum pot să spun un lucru pe care nu l-am mărturisit, atâţia ani: într-un mare oraş, capitala uneia din ţările care s-au alipit la regatul din 1916, vorbind cu cineva, un vechi ucenic sufletesc al meu, care în acel loc avea una din funcţiunile cele mai importante, el mi-a povestit cum un tânăr pe care-l crescuse de copil, împărtăşind apoi o credinţă stropită cu atâta sânge şi care doreşte ca sânge nou să se adaoge pentru a se ajunge la biruinţă, i-a spus aşa: „te iubesc şi te respect pentru tot binele pe care mi l-ai făcut, dar, dacă aş primi de la şeful meu ordinul de a te ucide, aş descărca toate gloanţele revolverului meu în capul şi în pieptul dumitale".

Este aceasta disciplină? Răspunsul trebuie să fie, cu scârbă şi indignare: nu!

Nimănui nu-i este iertat să vrăjească pe un altul în aşa chip, încât să-l facă incapabil de a vedea singur drumul său şi de a primi o răspundere care să fie numai a conştiinţei sale.

Ceea ce recomand – şi regret că nu pot să introduc în aceste cuvinte toată căldura de care îmi este stăpânit sufletul – este ca fiecare să-şi facă disciplina sa interioară.

Este mai uşor decât să te laşi pe tânjeala statului şi mai uşor decât să îngenunchi cu fruntea în ţărână chiar înaintea unui şef genial, cu atât mai puţin înaintea aceluia al cărui geniu este numai în închipuirea dumitale.

Să observi limpede lucrurile care sunt, să nu priveşti ca duşman pe cineva arătat cu degetul ca atare, să nu crezi în toţi nerozii cari ţi se îmbulzesc, să nu împarţi pe oameni în două tabere, din care una înfăţişează toată sfinţenia, iar în cealaltă sunt grămădite toate păcatele, să nu rupi naţiunea în două: între prieteni pe cari îi adori şi între duşmani cărora le doreşti atâta rău, încât unui înalt cleric i s-a scris dăunăzi, de un mizerabil, că după moarte acela ar trebui să fie dezgropat şi aruncat dincolo de graniţă.

Odată ce ţi-ai dat sama bine de ceea ce se găseşte în jurul dumitale, gândeşte-te îndelung înainte de a rosti un cuvânt, înainte de a pune ceva în scris, înainte de a încerca un gest, la datoria dumitale faţă de ceea ce ai văzut cu ochii dumitale, fără înrâurirea nimănui, şi pe urmă, lucru de cea mai mare importanţă, dă-ţi samă dacă poţi face ceva pentru îndreptarea unei situaţii, dacă ai mijlocul personal care ţi-ar îngădui să încerci această îndreptare.

Şi, încheind, ţin să mai adaug un lucru: pentru îndeplinirea acestei funcţiuni de libertate, să te deprinzi ca, în orice faci, să eviţi tot ce este o exagerare, tot ce sună ca o stridenţă, tot ce este caricatura tragică a unor lucruri care, luate cu toată seriozitatea, se prezintă, şi în momentele de cea mai mare energie, totuşi într-un perfect echilibru şi într-o desăvârşită armonie.

În acest chip, nu numai că vei deveni un vrednic urmaş al acelor romani de odinioară, a căror voinţă întreagă se sprijinea pe astfel de precepte, dar vei răspândi în jurul tău

o atmosferă de siguranță, fără care o societate este condamnată la un continuu zbucium, la o epilepsie strâmbată, care, încetul cu încetul, duce la încetarea funcțiunilor înalte ale minții și mână către mormânt[1].

„Neamul Românesc", 15 mai 1938.

[1] Una din conferințele care vădesc atitudinea antilegionară a lui N. Iorga. „Șeful" de care vorbește aici N. Iorga, nu-i altul decât Corneliu Zelea – Codreanu.

XXXIX

ROMÂNIA LA EXPOZIȚIA DIN VENEȚIA

O telegramă, dată fără comentarii de ziarele noastre, anunță că pentru întâia oară România va fi reprezintată la expoziția de artă din Veneția, așa-numită Biennală, fiindcă se face o dată la doi ani.

Telegrama Agenției Stefani[1] adaugă că, tot în acest an, pentru prima oară și Iugoslavia are un pavilion și întră, prin urmare, în această mare concurență internațională, menită să arăte și poezia interioară și virtuozitatea de tehnică a deosebitelor națiuni, în ce privește cultivarea frumosului prin pictură și sculptură.

Să-mi îngăduiți să mă opresc un moment asupra faptului însuși al creării pavilionului iugoslav, pentru a se învedera ce periculos lucru este ca, în materie de creație, România, ai cării bani se cheltuiau odinioară, la Ministerul de Afaceri Străine, pentru tot felul de subvenții fără folos și de exhibiții spectaculoase, din care țara nu se alegea cu nimic, să ajungă a fi întrecută de țări care se află pe același nivel cu dânsa și care, desigur, în unele privinți nu ne sunt cu desăvârșire superioare.

Să zicem că nu s-ar fi găsit, de cine a izbutit să descopere secretul creării pavilionului român, ceea ce trebuia

[1] Agenție de informații, fondată în 1853 la Torino. Din 1871 a funcționat la Roma. Din anul 1945 se numește ANSA.

pentru ca acest lăcaş al artei româneşti în Veneţia să se ridice. Acolo sunt de foarte multă vreme pavilioane, nu numai ale naţiunilor celor mari, care şi-au înscris glorios numele în istoria artei universale, dar şi pavilioane, nu peste măsură de modeste şi unele dintre dânsele destul de bine aşezate, ale unor naţiuni, ca grecii, cari dispun de mijloace materiale mult mai mici decât ale noastre, şi în pavilionul acela şi acum doi ani au fost înfăţişate manifestări foarte interesante ale picturii contemporane greceşti, care de la scenele academice, învăţate la München, ale unui Gysis, a făcut un uimitor progres şi în ceea ce priveşte autenticitatea observaţiei naturii şi omului şi în ceea ce priveşte o varietate, pe care academistul münchenez n-o permitea.

Ar fi apărut, prin urmare, anul acesta, şi Iugoslavia, iar România nu.

Pictura iugoslavă, care, firesţe, se deosebeşte după regiuni, alta fiind inspiraţia, altele tradiţiile, altul materialul de natură şi materialul uman în Serbia, în vechea Serbie, în Macedonia, în Croaţia, în Slovenia, şi mai ales altul în Muntenegru şi în Dalmaţia, străbătută, veacuri întregi, de cele mai puternice curente de artă, nu şi-a câştigat o faimă deosebită în producţia artistică mondială. Dar între cei dintâi sculptori din timpurile noastre şi poate n-aş greşi dacă aş spune: ca prim sculptor al acestui moment, se aşază domnul Mestrovici, care a dăruit Bucureştilor statuia, menită unei apropiate dezveliri, a lui Ion Brătianu[1].

Mestrovici este un sintetic şi un tipizant şi, în acelaşi timp, în ce priveşte unele scene ale sale, ca aceea în amintirea bătălici de la Cosovo, şi unul dintre cei mai ornamentali reprezintanţi ai sculpturii în timpurile noastre.

Acela care a lucrat şi pentru America, înainte de a lucra pentru capitala României, acest adriatic din părţile

[1] Monumentul la care se referă N. Iorga a fost dezvelit trei ani mai târziu.

dalmato-herțegovinene, unde trăiește vechea rasă ilirică, atât de strâns legată de originile noastre și unde au fost atât de adânci infiltrații romane, va atrage în pavilionul iugoslav, nu numai curioși, dar șiruri întregi de admiratori ai unei arte atât de superioare.

Iar ochii românilor, tot mai numeroși, mulțămită, fie-mi îngăduit a o spune, și popasului românesc pe care l-am întemeiat cu în palatul nostru din Veneția, s-ar fi uitat, neliniștiți și la capăt îndurerați, în căutarea pavilionului care ar fi îngăduit ca și România să participe a această mare și nobilă întrecere.

Însă nu este așa. Ceea ce n-a știut să facă atâta vreme statul, iară s-a îndeplinit de Liga Culturală, ceea ce înseamnă, de ce n-aș spune-o? mâna mea necontenit întinsă pentru cerșit, spre folosul culturii românești. Pavilionul îl avem. Este unul din cele mai frumoase, așezat lângă al Italiei, construit supt supravegherea fiului meu Valentin[1], și ginerele meu italian[2] s-a întors abia de la Veneția, unde personal am ținut să fie supravegheată trimiterea tuturor obiectelor de artă.

Ca să se ajungă la acest scop au dat mai mulți, deși nu prea mulți, și ar fi nedrept dacă n-aș spune partea, cu desăvârșire hotărâtoare, pe care a avut-o, din suma repartizată Ministeriului său și care odinioară era aruncată fără socoteală în toate părțile, fostul ministru al Industriei și Comerțului, domnul Valer Pop, care nu este nici pictor, nici sculptor, nici diletant de artă, dar care a înțeles, mult mai mult decât atâtea persoane care se laudă cu aceste cunoștinți și cu aceste aplecări, că România are anumite

[1] Valentin-Nicolae Iorga (1912–1977), cel de al șaselea fiu al lui N. Iorga, din căsătoria cu Ecaterina Bogdan. Arhitect, conferențiar universitar.

[2] Alessandro Valota, inginer, căsătorit cu Magdalena (n. 1905), cea de a treia fiică a lui N. Iorga, din aceeași căsătorie.

îndatoriri culturale de la care, fără a se diminua, nu poate să abdice. I-am cerut și mi-a dat, după ce încercasem tot felul de alte mijloace, dintre care unul era să cumpăr pentru Liga Culturală cantitatea de petrol de exportat în Italia, pe care ar fi urmat să-o plătim anual, din veniturile pe care am știut să le procur Ligii Culturale.

Am și căpătat dreptul de a exporta petrol în Italia, și mă voi folosi de dânsul, de câte ori va fi nevoie de noi cheltuieli, pentru afirmarea valorii culturale a poporului românesc. Nu este un lucru părăsit, ci numa un lucru amânat.

Dar domnul Valer Pop a dat, și mâna întinsă a primit mai mult decât cerea. Am jucat încă o dată rolul acelui „Lumânărică", vestit cerșitor din Moldova, care cutreiera orașele și satele cu câte o lumânare în mână, strângând banii, cu cari pe urmă a clădit biserici și a reparat mânăstiri și de pe urma căruia a răsărit un singur moștenitor, căruia îi zicea Titinaș, iar eu, după o lungă întrerupere, reiau, față de neîndeplinirea de către statul român a îndatoririlor care-l privesc pe el în rândul întâi și față de nesimțirea bogaților acestei țări, rolul lui Lumânărică și lui Titinaș.

De fapt, România este reprezintată acum în două secțiuni, cum o spune, de altminteri, și telegrama Agenției italiene. Avem în pavilionul nostru putința de a expune opere alese, datorite la patru pictori și la trei sculptori, ale căror nume le voi da îndată.

Dar, în același timp, cum s-a hotărât să se facă alături de Bienala obișnuită și o expoziție a peisagiului european în secolul al XIX-lea, România a fost invitată de comisarul italian, un foarte cunoscut artist el însuși, domnul Antonio Maraini, căruia țin să-i aduc aici public toate mulțămirile mele pentru deosebita grijă afectuoasă pe care a avut-o pentru pavilionul românesc și expoziția noastră. Domnia sa a cerut ca și România să trimeată un număr de pânze caracteristice, în care să se vadă felul cum pictorii noștri au

interpretat natura, așa de deosebită și de interesantă pentru străini, a țării noastre. Astfel participăm cu patru ori cinci pânze și la expoziția peisagiului, și se vor putea vedea, alese de un așa de bun cunoscător cum este domnul Virgil Cioflec, alcătuitorul în acest moment al Expoziției comemorative Grigorescu, lucrările caracteristice ale lui Grigorescu însuși, ale lui Andreescu, a cărui însemnătate se afirmă din ce în ce mai mult în dezvoltarea, nesusținută de stat, a picturii românești, și ale celui mai cu autoritate dintre reprezintanții acestei arte în România, domnul Gheorghe Petrașcu.

Iată acum principiul de la care m-am inspirat ca președinte al Ligii Culturale – și voi lăsa această tradiție urmașilor mei în conducerea acestei societăți, dacă se va găsi vreodată necesitatea de a înlocui bătrânețele mele prin altcineva, ceea ce mărturisesc că nu doresc prea mult – în alegerea artiștilor cari trebuie să expună.

Individualismul îndrăzneț poate să fie interesant: el nu este reprezentativ. Tinerețele pot fi promițătoare, ele trebuie însă să-și îndreptățească promisiunea de la început. Imitația marilor străini poate să trezească la noi o anumită curiozitate, arătând că „suntem la punct", dar în străinătate astfel de dovezi de docilitate, de virtuozitate, de talent în a maimuțări nu pot să deștepte nici un adevărat interes.

Revoluționarii, sfidătorii, anarhiștii, oamenii cari cred că au ajuns geniali, fără să fi ajuns la stadiul răbdării care face lucrurile mari, răspânditorii de colori fantastice, cari au cunoscut, tot așa de puțin ca desenul, știința, extrem de complicată, a legăturilor misterioase dintre colori, aceștia nu pot să fie un articol reprezentativ pentru sufletul românesc cuprins în haina artei.

Destul a trebuit să înghită publicul nostru, de obicei indiferent, uneori profund dezgustat, fără să aibă curajul de a trânti jos unele pânze într-adevăr scandaloase ca îndrăzneală, ceea ce tot felul de băiețași și băieței au trimes unei

comisii de funcționari responsabili de la Ministerul Artelor, pentru ca să acopere părețiі pavilionului de la Șosea.

Dacă statul construia pavilionul, ar fi apărut aceeași funcționari, cu aceleași prietenii și cu aceleași gusturi[1] ciudate și, în fond, cu aceeași tendință de a-și bate joc de acest biet public, mult mai inteligent de cum își închipuie astfel de oameni.

Liga Culturală înseamnă însă tradiție, sănătate, armonie și disciplină. Secăturile cutezătoare, ca și avant-gardiștii unei armate care nu va birui niciodată, au pierdut pentru totdeauna dreptul de a expune la Bienala din Veneția.

Vor suspina, vor plânge, vor amenința cu pumnul, vor face scandal, îmi este absolut indiferent: ei rămân cu pavilionul de la Șosea, dar la pavilionul internațional nu vor putea veni niciodată.

De aceea, am ales dintre pictori aceste valori reale și reprezentative, arătând stări de spirit deosebite, dar adevărate, cu un sentiment de respect adânc față de arta lor și față de public, cari sunt Gheorghe Petrașcu, Ștefan Popescu, Theodorescu-Sion și portretistul Stoenescu. Iar dintre sculptori s-au impus, printr-un talent pe care-l pot contesta numai admiratorii păsărilor măiestre care sunt numai o linie geometrică, ai figurilor de răposați refuzați de prin cimitire, fiindcă samănă cu un ou de Paște și, alături, creațiile pe care vameșii din Statele Unite le-au luat drept fragmente de fier vechi[2], Han, Medrea, Jalea.

În anii viitori vor veni alții la rând. Nu-i voi întreba care este vrâsta persoanei lor, dar vrâsta artei lor, aceea o voi cere.

„Neamul Românesc", 23 mai 1938.

---

[1] Evidentă eroare în ediția din 1940, *gesturi*.

[2] Se referă la sculptorul Constantin Brâncuși, a cărui creație a fost la antipodul concepției lui N. Iorga despre artă.

XL

SUEDIA REGELUI GUSTAV

Suedia sărbătorește cei optzeci de ani de vieață, cuprinzând atâția ani de domnie ai regelui Gustav al V-lea[1] și popoarele legate de foarte multă vreme printr-o prietenie cu atât mai prețioasă, cu cât este mai aproape cu totul dezinteresată, cu poporul suedez, suntem și noi, cari nu trebuie să ne plătim numai cu obișnuitele cuvinte de politeță, cu prilejul acestei sărbători naționale, care reunește în adevăr sentimentele aproape ale totalității poporului suedez.

Sunt mulți ani de când înaintașul regelui Gustav, înrudit cu regina Elisabeta prin femei de laturea germană a dinastiei din Stockholm, a apărut la București, unde a fost primit cu cea mai caldă simpatie. Această simpatie era datorită, fără îndoială, și însușirilor deosebite ale acestui suveran, însușiri pe care le-a transmis urmașului său; era însă, fără îndoială, din cauza situației pe care amândouă țările o au față de Rusia amenințătoare să se prăvale către Suedia sau către pământul românesc, și conștiința acestui interes comun, care se impunea și gânditorilor

[1] Născut în 1858, Gustav al V-lea a devenit rege al Suediei în 1907. A domnit până la moarte (1950).

politici celor mai superficiali. Însă și la acei cari nu-și fac din cercetarea istoriei o ocupație favorită și cari au uitat până și cunoștințile în acest domeniu pe care le-au căpătat în școală, desigur că Suedia trebuie să fie o țară deosebit de simpatică, prin legătura ce a fost stabilită, acum mai bine de două veacuri, între Moldova lui Nicolae Costin și între strălucita legiune de luptă și biruință a suedezilor, supt conducerea marelui rege Carol al XII-lea, din dinastia căreia i-a urmat această dinastie de origine franceză, pornită de mareșalul Bernadotte.

Fără îndoială că legăturile, timp de vreo doi ani de zile, între moldovenii storși de turci și siliți să contribuie acum și la cheltuielile Curții de refugiu a regelui Carol la Varnița, lângă Bender, și între această strălucită tovărășie de eroi, cari păreau că se inspiră din cele mai vechi tradiții ale marilor Sage nordice, n-au fost totdeauna dintre cele mai bune. Cine plătește, nu se întreabă totdeauna cui are să-i facă acest sacrificiu, și părerea de rău pentru banii pe care e silit să-i scoată se răsfrânge și asupra aceluia care este pricinuitorul acestei risipe de bani.

Rezidentul suedez la Iași a auzit din gura lui Nicolae Mavrocordat și a boierilor lui, foarte adeseaori, tânguiri îndreptățite, cu privire la obiceiul de a cere necontenit, și de nevoie, fiindcă nu puteau face altfel, al unei armate în care nu erau numai suedezi, ci și destui poloni, ale căror apucături erau mai aspre, și cazaci, de la cari nu se putea cere decât foarte puțin în ce privește cruțarea țării în care se găseau.

După ce a așteptat în zădar atâtea luni de zile începerea noului război între Rusia și Turcia, în care credeau să-și afle răzbunarea pentru înfrângerea nemeritată de la Pultava, Carol al XII-lea, hotărât să nu plece, a fost silit totuși să iasă din casa sa, aprinsă și ciuruită de gloanțe, pentru ca, înfășurat în plapomă, să fie așezat în

căruța care-l va duce la Demotica, unde se va așeza în pat, ca o protestare împotriva lipsei de ospitalitate a sultanului. Cronicile moldovenești, care vădesc conștiința publică din această vreme, nu uită să însemne care era imensa valoare de vitejie a acestui suveran străin, care poate fi pus alături de cei mai îndrăzneți dintre conducătorii de oști ai Moldovei în timpurile cele mai bune.

„Leul nebiruit" a fost, multă vreme după dispariția lui din aceste locuri, un obiect de continuă admirație din partea boierilor moldoveni, care se simțeau umiliți că lor le este închisă de mult calea luptelor, în care se ilustraseră strămoșii lor.

Carol al XII-lea a avut în serviciul său și români, precum, pe de altă parte, dintre suedezii armatei lui, unii au rămas la noi, și se cunoaște legenda care pune în legătură activitatea constructivă a acestor apuseni cu ridicarea, prin Mihail Cantacuzino, unchiul lui Vodă Brâncoveanu, a acelui Turn al Colței, pe care stupiditatea timpurilor noastre l-a dărâmat acum câteva decenii.

Dintre românii credincioși „Leului", unul, Sandu Colțea, ajungând în robia rușilor, a fost trimis tocmai în Siberia și, mai isteț și mai inventiv decât atâția alții strămutați în această regiune de înghețuri, s-a strecurat, a ajuns în Suedia și de acolo, printr-o cerere care nu ne-a fost păstrată, își arată dorința de a se întoarce la București, pentru că aici sunt bisericile legii sale și condițiile de viață în care dorea să-și isprăvească zilele.

Aceste amintiri însă nu sunt singurele care ne îndreaptă privirile spre suveranul care, bătrân ca vrâstă, dar nu ca inteligență, vioiciune și iubire de sporturi, se bucură astăzi de recunoașterea națională și universală a meritelor sale.

Este și altceva care trebuie relevat, cu prilejul acestei comemorații.

Dacă, în Europa de acum, există între clase deosebiri, rivalități, vrăjmășii, uri, capabile de a pune în primejdie însuși organismul național, dacă, pentru a le potoli, trebuie acțiunea unor dictatori, cari își fac plătite serviciile, desigur enorme, prin triste îngrădiri ale libertății cugetului omenesc, aceasta se datorește faptului, pe care l-am numi, cu aparență de paradox: „ieșirea din evul mediu".

De ce oare acest fel de viață, pe care atâția îl consideră ca întunecat, barbar, anarhic și de care nu le place să-și aducă aminte decât numai pentru a scoate la iveală progresele libertăților care ar fi venit pe urmă, a însemnat pentru aproape toată umanitatea europeană, de fapt, o adevărată și mare binefacere?

De ce, ieșind din acest ev mediu, fără bucuria pe care ne-o închipuim noi când scriem cărțile istoriei, oamenii din epoca modernă, dacă și-ar fi păstrat amintirea trecutului, ar fi trebuit să se uite cu adâncă recunoștință și sinceră părere de rău către vremurile încheiate, a căror întoarcere s-a arătat, cum și este, măcar în oarecare măsură, imposibilă?

Aceasta pentru că în evul mediu omenirea trăia organic.

Organic, aceasta înseamnă că societățile își aveau alcătuiri formate pe încetul, potrivit cu condițiile lor de viață și cu tendințele lor sufletești, alcătuiri la care generațiile lucrează una după alta. Alcătuirile acestea aveau marele merit de a nu deveni niciodată niște forme pur materiale, ci într-însele s-a păstrat, ca un miraculos radiu ascuns în materiile confuze din adâncul pământului, ceva din acea scăpărare a minții, din acea pornire a inimii, de unde plecaseră.

Suediei i-a fost îngăduit să păstreze, în foarte mare parte – peste regimul crud al ultimilor regi danezi, peste asprimea eroică a întemeietorului dinastiei Vasa, peste planurile de absolutism binefăcător al acelui rege Gustav

al III-lea, care a murit de mâna unuia din nobilimea pe care încerca s-o deposedeze – ceva din aşezămintele, curat naţionale, ale acestei epoci a evului mediu.

Suedia este şi astăzi o ţară de state, de categorii sociale, fiecare dintr-însele reprezintând o parte, bine definită şi absolut necesară, din poporul suedez. Suedezii n-au aruncat ca un lucru netrebnic, cum am făcut noi, o clasă stăpânitoare, în care prin moştenire se cuprind virtuţi ce nu se pot forma, prin nici o şcoală şi nici o pregătire socială, de o singură generaţie.

Nobilimea aceasta are în capitala Suediei un mare palat, cu stemele tuturor vechilor familii, şi oricine din aceastea, ajungând în împrejurări de strâmtoare, bătrâni cari nu pot munci, fete fără zestre, se adresează către această instituţie, poate să găsească sprijinul pe care în zădar l-ar căuta reprezintanţii unor clase conducătoare detronate în celelalte ţări ale Europei.

Clerul, acolo unde arhiepiscopii, însuraţi, pot să fie şi cei mai mari poeţi ai ţării, cum a fost cazul pentru Tegnér, autorul *Sagei lui Frithjof*, îşi păstrează şi acum importanţa socială. Fără să aibă cine ştie ce importanţă europeană, burghezia din Suedia îşi ţine îndeajuns locul, pentru ca să nu fie nevoie de împrumuturi de la un alt popor. Iar ţăranul, puternicul şi mândrul ţăran, cu strămoşi şi răstrămoşi liberi, este şi astăzi un sprijin al ţării şi al regelui.

Astfel, Parlamentul nu înseamnă acolo adunarea unor indivizi izolaţi, ieşiţi din hazardul unor alegeri sprijinite pe înşelare sau conrupţie, ci este însăşi dezvoltarea acestei adunări a statelor medievale. De aici demnitatea care osebeşte şedinţele lui. Şi, în faţa acestor reprezintanţi ai unor stări adevărate, nu ai unor grupe întâmplătoare de populaţie, deosebite după avere sau cunoştinţe, ori

pierduți în sufragiul universal, stă regele, ca șeful marii puteri a statului.

Ca de la suveran la suveran sunt legăturile între această Adunare și între acela care înfățișează unitatea statului.

Nici cel mai radical dintre socialiști nu pune în discuție rosturile acestei puteri supreme, fără de care toate celelalte elemente de viață pornesc pe drumuri răzlețe.

Și regele, el însuși, întrebuințând și pe socialiști, vede în chemarea elementelor de stânga, nu jertfirea drepturilor sale, ci o întărire a situației regale înseși, prin tot ceea ce a ajuns, și în formele nouă ale partidelor, să se formeze în jurul Coroanei, pentru a lucra împreună cu dânsa.

Desigur, trebuie o mare înțelepciune națională pentru a se păstra această tradiție, dar și pentru suveran trebuie o cunoaștere adâncă a istoriei țării sale și a psihologiei poporului peste care domnește, pentru ca relațiile să fi fost, în curs de mai multe decenii, acelea, vrednice de a fi scoase înainte ca un model, dintre Gustav al V-lea și dintre „statele" țării sale, reunite într-un adevărat Parlament.

„Neamul Românesc", 1 iulie 1938.

XLI

RECUNOAŞTERI LA VREMEA LOR

Un mare doliu naţional[1] pune înaintea tuturor una din problemele care, desigur, nu este nouă, dar care n-a putut să-şi capete, din cauza intereselor şi slăbiciunilor naturii omeneşti, rezolvirea în nici o ţară, deşi, de câte ori dispare o personalitate care a putut să aducă folos unui stat, unei naţiuni, culturii omeneşti în genere, sau oricării ramuri de activitate, trebuie să se observe, cu durere, că laudele, uneori adevărate, alte ori exagerate, care se aruncă atunci asupra unui sicriu, ca o ploaie de flori artificiale, sau de vii flori naturale, care în curând se vor veşteji şi topi, au lipsit prea mult în vieaţă, fiind uneori înlocuite, nici măcar printr-o tăcere dibaci calculată, ci prin insulte nemeritate aceluia sau aceleia, care târziu[2] nu se va putea bucura de ceea ce s-a smuls în sfârşit ignorării sau clevetirii.

De la zguduitoarele evenimente, pline de atâta durere, pe care n-a putut-o face uitată nici strălucitorul triumf

[1] Moartea Mariei a României (n.a.).

[2] Reproducem fraza aşa cum apare în „Neamul Românesc" , de la „au lipsit" până la „târziu": „au lipsit prea mult, fiind uneori înlocuite, nici măcar printr-o tăcere dibaci calculată, dar prin insulte nemeritate aceluia sau aceleia care mai târziu..."

final, cu toate îndatoririle pe care le impune acelora cari au participat la dânsul, ori s-au bucurat numai că el a fost câştigat, evenimente care constituie istoria tragică a Marelui Război, s-a încercat de multă lume, chemată şi nechemată, informată şi mai puţin informată, interesată într-o direcţie, sau în altă direcţie, sau mărginită numai într-un domeniu tehnic, a se înfăţişa actele care constitue această mare dramă naţională.

Atâţia şi-au făcut o glorie din lucruri pe care nu le-au săvârşit ori au ştiut să întoarcă povestirea în aşa fel, încât partea lor să apară cu totul deosebită de ceea ce a fost în realitate. Nu se pot număra ignorările naive şi neinteligentele, ca şi inteligentele ignorări voite, care împiedecă şi până astăzi poporul românesc de a deosebi în ce priveşte contribuţia pe care a adus-o fiecare întru săvârşirea voinţii vremurilor, îndeplinită în împrejurări atât de extraordinare. Nu s-a uitat, din lumea partidelor, nimeni dintre cei cari, însufleţiţi, fără îndoială, de un frumos sentiment patriotic şi naţional, n-au putut scăpa din vedere, de pe urma unei vechi obişnuinţe, tot folosul care avea să iasă din biruinţa unei anumite politici şi pentru persoana lor.

Protagoniştii acestei lupte cu greutăţile vremurilor sau anumiţi prieteni credincioşi de-ai lor au învârtit cu meşteşug adevărul privitor la aceste mari evenimente din istoria lumii, care sunt hotărâtoare pentru întregul rost al naţiunii noastre.

Cunoaştem astăzi, prin publicaţia Statului-Major, bine făcută din punct de vedere militar, căreia însă, în orânduirea documentelor, i s-ar fi putut consacra mai multă atenţie, toate mişcările de trupe, toate succesele şi toate neizbânzile, din care s-a alcătuit această aşa de complicată şi în fond aşa de dureroasă poveste.

O carte scrisă cu talent[1], asupra căreia am avut cândva prilejul să mă rostesc, dar din care lipseşte, fără a se putea face o vină autorului, cadrul de istorie universală, ca şi competenţa militară specială şi, după părerea mea, mai ales acel element esenţial care este participarea la vieaţa sufletească agitată a fronturilor sau la aceea, sfâşiată de atâtea intrigi, dar animată de atâtea speranţe, din lumea civilă a retragerii, a căutat să acrediteze asupra luptei noastre de unitate naţională anumite opinii, în ce priveşte oameni şi împrejurări; ea a căpătat şi o ediţie franceză, care a primit laudele cuvenite bunei orânduieli a bogatului material, în mare parte oficial. Generali de mare valoare, cărora li se datorează biruinţe, sau acei cari se socot a fi fost învinuiţi pe nedrept, atunci când s-au căutat cauzele înfrângerilor celor mai ruşinoase, au luat cuvântul, în cărţi care au trecut mai mult sau mai puţin neobservate şi din care, desigur, se desfac adevăruri, dar, în acelaşi timp, şi psihologii nervoase şi pasionate, care ar fi putut fi corectate după ce s-a ajuns scopul şi sufletul trebuia să se îndrepte spre o nobilă înseninare.

Nu s-a făcut până acum bibliografia atâtor scrieri în care se cuprind memoriile luptătorilor şi care vădesc uneori însuşiri excepţionale în ce priveşte darul, totuşi aşa de larg răspândit în poporul nostru, de a povesti uman şi mişcat împrejurarea în care a fost cineva amestecat.

Dar, dacă n-ar fi luat însăşi condeiul, pe care instinctiv s-a simţit stăpână din primul moment, aceia care a fost, de la un capăt până la altul, numai o credinţă, o voinţă şi o flacără sfântă, multe lucruri ar rămânea neînţelese.
S-ar crede, că, în ce priveşte dinastia însăşi, a fost la regele Ferdinand numai dramatica luptă interioară între sângele

[1] A domnului Kiriţescu (n. a.). Se referă la *Istoria Războiului pentru întregirea neamului* de Const. Kiriţescu.

său, amintirea familiei sale, indistructibila legătură dintre om şi rasa căreia îi aparţine şi între înaltele datorii ale unui suveran: s-a creat astfel, prin cutare scriitoare românca, în limba străină, foarte cunoscută şi apreciată, un fel de legendă regelui martir, în sufletul căruia n-ar fi vibrat decât durerea pentru că suveranul cel nou a învins într-însul pe omul cel vechi. Fotografia care înfăţişează pe regina Maria în acel costum de soră de caritate pe care l-au purtat şi alte princese în timpul Marelui Război, apariţia ei în grupe de pe front, sau în mijlocul spitalelor de nesfârşite dureri, pare a chema iarăşi atenţia către un anume rol, care, într-un anume moment, a fost îndeplinit, cu o vitejie fără pereche, de aceea care înfrunta în fiecare moment boala şi moartea şi care, mai ales, după experienţa celor mai cumplite suferinţe omeneşti, se putea întoarce cu aceeaşi seninătate în gând, cu aceeaşi hotărâre în faptă, la marea misiune pe care nu i-a încredinţat-o nimeni, dar care s-a desfăcut de la sine, din marile însuşiri ale neamurilor stăpânitoare de la care venea. Dacă n-ar fi broşurile ei din timpul războiului, dacă opera care înfăţişează o vieaţă întreagă în adevăr aşa cum a fost, cu toate tinereştile stângăcii, cu toate alunecările către pornirile fireşti ale oricărui suflet nou, care înţelege a nu-şi părăsi dreptul la plăcerile oneste ale vieţii, n-ar fi apărut, nu şi-ar da cineva samă, fiindcă lucrurile acestea nu se pun în Monitorul Oficial şi în formă de comunicat şi nu apar în proclamaţii, cum nu intră nici în discuţia cercurilor care în orice fel de împrejurări nu culeg altceva decât nimicuri, şi nici acuma ce a fost într-adevăr aportul decisiv al Doamnei, pe care n-o putem plânge îndeajuns, dar pe care mă tem că o vom uita prea uşor şi după moarte, aportul ei în îndeplinirea acestei mari opere naţionale, care trebuie să rămână totdeauna legată de numele reginei.

Să se uite cineva și la condițiile în care au apărut acele cărticele din vremea Războiului, pe care le traduceam cu un așa de iubitor devotament, cu atâta admirație pentru un suflet mare, încât, uneori, originalul îl avem într-o zi și în ziua următoare pe masa Doamnei noastre se întâlnea tipărită și broșată traducerea românească: biet tipar de Iași, pe hârtie proastă, cu cerneală ștearsă răpede, pierdută supt pernele răniților și bolnavilor. După trecere de atâția ani de zile, nimeni nu s-a gândit, nici măcar Editura Fundațiilor Regale, în care au apărut toate bâiguielile flăcăilor bolnavi și toate insanitățile maturilor perverși, să dea ediția, să-i zicem și ei, „definitivă" [1], împodobită cu ilustrația necesară, măcar acelei mari cărți de vremuri grele care a fost, cu deosebire în partea dintâi, aceea pe care cu râvnă am tălmăcit-o eu în românește: *Țara Mea.*

Cât privește Memoriile Reginei, ele au fost publicate românește de o firmă negustorească, legată de un ziar impopular [2], și cartea a căutat să fie răspândită în aceleași

[1] Seria „ediților definitive", tipărită de Editura Fundațiilor Regale, una din cele mai însemnate împliniri ale vieții editoriale românești și în care, de-a lungul anilor, au fost tipărite opere reprezentative ale unor poeți importanți ai literaturii române, precum Lucian Blaga, George Bacovia, Ion Pillat, Vasile Voiculescu, Adrian Maniu ș.a. a fost inaugurată cu volumul *Versuri* de Tudor Arghezi. Faptul a provocat mânia lui N. Iorga, care a vrut să declanșeze un protest al Academiei Române împotriva tipăririi ca prim volum al acestei elegante colecții a operei celui considerat de el unul dintre cei mai „nerușinați pornografi" ai literaturii române.

[2] Memoriile Reginei Maria intitulate *Povestea vieții mele* au apărut la editura „Adevărul". Aprecierea lui N. Iorga este falsă, privitoare la „impopularitatea" ziarului democrat „Adevărul", care de la apariția sa în 1888 și până în momentul interzicerii lui, în decembrie 1937, s-a bucurat de un real prestigiu în rândurile cititorilor, fiind unul dintre ziarele cu cel mai mare tiraj din țara noastră. De asemeni, în editura „Adevărul", unde a apărut cartea Reginei Maria, s-au tipărit lucrări de reală valoare ale literaturii noastre.

împrejurări de reclamă zgomotoasă și vulgară, în care se răspândesc produsele unor bieți minți bolnave și rătăcite sau, de unii profesioniști, care-și fac o leafă lunară, romanul, tot lunar, pe care, cu o răpeziciune mașinală de robot, izbutesc să-l alcătuiască, fără observație, fără mișcare, fără idei și fără stil. Și, pe urmă, ce, în materie de critică? Ori laude, care de departe se vedeau că sunt făcute pentru că autoarea era o regină, pe când înainte de toate avea a face cineva cu unul din cele mai frumoase suflete omenești, făcându-și mărturisirea completă înaintea contemporanilor; articole de complezență lașă și târâtoare, de care, desigur, mândra femeie, care a avut curajul să spună adevărul despre sine și ceilalți, le va fi privit cu disprețul care se cuvine ignoranței stângace a oamenilor, cari uneori știu batjocuri, dar niciodată n-au înțeles ce poate însemna o laudă care se primește într-adevăr cu satisfacție și mulțămire.

Deci, nici în prezintarea factorilor morali, nu e aducerea înainte a rolului covârșitor pe care ea însăși, din discreție, din neobișnuință cu scrierile istorice, n-a știut a-l pune destul în lumină, și adeseaori au răsărit în loc legături, atribuții de merit, care se vor fi părut așa, într-un anume moment, dar care nu corespund adevărului.

Trebuie, deci, neapărat a se pune la locul cuvenit, în materie, nu numai de merit literar, ci de merit uman, aș zice, peste literatură, această carte care s-a bucurat numai de o prezentare nedemnă și de o prețuire neîndestulătoare.

Ne gândim, deocamdată, la alegerea celei mai frumoase, celei mai expresive părți din această operă literară, apărută într-o limbă streină și de care adeseaori nici n-am știut aproape cu totul. S-ar avea în vedere și influența, care e de dorit, asupra învățământului femeiesc, mai mult decât toate florile care se vor fi veștejit și decât

toate cuvintele care vor fi perit în deşert, ceea ce se cade, ca o trainică dovadă de recunoştinţă, ba mai mult, ca o expiare, pentru cine a fost regina Maria.

Văzând-o cineva aşa de hotărâtă şi de mândră, cu unele licăriri de despreţ în ochii aceia cari ştiau să fie uneori aşa de buni, s-ar fi crezut că această atitudine n-a făcut-o să sufere. Aceasta înseamnă a nu cunoaşte natura omenească. Nu există om pe lume căruia să nu-i pară bine când a fost înţeles într-adevăr şi dezinteresat, de alt om, oricare ar fi înălţimea cugetării sale şi rangul social pe care-l ocupă. Da, pentru producţia noastră literară, pentru fapta noastră, avem nevoie de recunoaştere, de o recunoaştere cât de largă, dar numai de aceea în care să nu simţim nici cea mai mică urmă de interes personal, iar, în ce priveşte pasiunea, orice lucru pătimaş nu-şi ajunge ţinta şi jignirile trec pe alături de cel pe care ar vrea să-l distrugă.

Dar aceasta mulţămeşte spiritul de dreptate numai în ce priveşte scriitoarea şi personagiul istoric.

Alături e însă femeia care a suferit, care a suferit pentru noi, în toată marea ei mândrie, care nu s-a lăsat dărâmată, şi în toată iubirea ei adâncă pentru acest pământ şi pentru acest neam. Fără a mai vorbi de mama nenorocită.

Doamnei suferinţilor Marelui Război i se cuvine un semn trainic al recunoştinţii noastre.

M-am gândit deci ca, în legătură cu Comisiunea Monumentelor Istorice şi cu învoirea Guvernului, să se ridice la Bicaz, unde s-a retras ca în cele mai grele zile ale ei, o mânăstire care s-ar chema: a „Maicii Domnului tuturor mângâierilor".

Clădirea, pentru care ar fi numai daruri de material și de muncă, și nimic cumpărat, ar fi simplă, dar deosebit de frumoasă. Înlăuntru numai mozaicele cu fondul de aur, care-i plăceau. În locul sfinților luptători d'împrejur ar sta toate Doamnele noastre care au suferit, de la a lui Neagoe, cu fiul mort pe brațe, prin Elisaveta Movilă, învinsă și târâtă în robie de turci, la călugărița fără mânăstire care a fost Elena lui Cuza Vodă. S-ar face slujba mare în zilele care amintesc faptele pentru nație ale reginei Maria. Călugărițile ar fi numai acelea care au avut jertfe grele în Marele Război, sau acelea care le-au făcut altfel pentru țară, pentru neam, pentru scopurile înalte ale vieții. Potrivit cu gândul Mariei a României, ele ar cultiva flori, ar zugrăvi icoane, ar țese odăjdii.

Să ne învățăm de la acest caz unic și ilustru. Mai sunt atâtea reveniri de făcut, în ce privește situația definitivă a oamenilor în istoria acestei țări.

Comentator zilnic al literaturii mai vechi, rătăcitor prin reviste uitate, prin ziare pe jumătate distruse, descoperitor de manuscripte și nu o dată de scrisori prin care se vădește subit o valoare sufletească până atunci neștiută, eu întâlnesc necontenit, pe lângă înălțări care se pot socoti ca nemeritate, după ce s-a văzut valoarea adevărată a omului – să ne gândim numai la soarta reputației unui Kalinderu, fără să pomenesc și numele cuiva căruia i s-a ridicat de curând, în curtea unei mari instituții culturale, un bust pe care desigur că nu-l merită prin nimic – și rânduri, pagini, destăinuiri, care mă fac să mă opresc, mișcat de admirație și zguduit de nedreptate, înaintea unor figuri abia socotite pe vremea lor și îndată după aceea căzute, adesea cu desăvârșire, în cea mai adâncă prăpastie a uitării. Desigur,

de la un capăt până la altul al istoriei politice și al istorici literare, sunt de făcut revizuiri, pe care totuși se va găsi o vreme ca să le întreprindă.

După poarta de fier pe care au închis-o asupra trecutului, pe la 1870, interesele de grup și de club ale „Junimii", opera aceasta promite cele mai neașteptate descoperiri.

Și din ea va rezulta, firește, spre onoarea noastră, și cele mai cuvenite restaurări de prestigiu, cele mai datorite acte de pietate.

„Neamul Românesc", 31 iulie 1938.

XLII

PROPAGANDELE CARE NE LIPSESC

În timpul din urmă s-au petrecut schimbări la organizarea așa-numitei propagande a noastre, cuvânt care a cam ieșit din modă și care trezește pretutindeni bănuieli, așa încât ceea ce este adevărata propagandă trebuie să se ascundă supt altă formă.

Aceste numiri succesive, aceste schimbări de atribuții sunt cea mai bună dovadă că există acolo anumite nehotărâri și că rezolvirea lor întârzie, tocmai din cauza greutății problemelor care în sfârșit s-au ridicat și care, dacă ar fi existat de multă vreme, nu s-ar fi ajuns la anumite greșeli ireparabile, între care cea mai rea este aceea a atât de lungului timp pierdut pentru totdeauna.

Când se vorbește la noi de propagandă, ceea ce interesează mai mult, în împrejurările neobișnuite în care trăim, este, fără îndoială, acea nouă alcătuire a presei, care este pe drum, dar care multă vreme va rămânea încă nedesăvârșită. Urmând unor sfaturi bune, în care să mi se dea voie a-mi reclama partea, Guvernul a înțeles că trebuie să creeze un organ de direcție.

Aceasta nu înseamnă câtuși de puțin că ziarele care apăreau până acum nu erau conduse de oameni pricepuți și nu dispuneau de colaborația prețioasă a multor oameni

din cei cari sunt capabili la noi de o bună activitate gazetărească. Afară de anumite foi care n-au mai reapărut, nu se poate zice că vreun organ de presă din România ar fi fost pe alături de preocupațiile pe care trebuie să le avem fiecare în ce privește interesul nostru și viitorul pe care să-l știm pregăti.

Dar tehnica singură nu ajunge, și experiența unui ziarist se cere întrebuințată de cineva care se găsește mai presus de tot ce poate însemna o experiență relativă și mărginită.

Ne trebuie, cu alte cuvinte, un mare ziar de dimineață, în care, pe lângă o informație controlată, să se găsească și elemente de acelea de sănătate morală, prin care s-ar anima tot ceea ce aduce telefonul, telegraful și poșta pentru cunoașterea împrejurărilor din țară și din străinătate. Trebuie un talent superior celorlalte pentru a avea autoritatea necesară în această unire a sforțărilor și trebuie un echilibru mental, care, și la oamenii cei mai talentați, nu se stabilește decât de la o bucată de vreme.

Mărturisesc că, fiind între ctitorii acestei creații gazetărești, am fost urmărit multă vreme de îndoială, dacă, oricare ar fi valoarea literară a celor însărcinați cu această misiune, ea va putea fi dusă la capăt.

Declar public, aici, că marele povestitor care este domnul Cezar Petrescu, a izbutit să găsească nota potrivită și că, în păstrarea ei din fiecare zi, controlul Ministerului, care nu poate lipsi într-un regim ca acela de astăzi, a știut să nu fie o piedecă și un motiv de confuzie, care ar fi fost fatal noului ziar *România*[1].

Dar nu este vorba numai de ziarul pe care Guvernul îl susține, ci și de acelea pe care el își atribuie dreptul de a le controla, ceea ce odinioară era oprit prin Constituție.

[1] Ziarul oficial al regimului instaurat după proclamarea Constituției din februarie 1938, de regele Carol al II-lea. Directorul ziarului a fost scriitorul Cezar Petrescu.

Şi întrebaţi-mă pe mine ce a putut să însemne, în 1931 – 1932, o lungă campanie de neadevăruri ticăloase care s-a dus împotriva mea personal, şi din cauza unor anumite interese care erau nu numai în tabăra duşmană, dar şi între cei mai apropiaţi ai mei, ca şi din indignarea unor anumiţi gazetari, obişnuiţi a primi plată.

Se găseşte însă, odată, la Preşedinţia Consiliului [1], cineva care, ca mine, refuză a da cea mai mică subvenţie şi o spune făţiş. Ce nu s-a rostit împotriva mea! Şi s-au găsit suflete bune care au crezut că, oriunde sunt eu, întră în confuzia şi lipsa de autoritate, că serviciile publice sunt în primejdie, îndată ce eu îmi fac apariţia în pragul lor, că formule nesocotite pleacă din gura aceluia care trebuie să exprime în fiecare moment conştiinţa singură a datoriilor de stat. Că adun bani pentru mine şi pentru ai mei, că îmi clădesc palate, că m-am înţeles cu prietenul meu, acum răposat, Gamber, pentru a vinde pe bani publici cărţile mele franceze editate de dânsul şi a căror slabă valoare le împiedecă de a fi vândute.

Astăzi, un gest ajunge pentru a închide şi gura cea mai spurcată, şi trebuie să recunoaştem că zgomotul pe care îl făceau anumite campanii de libertate a presei nu era unit cu vitejia necesară pentru a putea să reziste fie şi la cea dintâi timidă opunere, şi că grozavii luptători sunt mulţămiţi cu mica leafă care li s-ar asigura, oriunde şi în orice fel de condiţii.

Dar, alături de această continuă preocupaţie ca opinia publică să nu fie indusă în eroare, cum a fost atâta vreme, propaganda trebuie să aibă două scopuri, şi, dacă, în ce priveşte unul din aceste scopuri s-a făcut ceva, deşi nu bine – o afirm încă o dată – în altă direcţie nu pot observa nici măcar primii paşi.

[1] N. Iorga se referă la perioada când a fost Preşedintele Consiliului de miniştri.

În ce privește propaganda în străinătate, ea ne-a făcut, trebuie s-o spunem, mai mult rău. Ce nu se încurajează la noi, când este vorba de dânsa? Se găsește un om dibaci, în nevoie, și cum nimic nu este mai potrivit decât cultura, la care nu s-a gândit niciodată eroul amator al subvenției, iată că-i vine în minte să organizeze o mare operă culturală, menită a ne face bine cunoscuți de o străinătate care până atunci nu se știa, sau avea prevenții împotriva noastră. Omul provoacă decizia unei societăți onorabile culturale, o iscălitură, sau reproducerea, copierea fotografică a unei iscălituri de om cu vază. Este bine totdeauna să fie un comitet, și ca membri ai acestui comitet se caută oameni înaintea cărora să se plece toate capetele și mai ales să se deschidă toate pungile. Întreprinderea este bine întemeiată: oamenii pleacă în străinătate, ei cari nu știu ce înseamnă străinătatea, pentru a vorbi de țara lor, fără să o cunoască în adevăr. La fiecare pas fac o boață, și lumea din locul unde s-a petrecut această catastrofă, de care ei nu-și dau sama, își închipuie că toată țara este așa ca emisarul înzestrat cu tot felul de hârtii de recomandație. Mai ales, oricare ar fi succesul reprezintanțiilor de specialiști sau diletanți, vine, după câteva mici scandaluri, momentul când se recunoaște cu durere că nu ajung fondurile. Atunci pornesc telegrame către Bucureștii tuturor răscumpărărilor: oamenii nu pot rămânea acolo unde mor de foame; un apel desperat se îndreaptă către un budget atacat din toate părțile. Totul se isprăvește cu o repatriere și, în ciuda falimentului, peste câteva luni de zile, același va încerca o excursie culturală pe aceleași baze, care vor aduce, firește, același rezultat.

Trebuie, însă, la biroul de presă, la acela al atașaților de presă din străinătate, la cari, în majoritate, sunt oameni cu totul străini de sarcina care li se pune pe umeri, pentru

că nu este vorba numai să fii un gazetar cunoscut, dar să ai noțiunea exactă a mediului unde ești trimis și a psihologiei tuturor oamenilor cari se găsesc pe acolo, trebuie, zic, în loc de câteva sute de oameni cari se încurcă, și atunci când sunt onești și când au totuși ceva în capul lor, un om, unul singur, pentru fiecare ramură și pentru fiecare departament al străinătății, care, omul acela, oriunde ar întra, să nu aibă nevoie de recomandația specială a nimănui.

Este și mai ieftin, este și mai practic, și reputația viitoare a României și a poporului românesc nu se va putea sprijini decât pe lucruri făcute astfel.

Adaug că nici nu este, uneori, nevoie ca omul să se deplaseze. Ceea ce nu poate face la locul însuși unde a fost trimis un necompetent și adeseaori un ridicol, face cu cel mai mare folos, rămânând la el acasă și căutând de opera care l-a făcut cunoscut în lume, acela care-și are căderea de a se ocupa de astfel de lucruri.

O aristocrație de oameni muncitori, cari și-au câștigat o mare faimă, ajunge, în locul demagogiei acestor comisi-voiajori, cari străbat lumea cu lefi ca pentru străinătate și cari sunt totuși o ofensă pentru noi și o pagubă-n împrejurările grele în care totuși și acum ne mai găsim.

Dar propaganda cea mare, care n-a fost începută nici până acum, aceea care ne poate sprijini și asigura pentru viitor, este propaganda *în hotarele Țării noastre însăși.*

Ea este de două feluri.

Una privește pe compatrioții noștri de altă rasă, de altă limbă și cari, în legătură cu mișcări ca naționalismul din Germania, ca revizionismul din Ungaria, ca oligarhia moscovită, care trăiește și în Rusia sovietică din timpurile noastre, n-au nici acum, după un șfert de veac, nici un fel de atingere cu viața reală a poporului românesc și nu se poate să fi căpătat stima de care am convingerea profundă că suntem într-adevăr vrednici.

Nici până astăzi nu avem în ungureşte o bună istorie a românilor, şi numai prin bunăvoinţa unui editor sas din Ardeal şi meşteşugul[1] de traducere a doamnei Roessler de la Braşov, astăzi la Sibiu, a putut să aibă o astfel de carte măcar populaţia germană de la noi, care nu este nici în prima fază a convingerii, pentru aceasta fiind îndestulător să se vadă felul cum orice profesoraş sas, găsindu-se înaintea unei opere aşa de muncite cum este *Istoria Românilor* a mea, îşi permite să facă aprecieri unite cu atâtea rezerve, încât darea de seamă constituie o jignire, şi o dovadă de puţină cuviinţă.

Nu mai vorbesc de frumuseţile literaturii noastre, care, în antologii şi crestomaţii bine făcute, ar trebui să fie prezintate şi celui din urmă amator de cărţi din aşa-numitele naţionalităţi.

Mă întreb: unde este biroul, din cele multe ale propagandei, în care să se fi făcut o primă încercare măcar în această direcţie?

Dar poporului românesc însuşi trebuie să i se facă propagandă despre el însuşi[2].

Acest popor, care este deprins a se batjocuri şi care socoate că este o dovadă de mare eleganţă să înfăţişeze totdeauna noţiunea neamului şi a ţării ca fiind lucruri inferioare. Poporul acesta, deprins a trăi într-o sclăvie morală fără pereche, aşa încât preferă asupra unui subiect să întrebuinţeze cea mai proastă carte străină decât să recurgă la cel mai cunoscut dintre oamenii ţării, care să se fi ocupat de această materie.

Acest popor, în care câţiva oameni cu nasul supţire, au izbutit să răspândească o sămânţă de otravă, care a dat roadele cele mai funeste.

---

[1] În „Neamul Românesc", după „românilor", urma: „şi numai bunăvoinţa unui editor din Ardeal, sas, şi meşteşugul".

[2] În „Neamul Românesc" fraza este culeasă cu litere aldine.

Acest popor căruia îi trebuie cunoştinţa de sine, pe care dacă n-o găseşte singur, să i se impuie cu mijloacele cele mai drastice, fiindcă o ţară nu se ţine de oameni cari nu o preţuiesc şi nu o respectă şi un neam nu înaintează prin cei cari caută, în dreapta şi în stânga, un sprijin pe care s-ar cuveni să-l găsească în propriile lor picioare.

O fi unul sau altul în fruntea propagandei, căile de urmat sunt numai acestea.

Numai acestea[1].

„Neamul Românesc", 14 august 1938.

[1] În „Neamul Românesc" este culeş cu litere aldine.

XLIII

TEATRE ŞI TEATRE

A fost primită cu interes şi plăcere întâia reprezentaţie de teatru în aer liber, la noi. Nu era prea curând, căci aiurea e multă vreme de când s-a făcut cu un deosebit succes această încercare. Amintesc prezintarea anuală, într-un sat catolic din Germania, a „Patimilor Domnului", spectacol pentru care ţăranii de acolo se pregătesc un an întreg şi îmbracă rolurile lor cu o adâncă pietate, apoi ce s-a făcut, acuma în urmă, la Salzburg[1], în sfârşit, priveliştea, într-un frumos cadru de natură, pe care o înfăţişează de la o bucată de vreme ungurii, la Seghedin.

De la nici unul din aceste teatre nu s-a inspirat încercarea, pe care o pot crede izbutită, de la Vălenii de Munte. Înainte de a arăta ce mijloace am întrebuinţat şi de a trece de acolo la ce cred că e bine să se ştie şi să se creadă

[1] Festivalul de la Salzburg (Austria), oraşul natal al lui Mozart, se desăşoară în fiecare an, între 27 iulie şi 31 august. Primele festivaluri Mozart au avut loc între anii 1877 – 1910. La 1 august 1917 s-a constituit la Viena „Societatea Festivalului din Salzburg", având-u-i ca directori artistici pe Hugo von Hofmannsthal, Max Reinhardt, Franz Lehar şi Richard Strauss. La 22 august 1920, pe scena din faţa catedralei din Salzburg, s-a reprezentat în premieră *Jedermann* de Hugo von Hofmannsthal (piesă după o legendă din secolul al XV-lea). De atunci, în fiecare an, festivalul se deschide cu această reprezentaţie.

despre teatru, în orice condiții, să vedem cărui impuls i s-au supus aceia cari au descătușat teatrul de artificialitatea spațiului închis și a zugrăvelilor care capătă prestigiu numai de la distanță și cu ajutorul farmecelor luminii electrice, acei, neimitați de noi, câtuși de puțin, cari au lucrat aiurea.

Țăranii germani din Oberammergau stau supt influența unei vieți religioase care e cu totul deosebită de a noastră; ceea ce făceau ei acolo, măcar până ce s-a văzut ce mult se poate câștiga prin exhibiția lor, era ca o rugăciune. Ceva din fanaticul sentiment religios al evului mediu e întrupat în această priveliște unică, pe care nimeni și mai ales la noi, ortodocșii, nu poate s-o copie, și nici n-ar fi bine s-o facă. Să se adauge că spectatorii înșiși, din multe țări și de multe neamuri, erau mânați spre acest sat, așa de liniștit în restul anului, nu numai de o explicabilă curiozitate, dar și de aceleași sentimente care însuflețeau și înălțau pe actorii cari cu bucurie se lăsau și răstigniți pe cruce. Clerul catolic, el însuși, afla unele avantagii în asemenea manifestații strălucitoare și zgomotoase. Să nu se piardă din vedere nici aceea că acolo textul însuși n-are nici o valoare și nici un rol, ci e vorba numai de redarea autenticității evanghelice.

La Salzburg, punctul de plecare, dacă nu mă înșel, a fost pur estetic, și s-a avut în vedere mai ales muzica. Iar, în ce privește ce s-a făcut, pentru multe mii de oameni, la unguri, avem a face, acolo, cu un îndoit scop: a trezi, prin piese și opere de un înalt nivel de artă, un puternic sentiment de mândrie națională la membrii înșiși ai neamului și, al doilea, a atrage și din străinătate cât mai multă lume, care să plece apoi cu o mare idee și despre gradul de cultură al acestei națiii și despre avântul care o animă.

În toate aceste trei locuri s-au făcut cheltueli foarte mari pentru un public care era așteptat să fie deosebit de numeros. Pe când la Vălenii de Munte, unde regula în tot

ce se face e cea mai mare discreție, modestie și, ca să zic, smerenie, am ales o coastă de deal, potrivită și pentru public – se vor face acolo, din ciment, bănci statornice de amfiteatru, dar pentru moment nu e decât pământul gol – și potrivită, în același timp, pentru mișcarea pe alt plan a actorilor unei tragedii în care se văd cetăți și se desfășoară lupte. Ne-a atras frumosul orizont care se desface de acolo: lunca bogată în sălcii, unde se pot ascunde ca în niște imense culise naturale artiștii, râul al cărui curs se simte după aceste tufișuri, și, în sfârșit, înaltul deal acoperit încă de păduri sau sfârtecat de căutătorii nisipului de sticlă. În acest cadru se reprezintă o piesă, una scrisă anume pentru aceasta, scurtă și permițând câte un intermezzo de cântece și dănțuri, de mari desfășurări a costumelor, deocamdată foarte sărace sau de împrumut – și după *Răzbunarea pământului* [1], care mi-a părut că n-ar fi nepotrivită pentru început, voi trece, nu cum anunțasem, la *Lipitorile satului* [2], în care, pe lângă nesfârșite lungimi și atâtea vulgarități, pe lângă nota de vieață care nu mai are rost acuma, este și o veștejire completă a piesei, cum, din nenorocire, e cazul cu atâtea din ale lui Alecsandri, ci voi trece la însuși teatrul elenic, atât de înalt ca artă, atât de inteligibil pentru oricine, prin umanitatea lui, dând – în admirabila traducere, neținută în samă nici pe vremea ei, a lui Ștefan Dinescu – *Oedip Rege*. Iar *executanții* sunt, pentru rolurile individuale, artiștii obișnuiți ai „Teatrului Ligii Culturale", iar pentru mișcările de masă nu numai premilitarii pe cari

[1] *Răzbunarea pământului*, piesă de teatru de N. Iorga.

[2] *Lipitorile satului*, comedie de Vasile Alecsandri, scrisă în vara anului 1860 și reprezentată pe scena Teatrului Național din Iași, în stagiunea 1860 – 1861. Piesa considera drept sursă a tuturor relelor din lume satelor de atunci pe arendașii, cârciumarii și cămătarii evrei și greci. A se vedea și articolul *Alecsandri și lipitorile satului* de N. Iorga, în „Neamul Românesc", 12 noiembrie 1906 (în *Oameni cari au fost*, vol. I, p. 214 – 219, editura Porto-Franco, 1994).

i-am avut la îndemână și cari s-au adaptat perfect, dar și oameni din sate, bărbați și femei, tineri și bătrâni, cari în adevăr au trăit și ei piesa.

Scopul ce l-am avut în vedere n-a fost numai să se mai adauge o distracție pentru ascultătorii cursurilor de vară, ci acela, stăpânind totul, de a chema și prin acest mijloc, mai potrivit decât multe altele, poporul acesta la o viață sufletească mai înaltă.

Căci, pe lângă toate reformele, anunțate cu zgomot, pregătite în grabă, apoi sucite și învârtite de toate interesele de clasă și particulare, pentru ca apoi, în executare, să fie date în sama unor oameni fără pregătire, fără onestitate și, în rândul întâi, fără nici o tragere de inimă, reforme care țineau o înbunătățire, ce se observă încă așa de puțin, în starea materială, deplorabilă, a țăranilor din vechea țară liberă, dar și din unele părți spre apus, de dincolo de munți, nu s-a făcut nimic pentru ca atât de înzestratul nostru sătean să iasă din faza, inferioară față de cerințele vremilor noastre, în care s-a așezat de atâtea veacuri prin însești sforțările sale. Ideile nu circulă prin sărăcia lui, care e și lăuntrică, sentimentele n-au prilejul de a se supția, noțiunea trecutului îi este străină, în același timp când instinctul acestui trecut îl are în sine și schimbă după el orice i se înfățișează în prezent; noțiunea altei vieți decât a sa și a caricaturii pe care o vede zilnic deasupra sa, îi lipsește. Școala dă numai forme, în mare parte inutile, sau proptele pentru parvenire, ziarele n-au literatură pentru el, și cultura oficială e pe atât de stângace, pe cât de îmbulzitor filantropică și „națională", iar mai ales în ea omul descopere tot acea pecete de oficialitate impusă, care-i displace și fiindcă-l umilește, iar scrisul pentru el, deși se află în tot ce a scris marele nedreptățit, cel mai

nedreptățit dintre toți scriitorii, care e părintele Agârbiceanu, nu pătrunde la dânsul, care nu cumpără cărți de când l-am desvățat de Agatanghel și de Minunile Sfântului Sisoe.

Priveliștea marilor drame omenești, aceea, cuprinsă în figuri pe care le vede mișcându-se, e altceva. Fără a fi făcut încercarea, țăranii din mai multe sate s-au adaus la populația din Vălenii de Munte. A fost o tăcere, la acele mii de oameni așezați pe iarba verde, mai mare decât în biserică, atunci când preotul nu e stăpânit de taina ce o săvârșește. Nici la copii n-am prea surprins râsete; doar la câte un semicult de la orașe, care se trezea la un spectacol de grădină vara. Când, a doua duminică, au fost îndemnați să vie, din târgul anual și mai mulți, conduși, ca pentru prima ispită, cu muzica militară, scenele de luptă au adus singure râsete puternice și groase, dar mi-am explicat mai târziu de ce: ai noștri găsesc ridicolă o încleștare de formă și mai ales izbucnesc în râsete când o ia cineva la sănătoasa.

Mi s-au raportat pe urmă impresiile. Mai cu samă era una de măreție, a unui lucru foarte frumos și nemaiîntâlnit până atunci. Și copiii făceau apoi pe actorii tragici prin curți. Dar se urmărea sensul, aplicându-l la amintirile lor și la simțirea ce le-o lăsaseră. O ardeleancă de mult măritată și așezată dincoace spunea, vorbind de patima elenilor cuceriți și puși la munca robilor de năvălitorii asiatici veniți pe corăbii: „Uite așa am suferit noi supt unguri. Eu am plâns".

Aceasta mă aduce însă a spune câteva cuvinte de încheiere despre rolul teatrului așa de greșit înțeles la noi în suta de ani de când ni l-am dat, nu pentru că i-am fi simțit nevoia, ci pentru că-l văzusem sau îl știam numai aiurea, unde avea adânci rădăcini în trecut și un sens

adevărat în prezent, chiar și Irozii și jocul păpușilor, cu „caraghiosul"[1] lor, fiind o imitație, de la apuseni sau de la turci. Și trebuie să spunem cu umilință că primul teatru de înalt ideal, al lui Voltaire sau al lui Alfieri, a fost inițiat la noi de grecii cuprinși de un fanatic avânt către libertate[2].

Pe urma lor am avut un teatru făcut de boieri, cu traduceri de-ale lor și cu un public din aceeași clasă bogată și stăpână a țării. După aproape o jumătate de secol, tot ei, vechile familii, umpleau lojile, tot ei apreciau valoarea pieselor, și era natural ca și directorii teatrului din București să fie din mediul lor.

Dar o schimbare s-a produs pe încetul. Boierul nu juca: trebuia actorul. Acesta, formând companii, de la Pascali și Fanny Tardini, la Teodor Popescu, au ajuns a-și impune repertoriul. O clasă mijlocie, mai mult stricată decât în adevăr cultă, i-a sprijinit mediocritatea. O literatură dezorientată și-a cerut dreptul de a invada scândurile. Iar statul a recunoscut și susținut așa-zisul repertoriu „național", care a fost o rușine. Cu vremea, boierimea, sărăcită n-a mai apărut în loji. Ea nici nu mai vine, până acuma.

---

[1] Cu privire la formele populare de teatru medieval din țara noastră, considerate ca nefiind expresia sufletului național autohton, a se vedea: D. C. Ollănescu-Ascanio, *Teatrul la români*, colecția „Tlalia", Editura Eminescu; Ion Marin Sadoveanu, *Dramă și Teatru*. Biblioteca „Sămănătorul", Arad, p. 5 – 40 și Valeriu Râpeanu, *Interpretări și Înțelesuri*, Editura Junimea, Iași, 1975, p. 120 – 127.

[2] Se referă la teatrul societății secrete grecești Eteria, care a funcționat în anii 1819 – 1820, la București. Repertoriul acestui teatru era compus din piese adecvate luptei pe care o ducea această societate pentru libertatea națională, împotriva tiraniei, piese ce însuflețeau aceste idealuri în vederea luptelor viitoare. Teatrul a funcționat la „Cișmeaua Roșie" și a fost inițiat de domnița Ralu Caragea (a se vedea, Ioan Massoff, *Teatrul românesc – privire istorică*, E. P. L., 1961, vol. I, p. 88 – 101).

După război sărăcia a ajuns și pe intelectuali. Și ei lipsesc, iar regulamentul teatrelor de stat impune criteriul comercial: piesa să umple casa. Doar pomana galeriei pentru studenți, cari cred că au dreptul s-o iea cu asalt. Un public evreiesc ține locul celui vechi: el cere vorba groasă și spiritul îndoielnic.

Adevăratul popor românesc e absent. Teatrul nu e pentru dânsul. N-are legătură nici cu mintea, nici cu punga lui. E o formă pentru cel din urmă idiot care poate plăti o lojă sau un fotoliu. Sfioși, se strecoară și intelectualii și funcționarii noștri. Dar această jucărie nu poate continua.

La Vălenii de Munte, în forma vechiului teatru elenic, s-a dat un semnal.

„Neamul Românesc", 25 august 1938.

XLIV

TAINA ELVEŢIEI

Cea dintâi impresie pe care o face ţara curioasă şi admirabilă care este Elveţia sau, dacă voiţi, să-i zicem Sviţera – de fapt nu se potriveşte nici un nume, nici celălalt, fiindcă Elveţia vine de la vecii helveţi, cu cari a luptat Cezar şi din cari s-a strecurat doar puţintel sânge la locuitorii cantoanelor romande din vest, iar Sviţera este în legătură cu cantonul Schwytz, a cărui origine etimologică, de altminteri, cred că n-a fost lămurită nici până acum – este că are cineva înainte un lucru perfect, nu numai organizat şi n-aş vrea să zic: mecanizat, căci aceasta ar însemna o critică, ci de o admirabilă "aranjare".

Şi în privinţa aceasta chiar ar trebui să fac o rezervă. Când zice cineva: aranjat, aceasta înseamnă că se are în vedere un anume scop. Acest scop ar putea să fie unul de paradă sau unul de câştig. Începând cu cel de-al doilea, este sigur că Elveţia trăieşte, dar numai în mică parte, din industria străinului, pentru care s-au făcut toate uşurinţile, afară de aceea a coborârii monetei la o valoare care s-o facă mai accesibilă pentru oamenii din ţările de valută depreciată, cari vin acolo cu miile, dar elveţienii, îngrijind de ţara lor aşa cum o fac, îndeplinesc mai mult o datorie faţă de ei înşişi decât să servească unui scop de

comercializare generală a țării lor. Iar, în ce privește o figurație spectaculoasă, ea este împotriva tuturor obiceiurilor acestui popor, care înainte de toate se gândește la cea mai desăvârșită simplicitate și căruia orice paradă i se înfățișează aproape ca o necuviință.

Această perfectă aranjare se observă în toate domeniile.

Ar zice cineva că, în afară de lucrările de artă, natura însăși îi este supusă. Evident că elveții n-au găsit mijlocul de a acoperi prăpăstiile și de a scădea caracterul uneori înfiorător de frumos al munților și, de altfel, ei ar considera aceasta ca o scădere a valorii de frumusețe a patriei lor, dar în marile păduri care se vor fi tăind poate, dar eu n-am băgat de samă nicăiri, așa cum se bagă de samă la noi exploatarea barbară a munților de către aventurierii capitalurilor și de către escrocii indigeni cari se aruncă lacom asupra lor, în aceste frumoase păduri adânci, pare că ar fi, pe lângă tot ce poate să dea natura, și un aport omenesc voit și îndeplinit cu toată stăruința. Ar zice cineva că este vorba de păduri, să mi se ierte cuvântul, pieptănate, dacă nu și frizate.

În adâncuri curg ape mari, între care Rinul, pe care l-am văzut și în văile adânci ale Grisonilor, între „romanii" ladini, frații noștri cei mai mici și cei mai puțini, de cari voi vorbi data viitoare, și până la Bâle sau Basel, Basileia romanilor, unde el se înfățișează ca un puternic rostogolitor de unde, dar aceste râuri au într-însele ceva calm și ascultător, fără să se vadă prin aceasta o constrângere și o zăgăzuire a energiei lor naturale. Țâșnesc din piatră cascade care se deșiră ca o singură împroșcare de spumă; ele au într-însele ceva profund impresionant, dar niciodată această putere de impresie nu se ridică până la caracterul tragic, ci și acolo pare că acestor porniri de ape li s-a stabilit un drum și drumul acesta este tot așa de sigur

şi de neted cum este acela, admirabil asfaltat sau pietruit cu granit, care duce de la un capăt până la celălalt al ţării, străbătând şi toate coclaurile, până ieri nepătrunse, ale munţilor.

În schimbarea răpede a climei, care face ca, în cursul unei singure zile, să se înlocuiască, tot aşa de măiestrit ca într-un spectacol, ploaia puternică din zori, vărsările de soare din dimineaţa mai înaintată, încruntările de nori de la amiază şi tot ceea ce poate pregăti pe urmă jumătatea a doua a zilei, până la acel amurg plin de o umbră cu totul particulară care este unul din caracterele ţării, şi într-aceasta este ca o executare de program, însă fără anunţuri lipite la poartă şi fără îndemnurile de a întra ale portarului.

Icoana acestei linişti orânduite, acestui calm voit, impus şi observat, se vede şi în acele minunate lacuri, în care se răsfrânge nu numai cerul de sus, ci ar zice cineva: un alt cer dedesupt, cu lumini verzi, ca acelea pe care le-a prins pictorul acestor locuri, Böcklin; în oglinda lor, abia răscolită din când în când de abureala de vânt a muntelui sau de biciuirea momentană a furtunii, este întruparea însăşi a caracterelor fizice ale acestei bucăţi de pământ care nu-şi află părechea nicăiri.

Oamenii sunt aşa cum îi arată caracterul pe care au ştiut să-l dea şi naturii în mijlocul căreia trăiesc. S-au întâmplat în Elveţia mai multe revoluţii: marea schimbare religioasă de pe vremea lui Luther s-a făcut aici, prin intervenţia lui Huldrych Zwingli[1], parohul din Zürich, care fusese pe vremea lui un student foarte vioi şi cunoscuse toate plăcerile zgomotoase ale vieţii, cu[2] multe acte de silnicie. Şi mulţimile se ridicau cu cererea de a se desfiinţa,

[1] Huldrych Zwingli (1484–1531), predicator. Doctrina sa a fost expusă în cartea *De vera et falsa religione commentarius* (1525).

[2] În „Neamul Românesc": prin.

imediat și radical, orice amintește catolicismul, în care vedeau nu numai o idolatrie contrară Bibliei, dar, în același timp, și o împuținare de libertate, cu o căpetenie religioasă trăind în străinătate.

Nu este carte de istoria Elveției, în care să nu se vorbească de furia care cuprinsese după 1830 pe muncitorii din Zürich, atunci când li s-a părut că rostul lor, cu toate posibilitățile de câștig, li s-a stricat prin introducerea mașinilor, devenite astfel inamicul.

Dar acestea sunt lucruri întâmplătoare și care n-au dăinuire, cele mai multe dintre dânsele fiind relativ noi, față de trecutul de atâtea veacuri al acestor locuri. Iar acea stare de spirit unică de care vorbeam nu este în legătură cu isprăvile săvârșite, supt cerul cald al Italiei, de minunații ostași cari se dădeau oricărui stat, desigur și pentru plată, neavând cu ce să se întreție în locurile aspre de unde veneau, dar, în același timp, și pentru a-și avea momentul eroic și a-și căpăta o glorie pe care câte unul dintre dânșii izbutea s-o înfățișeze și în anumite forme de artă. Calmul elvețian este produsul unei serii întregi de împrejurări, care s-au unit într-o sinteză numai în cuprinsul secolului al XIX-lea [1].

Fiindcă Elveția nu este creația unei națiuni [2]. Nu se poate vorbi măcar, în ciuda deosebirilor de limbă, care sunt așa de mari, fiind patru graiuri deosebite într-un cuprins așa de mic, de un neam fundamental, asupra căruia să fi trecut năvăliri care ar fi impus limba nouă, deosebită de aceea din cele mai vechi timpuri.

---

[1] În „Neamul Românesc" fraza este culeasă cursiv.

[2] În „Neamul Românesc" propoziția este culeasă cursiv.

Aici romandul este un galo-roman, ca și francezul vecin: germanul, descendent al alemanilor și burgunzilor, nu se deosebește întru nimic de reprezintanții aceleiași rase cari se găsesc dincolo de hotarele Elveției; italianul din cantonul Ticino este de aceeași calitate națională, fie și ea însăși amestecată, din celți și romani, ca și acela care se găsește dincolo de gardul de munți al granitei, iar romanul, ladinul, din văile de la Cuera și Saint Moritz, este, după credința mea, reprezintantul neamurilor din Noric, Vindelicia și Panonia, pe care vântul invaziilor le-a grămădit în acest ultim refugiu.

Întrebarea este atunci: de unde vine faptul că toți acești oameni, dintre cari cei mai mulți, până și la țăranul din satele depărtate, cunosc limbile fraților de viață politică, au ajuns să aibă aceeași psihologie și, în contact cu toate problemele, greutățile și idealele vieții, au ajuns să urmărească același scop?

Explicația obișnuită, aceea pe care o întâlnește cineva în cărțile lor de istorie, neobișnuit de multe, având uneori caracter local, iar altădată tinzând către o sinteză care să reprezinte viața comună a tuturora, este aceea că, de la o bucată de vreme, s-a impus cu o extraordinară putere, poate și supt apăsarea amenințărilor venite din vecinătate, ideea de stat.

Acest stat ar fi ca o creație a tuturora, un bun obștesc, care trebuie apărat împotriva oricui. El este prețuit pentru mai multe motive. Unii scot înainte faptul că în nici un fel de alte legături cele patru milioane de oameni, deosebiți ca aspect, sânge și limbă, din Elveția, nu s-ar putea găsi în împrejurări mai comode.

Elveția ar fi, prin urmare, reprezintanta caracteristică a lui *Ubi bene ibi patria* – „unde este bine, acolo și patria cuiva".

N-ar putea tăgădui nici cei mai idealişti din elveţieni că este ceva şi în aceasta. Cu toate greutăţile economice care s-au prezintat de mai multe ori, cu tot rezultatul unor simpatii de rasă, pe care Marele Război şi autarchiile următoare l-au afirmat şi l-au exagerat sentimental până acum câţiva ani, Elveţia rămâne o ţară în care este bine de trăit.

Dar, în aceleaşi cărţi şi în lucrările de sociologie care le stau alături, se vorbeşte de cultul libertăţii, care ar fi semnul deosebitor al acestei lumi elveţiene.

Această libertate nu trebuie înţeleasă aşa cum poate ar dori-o acei cari o predică. De fapt, guvernele cantonale intervin în toate rosturile vieţii omeneşti. Oricine a încercat să treacă peste interesele pe care le apără ele, s-a lovit imediat, nu numai de o impopularitate, dar de o prigonire care adeseaori n-a cruţat nimic.

Cu ocazia congresului de istorie la care am luat parte, ni s-a prezintat o foarte frumoasă lucrare a domnului Feller[1] despre dezvoltarea istoriografiei elveţiene, ceea ce m-a îndemnat să alerg la înseşi operele acestea istorice, din care cunoşteam până atunci numai pe un Johannes von Müller[2] şi pe un Simonde de Sismondi[3]. Şi în aceste cărţi şi în toate biografiile, se arată motivul pentru care oameni

[1] Richard Feller, istoric elveţian, autorul lucrării *Geschichte der Schweitz*, apărută între anii 1930–1937, în trei volume.

[2] Johannes von Müler (1752–1809), istoric elveţian care a făcut o carieră politică. Dintre numeroasele sale lucrări pe tărâmul istoriei este citată *Istoria Confederaţiei Elveţiei* (1786–1808). Lucrările sale de istoriografie au fost scrise în limba germană.

[3] Se referă la *Jean-Charles Leonard Simonde de Sismondi* (1733–1842), celebru economist şi istoric elveţian. A publicat *Istoria republicilor italiene* (1807), *Istoria francezilor* (1821–1844) ş.a. A tipărit câteva lucrări fundamentale pe tărâmul economiei politice, care au influenţat pe primii socialişti şi pe Karl Marx.

de samă, din cauza unei anumite atitudini religioase sau ideologice, şi-au pierdut întreaga situaţie şi au trebuit să caute o pâne în străinătate. Ba chiar unul dintre cei mai distinşi vechi reprezintanţi ai istoriografiei în aceste locuri a fost atacat grosolan, lovit şi adus astfel, prin dezgustul pe care i l-a inspirat această atingere cu palmele şi pumnii conaţionalilor săi, să afle un loc de hrană şi de manifestare liberă a ideilor sale dincolo de hotar, în Germania.

În fundul acestei obişnuinţe, capabilă de a reţinea în anumite limite o lume întreagă care iubeşte viaţa, nu-i despreţuieşte plăcerile, dar nu trece peste anumite limite, trebuie să fie şi unele obişnuinţe medievale[1].

Este adevărat că lipsa de gust din timpurile noastre alipeşte, din nenorocire, ca şi în Italia, la Milano, clădirile de sticlă nudă şi crudă, înşirate în procesiuni de ferestre pătrate sau oblonge, cele mai ciudate zidiri de modă nouă, de tipurile cele mai vrednice de admiraţie sau de simpatie ale unei vechi arhitecturi. Dar, în muzeele pline de produsele artei, ca lucrare a metalelor şi ţesătură a covoarelor, în aspectul atâtor locuinţe, în ceea ce păstrează încă misterios atâtea străzi tăinuite, prin care n-a putut străbate un gust străin, evul mediu trăieşte[2].

Şi acest ev mediu se dovedeşte, oriunde există, totuşi cel mai puternic cheag pentru viaţa oamenilor împreună.

La aceasta însă trebuie să mai adaug ceva. Noi trăim într-o ţară unde fiecare se gândeşte la sine: câtă operă socială era la înaintaşii noştri, s-a împrăştiat. Egoismul individual se manifestă şi în formele cele mai grosolane, într-o epocă din care lipsesc aşa de mult ctitorii şi binefăcătorii.

---

[1] De la „şi unele" (inclusiv), în „Neamul Românesc" textul era cules cursiv.

[2] În „Neamul Românesc", „evul mediu trăieşte" este cules cursiv.

N-aș zice, gândindu-mă la poezia noastră populară, la muzica noastră, că avem mai puțină simțire decât alții, aceasta mai ales în legăturile fundamentale, și iarăși n-aș atribui elveților o dispoziție sentimentală pe care n-ar avea-o alte popoare. Vizita la un specialist elvețian de rasă germană, aceasta o știu din experiență, dă constatarea exactă a felului suferinții, pentru care se caută cineva, dar mai puțină mângâiere decât este obiceiul, aiurea, să se adauge.

Nu este mai puțin adevărat însă că acolo, în Elveția, oricine crede că are dreptul să se adreseze la cel dintâi om întâlnit în calea sa, pentru o operă de solidaritate.

Se poate ca omul[1], îmbătrânit înainte de vreme și rău îmbrăcat, care întinde, de dimineață până seara, necontenit un mănunchi de flori, să se întoarcă acasă cu buzunarele goale, dar nu trece o zi fără ca un apel, care totuși trebuie să fie întovărășit de rezultat, să nu se îndrepte, pentru operele sociale, culturale, sanitare, către trecătorul de toate clasele.

Azi este vorba de acea ridicare a teatrului comunal din Zürich, pentru care vând insigne fetele în costumele, așa de pitorești, ale țării, mâne pentru un alt scop se va face o colectă menită să aducă puțini bani în casa săracă a unei alcătuiri filantropice; vei primi cutiuța de prim pansament pe care o împarte, pentru un franc elvețian, asociația samaritană, care numără zeci de mii de oameni, gata să alerge la orice accident. Și, în astă zi[2], expozițiile din scuaruri vor fi pentru o mai bună creștere a copiilor, iar,

[1] Reproducem începutul frazei așa cum apare în „Neamul Românesc": „Se poate ca de dimineața până seara".

[2] În „Neamul Românesc": „Și mâne, expozițiile".

îndată după aceasta, se vor oferi trecătorilor foi de arbori medicinali, pentru tot felul de ceaiuri, și gustoase lucruri de mâncare de fabricație indigenă, pentru ca să se ajute la creșterea copiilor, fără tată declarat, ai fetelor care nu s-au învrednicit de favoarea căsătoriei și au totuși și ele o datorie de mamă de îndeplinit.

Mult ev mediu! Strânsă dependență a oamenilor unii de alții.

Iată lucruri pe care am trebui să le împrospătăm la noi, sau să le creăm din nou.

„Neamul Românesc", 18 septembrie 1938.

XLV

CEI MAI MICI FRAŢI AI NOŞTRI, ROMANII LADINI

Cunoaştem mai mult sau mai puţin pe membrii familiei latine, căreia îi aparţinem prin spirit şi prin toate tendinţile noastre, deşi legăturile cu unii din membrii acestei familii sunt atât de slabe, cum sunt acelea cu Portugalia, de care ne-am interesat numai când se întâmpla acolo vre-o dramă, vre-o revoluţie sau când se săvârşea o schimbare de regim, de la care am fi avut să primim şi noi o îndrumare.

Nu este de mirare că partea aceea, atât de importantă, din lumea latină care trăieşte dincolo de Ocean şi care în timpurile din urmă a făcut aşa de mari progrese – Spania dinaintea războiului civil având legăturile cele mai strânse cu ceilalţi reprezintanţi, desţăraţi, ai naţiunii – ne-a rămas cu desăvârşire necunoscută, deşi acolo, pe lângă marile bogăţii pe care le oferă natura, pe lângă însuşirile superioare ale unei rase care a dus aşa de sus frumuseţa sângelui pe care îl avem şi noi, pe lângă o activitate comercială atât de puternică, se întâlneşte şi o mişcare de idei şi mai ales o dezvoltare a liricii, care merită toată atenţia. Ne mărgenim să avem legături diplomatice, şi, nu de mult, reprezintantul importantei republici Chile ne-a vorbit, într-o sală din Bucureşti, cu entuziasm şi convingere, despre formaţia şi dezvoltarea statului căruia îi

aparţine, iar din capitala acestei republici mi-a venit o dovadă de atenţie, pentru care să mi se îngăduie să spun că sunt cu deosebire recunoscător.

Aşa fiind, cine să se ocupe, afară de filologi, cum a fost cazul regretatului Ovid Densuşianu, care a întrebuinţat o serie întreagă de lecţii pentru lămurirea limbii celei mai puţin cultivate din latinitate, cu ceea ce sunt, ce vor să fie, ce au izbutit să facă şi este de sperat că, împotriva înfiltraţiilor dârze ale germanismului şi chiar împotriva unei anumite tendinţe italiene de alipire prin deznaţionalizare, grupul de oameni, părăsit de toată lumea şi lăsat în sama lui proprie, care se chiamă de unii rumunci, de alţii ladini, de învăţaţii în materie de etnografie şi de istorie: retoromani şi cari ei înşii, după ce au ajuns la însemnata lor conştiinţă naţională de astăzi, preferă să fie numiţi simplu numai „romani"?

Când priveşte cineva situaţia lor de astăzi, crede că are a face cu un grup fără însemnătate, care este menit să dispară şi pe care l-ar ţinea încă, pentru o existenţă pur formală, numai interesul elveţian de a nu se întinde asupra pământului Confederaţiei ambiţiile cuceritoare ale unor vecini lacomi să-şi însuşească pământuri noi.

Dacă îi urmăreşte cineva în trecut, precum şi dacă îşi dă osteneala de a pătrunde la dânşii, în acele minunate văi, aşa de sus aşezate, acoperite de adânci păduri de fag, în care ei sunt cărăuşii marilor drumuri, crescătorii cirezilor de vite şi, în acelaşi timp, oamenii cei mai pregătiţi, prin însuşi caracterul multiplu şi ciudat al fiinţei lor, pentru orice ocupaţie omenească la care se cere inteligenţă şi energie, lucrurile se prezintă altfel. Şi, ca unul care mi-am dat osteneala să urmăresc, şi pentru o recentă comunicaţie la Academia Română, ceea ce, în trecutul nu numai al Elveţiei, dar, cum se va vedea, şi a două ţări vecine, ca să nu zic trei, cea de a treia fiind numai micuţul principat

germanizat astăzi, de Liechtenstein, reprezintă elementul acesta „roman", și ca întâiul român, cred, care s-a dus să-i vadă acasă la dânșii, să le vorbească limba, în unele privințe așa de asemenea cu a noastră și să se uite în ochii aceia negri, deștepți, cari luminează fața rotundă supt părul des și dârz, cred că aduc un folos acelei informații generale pentru care s-au creat conferințele la Radio, dacă vă vorbesc despre ce sunt acei pe care i-am numit în titlul acestei comunicări: „cei mai mici frați ai noștri".

Odată ei erau mulți. Ceea ce vedem astăzi ca bucăți din latinitate, rupte după limbă și după conștiința națională, sau întrerupte prin infiltrațiile străine, dintre care unele sunt foarte largi și puternice, așa încât niciodată nu se poate gândi cineva că ele ar putea să dispară, a fost odinioară o singură unitate, care pornea de la Oceanul Atlantic și mergea până la Marea Neagră, pierzându-se și în stepele răsăritene fără hotar ale Eurasiei ruseşti.

În special, între noi, cari ne întindeam pe amândouă malurile Tisei, cari pătrundeam ca păstori în Moravia, cari, venind din Balcani, înaintam către înșeși aceste regiuni ale Ladinilor de astăzi, și între ceea ce au rămas ei, nu era nici o discontinuitate. O singură pânză de rasă influențată de romani, o singură limbă, cuprinzând elementele sufletești dominante ale marelui popor ieșit din vechea rasă ilirotracă și din Roma străbună.

La început chiar, în părțile de la nordul Alpilor, unde erau așa-numitele popoare subalpine, multe și felurite popoare, în care s-au recunoscut influențe celtice și pătrunderi etrusce manifestate prin inscripții, dar baza trebuie să fi fost totuși ilirică, deoarece ilirii ajunseseră să mărginească toată câmpia răsăriteană a Italiei și să pătrundă până adânc în munți, în aceste părți s-a exercitat o colonizare romană. Era natural ca ea să prindă stăpânire asupra izvoarelor Rinului, mergând spre nord, și Innului,

cu numele iliric En, de unde şi numele de Engadina al unuia din ţinuturile locuite de „romanii" de astăzi.

Romanizarea aceasta a trebuit să lase urme; ea n-a putut să dispară la cel dintâi suflu sălbatec al îmbulzirilor de seminţii germane, care în părţile acestea aparţineau ramurii alemanice.

Atâta ar fi de-ajuns pentru a stabili o legătură, pe care o socot interesantă, dacă nu preţioasă, între noi, urmaşi ai dacilor cu sânge traco-iliric, deznaţionalizaţi de aceeaşi Romă, pentru a-şi face un suflet prin aceeaşi limbă, şi între cei cari, sus, pe platoul helvetic, dar şi în regiunile Tirolului şi ale Adigelui de Sus, reprezintau aceeaşi operă de prefacere şi de înălţare etnică şi culturală.

Dar a fost şi altceva. Între noi şi între aceşti reţi latinizaţi – reţi este, cum am arătat în acea comunicaţie, probabil în legătură cu numele râului Ren, Rin, care în celtică înseamnă „înfundătură", „prăpastie" – era o întreagă, mare şi bogată, adaug: luminată, regiune de romanizare, care a păstrat ca provincie romană numele seminţiilor ilirice care fuseseră acoperite acolo de influenţa romană: ale panonilor, ale noricilor şi ale vindelicilor. Prăbuşirea maselor de sălbăticie năvălitoare a aruncat în toate direcţiile pe aceşti oameni, întocmai precum anume goţi, supuşi influenţei trace din secolul al IV-lea, au fost aruncaţi până la Baltică şi până în Sudul Peninsulei Scandinave, unde este o Gotie. Unii din aceşti pribegi s-au tras către Tisa şi Munţii Apuseni, împingând poporul românesc, alţii au pătruns în aceste părţi care aparţin astăzi Elveţiei şi Italiei şi au adaus la vechiul ilirism romanizat un alt aport de iliri, cari trecuseră prin acelaşi proces de deznaţionalizare. Că aşa s-a întâmplat, o dovedesc multe lucruri: cuvinte ilirice în limba ladină, amintirea pădurilor de frasin de unde veneau şi pe care nu le întâlneau la aceste înălţimi reci, ca şi marele număr de

dialecte, vreo douăzeci, la o populație care în Elveția este astăzi așa de restrânsă.

Căci acolo abia de se numără, amestecați cu germani în partea de către vechea capitală, scaunul de judecată de la Curia, care se numește și astăzi în limba lor Cuera, patruzeci de mii de oameni, în cele câteva sate sămănate în văile, în *glenurile* din aceste părți, supt *gadurile* care sunt pădurile. Tirolul cuprinde o mică parte din această rasă odinioară mai puternică și care în aceste părți a trebuit, ca și în micul principat despre care am vorbit și care păstrează încă în nomenclatura geografică urme romane, să sufere o puternică germanizare. Alți membri ai interesantului neam se află în Italia însăși, pe cursul acelui Adige cu numele romanic și german, care este, ca și Innul și Rinul, pe o parte din cursul lui, o apă a acestei romanități nenorocite. Din sutele de mii care au fost, se păstrează astăzi numai acea parte mică, spre care se îndreaptă, în chip firesc, simpatia înduioșată a cercetătorului și speranța gânditorului că nu se va întâmpla cu dânșii ceea ce s-a întâmplat cu reprezintanții, în mijlocul slavismului de la Marea Adriatică, ai altei ramure de romanitate, acei dalmați, dominați în munți de păstorii „vlahi" români, cari dalmați erau înfățișați, acum câteva zeci de ani, printr-un singur om, de pe buzele căruia filologul Bartoli a cules taina unei limbi, acum pentru totdeauna moartă.

Viața acestor „romani" a fost, vreme îndelungată, închisă în satele lor, care se chiamă „vecinătăți", ele având legături de la o vale la alta, în „jurisdicții", care sunt ca și județele noastre, prin instituții ca aceea a „convichilor", cari nu sunt altceva decât legătura dintre „vecini". Pentru limba lor, într-o vreme când nu era învățământ de stat, nici tendință de deznaționalizare oficială, ci oamenii se țineau în legăturile lor firești, avem încă din secolul al XVI-lea acte redactate de dânșii, cu ocazia întâlnirilor în care se luau hotărâri care priveau mai multe din aceste organizări

de văi, așa de asămănătoare cu ale noastre. Nu toate aceste documente de limbă sunt deopotrivă, fiindcă deosebirile de dialecte sunt destul de adânci.

Pentru a se predica poporului, pentru a-l ținea în catolicismul care era atacat de Reformă, clerul s-a simțit dator să se adreseze oamenilor în limba lor, „romanismul" catolic ajungând în felul acesta, prin anumite locuri, să se confunde cu „romanismul" de rasă și de limbă.

Fără aceasta, multă vreme n-ar fi fost vreo literatură, sau ceea ce numai cu multă aproximație se poate numi așa.

A fost chiar o vreme când oamenii erau complet descurajați și, neavând cuvinte pentru noțiunile superioare de cultură, erau gata să le împrumute de la italieni, cu grămada, sau – și unele din aceste cuvinte, deși ciudate, au rămas – de la o limbă așa de deosebită cum este cea germană. Cu acest sistem, s-ar fi ajuns la același rezultat ca și pentru nenorociții dalmați.

S-a produs însă, într-o țară de cantoane și de văi, o reacțiune, care a legat strâns aceste rămășițe prețioase de limba lor și a îndemnat oameni de talent să-i dăruiască o literatură.

Am căutat să mă inițiez într-însa, și nu regret truda pe care am cheltuit-o, câteva zile. S-au scris, de vreo trei generații credincioase trecutului național, lucruri interesante, în proză și mai ales duioase poezii, din care nu lipsește o tendință polemică, de luptă împotriva tendințlor de înstrăinare. Scriitorul cel mai în vază al lor, astăzi un om de șaptezeci de ani trecuți, o frumoasă figură de rasă, Peter Lansel, mult timp consul al Elveției la Livorno, este, desigur, omul cel mai reprezentativ al „romanilor" din această țară.

Dincolo de hotarele elveține, în Italia, nu poate să fie vorba decât de o lume țărănească, în mijlocul căreia nu s-a manifestat până acum, afară de revista *Ce faz tu* („Ce faci tu?"), a friulanilor de la Udine, tendințe de înălțare în

domeniul spiritual, și este chiar o întrebare dacă, în condițiile speciale în care trăiesc acești romani din jurul Alpilor, sunt posibilități de legătură cu acei cari, prin calendare, prin almanahuri, prin cărți populare, prin crestomații în mai multe volume, cum este a lui Decurtins, alături de crestomația germanului Ulrich, caută să întreție în populație acea credință și acel devotament prin care se poate salva o seminție, chiar când este așa de redusă.

Îmi pare rău că nu pot înfățișa ascultătorilor și vederi din satele lor și nu le pot aduce înainte figurile, așa de asămănătoare cu ale oamenilor noștri, pe care le-am întâlnit acolo. Dar pot să le spun că în bunavoință cu care ei primesc pe străini, îndată ce le pomenești de legătura lor cu frații cei mai depărtați, este acea afabilitate care deosebește rasele influențate de cultura romană, de la un capăt până la altul al largii lor hărți.

Am putea relua oarecum această legătură, așa încât să poată înțelege ei că, pe lângă popoarele latine pe care le cunosc [1], mai este unul, până la care, de altminteri, pătrundeau, poate, din când în când, alături cu zidarii din Udine, și câțiva dintre ai lor, cari se găsesc în vecinătatea acestei provincii. Și păstrez adresa acelui simpatic tânăr care, trecut, ca mulți din sângele său, în Italia și întrebuințat în capela de la Sfântul Petru din Roma, se arăta dispus să întreprindă, cu oameni din satul său și din vecinătate, un drum la Bucureștii noștri, ca să ne aducă vestea unui cântec în care cei cari l-au auzit și l-au înțeles au descoperit apropieri uimitoare cu însăși manifestația românească a durerilor și a speranțelor.

„Neamul Românesc", 2 septembrie 1938.

---

[1] Redăm începutul frazei așa cum apare în „Neamul Românesc": „Am reluat oarecum această legătură, așa încât să poată înțelege că, pe lângă popoarele latine, pe cari le cunoaștem, mai este..."

XLVI

VIITORUL STATELOR MICI

Odată, pe vremea lui Napoleon I, pe aceea a lui Bismarck, Europa avea un singur stăpân. Astăzi, după rezultatul acelei întâlniri de la München, în care s-au pus jaloanele noii politici europene, se poate spune că ea are patru. De această situație va trebui să țină samă oricine, cel puțin o bucată de vreme, mai lungă sau, cum se arată, foarte scurtă, până când se va dovedi și ce slăbiciune prezintă acest sistem al unei Tetrarhii, care se poate întâmpla să nu aibă mult mai mulți sorți de durată decât Tetrarhia imperială, care, supt acvila Romei de odinioară, împărțea de fapt lumea în patru bucăți. Până la această probă a sistemului celui nou care s-a substituit unui vechi sistem, dovedit netrainic, în zodia aceasta a celor patru domni ai lumii va trebui să trăiască orice organizație politică de proporții mai modeste.

Evident că acei cari vor fi de acum înainte supraveghiați, chemați la ordine, amenințați, aduși la hotărâri de multe ori împotriva intereselor lor, se vor folosi de acest fapt prielnic că, în loc să se îndrepte către o singură Putere dominatoare, vor avea alegerea de a întreba după voie, la Roma, la Berlin, la Londra, la Paris. Din rivalitatea firească între membrii acestui condominiu,

vor folosi aceia cari, dacă ar fi fost daţi pe sama unuia singur, ar fi trebuit să facă sacrificii şi mai dureroase, să se plece la acte de supunere şi mai umilitoare.

Nimeni nu va spune că această soluţie este cea bună. Evident că era preferabil sistemul, la care astăzi nu se mai poate gândi nimeni, după sfârşitul sforţărilor de la Geneva, care au avut numai îndoitul dezavantagiu: de a porni de la interesele unei singure Mari Puteri şi de a crede că prin discursuri şi prin rezoluţii în vid se poate regulamenta soarta lumii: sistemul de sfătuirea popoarelor între dânsele, de concesii mutuale, de aranjamente paşnice, de formule legale, care ar fi trebuit căutate la Haga. Dar ce să ne mai gândim la lucrurile pe care le-a voit o nobilă ideologie, pe care le-au pus în practică anumite interese, destul de vizibile, şi care, în faţa unui şir de brutalităţi, cum este, înainte de oricare, atacul japonez împotriva Chinei, a trebuit să abdice de la un prestigiu pe care nu avea nici un mijloc material de a-l susţinea!

Dacă însă, în locul acestui regim de dezbateri internaţionale şi de rezoluţii luate în majoritate sau în unanimitate, ar fi rămas numai[1] o tendinţă imperialistă, ca acelea mai vechi, despre care am pomenit la începutul acestei lămuriri, şi mai rea ar fi fost soarta acelor fundaţii de caracter naţional, datorite unor rase pe care fatalitatea antropologică, sau numai împrejurări neprielnice de-a lungul istoriei lor le-a împiedecat de a întemeia ceea ce se numeşte un stat mare.

Dar, trebuind ca statele mici de acum înainte să asculte, în atâtea chestiuni, faţă de pretenţiile când ale unuia, când ale altuia din cei patru dominanţi, ele pot opune, în lipsa unor mijloace militare şi economice capabile de a le garanta existenţa şi integritatea hotarelor,

[1] În „Neamul Românesc" este culeş cursiv.

argumente de drept și de bun-simț, dintre care, dacă cele dintâi pot fi ușor răspinse de oamenii obișnuiți cu acte ilegale, celelalte nu se poate să nu fie ținute în samă.

Desigur că nu mai este vremea iluziilor care consistau în a crede că, dacă un număr de state mai mici se unesc între dânsele, aceasta înseamnă că ele pot să constituie o Putere Mare. Așa s-a crezut în momentul când aici, la noi, ni se dădea recomandația de a fi „buni cetățeni ai Micii Înțelegeri" [1] și când această „Mică Înțelegere" era prezintată așa ca încă o Mare Putere, care, vorbind când, prin gura cehoslovacă, când printr-una iugoslavă, când printr-una românească, ar fi putut să impună și să păstreze o anumită situație [2].

Nu. Statele mici sunt datoare de acum înainte să se gândească nu la astfel de „pacte", care s-au dovedit trecătoare și neefective, ci la propria lor apărare și, pe lângă aceasta, la conștiința care se desface pentru dânsele din cunoașterea rosturilor lor, din convingerea că aceste rosturi sunt suficiente pentru ca să pretindă a li se menținea libertatea și ceea ce se mai poate numi, în timpurile noastre, independența.

N-a existat până acum nici o epocă din istoria omenirii în care neamurile să nu fi fost silite, să nu se fi simțit datoare de a se lega de un principiu, de a se reclama de la o teorie.

Toate aceste principii și toate aceste teorii au într-însele, fără îndoială, o îndreptățire, deși nici una nu poate să pretindă că îndreptățirea aceasta este așa de mare, încât să nu se gândească cineva la alte idei decât acelea pe care

[1] „Mica Înțelegere" era „o convenție de alianță defensivă între România și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor". A fost semnată la 13 iulie 1921, la București. Cehoslovacia se alătura și ea acestei convenții, cu începere de la 26–28 august 1922.

[2] În „Neamul Românesc" tot paragraful este cules cursiv.

se sprijină ele. În succesiunea acestor principii dominante, astăzi are o trecere deosebită principiul național. Potrivit cu acest principiu național, toți oamenii cari fac parte dintr-o națiune trebuie să trăiască în același stat. Nimic nu poate fi mai atrăgător decât această lozincă, în care s-ar zice că se păstrează și un fel de caracter sacru. Națiunea este deci sfântă și, în sfințenia ei, ea își îngăduie tot ce poate să servească intereselor ei legitime, care decurg din însăși ființa ei, păstrată în anumite hotare, când mai largi, când mai strâmte, de-a lungul veacurilor.

Anglia reprezintă poporul englez: în această privință nu poate fi nici o îndoială. Prin opera minunată a regilor Franciei, operă așa de puțin recunoscută de urmașii lor, din mai multe seminții a ajuns să se întemeieze poporul francez, deplin unitar în ce privește tendințile sale, cu toate că ici și colo se păstrează, peste deosebirile de rasă, pe care nu le poate desființa nimeni, și amintirile de limbă, care arată câtă deosebire a fost în trecut.

Germania și-a însușit teritoriul austriac și a ciocârtit statul creat la sfătuirile din Paris[2] pentru poporul ceh și pentru poporul slovac, considerate ca o singură rasă, apelând la acest caracter național, din care Berlinul a căutat să tragă până astăzi numai o parte din consecințe, căci ne putem aștepta și la altele.

Dar, dacă se invocă principiul național pentru unii, nu se poate a se declara, în alte împrejurări, că acest principiu nu are nici o valoare pentru alții.

N-ar fi existat o garanție pentru statele mici, dacă el[1] ar fi avut un caracter ambiguu, deși, din cauza unor interese care sunt capabile să înfrunte sentimentul național și să-l biruie măcar în parte, putem vedea astăzi o lume mulțămită, deși împărțită între trei, patru rase, în Elveția,

[1] „El" nu apărea în „Neamul Românesc".

[2] Conferința de pace care a urmat primului război mondial.

și cu toată discordia dintre valonii de limbă franceză și flamanzii de dialect german, nu s-a cerut în Belgia niciodată, fățiș, o desfacere după elementele acestea naționale divergente.

Dar, pentru deosebirile acestea naționale, care sunt, dacă observă cineva lucrurile de aproape, deosebiri de limbă, Suedia, legată o bucată de vreme, supt dinastia Bernadotte, de Norvegia, s-a despărțit de tovarășii cari sunt vecinii ei de astăzi.

Tot așa, tratatele din Viena creaseră, pentru dinastia de Orange, un stat al Țărilor de Jos, în care belgienii, așa cum sunt ei cu caracter dublu, se gândeau alături de olandezi, și încă de la 1830 despărțirea între aceste două elemente componente s-a impus.

Ce mai rămâne, prin urmare, în Europa, cu o foarte slabă excepție, nu este altceva decât un număr de state mici, sprijinite pe principiul național.

Pot cei patru, tuspatru dominatori, să ceară ceea ce s-ar putea cere, în virtutea altui principiu, acela care izolează statul Sovietelor: ca o națiune să părăsească forma pe care și-a dat-o, în margenile acestei vorbiri a unei singure limbi? Evident că nu.

Dar, dacă, totuși, aceasta s-ar face, împotriva unui principiu pe care l-a rostit domnul Hitler în zilele din urmă, zicând că lui nu-i trebuie cehoslovaci, ci numai germani de ai săi, cei câștigați astfel, împotriva drepturilor naționale, ar putea ei fi prefăcuți vreodată în cetățeni credincioși ai statului cuceritor?

Și, să se bage de samă, nu este vorba de un grup național care s-ar fi desfăcut din întregimea rasei pentru a se alipi la un stat de altă limbă, ci de oameni cari vin, aducând cu dânșii, de o singură generație, sau de mai

multe[1], de-a lungul secolelor, amintirea unui stat care şi-a avut şi zilele bune şi momentele de glorie.

Iată ceea ce, în principiu, ca şi în imposibilitatea unei amalgamări cu acei cari ar fi să învie vechiul Imperiu, mi se pare că ar constitui o garanţie a viitorului statelor pe care un neîndreptăţit sentiment de trufie le numeşte „Statele mici" ale Europei.

„Neamul Românesc", 16 octombrie 1938.

[1] În „Neamul Românesc": sau de mai multe, *uneori de foarte multe*, de-a lungul secolelor".

XLVII

IDEEA NAȚIONALĂ ÎN DECURSUL ISTORIEI UNIVERSALE

Niciodată nu s-a simțit mai mult nevoia de a se defini ce înseamnă ideea națională decât acum.

Pentru unii dintre aprinșii apărători ai ei de astăzi, adevărați energumeni, gata de toate loviturile, nedreptățile și cruzimile, în credința că în ființa lor etnică se găsește ceva cu totul excepțional și misterios, care le dă dreptul de a amenința, de a porunci, de a stăpâni, de a exploata, de a deznaționaliza și de a distruge, ideea națională a ajuns să fie un monstru. Întocmai așa precum o idee religioasă așa de înaltă ca a sfântului creștinism idilic și pastoral, gata să îmbrățișeze omenirea întreagă, pe care Isus îl predica pe malurile Iordanului, s-a prefăcut, cu o ierarhie de fier ca aceea a bisericii catolice, adevărată moștenitoare a Romei imperiale de odinioară, înaintea căreia, fie și cu asigurarea păcii și a muncii fiecăruia, tremura lumea întreagă, în creștinismul medieval al Bisericii papale, servită de o miliție așa de neîndurătoare cum a fost aceea a dominicanilor prigonitori, prin organizația Inchiziției, așa încât pe oricine ar fi avut altă părere în ce privește credința, sau și-ar fi îngăduit anumite considerații asupra lumii și a omului care ar trece peste teribila dogmă adoptată de concilii, îl aștepta așezarea pe rug, pentru ca

flăcările să mistuie trupul ticălos al ereticului. Nu există nici unul din adevăraţii naţionalişti cari să nu se cutremure înaintea faptelor care se săvârşesc în numele unei idei cu totul deviate şi de la sensul de la început şi de la scopurile pe care, în virtutea acestui sens, ca le recomandă deosebitelor grupuri etnice, din care se alcătuieşte omenirea – mai mare, trebuie s-o spunem, în ea însăşi, decât tot ceea ce face parte ca elemente dintr-însa.

O astfel de idee naţională a ieşit din anumite filosofii care nu s-au născut la noi şi care niciodată n-au putut să fie îmbrăţişate de spiritul cu desăvârşire altfel orientat al poporului nostru. Sunt, în această nouă formulă naţională, şi elemente de instinct, care vin din însăşi ţesătura, atât de deosebită de a noastră, a unor popoare care, oricât ar fi de puternice, nu pot să înrâurească asupra sentimentelor de care am fost totdeauna stăpâniţi şi să ne transmită idei care sunt contrare omeniei noastre îndătinate.

Este adevărat că se află şi suflete tinere de la noi, energii doritoare de a se manifesta, ambiţii care nu se compară cu adevăratele puteri şi cu condiţiile în care şi-ar putea îndeplini scopurile, asupra cărora crezurile naţionale care se produc aiurea, întrupate în simboluri care ele înseşi izbutesc şi câştigă, exercită o influenţă capabilă de a face pe aceşti oameni, în ei înşişi idealişti şi gata de jertfă, să apuce drumuri pe care orice experienţă mai îndelungată şi mai sigură le poate arăta ca imposibile de străbătut.

De aceea, înaintea acestei confuzii de noţiuni prefăcute în sentinţe, iar sentimentele îndemnând imperios la o acţiune nestăpânită, sunt foarte bucuros că o orânduire în programul conferinţilor de la Radio îmi îngăduie a verifica, înaintea tuturor, asupra trecutului nostru întreg, caracterul, cu totul particular, pe care l-a avut, de la un capăt al istoriei românilor până la celălalt, ideea naţională,

chiar în timpurile când ea avea mai mult aparența unui instinct și nimeni nu era în stare s-o prefacă într-o formulă.

Nu o dată, și împotriva unora din istoricii mai tineri, cari credeau că această părere se poate tăgădui – și, când vorbesc de istoricii mai tineri, nu înțeleg pe acei cari, supt influența unor pasiuni personale și a unor organizații de club, introduc în polemica lor elemente care n-au a face cu adevărata cugetare istorică – am manifestat părerea, că la chiar originea alcătuirilor noastre de stat se găsește un concept național, chiar dacă pe vremea aceea nu trăia nimeni care să fi fost în stare a-i da o rostire bine definită.

Să se uite cineva, de jur-împrejurul nostru, la condițiile în care s-au întemeiat statele. Unele dintr-însele nu sunt decât continuarea, în altă formă, a Romei vechi, cu aceeași tendință de dominație universală, manifestată de împărații romani de pe vremuri.

Cutare altele au pornit dintr-o năvălire, și în toată desfășurarea acestor state se simte caracterul violent al acestei revărsări de horde, căutând nimicirea sau sub-jugarea și exploatarea celor amenințați și învinși. Nu este nevoie să pronunț nici un nume, în ce privește această categorie de state.

Sunt apoi altele, cum a fost ducatul și apoi regatul Boemiei, sau chiar statul polon la începuturile sale, care au pornit din umbra imperială a națiunii germane, care ea însăși era îndreptată pe acele vechi drumuri măreție ale Romei: de la o vreme ceea ce era ducatul subgermanic, legat de Sfântul Imperiu, a devenit o ctitorie proprie, în care, tot mai mult, s-a putut ivi și a ajuns să înainteze o conștiință națională, creatoare, mai târziu, și a doctrinei corespunzătoare.

În statele spaniole este la origine rezistența îndărătnică împotriva valurilor de cotropire ale alcătuirilor musulmane, care, o bucată de vreme, au ocupat cea mai

mare parte din Peninsula Iberică, cei din urmă apărători ai ideii creştine, devenită numai încetul cu încetul naţională, fiind aduşi a se adăposti în văile pustii ale Pirineilor.

Cred că ajunge pentru a se vedea cât de deosebită este obârşia altor creaţii politice din evul mediu decât a noastră.

La noi, mult timp, statul nici n-a existat decât numai ca amintirea Împărăţiei care fusese şi dincolo de care nu se putea înţelege, de conştiinţa populară, altceva.

Mintea poporului nostru a fost, în adevăr, totdeauna stăpânită de împăraţi, de împărătesc, de fete de împărat, către care se ridică iubirea acelor Feţi-Frumoşi cari se sprijină însă numai pe vitejia lor.

Originea romană a Împărăţiei era în instinctul nostru şi chiar atunci când ea a fost înfăţişată în forme străine de noi şi în ce priveşte rasa şi în ce priveşte religia. De câte ori a fost vorba de capitala de odinioară a Romei răsăritene, de Constantinopol, de „Ţarigrad" şi de acei cari locuiesc şi domină acolo, de căpetenia lor stăpânind peste mai multe noroade, înaintaşii noştri au călcat peste toată duşmănia de rasă şi peste tot dezgustul pe care-l inspira o religie străină şi inferioară pentru a vorbi tot de Împărăţia de care atârnau şi de împăratul, oricât de apăsător, care o întrupează.

La alte popoare a fost întâi statul de imitaţie, de contrafacere, uneori chiar de caricatură, date fiind hotarele înguste în care se înstăpânise ceva care semăna cu ideea Romei apusene şi, de acolo, numai pe încetul s-a ajuns, printr-o lungă sforţare ca şi printr-o continuă imitaţie, la ceva care să fie asemenea cu conştiinţa naţională şi cu idealul naţional din timpurile noastre. La noi, dimpotrivă: conştiinţa că noi suntem altfel decât cei din jurul nostru, că acest fel de a fi trebuie cu orice preţ păstrat, că el este o poruncă de la care nu ne putem

îndepărta, că nici o imitație, oricât de atrăgătoare, nu poate să înlocuiască aceea ce se găsește în însuși adâncul ființei noastre, aceasta este la începutul nostru, și aceasta a fost linia de la care nu ne-am putut îndepărta, în ciuda tuturor ispitelor, niciodată.

Să se bage de samă un lucru. Poporului nostru îi place a glumi, și gluma aceasta este uneori usturătoare pentru cei împotriva cărora se îndreaptă; se poate întâmpla ca această aplecare de spirit să nu merite a fi lăudată din punctul de vedere moral, dar așa este firea noastră, că nu ne putem îndepărta de la dânsa.

În fiecare sat românesc, pe lângă numele ce-l are cineva în adevăr, este și o poreclă, luată de la anumite defecte fizice sau sufletești și, în lupta dintre adevăratul nume și ceea ce a adaus gluma răutăcioasă a altora, totdeauna acest al doilea nume biruie. Trebuie ca, în timpurile noastre, să intervie starea civilă, pentru a restitui lucrurile peste porecla, supărătoare pentru acela care o poartă. Dar așa facem și în ce privește națiunile celelalte.

Este adevărat că și în alte regiuni, încă din epoca bizantină, se găsesc astfel de caracterizări neplăcute pentru deosebitele elemente naționale care erau silite a trăi în forma vechiului Imperiu medieval. Dar la noi această dispoziție de spirit trăiește și până acum, și, atunci când este vorba să tratăm despre alte națiuni, cu care se poate întâmpla să fim în legături de strânsă prietenie, trebuie să biruim în noi zâmbetul, pe care-l trezește amintirea felului popular în care neamurile acestea sunt privite la noi.

De aici se vede cât de adâncă era, pentru conștiința românească de-a lungul veacurilor, despărțirea netedă dintre noi și dintre acei pe cari vremurile i-au adus în jurul nostru.

Când, apoi, s-a văzut că Roma nu se întoarce, că Bizanțul a apucat pe alte căi, că puterea lui, odinioară larg

stăpânitoare, este într-o scădere care face să se prevadă apropiata ruină totală, când în vecinătatea noastră s-au ridicat puteri cari voiau să se aştearnă peste noi, cum a fost puterea regatului unguresc, sprijinit şi pe biserica apuseană, care ne dădea în sama urmaşilor Sfântului Ştefan, atunci, în această conştiinţă naţională, neexprimată încă în forma de idei, care dăinuise de-a lungul veacurilor, împlinind mia de ani, s-a produs o tresărire. Am purces la întemeierea statelor noastre, care erau, de fapt, dat fiind caracterul interior al cârmuirii, nişte frânturi de Imperiu, în margeni mai înguste.

Ţările acestea se puteau numi, cum a fost cazul cu alţii, după unele amintiri, sau după felul cum li se înfăţişa pământul: astfel, statul Boemiei, al cehilor, nu s-a numit după naţiunea care l-a întemeiat, ci după amintirile, cuprinse într-o formulă germană, ale statului celt, care fusese odinioară al boilor: „Bohemia" din „Bohenheim", iar numele Poloniei nu înseamnă altceva decât şesul în mijlocul căruia polonii, sau, cum zicem şi noi: leşii, după numele de lehi, şi-au întemeiat statul. Sunt cazuri în care numele statului nu este acela al naţiunii de bază, ci al unei cete cuceritoare, care s-a confundat cu elementele supuse şi, cu toate acestea, numele care iese la iveală nu este al celor mulţi cari au rămas, ci al celor puţini cari s-au contopit în masa cuceriţilor. Aşa, de exemplu, cu ruşii, slavi de răsărit, cari purtaseră numele cuceritorilor scandinavi de la Kiev, nişte suedezi pripăşiţi pe acolo. Sau tot aşa şi cu bulgarii, cari nu sunt altceva decât nişte traci romanizaţi în parte, asupra cărora s-a întins puhoiul slav, slavizându-i, şi cari, când a fost vorba să se întemeieze o domnie de caracter politic, au luat numele micului grup de turanieni din regiunile Rusiei răsăritene de astăzi, cari au venit în secolul al VII-lea şi i-a luat în stăpânire.

Noi, când am întemeiat statul de la Argeş, care s-a coborât pe urmă la Târgovişte şi Bucureşti, am numit de la

început această țară: „Țara Românească", și Domnia a fost „a toată Țara Românească".

S-a adus înainte că stăpânitorii sârbi purtau și ei numele națiunii de temei, dar să nu se uite că pe lângă numele acesta al „Țării Sârbești" se adaugă uneori și alt nume, amintind provinciile cucerite și națiunile supuse, ceea ce niciodată nu s-a amestecat în titlul Domnilor noștri, fiindcă ei se supuneau la porunca milenară a unei organizații de caracter instinctiv național.

A fost o „țară a Moldovei", după râul de-a lungul căruia s-a făcut întinderea creației maramureșene, dar să se observe un lucru: că stăpânitorii acestei Moldove se chemau la început „Domni români ai Țării Moldovei". Și, dacă ei au fost siliți să întrebuințeze un nume de caracter geografic, precum o parte dintre sârbi, pe râul Bosna, s-au numit bosnieci, sau alții, după muntele care alcătuia cetățuia lor națională, au fost cernagorți, muntenegreni, aceasta se datorește, la moldoveni, nevoii de a deosebi Domnia cea nouă de Domnia, mai veche, a Țării Românești, pe care acești colonizatori din Maramureș n-au fost în stare să și-o adauge.

Secole întregi am luptat, desigur, și pentru a păstra caracterul creștin acestor locuri, dar noi niciodată n-am fost în rândul întâi cruciați, gândindu-ne mai ales la funcțiunea aceasta de cavaleri ai crucii.

Am dat, este adevărat, numai ici și colo câte un renegat, pe care l-a acoperit de dispreț întreaga conștiință a neamului, răzându-se, nu numai din biserici, dar și din paginile de cronică, numele acelora cari au trecut la credința dușmană a Islamului. Alte popoare din vecinătatea noastră au îmbrățișat această credință musulmană în întregime, cum a fost cazul pentru toată clasa domnitoare de la bosnieci și herțegovineni, ai căror urmași, și până astăzi, păstrează credința adoptată de înaintașii lor, învinși de sultanul Mohammed al II-lea, în

secolul al XV-lea. Dar noi n-am fost totuși căpitani de cruciată ai tuturor neamurilor unite supt steagul cu crucea, ținut în mânile voinicc ale Domnilor noștri.

Între ideea creștină și între națiunea noastră s-a făcut o strânsă legătură. Dar în această legătură ceea ce a dominat a fost națiunea.

Trebuie s-o spun aici cu toată hotărârea, pentru a combate o părere care, în timpul din urmă, s-a înstăpânit pe sufletul multor tineri. Alipirea lor la credința străbunilor este un lucru vrednic de toată lauda, dar, când, cum s-a întâmplat și în declarația, așa de frumoasă, a noului episcop al Maramurășului, care s-a impus, împotriva unui alt candidat, prin credința lui nestrămutată față de ideea națională, biserica ea însăși spune că ține sus crucea Mântuitorului, dar în același timp și steagul poporului românesc, nu-i este îngăduit nimănui să ridice credința, oricât de sacră și de respectabilă, atâta de sus, încât să acopere ideea națională, ajungându-se, pe baza acestui primat religios, la alianțe convinse și încălzite de un puternic sentiment cu națiuni tot „creștine", chiar când caută să dărâme, ca în Germania, și creștinismul catolic și cel protestant și să învie credința păgână; ele n-au a face cu noi, și astfel de legături cu dânsele pot să aibă ca rezultat scăderea și chiar, într-un viitor mai depărtat, distrugerea noastră.

Să ne amintim că noi ne închinăm unor sfinți cari nu s-au ridicat din mijlocul poporului nostru și că nici un adevărat sfânt de acest sânge n-a întrat în calendarul nostru religios, pe lângă care putem să facem un calendar național, în care tradiția eroismului trece de la un viteaz la celălalt viteaz, de la un mucenic la alt mucenic.

Legăturile noastre cu alte neamuri n-au fost acelea de o alianță putând merge până la asimilare și contopire, supt semnul unei idei în stare să cuprindă oricât de multe popoare supt poruncile și îndrumările ei. Când împrejurările au introdus în politica Domnilor noștri, așa de

cumpăniți în toate cuvintele și toate faptele lor și atât de adânc respectuoși față de orice drept omenesc, o lărgire a orizontului lor, care avea de fapt un caracter imperialist, când ei au apărut, ca pe vremea lui Mihai Viteazul, ca dezrobitorii națiunilor de dincolo de Dunăre, cari nu se puteau ridica prin ele însele și își căutau un Domn dincoace de Dunăre, la noi, ca învietor al împăraților bizantini, când toată această creștinătate ortodoxă fremăta de dorința de a vedea apărând în fruntea ei pe Mihai Vodă al Țării Românești, cu sabia creștină trasă spre dezrobire, niciodată nu i-a putut trece prin minte strașnicului Domn de la București că aceasta ar putea să aducă o oricât de mică schimbare a caracterului unui stat pe care așa îl moștenise de la înaintașii săi și deci avea datoria să-l transmită așa și urmașilor. De asemenea, când speranțele bulgărești se ridicau spre blajinul bătrân, rămas totuși o căpetenie de oaste, Matei Basarab. Apoi, când largile danii ale Domnilor noștri sprijineau toată credința creștină a Răsăritului, până în văile Siriei și până în mânăstirile Egiptului, când cartea românească și meșterii de cărți români ajungeau până la arabo-sirienii din Antiohia și până în părțile Caucazului, la georgienii regelui Vahtang, cărora le-am dat cea dintâi carte tipărită în limba lor, Domnia Țării Românești, întinzându-se așa de larg, orizontul creștin și cultural, rămânea tot ceea ce fusese până atunci.

S-a tot vorbit de epoca fanariotă, de grecii cari ar fi robit poporul românesc, cari i-ar fi impus concepția lor națională și întrebuințarea unei limbi care nu era minunata noastră limbă, dezvoltată, din carte în carte, până în acest secol al XVIII-lea, când era așa de bogată în toate nuanțele colorii. De fapt, nu fanarioții ne-au cucerit pe noi, ci, de la Nicolae Mavrocordat înainte, prin puterea unui mediu atotstăpânitor, această aristocrație internațională din Constantinopol, venită cu limbă grecească, dar nu cu un ideal grec deosebit de interesele Imperiului Otoman, a

trebuit să se plece adânc înaintea unei tradiții de atâtea ori seculară. Toate datinile țării au fost respectate, și niciodată o altă limbă decât limba românească n-a stăpânit în actele de stat, păstrându-se de acești Domni noi, cu altă orientare, până și vechea formulă slavonă care întovărășca numele lor și care, pentru dânșii, ca și pentru supușii lor, nu mai avea acum nici un fel de înțeles.

Când a venit Revoluția franceză, cu un așa de frumos ideal de libertate pentru toate națiunile, ea n-a găsit la noi răsunetul ce se putea aștepta, deși mintea noastră era capabilă să înțeleagă și frumusețea acestei noi gândiri politice.

Internaționalismul iacobin n-a avut nici o influență asupra noastră. A trebuit, ca să ajungem la noua formă de stat, cu totul altceva decât ușorul împrumut al formelor străine. S-a cerut întâi o mare dezvoltare culturală proprie. Și statul național a ieșit din gândirea românească, întrupată în noi forme literare și din scormonirea tuturor elementelor unui trecut care niciodată n-a fost pierdut din vedere și de care s-au însuflețit uneori Domnii cei mai străini de sângele nostru, atunci când ambiția lor se ridica mai presus de o cârmuire obișnuită.

Când puterea regelui Ferdinand s-a întins și asupra unor ținuturi în care de atâta vreme erau alte neamuri, care din veac în veac lucraseră pentru ridicarea acelor părți, ajunse a se uni cu Regatul român, și s-a impus prin urmare necesitatea de a respeta tot ce iese dintr-o lungă muncă rodnică pentru aceia cari au participat la dânsa, când legăturile internaționale, de care astăzi lumea își bate joc, dar pe care noi continuăm să le respectăm, au impus păstrarea caracterului național al acelora cari sunt așezați cu un drept care nu este al nostru, pe pământul menit stăpânirii acestui neam, problema caracterului pe care trebuie să-l aibă statul cel nou s-a ivit.

Erau dorințe de deosebiri provinciale chiar între români, și ele puteau să servească scopurile acelora cari, în unele momente, păreau gata să revină asupra hotărârii de alipire la România.

Dar tradiția statului național a învins[1], deși a trebuit ca în cuprinsul lui să se admită, în practica guvernării, dacă nu în formele constituționale, existența grupărilor naționale străine, de un caracter pe care n-am avut niciodată pretenția de a-l schimba. Dar în noua Constituție care s-a impus, peste anarhia distrugătoare a luptelor politice, primatul națiunii creatoare și-a găsit expresia, fără ca acei cari nu sunt din sângele nostru să fi putut ridica împotriva unei doctrine evident ieșite din realitatea însăși o împotrivire. Aceeași idee națională face ca, astăzi, în afară de națiunile îndreptățite, să ne ridicăm cu toată puterea împotriva parazitismului altei națiuni, a cării influență asupra întregii noastre vieți, în domeniul economic și chiar în cel cultural, a devenit nesuferită.

Este astfel începută o operă de deparazitare, potrivită cu cerințele naționale, care, îndepărtată de la orice violențe ce ar putea-o compromite, trebuie continuată cu toate mijloacele de care dispune un popor numeros, având toate mijloacele pentru a recăpăta ceea ce vremuri rele au rupt din tezaurul său.

Aceasta e ideea noastră națională. Cât privește pe o alta, care, după zvonurile răuvoitoare care se împrăștie, ar tinde să puie în discuție hotarele României, suntem gata a le apăra cu armele.

„Neamul Românesc", 13 noiembrie 1938.

---

[1] În „Neamul Românesc", de la „tradiția" este cules cursiv.

XLVIII

VALOAREA DREPTULUI ISTORIC

Iar începe a se vorbi, de pe urma hotărârilor de la Roma, care au ţinut samă şi de altceva decât strictul drept naţional, de dreptul celălalt, în puterea căruia s-au ridicat atâtea proiecte şi s-au îndeplinit şi unele acte politice, care au trebuit, fără multă trecere de vreme, să fie judecate aspru de conştiinţa popoarelor ajunse la constatarea relelor efecte ieşite din afirmarea acestui de al doilea drept.

S-ar părea că dreptul istoric are cine ştie ce extraordinară vechime şi că la dânsul s-ar fi recurs, din cea mai depărtată antichitate şi de-a lungul evului mediu, pentru a se rezolvi conflictele naţionale şi pentru a se căuta noua formă de organizare a statelor. Adecă ar trebui să ne închipuim, dacă nu un faraon egiptean sau un rege din Haldeia şi din Asiria, măcar un om de stat roman, sau unul dintre stăpânitorii Europei creştine de după căderea Romei, aplecat asupra unor cărţi de studiere a trecutului şi cercetând documente de o autenticitate desăvârşită, ca să vadă dacă nu cumva hotarele formei politice în care trăieşte şi asupra căreia exercită influenţă un popor, nu sunt prea înguste faţă de dreptul care i-ar ieşi din mărturia acelor cronici şi hrisoave.

În ce privește statul care, în momentul de față, vorbește mai tare despre dreptul istoric care i-ar îngădui să-și lărgească foarte mult hotarele, adecă Ungaria, ea, care pretinde să aibă Slovacia întreagă, Ardealul nostru și părțile care i-au fost totdeauna adăugite, poate chiar Croația, cu privire la care, din cauza schimbului de politețe care mai dăinuiește între domnul Stoiadinovici și între conducătorii de la Pesta, se mai păstrează pentru câteva vreme tăcere, întregind astfel vechiul stat al regilor de odinioară, până la acel Sfânt Ștefan care, tocmai fiindcă este sfânt, canonizat de biserica romană, nu poate să reprezinte altceva decât aspirațiile creștine către Răsăritul păgân, ar fi de consultat, înainte de a începe opera de cucerire, adecă de cotropire, dovezile trecutului, pentru a vedea până unde are să se întindă neamul unguresc, care, pe vremea aceea, nici nu poate fi considerat supt raportul național.

Oprindu-ne la acest caz, care este într-adevăr caracteristic, el dezminte cu desăvârșire, pentru acele vremi, dar cu o repercusiune până în timpurile noastre, ideea că dreptul istoric, de care se vorbește astăzi, ar avea o origine din cale afară de depărtată.

În adevăr, națiunea ungurească, pe vremea aceea încă un amestec între o clasă supusă, de origine finică, și o alta, stăpânitoare, care nu era decât o colecție de triburi turcești, sosise abia, trecând pe la nordul Carpaților, din depărtatele regiuni fără hotare – și subliniez: *fără hotare* – ale stepei rusești, pentru a se abate, ca un stol distrugător și exploatator, asupra regiunilor Dunării mijlocii, unde până atunci trăise un stat slav, inspirându-se de la tradițiile creștine ale Carolingienilor. Ungurii de pe vremea aceea reprezintau deci seminția, ceata, banda și nicidecum o așezare teritorială, care, dezlipindu-se din locurile unde era, ar fi căutat aiurea un teren mai potrivit pentru ocupațiile de pace, care-i erau cu totul străine, căci, afară

de un oarecare pescuit și de creșterea cailor în Pustă, oamenii așezați multă vreme încă în corturi nu aveau nici o aplecare pentru agricultură și chiar pentru o păstorie transhumantă, de caracter, fără îndoială, cultural, ci se țineau încă de felul de viață al strămoșilor. Ungurii nu aduceau de acolo, de acasă de la dânșii, nici un fel de tradiție a moșiei, și aceasta este deosebirea cea mare între ei și între noi, aceasta dărâmă toate teoriile pe care Domanovskii, mai mult sau mai puțin învățați, din timpurile noastre, le așternîn cărți în care injuria personală nu poate să înlocuiască argumentul.

Noi suntem oameni de străveche, milenară așezare, pentru cari nimic nu este mai scump decât brazda, sfințită prin ostenelile generațiilor care s-au succedat și pe care nici o ispită nu-i poate desface din locurile unde au smuls cei dintâi rădăcinile adânci ale copacilor tăiați și au aruncat în primele brazde semințile roditoare.

Noi suntem într-adevăr un popor de proprietari[1], pe când ei, dacă se uită cineva până astăzi cu luare-aminte la apucăturile lor, sunt, înainte de toate, oricâtă țărănime, după imitația altor nații, s-ar fi format și la dânșii, oameni de exploatare a muncii omenești îndeplinită de alții[2].

Tot pe linia aceasta, s-ar putea face o comparație între ce a însemnat la ei și la noi, nu numai mica proprietate, pe care ai noștri au apărat-o totdeauna cu cea mai mare iubire și cu o îndărătnicie fără pereche, și între felul cum țăranul ungur, sau secuiul, în parte de același sânge cu dânsul, consideră locul de naștere și acela unde, o bucată de vreme, a fost adus a-și cheltui ostenelile. Înainte, deci, de a arăta cum concepea moșia și boierul nostru de odinioară, pe de o parte, și latifundiarul ungur, de alta, ceea ce poate să

[1] În „Neamul Românesc", „popor de proprietari" este cules cursiv.
[2] În „Neamul Românesc", de la „oameni" este cules cursiv.

fie într-adevăr de folos ca să se înțeleagă multe lucruri, să ne oprim o clipă asupra fenomenului acestuia deosebitor între săteanul român și săteanul ungur, în ce privește relațiile lor permanente cu pământul.

Într-o carte care mi-a căzut numai acuma recent în mână, ciudată carte de entuziasm de o parte, de pledoarie interesantă [1] și de propagandă vicleană, de altă parte, pentru scopuri care nu sunt spuse în titlul ei, în opera, publicată în limba franceză, a contelui Iosif Mailat, *La Hongrie rurale, sociale et politique* (1909), prezintare a unor planuri personale de reformă agrară și, în același timp, apărare a stăpânirii ungurești asupra naționalităților, pe care le arată și mulțămite, cu toate că pornite pe o luptă până la răscoală, în această curioasă lucrare se vorbește de paguba necontenită pe care o sufere elementul maghiar din Ardeal prin trecerile dincoace de munți și așezarea în România. Se vorbește de două sute de mii de secui cari și-ar fi căutat locuință nouă dincoace de munți, și în felul acesta s-ar periclita chiar situația reciprocă a naționalităților în această regiune ardeleană, unde în vremea aceea se dezbătea procesul Memorandului. Contele Mailat greșește, desigur, atunci când prezintă pe toți acești secui, întrebuințați ca servitori la București, ca pierduți pentru locurile lor de origine: de fapt, foarte multe gospodării secuiești, de-a lungul atâtor decenii, s-au ținut și s-au dezvoltat înainte de toate prin banul muncit, în capitala României mai ales, dar și în unele orașe mai mici, și strămutat imediat acasă, pentru folosul gospodăriei strămoșești.

Dar nu este nici un fel de îndoială că atâția dintre secui și secuience au rămas aici și că alte ocupații decât ocupația agricolă i-a ispitit așa de mult, încât nu s-au mai putut

[1] În „Neamul Românesc": „*cred* interesată".

desface de dânsele. Desigur că, în lumea aceasta a oamenilor de serviciu din capitala României, s-a găsit și se găsește și până acum un număr oarecare de români din aceleași părți ardelene, dar, cum se știe, aceștia nu se desfac niciodată de ocupațiile lor agricole și sătești și cea mai călduroasă dorință a lor este aceea de a se întoarce înapoi. Ea se observă, în zilele noastre, până și la numeroșii români, la douăzeci de mii, cari se află în împrejurimile Parisului, întrebuințați ca lucrători de fabrică, și cari se supun la toate îngustările, numai cu gândul de a reveni la ce a fost vatra familiei lor. Și din atingerea mea cu românii din America eu m-am putut convinge că, afară de tineri cari, trecând prin școală, s-au asimilat sufletește cu tineretul american, încolo, vechii gospodari au ca ideal acela de a fi din nou ca fruntași prin locurile de unde au plecat de mizerie ca să agonisească bani în țara pe care ei o definesc ca locul „unde se rup oasele".

Venind acum la marea proprietate, boierul nostru, care ajunsese, prin cumpărare, uneori poate și prin silă, să stăpânească ogoarele care odinioară aparțineau țăranilor, incapabili, în noile împrejurări de schimb în bani, să-și păstreze moștenirea, boierul acesta stătea într-o casă care nu se deosebea, de obicei, prea mult de aceea a țăranilor. El trăia într-o tovărășie, nu numai de muncă, dar și de credință, cu acești țărani, el mergea la biserica satului, ridicată adesea din cheltuiala evlaviei lui, el dăruia cărțile de slujbă pe care își însemna numele, el stătea uneori în strană și îndeplinea, la o vrâstă înaintată, rostul cântărețului și, când i se încheiau zilele, el arăta dorința de a i se amesteca oasele cu pământul acestei biserici, sau în margenea zidurilor ei. Până ce Curtea, mai ales în epoca fanarioților, i-a atras în cele două capitale de la București și Iași, boierii au fost oameni de la țară, deci, într-un anume sens, „țărani" și ei.

Uitați-vă acum la nobilii unguri, până la cel mai mic nemeș din Ardeal, și constatați deosebirea.

Acesta este un feudal aspru, un „domn de pământ" și de oameni, care nu are pentru supușii săi de altă națiune, sau chiar pentru oameni din neamul său, cari nu fac parte din nobilime, decât despreț. Nu se pomenește în toată istoria satelor ardelene, pe care o cunoaștem mai bine, nici un fel de tovărășie între unii și alții. Înainte de a alerga la Curtea Mariei Teresa, împodobind-o cu țarțamurile uniformei lor tradiționale, oamenii aceștia stau închiși în castelele lor, de un alt stil decât locuințile sărace ale supușilor, ei fac să se judece de oamenii lor toate procesele țăranilor și, la orice mișcare din partea acestora, trebuie să fugă pentru a scăpa de furia răzbunătoare a acestora.

Aceasta, pe când, în ce privește boierimea de la noi, dacă s-au produs răscoalele din secolul al XIX-lea, îndreptate împotriva curților, aceasta se datorește în primul rând arendașilor de altă origine, evrei în Moldova, balcanici în părțile acestea de jos, cari luaseră locul boierimii, care a fost cruțată și în această mare turburare socială, atunci când ea se găsea pe locul moștenirii sale.

Trecând acuma sus, la vechii regi ai Ungariei, conducând un popor venit dintr-un loc unde nu exista ideea de patrie, și așezat într-altul, care nu era decât un popas pentru prădăciunile în apus, care s-au întins până adânc în pământul francez și până în nordul Italiei, nu poate fi vorba de nici o legătură a lor, strânsă, firească și transmisibilă din generație în generație, cu un pământ socotit ca atare și văzut în margenile sale stricte.

Regatul unguresc merge până unde poate, până unde-l îngăduie puterea, până unde se găsesc oameni mai slabi, cari pot fi supuși autorității lui, până unde, din munca

acestor oameni, pot ieşi venituri pentru Coroană şi pentru clasa de nobili rămasă războinică până la sfârşit şi străină de meşteşugurile păcii, cari s-au adunat ca nişte tovarăşi de cuceriri cotropitoare cu stăpânul lor, regele.

Se poate întâmpla însă ca un popor să nu aibă ideea patriei teritoriale la început, dar s-o câştige pe urmă, şi în felul acesta el se strămută din întâia situaţie rătăcitoare şi prădalnică într-o alta în care, încetul cu încetul, se alcătuieşte această gingaşă şi atât de înaltă noţiune a teritoriului naţional, pe care toţi cei cari îl locuiesc au datoria sfântă de a-l apăra împotriva oricării încălcări, şi de a se ridica indignaţi, de câte ori măcar o ameninţare se îndreaptă împotriva lui.

Aceasta s-a întâmplat aiurea, în Europa centrală şi în cea apuseană.

Acolo elementele germanice s-au strămutat în mijlocul unei populaţii mai mult sau mai puţin romanizate, care se sprijinea pe rasele de la început, formând cu acestea o desăvârşită sinteză.

Şi francii şi vizigoţii şi ostrogoţii şi longobarzii şi alte seminţii germanice s-au strămutat cu arma în mână, prădând şi distrugând, în mijlocul unor oameni aşezaţi, bucurându-se de o înaltă civilizaţie.

Lagărul a durat câtăva vreme, şi o deosebire strictă s-a păstrat între cuceritorul care avea atâtea drepturi, şi între supus, care nu datorea nici măcar serviciul militar şi, prin urmare, nu căpăta drepturile care iese din această funcţiune.

„Omul barbar" şi „omul roman" în Galia francă s-au păstrat în legile noilor state destul de multă vreme, ca două entităţi juridice deosebite.

Dar, de la o vreme, aceasta a încetat: prin creştinism, prin acelaşi creştinism, unii şi alţii s-au confundat, supt scutul bisericii occidentale, în aceeaşi noţiune, şi năvălitorii

au intrat în concepția teritorială a celor năvăliți, împărtășindu-se și unii și alții în conștiința aceleiași patrii.

Că unii erau feudali și ceilalți șerbi, aceasta n-are, din punct de vedere național, nici o importanță; numele german sau roman pe care-l purtau unii și alții, nu înseamnă totdeauna și o adevărată origine etnică. Odată unite aceste două elemente, ele au conlucrat într-o înțelegere perfectă, prin care s-a alcătuit un element sufletesc ce nu poate rezulta decât din aceasta.

A trebuit ca biserica Romei să fixeze oamenilor din aceste noi state, cu regii în frunte, un nou ideal, acela de a combate păgânismul până la ultimele lui margeni, pentru ca să se producă o serie de războaie cu caracter de cruciadă, supt Imperiul cel nou, care era și al lui August, dar și al lui Saul și David, regele uns de reprezintantul lui Dumnezeu pe pământ, pentru a „umbla în căile Domnului".

Nu trebuie să se confunde expansiunea francilor până în adâncul Germaniei și expansiunea regilor germani până în părțile Mării Nordice și ale Elbei, apoi dincolo de Elba, cu rătăcirea cetelor ungurești prin Europa centrală și apuseană, până ce o biruință germană le-a tăiat calea pentru totdeauna. La aceștia e o misiune impusă de alții și nu o nouă patrie, de care ei să nu se mai poată dezlipi.

Este adevărat că în aceste părți apusene s-a întrebuințat mai târziu amintirea cuceririlor de odinioară pentru a se reclama anumite drepturi. De astfel de drepturi istorice s-a vorbit până în timpurile din urmă. Au fost măcar anumiți oameni cari, cunoscând mai mult sau mai puțin din trecut și interpretându-l mai drept sau mai puțin drept, au scos înainte, și în momentul dramatic de după război, dreptul lor istoric, pentru a reclama teritorii în care nu se află națiunea lor.

În privința aceasta, este foarte interesant ceea ce s-a petrecut între francezi și între germani, două națiuni întrețesute oarecum între dânsele, care, tocmai din cauza elementelor de o parte întrate în altă parte, în loc să ajungă la o colaborare folositoare omenirii, nu fac decât să se urmărească din generație în generație cu ura lor.

Rinul a fost disputat între unii și între alții. Pe la 1840, germanii căutau o patrie largă care s-ar fi întins până departe pe malul francez al râului, și lui Becker, poetul pangermanismului, i se răspundea, în Franța, de Alfred de Musset, prin mândra provocare că „Rinul acesta l-am avut noi, francezii, în păharul nostru".

După Marele Război, atâția gânditori francezi au cerut Rinul ca hotar, și ei nu făceau decât să urmeze exemplul lui Napoleon al III-lea, care concepuse și el o lume intermediară între Franța și Germania, unde s-ar fi întins fără rivală influența Imperiului său. Se vorbea la 1918 de „Germaniile", din care o parte n-ar fi putut trăi după dreptul istoric decât cu ocupația, sau cu influența, vecinilor de la apus.

Dar, de câte ori s-a produs această idee, anumite realități i-au stat în cale. În dezbaterea cu armele dintre Francisc I și Carol Quintul, când a fost vorba de regiunea lorenă, unde se vorbește franțuzește, s-a ridicat din partea Franței, nu argumentul istoric, ci acela al acestei limbi, ca semn al unei deosebiri naționale. Și noi înșine am asistat, în ciuda unor interese economice foarte puternice, în regiunea Ruhrului, la înapoierea către patria germană, înapoiere celebrată cu demonstrații mari de conștiință națională.

Unii germani și până astăzi, în ciuda „axei" și a relațiilor de frăție dintre domnii Hitler și Mussolini, văd Italia ca un fel de adaus, impus de dreptul istoric, al lumii germanice, organizată imperial. Ei confundă, cu știință sau fără știință,

o stăpânire de caracter universal, de origine creștină, cu dominația unei națiuni asupra națiunii celeilalte. Pe lângă căutarea unor elemente germane care ar trăi și astăzi supt întrebuințarea limbii italiene la sud de Alpi, ci văd fantoma lui Frederic Barbarossa trecând munții, prin cele unsprezece descălecări ale lui, în șesurile Lombardiei. Dar, iată, și aici realitatea se împotrivește, iarăși în ciuda „axei": de atâtea ori se trezește la poporul italian conștiința unei primejdii, care amenință din aceste părți, și hotarul Brennerului, cu toate asigurările personale ale dictatorului german, este întărit deci pentru vremea când ar lipsi aceste garanții. Motive geografice au putut duce mai departe spre nord, în dauna elementului german, granița regatului Italiei, dar dreptul istoric german în dauna Italiei n-a putut să între, un singur moment, în cercul de chibzuire și recunoaștere al italienilor.

Dacă, în aceste părți, unde dreptul istoric s-ar putea totuși scoate înainte pentru anumite pretenții, chiar dacă realitatea vie intervine imediat pentru o îndreptare, aceasta din urmă biruie, cu atât mai mult trebuie să fie cazul pentru un popor cum este poporul unguresc, la care însuși acest drept istoric nu vine din originile înseși ale așezării sale în locurile unde se află astăzi.

Dar, în aceste părți care au aparținut Coroanei ungare, Coroanei în sensul medieval și cu misiune apostolică, nu poporului unguresc ca atare, popor care așa de târziu a ajuns la conștiința modernă a rostului său, nu există, ca în Apus, acea sinteză capabilă de a crea o patrie prin adoptarea de elementele năvălitoare a concepțiilor elementelor stăpânite. Adecă românii și slavii găsiți pe acest teritoriu n-au putut impune niciodată elementului unguresc concepția lor teritorială.

Această imposibilitate era, de altminteri, în sufletul însuși al rasei cuceritorilor: seminții de acestea turaniene au trecut și în Apus, dar din ele nu s-a ales niciodată nimic,

deşi acolo ar mai fi o explicaţie: că erau puţini şi că ei nu şi-au plecat fruntea pentru botezul creştin. Dar, cu tot creştinismul, adoptat, printr-o dublă influenţă germană şi italiană şi supt scutul Romei, de către unguri, morala creştină n-a întrat niciodată adânc în sufletul lor. Cei cari se închină Maicii Domnului supt forma „Marii Doamne" păgâne şi al căror Isten este, fără îndoială, o continuare a zeului păgân de acasă, nu şi-au făcut niciodată o concepţie etică derivată din noţiunea superioară a creştinismului.

Ei sunt domni în acelaşi sens ca în stepa turaniană; de acolo au păstrat şi ideea, şi gestul, şi expresia. Ei îşi strigă pretenţiile întocmai cum, de pe calul său de comandă, străvechiul Arpad îşi trimetea ordinele către neamurile slabe, care trebuiau să îngenunche înaintea lui.

Teritoriile cucerite sunt pentru unguri, ca şi pentru turcii otomani de odinioară, pământul care s-a aflat supt copitele cailor lor şi care, prin acest act sacru păgân, ar trebui să rămână totdeauna în atârnare de câştigătorii de biruinţă.

Acestui drept istoric însă conştiinţa lumii trebuie să-i răspundă, oriunde este adevăratul sens de civilizaţie, prin cel mai hotărât refuz.

„Neamul Românesc", 27 noiembrie 1938.

XLIX

DREPTUL RECHEMĂRII LA NAȚIUNE

Acum câteva zile, am căutat să arăt cât de puține drepturi poate să acorde unui popor faptul că, într-un moment trecător din dezvoltarea puterilor sale, a ajuns să se așeze pe o bucată de vreme într-un teritoriu, care nu-i revenea, prin caracterul locuitorilor săi, firește, neîntrebați, și în ce privește mai ales Ungaria, care stăruie în a pune pe tapet o chestiune care nu este una pentru noi și credem nici pentru gândirea politică actuală a țărilor care au ajuns a hotărî soarta lumii, am pus în vedere cât de șubredă este, din partea unui popor al cărui stat era de caracter creștin universal, legat de coroana dăruită de Roma și nu de națiunea însăși, pretenția de a reveni în locuri unde acum, fără îndoială, nu este de îndeplinit nici o astfel de sarcină „apostolică", pentru aducerea la dreapta credință a unor neamuri păgâne, sau înduşmănite prin schismă cu biserica romană.

Acest drept istoric, în puterea căruia toată lumea ar avea de cerut câte ceva, și prin urmare întreaga situație actuală, bună, rea, cum este, dar de oarecare stabilitate, ar fi de aruncat în necunoscut și în anarhie, trebuie deci părăsit, în interesul chiar al acelora cari, urmărindu-l, se smulg de la preocupații de un caracter mai real și irosesc o

vreme care ar putea fi întrebuințată mult mai bine pentru rezolvirea unor probleme sociale de cea mai mare însemnătate și pentru alcătuirea unei culturi în adevăr proprii, pecetluită cu semnul național.

A reclama ținuturi asupra cărora a bătut cândva copita cailor unei năvăliri, răspândind în juru-i numai ruină și pierdere de vieți omenești, este o zădărnicie periculoasă. Dar este o imperioasă datorie a se reclama, acele elemente care, prinse într-o formă de slăbiciune sau de neîndestulătoare conștiință națională, au fost supuse, cu voie sau fără voie, unei apăsări din partea unei categorii naționale mai numeroase, sau care se bucură de toate înlesnirile ce [1] le poate da statul. A prinde în laț pe oameni de altă origine și de altă limbă, cari se găsesc pe ținuturi odinioară invadate, este o nedreptate strigătoare la cer, care se răzbună, ca toate nedreptățile în ultima instanță, asupra acelora cari o săvârșesc, însă ar fi un act de inconștiență desăvârșită și de supremă lașitate dacă, un popor ajungând să-și recapete vatra sa de odinioară și având acolo un număr oarecare din membrii săi, cari au suferit silă ori s-au lăsat momiți de ispite, pierzându-și naționalitatea, n-ar cheltui cele mai mari silințe pentru ca acest lucru, absolut contra naturii, să înceteze cu o clipă mai răpede.

Zic: absolut contra naturii, și iată de ce. Prin anume înrâuriri se poate întâmpla, precum am spus, ca o parte dintr-un popor să-și uite de limba sa sau și de numele pe care l-a avut odinioară și pe care alte ori îl păstrează ca un sfânt simbol, pe care nu-l destăinuiește decât celui mai bun prieten. Dar, și în cazul când până și această amintire a numelui s-ar fi pierdut și oamenii ar fi împrumutat numele acelora cari i-au adus la firea lor, deosebită, deznaționalizarea nu este niciodată completă.

1 În „Neamul Românesc": *pe care.*

Adâncul sufletului omenesc nu se supune așa de ușor năvălirii și pătrunderii străine. Acolo este o lume întreagă, pe care nimeni n-o poate ataca, și cu atât mai puțin supune. Tot firea cea veche trăiește, prin chiar felul cum se vorbește limba de împrumut, în care vibrează amintirea rasei, în aparență dispărută. Este o altă tonalitate, o altă muzică sună, chiar atunci când se urmează silabele limbii împrumutate. De câte ori glasurile se ridică spre cântec, bătrânul cântec, mai frumos, sau cel puțin mai strâns legat de suflet, se face auzit din nou. El este ca o chemare către strămoșii cei adevărați, a căror amintire altfel este pierdută, și ei par că răspund din adâncul mormintelor lor la acest apel desperat, care se adresează către dânșii. Nu se împrumută nici dantul, așa cum se împrumută anumite formule obișnuite de convorbire. Fiindcă, de fapt, atunci când se prinde limba străină, ea nu dă mai mult decât este, ea nu poate fi creatoare de artă și răspânditoare de înțelepciune, sfătuitoare în împrejurările vremii, așa cum se întâmplă cu limba care s-a format odată cu rasa și era menită să trăiască totdeauna înfrățită cu dânsa.

Vechi povești se mai desfac încă de pe buzele care nu mai știu rosti cuvintele pe care le întrebuințau vechii înaintași.

Din toate acestea se formează un fel de sinteză a supraviețuirii, pe care n-o poate vedea numai observatorul superficial, dar care se impune de la sine oricărui cercetător atent, deprins a străbate în sufletele omenești.

Sunt astfel de oameni într-adevăr folositori națiunii care i-a cucerit? Trebuie să se răspundă cu toată hotărârea că, în cea mai mare parte, aceasta nu se poate întâmpla. Toată istoria răsare pentru a aduna dovada acestei imposibilități.

Iată un caz: acela al poporului evreiesc. În general, el și-a pierdut tradiția de limbă, deși a rămas, prin religie mai

ales, legat strâns de ceea ce a fost la începuturile sale în patria veche, spre care se întoarce astăzi cu şanse atât de slabe de a putea înlătura pe cei cari i-au luat locul, şi cari nu înţeleg a-şi părăsi vetrele întărite prin munca lor.

Trebuie ca evreul să audă în sinagogă graiul strămoşilor săi pentru ca să se deprindă cu dânsul, şi în Palestina este, azi, o întreagă trudă de a introduce în Universitate o altă limbă decât multele limbi pe care, în rătăcirea lor, evreii le-au împrumutat de la popoarele pe care le-au găsit acolo.

Un mare număr de evrei, aşezându-se în mijlocul acestor popoare felurite, au împrumutat limba lor, introducând într-însa tonalitatea aceea deosebită şi inevitabilă, de care vorbeam mai sus. S-a întâmplat chiar că acei cari şi-au părăsit limba originară pentru a primi, supt această formă cântată asiatic, limba germană, în care şi-au alcătuit un adevărat dialect, să se coboare în mijlocul românilor şi să adauge şi de la români un număr de cuvinte, de întorsături de fraze, din punct de vedere filologic foarte interesante, care se prind cum pot de întâia limbă de împrumut.

Şi, dacă aceşti evrei ar trece într-o a treia patrie, unde ar găsi un alt popor, şi de la acesta s-ar agăţa unele elemente, care, supuse aceleiaşi metamorfoze, ar adăugi la haina de arlechin de care se serveşte un suflet care, prin aceasta chiar, devine falşificat, caricatural şi ridicul.

Întreb eu însă: dar împrumutarea limbii germane i-a făcut ea vreodată pe evreii cari au întrebuinţat-o ca un mijloc mai practic de a se înţelege cu oamenii de la cari aveau a câştiga, a se alipi la naţiunea germană, cu felul ei de a fi, cu nevoile şi aspiraţiile ei? Mult înainte de măsurile pe care le-a luat poporul german, şi pe care noi, şi nu din slăbiciune, nu le-am fi luat niciodată, cu firea noastră deosebită, se învedera în fiecare rând de gazetă, în fiecare pagină de gândire, în fiecare vers al unei poezii scrise de

poeții evrei ființa indelebilă a rasei. Și nu pentru că zic „tată" și „mamă" în românește, evreii de la noi s-au înrădăcinat în rosturile îndătinate, de atâtea ori seculare, până la două mii de ani, ale oamenilor de aici.

Astfel – și aceasta voiam s-o dovedesc – oricând un popor poate reclama pe ai săi, fără ca prin aceasta să aducă o adevărată pagubă poporului a cărui limbă a fost împrumutată de cei strecurați de la neamul lor la un altul.

Fiindcă, de fapt, este vorba aici de elementele românești, așa de numeroase, cari au trecut la întrebuințarea limbii ungurești, în secuime, și la aceea a dialectului rutean, în partea de peste Prut a Bucovinei, căci acestea ne sunt regiunile de înstrăinare, pe când în țări străine se mențin cu atâta energie elementele românești trecute dincolo de Dunăre, în părțile care aparțin astăzi Bulgariei și Serbiei, oare de la acele multe mii de oameni cari astăzi știu românește numai pentru a zice că sunt români și că odinioară ei înșiși sau părinții, bunicii lor au vorbit românește, precum o arată numele de familii și de atâtea ori însemnările pe crucile, de multă vreme părăsite, ale cimitirului de pe vremuri, oare din mijlocul acestor oameni s-a ridicat vreodată o forță națională creatoare pentru unguri, de o parte, și pentru ruteni, de alta? Să mi se arate un singur poet, un singur artist, un singur gânditor, fie măcar și un om de influență în viața publică, a cărui origine să fi fost românească, fără ca el să păstreze, în transformarea națională la care a fost supus, conștiința neamului căruia îi aparține? Catârii aceștia etnici nu sunt de un folos deosebit, și sufletul lor rămâne totdeauna neroditor.

Dar, în deosebire de adevărații catâri, cari rămân, firește, sterpi în orice fel de împrejurare, este de ajuns ca omul să revină la ceea ce trebuia să fie, înainte de prefacerea lui întâmplătoare sau silnică, pentru ca izvoa-

rele care se opriseră, să înceapă din nou a curge şi puterea de a face într-adevăr ceva să se manifeste aşa cum se manifesta la înaintaşi.

Din ce am spus până aici se desface, fără nici un artificiu, ci de la sine, nu numai pentru acela care vorbeşte acum, dar şi pentru orice om inteligent şi nepărtenitor care ascultă sau ceteşte, conştiinţa că pentru binele popoarelor conlocuitoare şi, mai la urmă, pentru binele omenirii, care se hrăneşte din aporturile reale ale acelora cari o alcătuiesc, este o adevărată necesitate ceea ce se poate numi: rechemarea sufletească a însuşitorilor de limbă străină.

Ce trebuie să facă statul pentru ca ea să ajungă cât mai răpede la fericita înfăptuire?

Întâi, el trebuie să oprească, pe teritoriul pe care a ajuns a-l stăpâni din nou, continuarea ascunsă, vicleană, a operei de deznaţionalizare. Nu este îngăduit deci, în România de astăzi, ca biserica romano-catolică, pe care noi am respectat-o şi întărit-o prin concordatul cu Roma, chiar împotriva unei întregi opinii publice – şi eu am conlucrat pentru a-i da un statut pe deplin asigurat, care ne-a meritat recunoştinţa Romei pontificale, de care suntem legaţi şi prin toate amintirile noastre romane – ca această biserică, pusă în serviciul unor scopuri naţionale de cotropire, să continuie a lucra în acest sens naţional pe care nu Roma îl porunceşte şi care se întoarce contra intereselor statului român.

S-a spus de atâtea ori, şi cu toată dreptatea, că, dacă statul maghiar a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să schimbe caracterul naţional al atâtor mii de locuitori din secuime, unde rădăcinile etnice sunt fără îndoială pecenege şi nu ungureşti, cel puţin tot atâta a făcut biserica aceasta apuseană, prin fanaticele unelte naţionale trimese acolo. O astfel de operă se încercase a se face şi în Moldova de pe la 1830 până la 1850, însă Roma a intervenit şi a dat

în părțile acestea, unde se știa că mediul este românesc, latin, clerici italieni, cari, în ciuda autorității supreme a bisericii ungurești, care n-a lipsit să intervină, s-au menținut și până astăzi.

Din secuii și ceangăii trecuți dincolo de graniță, în marea expansiune secuiască, mergând prin unele sate și dincolo de Siretin, nu s-au făcut deci luptători ai idei maghiare, ci, păstrându-și acești oameni de treabă limba lor, împreună cu obiceiuri care nu sunt întru toate maghiare, s-a împiedecat, pentru Moldova, primejdia ce ar fi rezultat din caracterul ofensiv al acestei populații străine. Ar putea însă astăzi Roma să refuze statului român sprijinul trebuitor pentru ca, în aceste regiuni care se află supt steagul nostru, opera de deznaționalizare a poporului românesc să nu urmeze și mai departe, prin acești parohi, a căror cruce este înfășurată cu tricolorul străin? Precum în administrație am sfărâmat granița prin mari diviziuni administrative care trec dincolo de dânsa, așa și supt raportul religios, pe baza, de altfel, a existenței elementului catolic secuiesc-ceangău pe ambele laturi ale Carpaților, să se desfacă aceste părți secuiești, cu un caracter așa de neted determinat, de depărtatul Scaun de Alba-Iulia, care nici nu-i poate stăpâni din cauza distanței, pentru a se alipi la acea episcopie catolică de Iași, care păstorește pe credincioșii ei din regiunile Romanului și Bacăului. Episcopia aceasta, care a înțeles ce înseamnă a trăi în statul românesc, are astăzi în fruntea ei pe părintele Robu, un adevărat român de religie catolică, oricare ar fi, de altfel, originile familiei sale.

De curând, cineva cu tragere de inimă pentru bieții noștri oameni de acolo, cari au fost făcuți unguri curați, în aceeași măsură, evident superficială, cum au fost prefăcuți și italienii întrebuințați odinioară la lucrările de cale ferată, cari se jură astăzi că sunt maghiari adevărați, a semnalat

marea greșeală de negligență, care se poate califica însă de criminală, pe care statul român o face și până astăzi, trimițând în regiunea maghiarizată din secuime învățători și învățătoare cu mult prea tineri ca să poată avea o influență și cu totul săraci –, tot felul de copilandri și de fetițe, neavând măcar o familie pe care să se poată sprijini, și cărora statul nu le-a creat prin împroprietărire o situație cu desăvârșire predominantă, în mijlocul satului unde sunt trimeși. Cred că de aici, de la Radio, se aude și prin ministere, și, dacă nu mă înșel în această privință, una din cele dintâi măsuri care ar trebui să fie luate și la cel de Educație și la cel de Agricultură și chiar la acela al Apărării Naționale, care ar putea să aibă un sens de apărare și în interior, pe care îl pierde prea mult din vedere, ar fi, și fără zăbavă, aceea de a face din învățătorii români și acolo, dar mai ales acolo, așa cum propusesem eu odinioară, când am trecut pe la Ministerul Școlilor, centrul și inima satului întreg. Și, fiindcă învățătorul trebuie să se sprijine pe preot, nu este îngăduit ca oriunde ai noștri au încetat de a fi ai noștri să nu existe biserica noastră. Și nu o înjghebare de lemn, ci o trainică zidire de piatră, în fața bisericii care a luptat împotriva noastră și ne-a mâncat credincioșii naționali prin ispita unei religii care, desigur, n-a fost întemeiată de Mântuitorul pentru aceasta.

Aș fi foarte bucuros, dacă n-aș fi creat și întărit numai[1] convingeri, ci determinat, prin aceste cuvinte, fapte.

„Neamul Românesc", 11 decembrie 1938.

[1] În „Neamul Românesc": *nu* numai".

NOTE

I. *Solidaritatea națională:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 255, marți 24 noiembrie 1936, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința d-lui prof. N. Iorga la Radio* (20 noiembrie 1936).

II. *Regele Carol al II-lea ca apărător al intereselor naționale*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 250, miercuri 18 noiembrie 1936, p. 1; cu subtitlul: *Cuvântarea la Radio a d-lui N. Iorga* (15 noiembrie 1936).

III. *Un poet francez despre Moldova: Edouard Grenier*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 278, duminică 20 decembrie 1936, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința de la Radio a d-lui N. Iorga* (8 decembrie 1936).

IV. *Românii în poezia europeană: un imn italian din 1885*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 266, duminică 6 decembrie 1936, p. 1–2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (4 decembrie 1936).

V. În amintirea zilei de 24 Ianuarie 1859: „Neamul Românesc", an. XXXII, nr. 18, marți 26 ianuarie 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga.*

Unirea Principatelor Române, în 1859, constituie, în viziunea lui N. Iorga, un moment cardinal al istoriei naționale. În același timp, așa cum rezultă și din aceste conferințe, N. Iorga a nutrit o admirație nereticentă

față de Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu pentru rolul lor decisiv în realizarea unor reforme istorice, în primul rând reforma agrară. Se mai adăuga și faptul că N. Iorga a așezat la temelia concepției sale istorice unitatea și solidaritatea națională, iar actul de la 24 ianuarie 1859 reprezenta un exemplu semnificativ. În această conferință, N. Iorga amintește și de forțele antiunioniste. În primul rând, de Nicolae Istrati (1818–1861), un antiunionist convins, complice al caimacamului N. Vogoride în celebra afacere a falsificării alegerilor pentru Divanul ad-hoc. N. Iorga enumeră și câteva din faptele de cultură ale acestui boier, care, după Unire, se retrage la moșia sa de la Rotopănești, județul Suceava, unde, în 1855, înființase o școală de fete, ceea ce constituie o noutate pentru vremea respectivă. Era posesorul unei biblioteci cuprinzând numeroase manuscrise rare. A scris mult și aproape în toate genurile: de la ziaristică pe probleme sociale, economice, politice, istorice până la proză, versuri, drame istorice. La una din ele se referă N. Iorga și anume la *Mihul. O trăsătură din rezbelul lui Ștefan cel Mare cu Matei Corvin regele Ungariei (1850). În Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, unde la p. 465–467 se află o largă prezentare a vieții și activității lui N. Istrati, se arată că drama citată de N. Iorga era „întemeiată pe o documentare îndelungată" și era „menită a celebra triumful lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia". Drama „încearcă să îmbine o intrigă amoroasă cu conflictul războinic".

„Entuziatul naționalist", „doctorul cu același nume", urmașul lui Nicolae Istrati, a fost doctorul chimist Constantin Istrati (1850–1918), om politic conservator, fost primar al Bucureștilor, animator al vieții noastre sociale. La moartea lui N. Iorga avea să scrie un frumos portret, publicat mai întâi în „Neamul Românesc" și apoi în seria *Oameni cari au fost*, volumul II.

VI. *Caracteristica lui Ștefan cel Mare* (*Din Istoria Românilor, vol. IV*): „Neamul Românesc", an. XXXII, nr. 28, duminică 7 februarie 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Comunicație la Radio a d-lui N. Iorga* (5 februarie 1937). În nr. 26, vineri 5 februarie 1937, p. 1, aflăm următoarea notă: „Conferința d-lui prof. N. Iorga la Radio: Mâine, la orele 20, d. profesor Nicolae Iorga va vorbi la Radio despre *Caracterizarea lui Ștefan cel Mare*".

Conferința reproduce textul care încheie capitolul dedicat lui Ștefan cel Mare de N. Iorga, în *Istoria Românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, București, 1937, de la pag. 249–252. Nu au fost reproduse nici în „Neamul Românesc", nici în volumul *Sfaturi pe întunerec* notele din *Istoria Românilor*.

VII. *O prietenă veche a noastră: poeta Marie Nizet*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 40, duminică 21 februarie 1937, p. 1–2.

Cu două zile înainte „Neamul Românesc" (19 februarie, p. 1) publicase următoarea știre: „Conferința d-lui prof. N. Iorga la Radio. D. profesor N. Iorga va ține o conferință la Radio intitulată: *O belgiană despre România*. Conferința va avea loc mâine, la orele 20".

VIII. *Cum se creează o stare de spirit*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 52, duminică 7 martie 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la radio a d-lui N. Iorga* (5 martie 1937).

Conferința se referea la tentativa de asasinat împotriva profesorului universitar Traian Bratu, rectorul Universității din Iași. Fapta comisă de membrii mișcării legionare a stârnit indignarea tuturor partidelor și a cercurilor democratice din România. Nicolae Iorga va ține un fulminant discurs la Senat publicat de „Neamul Românesc", nr. 40, joi 4 martie 1937, cu titlul *Cazul de la Iași*, în care a afirmat, printre altele: „Odată cu criminalii de la Iași să fie pedepsiți și cei cari le-au înarmat mâna. Nesocotiții și criminalii cari au făcut ceea ce au făcut la Iași și n-au avut curajul să se predea poliției, prin urmare, au fost mișei, lași, aceștia sunt produsul unei stări de spirit și în această stare de spirit sunt multe responsabilități: sunt și responsabilități de atâtare." Ideea ca și titlul conferinței le aflăm în acest paragraf al discursului său.

IX. Formula revizionismului ungar: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 64, duminică 21 martie 1937, p. 1–4; cu subtitlul: *Conferința rostită aseară la Radio de d. prof. N. Iorga* (19 martie 1937).

Conferința lui N. Iorga a stârnit reacția cercurilor revizioniste maghiare. Astfel, peste o săptămână de la publicarea textului în „Neamul Românesc" (duminică, 28 martie 1937, p. 1), același ziar tipărește: *„Articol nerușinat din „Pester Lloyd"*. Iorga despre revizionism." „Pester

Lloyd" din 21 martie publică următorul articol: *Profesorul universitar și senatorul Nicolae Iorga a ținut la Radio o conferință despre revizionismul ungar.* „Se reproduce integral articolul din cotidianul budapestan care avea următorul final: „Politica românească, care calcă sistematic în picioare drepturile elementare asigurate prin tratate ale minoritarilor, poate într-adevăr să trezească între naţiunile din Ardeal numai ură. Dar profesorul Iorga trebuie să înţeleagă că această împrejurare nu pledează pentru menţinerea situaţiei din Ardeal, ci pentru schimbarea ei fundamentală."

X. *Fundaţia Romei*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 91, vineri 23 aprilie 1937, p. 1–2.

XI. *Marea, – cum am cunoscut-o*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 92, duminică 25 aprilie 1937, p. 1–4; cu subtitlul: *Comunicaţie la Radio a d-lui prof. N. Iorga* (23 aprilie).

XII. *Despre Basarabia*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 81, duminică 11 aprilie 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Comunicarea la Radio a d-lui prof. N. Iorga* (10 aprilie 1937).

XIII. *„Frumosul" în concepţia poporului*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 105, sâmbătă 15 mai 1937, p. 1 şi nr. 106, duminică 16 mai 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferinţa la Radio a d-lui profesor N. Iorga* (13 mai 1937).

XIV. *Noţiunea de „bine" la poporul nostru*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 117, duminică 30 mai 1937, p. 1–4; cu subtitlul: *Comunicaţie la Radio a d-lui profesor N. Iorga* (28 mai 1937).

XV. *„Minte" şi „cuminte" pentru poporul românesc*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 127, sâmbătă 13 iunie 1937, p. 1–4; cu subtitlul: *Comunicaţia la Radio a d-lui profesor Nicolae Iorga* (11 iunie 1937).

XVI. *„Sfânt" și „sfințenie" la poporul românesc*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 137, duminică 27 iunie 1937, p. 1–4; cu subtitlul: *Conferință rostită de d. profesor N. Iorga la radio* (25 iunie a.c.).

XVII. *Despre „drept" și „dreptate"*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 148, duminică 11 iulie 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui profesor N. Iorga* (9 iulie 1937).

XVIII. *Noțiunea de „carte" la români*: „Neamul Românesc", an. XXXI, marți 27 iulie 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (23 iulie 1937).

XIX. *„Înțelegere", „pricepere" și „înțelepciune"*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 166, marți 3 august 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința d-lui profesor N. Iorga rostită aseară la Radio.*

XX. *„Domni" și „Împărați"*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 176, duminică 15 august 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința d-lui profesor N. Iorga la Radio* (13 august 1937).

XXI. *„Războiul" și „pacea" în sufletul poporului român*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 188, 29 august 1937, p. 1; cu subtitlul: *Conferința d-lui prof. N. Iorga rostită la Radio* (27 august 1937).

XXII. *Datoria în concepția poporului nostru*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 199, duminică 12 septembrie 1937, p. 1; cu subtitlul: *Comunicație la Radio a d-lui prof. N. Iorga.*

XXIII. *Înțelesul cuvântului de „țară"*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 210, duminică 26 septembrie 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (24 septembrie 1937).

XXIV. *„Țărani" în vechiul înțeles al nației*: „Neamul Românesc", an. XXXII, nr. 222, duminică 10 octombrie 1937; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui Iorga* (8 octombrie 1937).

XXV. *„Domnie" și „stat"*: „Neamul Românesc", an. XXXII, nr. 232, duminică 24 octombrie 1937, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferință la Radio a d-lui N. Iorga* (22 octombrie 1937). În „Neamul Românesc" de miercuri 20 octombrie 1937, p. 1 apare următorul anunț: „Conferința d-lui N. Iorga la *Radio*. D. profesor N. Iorga va vorbi la Radio, vineri 22 octombrie, la orele 22[15] despre «Domnie și stat»".

XXVI. *„Străinul" în concepția poporului român*: „Neamul Românesc", an. XXXII, nr. 243, duminică 7 noiembrie 1937, p. 1–4; cu subtitlul: *Conferința d-lui profesor N. Iorga la Radio* (5 noiembrie).

XXVII. *Familia în concepția poporului român*: „Neamul Românesc", an. XXXII, nr. 260, duminică 28 noiembrie 1937, p. 1–4, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (27 noiembrie 1937). Cu un număr în urmă, „Neamul Românesc" anunța pe prima pagină: „Azi, la Radio, d. profesor N. Iorga vorbește la orele 19[45], despre «Noțiunea de „familie" la poporul român»." Ca să avem o imagine asupra ritmului vieții intelectuale a lui N. Iorga vom arăta că, în același număr, „Neamul Românesc" anunța: „Aseară, la Gara de Nord, d. prof. Nicolae Iorga a sosit în capitală." Se întorsese după o călătorie în Franța unde ținuse câteva conferințe. În drum spre țară se oprise la Veneția.

XXVIII. *Limba ca element al sufletului românesc*: „Neamul Românesc", an. XXXII, nr. 272, duminică 12 decembrie 1937, p. 1–4; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (10 decembrie 1937)."

XXIX. *Elemente necreștine în viața poporului românesc*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 5, duminică 9 ianuarie 1938, p. 1–2, cu subtitlul: *Conferința d-lui prof. N. Iorga la Radio* (7 ianuarie 1937).

XXX. *Prevederi adevărate și false*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 17, duminică 23 ianuarie 1938, p. 1–2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (21 ianuarie 1938).

Conferința a declanșat o polemică acerbă între N. Iorga și Nae Ionescu. La puțin timp după tipărirea acesteia în „Neamul Românesc", Nae Ionescu publică în „Cuvântul" (joi, 27 ianuarie 1938, p. 1), în deschiderea numărului, articolul *Dictatură și Democrație* având ca subtitlu, fapt neobișnuit, *Pe marginea unei conferințe a domnului Iorga*. Cunoscător al teoriilor lui N. Iorga cu privire la relația dintre „cei mari" și „cei mici, cei umili", aceștia din urmă fiind în concepția savantului factorii esențiali, permanenți ai evoluției istoriei, Nae Ionescu dezvoltă în acest articol polemic teoriile dominante ale gândirii sale politice: cea dintâi, moartea democrației degenerate, cea de-a doua, omul providențial, *omul* pe care și l-au găsit masele, cum erau Hitler și Mussolini și care erau legați de mase prin actul de *credință popular*. Nici conferința lui N. Iorga, nici articolul lui Nae Ionescu nu au o semnificație circumscrisă la relațiile dintre ei doi, ci au o valoare programatică.

În volumul nostru: *Nicolae Iorga, Mircea Eliade, Nae Ionescu*, Editura Arta Grafică, 1993 p. 189–199 sunt publicate: textul conferinței lui N. Iorga, articolul *Dictatură și Democrație* de Nae Ionescu, articolul lui N. Iorga *Să ne grozăvim*! apărut în „Neamul Românesc" (vineri, 4 februarie 1938, p. 1), care constituie o replică la articolul lui Nae Ionescu. Nu-l numește pe acesta, dar trimiterea este fără echivoc: „Unul, profesor de nu știu ce abstracții, viind să mă sperie cu ochii săi cumpliți, fosforici, în a sa închipuire, a trebuit să-l înștiințez prealabil că sunt imun față de astfel de înspăimântători." Nae Ionescu răspunde, la rândul său, prin articolul *Dincolo de tocmeală* („Cuvântul", 5 februarie 1938, p. 1) care începe astfel: „D. profesor Iorga se întristează la spectacolul tinerilor din ziua de azi cari, exclusiviști în convingerile lor, abia «dacă mai lasă să trăiască» pe cei cari au altă părere. E încă una din atitudinile care despart pe fostul nostru profesor de lumea noastră de astăzi." Articolul se încheie astfel: „Domnule profesor, dacă nu ați fi uitat că acum un an a murit, așa cum a murit, pentru ce a murit, Ioan Moța, ați înțelege, poate, că intensitatea cu care cred oamenii de azi depășește orice putință de tocmeală." Polemica nu se va încheia cu acest articol al lui Nae Ionescu, așa cum vom menționa mai departe.

XXXI. *Pericolul conspirațiilor*. „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 27, duminică 6 februarie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui prof. N. Iorga* (4 februarie 1938). În numărul de sâmbătă 5 februarie 1938, p. 1 se află inserată știrea: „Astă-seară la Radio. Azi, vineri 4 februarie 1938, la orele 20, d. profesor Nicolae Iorga va vorbi la Radio despre *Pericolul conspirației*."

Această conferință va încinge „focul" polemicii dintre Nae Ionescu și N. Iorga aprins după precedenta conferință. Dacă până acum polemica se păstra în limitele unor principii, acum – și vina o poartă Nae Ionescu – înfruntarea părăsește acest tărâm. Și această polemică este reprodusă prin publicarea integrală a textelor lui N. Iorga și Nae Ionescu în volumul nostru, citat mai sus, p. 199–210. Nae Ionescu a speculat o coincidență, și anume faptul că, la două zile după ce N. Iorga rostise conferința la Radio, ziarele publicau textul unei știri prin care se arăta că în județul Ilfov „jandarmii au tras asupra unui camion care transporta propagandiști legionari. Doi legionari uciși și trei răniți." În „Cuvântul", sub această știre tipărită pe cinci coloane, împreună cu fotografia lui Corneliu Zelea-Codreanu, Nae Ionescu semna un scurt text intitulat *Pentru ce?* În ziua imediat următoare, și anume în *Cuvântul* din februarie 1938, p. 1, Nae Ionescu semnează articolul *Despre o politică „tare"*, reprezentând o cotitură în atitudinea sa, ca exponent al extremei drepte românești, față de N. Iorga. Articol ce va trebui reținut ca unul din momentele decisive în succesiunea de fapte care s-au acumulat, uneori într-un ritm galopant, pe parcursul anilor 1938–1940, și au culminat cu asasinarea savantului. Oricine va scrie despre cauzele morții lui N. Iorga va trebui să se refere la aceste două conferințe, ca și la riposta lui Nae Ionescu la fiecare dintre ele. Nae Ionescu speculează primele incidente dintre autorități și mișcarea legionară, în campania electorală de la începutul anului 1938, incidente care, așa cum am văzut, s-au soldat cu morți și răniți din rândurile militanților legiunii. Printr-o simplă coincidență, aceste incidente au avut loc la două zile după difuzarea conferinței lui N. Iorga la Radio București și chiar în ziua tipăririi ei în „Neamul Românesc". Fără îndoială, nimeni, și mai ales un om de inteligența lui Nae Ionescu, nu putea așeza cele două evenimente într-o relație de cauzalitate și, cu toate acestea, articolul său o face în termeni categorici, lipsiți de echivoc. Articolul începea cu această acuză: „La două zile după seara în care, la Radio, d. profesor Iorga amintea țării că Roma nu a scăpat de Catilina

decât ucigându-l, doi tineri – din aceiași tineri cari la 1907 împărțeau prin sate manifestele d-lui profesor sau făceau de pază la locuința d-sale din strada Buzești 42 – cădeau morți sub gloanțele jandarmilor d-lui Armand Călinescu. Iar alți doi – răniți. De azi înainte, d. Iorga nu se mai poate plânge că sugestiile sale nu lucrează destul de repede; ci, doar, numai că acțiunea de «curățire» nu e așa de largă cum ar fi dorit-o simțul d-sale de răspundere pentru ziua de mâine. Noi însă ne îngrozim. De sufletele moarte ale acestor bătrâni cu un picior în groapă, cari după ce au făcut tot binele, desigur, dar și tot răul pe care au putut să-l facă, se așază cu tristă îndărătnicie de-a curmezișul istoriei." Observăm că tonul este lipsit de orice menajamente și părăsește orice urmă de condescendență. De asemenea, semnalăm faptul că pentru prima oară se stabilește o legătură între Armand Călinescu și N. Iorga, care va fi speculată de presa mișcării legionare, după 6 septembrie 1940, când se publică articole și fotografii referitoare la aceste relații.

N. Iorga va răspunde articolului lui Nae Ionescu în ziua de 10 februarie 1938, în „Neamul Românesc", prin articolul intitulat: *Pentru ignoranța unui „filozof"*, care debutează astfel: „Un «filozof» de idei tari, de gesturi grozave și de ochi turcește învîrtiți în orbite..." El îl numește pe Nae Ionescu „Hegelul român" și adoptă tonul preopinentului, mai ales în final, când, referindu-se la faptul că acesta îl trecuse printre „bătrânii cu un picior în groapă", spune: „Dar pentru a mă coborî la nivelul d-tale, piciorul rămas poate sprijini încă o bătrânețe onestă, trăind din munca sa, și muncitoare pentru alții. Și, la nevoie, el mai poate servi pentru ceva."

Nae Ionescu va răspunde printr-un post-scriptum la editorialul său din „Cuvântul" (11 februarie 1938), fără să aducă nimic nou în dezbatere. Menționăm că la sfârșitul lunii martiei 1938 polemica N. Iorga–Nae Ionescu se va aprinde din nou, dar nu va mai porni de la o conferință a savantului, ci de la articolul *Dezînstrăinarea noastră* („Neamul Românesc", 20 martie 1938, p. 1), căruia Nae Ionescu îi răspunde prin articolul *Naționalismul de „import"*, în „Cuvântul" din 25 martie 1938, p. 1 (vezi volumul citat, p. 213–217).

XXXII. *Defecte de creștere*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 41, miercuri 23 februarie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința d-lui prof. N. Iorga rostită la Radio* (sâmbătă 19 a.c.).

XXXIII. *E cu putință o nouă Europă?*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 51, duminică 6 martie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (4 martie 1938).

Cu un număr înainte, în „Neamul Românesc" (nr. 50, sâmbătă 5 martie 1938, p. 1) citim: „Conferința d-lui profesor N. Iorga la Radio. Azi, vineri 4 martie, orele 19[50], d. profesor Nicolae Iorga, va vorbi la Radio, despre *Ce poate fi Europa.*"

XXXIV. *Distrugătorii civilizației*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 63, duminică 20 martie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (18 martie 1938).

În numărul de sâmbătă, 19 martie 1938, „Neamul Românesc" inserează următorul anunț: „Azi, vineri 18 martie 1938, la orele 19[40], d. profesor Nicolae Iorga va vorbi la Radio despre *Distrugătorii civilizației.*"

XXXV. *Sensul mișcării lui Alexandru Ipsilanti*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 68, duminică 27 martie 1938, p. 1–6; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (25 martie).

XXXVI. *„Țară", „patrie", „imperiu"*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 74, duminică 3 aprilie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui prof. N. Iorga* (1 aprilie 1938).

XXXVII. *Stat și societate*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 86, duminică 17 aprilie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința d-lui prof. N. Iorga la Radio* (15 aprilie 1938)."

XXXVIII. *Disciplina interioară*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 105, duminică 15 mai 1938, p. 1–3, cu subtitlul: *Conferința ținută la Radio de d. prof. Iorga* (13 mai 1938).

XXXIX. *Românii la Expoziția din Veneția*: „Neamul Românesc", an. XXXIII; nr. 111, marți 23 mai 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința d-lui prof. N. Iorga la Radio* (20 mai 1938).

Legăturile lui N. Iorga cu cercurile științifice, culturale și politice italiene au determinat alegerea lui în calitate de organizator al pavilionului românesc de la Bienala venețiană. N. Iorga este autorul catalogului care prezintă colecția românească la Bienala din 1938: N. Iorga *La Romania alla Biennale di Venezia, 1938*, XII p., text italian, p. III–VI și text francez, p. VII–XII. De asemeni, a publicat broșura *Biennala din Veneția. Câteva note* (vezi textul în ediția noastră *Pe drumuri depărtate*, vol. III, p. 463–472 și note p. 473–476). Aceste „note", ca și conferința inclusă în volum, reprezintă cronologic ultimele pagini de critică de artă scrise de N. Iorga. El a mai publicat, cu prilejul acestei călătorii, *Instantanee Venețiene*, apărute în „Revista Fundațiilor Regale", 1 septembrie 1938 și incluse în *Pe drumuri depărtate*, vol. cit., 477–486.

N. Iorga a rostit discursul de deschidere al Pavilionului românesc de la Biennala din 1938 (vezi „Neamul Românesc", 5 iulie 1938).

XL. *Suedia regelui Gustav*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 142, duminică, 3 iulie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (1 iulie 1938).

XLI. *Recunoașteri la vremea lor*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 165, duminică 31 iulie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (29 iulie).

Regina Maria a României, soția Regelui Ferdinand I, a încetat din viață în ziua de 18 iulie 1938, orele 17^{38}, la castelul Pelișor din Sinaia. În numărul din „Neamul Românesc" (156, miercuri 20 iulie 1938, p. 1), în care se anunța decesul Reginei Maria, N. Iorga publica articolul *Un suflet mare s-a dus*. Tot în „Neamul Românesc" (nr. 164, 30 iulie 1938, p. 1) N. Iorga a publicat articolul *Un suflet cum nu va mai fi altul*.

XLII. *Propagandele care ne lipsesc*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, duminică 14 august 1938, p. 1–3; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (11 august).

XLIII. *Teatre și Teatre*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 186, joi 25 august 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința d-lui N. Iorga la Radio* (22 august 1938).

„Neamul Românesc" (marți 9 august 1938) anunță: „Ieri, la Vălenii de Munte, primul teatru în aer liber a fost inaugurat, într-o impresionantă atmosferă, cu: *Războinarea pământului*". Tot în „Neamul Românesc" (duminică 4 septembrie 1938), citim: „pentru a patra oară *Războinarea pământului*, la care au asistat până acum 20 000 de spectatori. Duminică 18 septembrie, într-o grandioasă montare, se va reprezenta *Oedip Rege* de Sofocle."

XLIV. *Taina Elveției*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 205, duminică 18 septembrie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui prof. N. Iorga* (15 septembrie).

Aceste impresii au fost prilejuite de Congresul Mondial de Istorie care s-a ținut la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1938, la Zürich, Elveția. Cu acest prilej, N. Iorga a fost ales, vicepreședinte al Congresului Internațional de Istorie („Neamul Românesc" 2 septembrie 1938), și a prezentat comunicarea *Permanențele istoriei*, text fundamental al gândirii sale. Textul a apărut în limba franceză, iar versiunea românească a fost inclusă în cea de a treia ediție a volumului *Generalități cu privire la studiile istorice*, (București, 1944, p. 237–255.)

Despre această călătorie, N. Iorga a publicat *Note de drum*, în revista „Cuget Clar" („Noul Sămănător"), an. III 1938–1939, p. 182–186, incluse în volumul *Pe drumuri depărtate*, III, p. 486–490.

XLV. *Cei mai mici frați ai noștri, romanii ladini*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 277, duminică 2 octombrie 1938, p. 1–2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N.Iorga* (30 septembrie).

Conferința preilejuită de aceiași călătorie în Elveția a fost publicată și în volum: Tipografia „Universul", clișee Marvan, executate de „Datina Românească" din Vălenii de Munte, 1938, 16 p. și XVII planșe la care N. Iorga se referă în textul conferinței.

XLVI. *Viitorul statelor mici*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 229, duminică 16 octombrie 1938, p. 1–2; cu subtitlul: *Conferința la Radio*

a d-lui N. Iorga (14 octombrie). În numărul de vineri 14 octombrie 1938, p. 3 al „Neamului Românesc" apărea următorul anunț: „D. Prof. N. Iorga va vorbi mâine seară, la orele 19[50], la Radio, despre Datoria statelor mici".

Pentru a înțelege sensul acestei conferințe trebuie să arătăm că ea a fost rostită la două săptămâni după semnarea cunoscutului acord de la München: 29/30 septembrie 1938. Întâlnirea de la München a fost convocată din inițiativa lui Benito Mussolini. La ea au participat patru state: Franța, Marea Britanie, Italia și Germania. Acordul a recunoscut pretențiile Germaniei asupra regiunii munților Sudeți, teritoriu care a fost ocupat de armata Reichului imediat după aceea, între 1–10 octombrie 1938. Acordul de la München este considerat unul dintre momentele cele mai dramatice ale istoriei contemporane; un *stat mic* (de aici și titlul conferinței lui N. Iorga), precum Cehoslovacia, n-a fost invitat la această Conferință, unde se discutau și se luau hotărâri privitoare la teritoriul ei. În anii ce au urmat, Germania a ocupat Cehoslovacia (15 martie 1939), a invadat Polonia (3 septembrie 1939) și a impus României, împreună cu Italia, cedarea unei părți din Transilvania către Ungaria (30 august 1940).

XLVII. *Ideea națională în decursul istoriei universale*: "Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 251, duminică 13 noiembrie 1938, p. 1–3; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (11 noiembrie).

XLVIII. *Valoarea dreptului istoric*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 262, duminică 27 noiembrie 1938, p. 1–3; cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga* (25 noiembrie).

Semnalăm faptul că în numărul anterior al „Neamului Românesc" N. Iorga publicase articolul *Întâlnirea de la Berchtesgaden* (nr. 261, 26 noiembrie 1938, p. 1), referitor la întrevederea pe care regele Carol al II-lea o avusese cu Adolf Hitler, în timp ce se afla în străinătate pentru vizite oficiale. După ce rezumă istoricul relațiilor româno-germane din secolul nostru, N. Iorga își încheie astfel articolul: „Atunci, ca și astăzi, se pune înaintea politicii germane de viitor această alegere: Ungaria sau România. Aici e problema."

XLIX. *Dreptul rechemării la națiune*: „Neamul Românesc", an. XXXIII, nr. 273, duminică 10 decembrie 1938, p. 1–3; cu subtitlul: *Conferința d-lui N. Iorga la Radio* (9 decembrie).

EDIȚII ȘI EXTRASE PUBLICATE POSTUM DIN VOLUMELE „SFATURI PE ÎNTUNEREC":

Din *Sfaturi pe întunerec* a apărut postum o singură ediție selectivă: N. Iorga: *Sfaturi pe întunerec*, antologie, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, Editura Militară, 1977, 207 p., tiraj 25 700 exemplare.

Cuprinsul acestei antologii este următorul: *Semnificația zilei de 24 ianuarie; Optimism moral; Discurs de ziua eroilor; Intangibilitatea tratatelor; Un nou răspuns contelui Bethlen; Condițiunile morale ale păcii; Valoarea națională a lui Constantin Vodă Brâncoveanu; Doamna lui Alexandru Ioan Cuza Vodă; Ce e o hârtie veche; Ce s-a făcut pentru arhivele noastre; Mihail Kogălniceanu; Noi, risipitorii de cele sfinte; Bucureștii, ca viață culturală și intelectuală; Eroi și eroism; Amintirea lui Dimitrie Cantemir; Teatre de vară; Ce trebuie să tipărim; Ignorarea omului în societate; „Academia Mihăileană"; Despre organizarea muncii științifice; Caracteristica lui Ștefan cel Mare (din Istoria Românilor, vol. IV); Cum se creează o stare de spirit; „Frumosul" în concepția poporului; Noțiuea de „bine" la poporul nostru; „Minte" și „cuminte" pentru poporul românesc; Despre „drept" și „dreptate"; Noțiunea de „carte" la români; „Înțelegere", „pricepere" și „înțelepciune"; Înțelesul cuvântului de „țară"; „Țărani" în vechiul înțeles al nației; Familia în concepția poporului român; Limba ca element al sufletului românesc; Teatre și teatre; Viitorul statelor mici; Ideea națională în decursul istoriei universale.*

Conferințe din volumele *Sfaturi pe întunerec* au apărut în următoarele antologii ale operelor lui N. Iorga:

N. Iorga: *Pagini alese*, I, antologie și studiu introductiv de M. Berza, Editura pentru literatură, 1965: *Marea așa cum am cunoscut-o.*

N. Iorga: *Peisagii*, antologie, prefață, note și glosar de Mircea Zaciu, Editura Dacia, 1972: *Marea așa cum am cunoscut-o, Cum să călătorim.*

N. Iorga: *Pe drumuri depărtate*, vol. III, ediție critică, îngrijită, selecția textelor, studiu, note și comentarii de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, 1987: *Nancy, Românii la expoziția din Veneția, Taina Elveției, Cei mai mici frați ai noștri, romanii ladini, Marea cum am cunoscut-o, Cum să călătorim.*

N. Iorga: *Teatru și societate*, antologie și note de Gabriela Moldoveanu, colecția Thalia, Editura Eminescu, 1986: *Teatre și Teatre.*

Valeriu Râpeanu: *Nicolae Iorga. Mircea Eliade. Nae Ionescu*, Editura Arta Grafică, 1993: *Prevederi adevărate și false, Pericolul Conspirațiilor.*

CUPRINS

I.	Solidaritatea națională	5
II.	Regele Carol al II-lea ca apărător al intereselor naționale	10
III.	Un poet francez despre Moldova: Édouard Grenier	15
IV.	Românii în poezia europeană: un imn italian din 1885	21
V.	În amintirea zilei de 24 Ianuarie 1859	27
VI.	Caracteristica lui Ștefan cel Mare	33
VII.	O prietenă veche a noastră: poeta Marie Nizet	38
VIII.	Cum se creează o stare de spirit	43
IX.	Formula revizionismului ungar	48
X.	Fundația Romei	53
XI.	Marea, – cum am cunoscut-o	61
XII.	Despre Basarabia	68
XIII.	„Frumosul" în concepția poporului	75
XIV.	Noțiunea de „bine" la poporul nostru	82
XV.	„Minte" și „cuminte" pentru poporul românesc	88
XVI.	„Sfânt" și „sfințenie" la poporul românesc	95
XVII.	Despre „drept" și „dreptate"	103
XVIII.	„Noțiunea de „carte" la români	109
XIX.	„Înțelegere", „pricepere" și „înțelepciune"	115
XX.	„Domni" și „Împărați"	121
XXI.	„Războiul" și „pacea" în sufletul poporului român	127
XXII.	„Datoria" în concepția poporului nostru	134
XXIII.	Înțelesul cuvântului de „țară"	139
XXIV.	„Țărani" în vechiul înțeles al nației	144
XXV.	„Domnie" și „stat"	149

XXVI.	„Străinul" în concepția poporului român	154
XXVII.	Familia în concepția poporului român	159
XXVIII.	Limba ca element al sufletului românesc	165
XXIX.	Elemente necreștine în viața poporului românesc	171
XXX.	Prevederi adevărate și false	180
XXXI.	Pericolul conspirațiilor	186
XXXII.	Defecte de creștere	193
XXXIII.	E cu putință o nouă Europă?	200
XXXIV.	Distrugătorii civilizației	205
XXXV.	Sensul mișcării lui Alexandru Ipsilanti	212
XXXVI.	„Țară", „Patrie", „Imperiu"	220
XXXVII.	Stat și societate	226
XXXVIII.	Disciplina interioară	232
XXXIX.	România la Expoziția din Veneția	238
XL.	Suedia regelui Gustav	244
XLI.	Recunoașteri la vremea lor	250
XLII.	Propagandele care ne lipsesc	259
XLIII.	Teatre și teatre	266
XLIV.	Taina Elveției	273
XLV.	Cei mai mici frați ai noștri, romanii ladini	282
XLVI.	Viitorul statelor mici	289
XLVII.	Ideea națională în decursul istoriei universale	295
XLVIII.	Valoarea dreptului istoric	306
XLIX.	Dreptul rechemării la națiune	317
	Note	325

Lector: TRATAN RADU
Tehnoredactor: VASILE CIUCĂ
Bun de tipar: 7.11.1996

Tipărit la Tipografia SEMNE '94

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen 2026